

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XXIII, številka 2, Ljubljana 2021

Κηρία
KERIA

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XXIII, številka 2, Ljubljana 2021

Knjola

KERIA

Univerza v Ljubljani

FILOZOFSKA
FAKULTETA

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

Vsebina

IN MEMORIAM: Jože Mlinarič (1935–2021).....5

RAZPRAVE

Sergej Valijev: *Tragična lepota: o Sofoklovi Dejanetri*.....11

Darja Šterbenc Erker: *Ovidijevi ljubezni Venera in Flora in preobrazba elegičnega žanra*.....27

Matevž Gradišnik: *Sezona vojaških pohodov v srednjem veku*.....49

Matic Kristan: *Anton Sòvre in Anton Sovrè: dolga pot do filologije*.....67

KLASIČNI JEZIKI V ŠOLI

Andreja Inkret: *O branju izvirnih besedil pri pouku klasičnih jezikov*.....101

Aleksandra Pirkmajer Slokan: *Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom: predlog javnega programa*.....135

PREVODI

Ovidij: *Paris Heleni in Helena Parisu (Pisma junakinj 16 in 17)*.
Prevedla Polonca Zupančič.....167

Janez Krizostom: *Gostoljubje do prišlekov (Hom. in Gen. 41)*.
Prevedel Jan Dominik Bogataj.....197

Tommaso Campanella: *Pismo monsinjorju Querenghiju*.
Prevedel Jernej Šček. Sonetni dvojček prevedel David Bandelj.....209

Nikos Panajotopulos: *Kajnovi otroci*. Prevedla Lara Unuk.....223

Contents

IN MEMORIAM: Jože Mlinarič (1935–2021).....5

ARTICLES

Sergej Valijev: *Tragic Beauty: On the Deianeira of Sophocles*11

Darja Šterbenc Erker: *Ovid's Two Loves: Venus and Flora.
Transformation of the Elegiac Genre*.....27

Matevž Gradišnik: *The Military Campaigning Season in the Middle Ages*49

Matic Kristan: *Anton Sòvre and Anton Sovrè:
A Long Journey to Classical Philology*.....67

TEACHING CLASSICAL LANGUAGES

Andreja Inkret: *On Reading Original Texts in Greek and Latin at School*.....101

Aleksandra Pirkmajer Slokan: *Elementary School with a Four-Year
Latin Programme: A Proposal for a State Funded Programme*.....135

TRANSLATIONS

Ovid: *Paris to Helen and Helen to Paris (Heroides 16 and 17).*
Translated by Polonca Zupančič.....167

John Chrysostom: *Hospitality to Newcomers (Homilies on Genesis 41).*
Translated by Jan Dominik Bogataj.....197

Tommaso Campanella: *A Letter to Monsignor Querenghi.* Translated by
Jernej Šček. The twin sonnets translated by David Bandelj.....209

Nikos Panagiotopoulos: *The Children of Cain.* Translated by Lara Unuk.....223

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.5-8>

IN MEMORIAM

Jože Mlinarič (1935-2021)

*Sunt aliquid Manes:
letum non omnia finit,
luridaque euictos
effugit umbra rogos.*

Obstajajo srečanja, ki imajo na človeka nenavadno velik vpliv, čeprav jih ni veliko. Moja sorazmerno redka družjenja z akademikom dr. Jožetom Mlinaričem, ki je svojo življenjsko pot sklenil v noči na novembrske ide leta Gospodovega 2021, so že bila taka. Žar, ki sem ga razbiral iz njegovega navdušenja nad iskanjem in preučevanjem vedno novih virov za srednje- in zgodnjenovoveško preteklost, je bil do te mere močan, da je iskrico zanetil tudi v meni. Morda je od nje do danes, ko mi je ukvarjanje z zgodovino postalo poklic, ostalo bolj malo. Morda so jo zadržala predavanja, ki so vmes postala rutinska, in zlasti vpetost v stroj pisanja ali boljše produkcije znanstvenih člankov v točkoborski ihti. Ko je pokojni akademik v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja skoraj vsako številko mariborskega *Časopisa za zgodovino in narodopisje* obogatil z obsežnim prispevkom o kakšni posvetni ali cerkveni ustanovi, predvsem s širšega štajerskega območja, je bilo seveda še drugače. V ospredju je bilo res veselje do raziskovanja in (spo)znanja. A če nič drugega, me je zgodnje opazovanje »pravega« zgodovinarja pri delu za vselej zastrupilo z veseljem do kronologije in prepoznavanja datumov v zgodovinskem gradivu. Mlinarič je bil tudi prvi, ki mi je pokazal čudežno Grotefendovo knjižico o teh zadevah. Gotovo sodi med deset knjig v mojem življenju, ki so se mi najbolj vtisnile v spomin. In če

mi med monotonim podajanjem snovi še kdaj zasijejo oči, je to ob razlaganju koledarskih zakonitosti. Ubogi študentke in študentje, ki ne morejo razumeti, zakaj naj bi se pečali s tem, kaj pomeni nedelja *Iudica*, ali se jim zdi butasto moje modrovanje o nekdanjih dveh spominskih dneh sedeža apostola Petra. Kaj naj rečem? Kriv je pokojni profesor ...

Sočasno me je vedno nagovarjalo, da je slednji podobno kot jaz združeval ukvarjanje z zgodovino z veseljem do latinščine in grščine. Rojen na tretji dan pred marčevimi idami leta 1935 v Mariboru se je z njima poglobljeno srečal na klasični gimnaziji v obdravskem mestu. Njegov nekoliko mlajši gimnazijski kolega je bil žal prav tako pokojni Primož Simoniti. Pridobljeno znanje klasičnih jezikov je nadgradil s študijem klasične filologije na ljubljanski Filozofski fakulteti.

Študij se je prevesil v sorazmerno kratko profesorsko kariero, najprej na Ravnah na Koroškem in nato v Novem mestu. Zlasti tam je pustil močne sledove in njegovi nekdanji učenci še sedaj radi poudarijo, da so se ob latinščini pri njem pogosto naučili več zgodovine kot med poznejšim univerzitetnim študijem. Sredi šestdesetih let je Mlinarič z gimnazije presedlal v novomeški muzej, kjer ga je zaznamovalo sodelovanje z dolgoletnim ravnateljem Jankom Jarcem. V začetku sedemdesetih let je sledila selitev v domači Maribor, kjer je skoraj polni dve desetletji deloval v tamkajšnjem Pokrajinskem arhivu. Že prej je diplomi iz klasične filologije dodal še diplomu iz zgodovine. Končno je leta 1977 v Ljubljani pod mentorstvom Kajetana Gantarja in Boga Grafenauerja zagovarjal doktorsko disertacijo. Posvetil jo je srednjeveškemu epu o Marijinem življenju, ki ga je kartuzijan Filip iz Žič prevedel v nemščino. Mlinarič je oskrbel tekstnokritično izdajo latinskega izvornika in jo opremil s komentarjem.

Sicer pa so bila sedemdeseta leta 20. stoletja čas prave eksplozije raziskovalne dejavnosti pokojnega akademika. Ta se je osredotočala predvsem na dve področji. Službovanje na Dolenjskem ga je pripeljalo v bližino najpomembnejših slovenskih samostanov. Zato je že diplomsko delo, s katerim je zaključil študij zgodovine, posvetil topografiji posesti cistercijanske opatije v Kostanjevici. V naslednjih letih so sledile obsežne študije o skoraj vseh pomembnejših redovnih ustanovah pri nas s koreninami v srednjem veku. Mlinarič je monografsko obdelal obe slovenski cisterci v Kostanjevici in Stični in vse štiri kartuzije. Dodal še temeljiti obdelavi ženskih dominikanskih samostanov v Marenbergu (Radljah) in v Studenicah. Svojo zadnjo monografijo je slednjič posvetil cisterci Rein na avstrijskem Štajerskem, v katero je zahajal tako rekoč od mladosti. Kot najpomembnejši slovenski strokovnjak za zgodovino redovništva je bil reden gost mednarodnih in domačih znanstvenih srečanj, velik ugled si je pridobil tudi v cistercijanskem in kartuzijanskem redu.

Drugo težišče znanstvenega zanimanja Jožeta Mlinariča sta bili krajevna in cerkvena zgodovina. Rojstno mesto je razen s temeljitimi raziskavami

njegove srednje- in zgodnjenonoveške preteklosti obdaril predvsem z obsežno zbirko transliterarnih virov z naslovom *Gradivo za zgodovino Maribora*. Od začetkov njegovega nabiranja dokumentov v sedemdesetih letih je izšla vrsta zvezkov, ki pričujejo o minulosti obdravskega mesta in njegove okolice od prvih korakov do konca 18. stoletja. Po njegovi zaslugi podobno bogate zbirke nima nobeno drugo slovensko mesto, med zvezki pa si morda posebno omembo zaslužijo prepisi matičnih knjig mestne župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika. Med Mlinaričevimi izdajami virov si omembo nadalje zasluži objava vizitacijskih zapisnikov arhidiakonata med Dravo in Muro v okviru salzburške nadškofije iz 17. in 18. stoletja. Zapisniki niso le prvovrsten vir, marveč hkrati dober učni pripomoček za latiniste, saj se v njih srečajo s pogosto uporabljanimi izrazi iz cerkvenega življenja, ob katerih je celo zmerno izkušen poznavalec »šolske« latinščine pogosto precej nebojčen. Spretnost pri oblikovanju zgodovinske sinteze pa je pokojni profesor med drugim pokazal s poglavjem o srednjeveški cerkveni zgodovini v *Zgodovini Cerkve na Slovenskem* Mohorjeve družbe iz leta 1991.

Seveda ni nikoli zatajil svojih »latinskih« korenin. Človeka še danes naravnost razveseli njegov obsežen latinski povzetek članka o mariborskih beneficijah in beneficiatih v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* iz leta 1973. Že pet let prej je kot prevajalec prvič nastopil v zbirki *Iz antičnega sveta mariborske Založbe Obzorja*. Prevedel in s spremno besedo ter opombami je opremil izdajo antične anakreontike. Omenjenega leta 1973 je v isti zbirki izšel njegov prevod Propercijevih pesmi. Že dve leti prej je skupaj s Kajetanom Gantarjem poskrbel za izbor iz opusa pesnika iz Umbrije v zbirki *Lirika Mladinske knjige*. V osemdesetih letih je isti tandem v zbirki *Iz antičnega sveta v slovenščino* predstavil še Teokritove idile.

Neomenjeno ne sme ostati niti Mlinaričevo pedagoško delo na zgodovinskem oddelku mariborske fakultete. Vrata tja so se mu sicer dokončno odprla šele z demokratičnimi spremembami v Sloveniji, tako da se je na njej zaposlil leta 1990 in se kot redni profesor upokojil dvanajst let pozneje. Kot predavatelja ga niso cenili samo študentke in študentje, marveč je znal vednost o zgodovini učinkovito posredovati najširšemu občinstvu. Eden simpatičnih sadov njegovega zanimanja za zgodovino redovništva je denimo knjiga o kartuzijanski kuhinji, ki je nastala v soavtorstvu z uglednim slovenskim kuharjem Borisom Kuharjem.

Glede na izjemen opus je pokojni akademik v javnosti najbrž znan manj, kot bi si zaslužil. Mariborska univerza ga je počastila z naslovom zaslužnega profesorja. Poglavitnemu preučevalcu svoje preteklosti se je poklonila tudi mariborska mestna občina in ga imenovala za častnega občana. Leta 1995 je bil izvoljen za (sprva izrednega) člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

V zadnjih letih so neutrudnemu proučevalcu virov zdravstvene težave na žalost preprečevale prav delo z njimi. Leta 2021 mu je na pragu pomladi umrla

soproga, kar je bila ena tistih izgub, ob katerih človek nehote pomisli, da Bog s tem, ko jo je k sebi poklical pred njim, ni ravnal prav. Ob njegovem slovesu od nas sem seveda žalosten, ker ne bom mogel več od blizu opazovati njegovega zgloda pravega zgodovinarja. Obenem pa pomislim na njemu ljubega Propercija in v meni se oglasi upanje, da je sedaj zanj spet vse prav.

Aleš Maver
Univerza v Mariboru
ales.maver@um.si

Razprave

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.11-25>

Sergej Valijev

Tragična lepota: o Sofoklovi Dejanjri

UVOD

Bolj kot se poglobljamo v Dejanjrinu tragično usodo, kot jo je upodobil Sofokles v svojih *Trahinkah*, bolj se lahko zavemo globine psihološkega uvida, s katerim nam osvetljuje to tragično junakinjo, katere zgodba je odločilno zaznamovana z nepremagljivostjo Erosa in nepopolnostjo človeškega poznavanja resničnosti. Ženska, ki jo na začetku tragedije spoznamo kot pasivno in nevedno glede sveta izven obzorja svojega doma, bo v ključnem trenutku usodno posegla v življenje svojega moža in ga za vselej izgubila v želji, da bi si ga ponovno pridobila. Pri tem pa se lik Dejanjre izmika vsakršnemu poenostavljenju: njenega dejanja ne moremo razumeti le skozi prizmo pravnih kategorij, ampak ga moramo razumeti širše, na obzorju tragične eksistencialne brezizhodnosti. To bom skušal pokazati v nadaljevanju, ko bom podrobneje predstavil nekatere ključne trenutke njene usode, prepletene s tragično ironijo, bremenom odločitve in tragičnim spoznanjem.

TRAGIČNA IRONIJA

Dejanejra¹ že takoj v prologu *Trahink* spregovori o svoji žalosti: »Pregovor starodaven med ljudmi je, / da ni usode smrtnikov pred smrtjo / spoznati moč za srečno ne nesrečno. / A jaz še pred odhodom v Hades vem, / da moja težka je in žalostna.« (1–3)² Vzrok njene nesreče so neprestane bojazni glede Herakla, ki je zaradi svojih junaških podvigov pogosto zdoma. Toda zdaj se, potem ko ji sin Hilos pove, da je slišal govornice, da je Herakles zapleten v boj z Evritom na Evboji, običajnim skrbem zaradi tveganih odprav moža pridruži še drug strah, povezan z prerokbo, ki ji jo je pred odhodom zaupal Herakles in je napovedovala, da bo prav pri tem podvigu ali umrl ali pa po njem srečno živel (76–81). Nekoliko kasneje (155–74) izvemo še, da prerokba dodonskega preročišča pravi, da se bo odločilni dogodek zgodil petnajst mesecev po Heraklovem odhodu od doma, kar ravno sovpada z dogajalnim časom *Trahink*.

Že v teh uvodnih verzih začutimo poteze tragične ironije. Dejanejra se ima za nesrečno, ne da bi vedela, da resnična nesreča šele prihaja nadnje. Zdaj je vsa v skrbeh zaradi tegob, ki jih prestaja Herakles med svojimi podvigi, a kmalu se ji bodo spodmaknila tla lastnega obstoja v spoznanju, da mož, ki ga je ljubila in zanj prestala toliko nemirnih ur, v resnici ni *le* njen. Dejanejrine besede v v. 82 »usoda se njegova zdaj odloča,« so vse preveč resnične, toda Dejanejra nima najmanjše slutnje o tem, da se bo prav prek nje prevesila tehtnica usode (ρόπή).

V prologu se nam že razkrijejo nekatere bistvene poteze Dejanejrinega značaja: to je nežna ženska, zvesta žena, katere smisel življenja je v ljubezni do moža in ki ni vajena posegati v zunanji svet – posebej značilno se to kaže v tem, da se Dejanejra šele po nasvetu vzgojiteljice (49–60) odloči, da pošlje sina Hilosa poizvedovat glede očeta.

1 Za podrobnejši opis upodobitev (tako v literaturi kot na poslikavah keramike) posameznih prizorov zgodbe o Heraklu in Dejanejri pred Sofoklovo dramo prim. Lesky, *Die tragische Dichtung der Hellenen*, 207–208; Easterling, *Sophocles: Trachiniae*, 15; Kamerbeek, *The Trachiniae*, 2; Carawan, »Deianira's Guilt«, 191–201. Posebno pomembna pri tem sta fragment iz Heziodovega *Kataloga žensk* (Merkelbach in West, 78) in 16. Bakhilidov ditiramb. V Heziodovem fragmentu je omenjeno, da je Dejanejra Heraklu po Lihasu poslala zastrupljen hiton. Posebej zanimivo je, da je v tem fragmentu Dejanejra najprej označena kot ἐπίφρων, razumna, preudarna, nato pa je za zastrupljeni hiton uporabljen glagol ἄδω (v. 20, medij aor. ἄδσατο) »ravnem nespametno«, a tudi »zapeljem«, »škodujem« (prim. *Il.* 19.91) – kot namenoma dvoumen razume na tem mestu ta glagol Easterling, *Sophocles: Trachiniae*, 16. Prim. tudi Kamerbeek, *The Trachiniae*, 1–2. V 16. Bakhilidovem ditirambu (verjetno nastal le malo pred *Trahinkami*) pa najdemo opis Erosa kot nepremagljivega božanstva/dajmona (ἄμαχος δαίμων, 24), ki je za Dejanejro osnoval pameten in močno objokovan načrt (πολύδακρυν ὕφανε / μήτιν ἐπίφρων', 24–25), kako bi si lahko s starim Nesosovim »darom« ponovno pridobila Herakla (Campbell, *Greek Lyric* 212–14). S tem je Bakhilid že izrazil tisto, kar bo v Sofoklovi drami igralo odločilno vlogo: nepremagljivost Erosa in usodno Dejanejriino zmoto (ἄμαρτία). Brez dvoma pa je Sofokles v primerjavi s starejšimi viri v zgodbo o Heraklu in Dejanejri pomembno posegel, s čimer je lahko izoblikoval posebno dramsko napetost.

2 Slovenski prevodi verzov iz *Trahink* so vzeti iz prevoda B. Senegačnika v: *Ajant. Trahinke. Filoktet.*

Tragična ironija se še okrepi po nastopni pesmi zboru, ko se Dejanerja na zbor trahinskih deklet obrača z besedami, ki bodo kmalu kot težko breme legle nadnjo: »Trpljenje moje, zdi se mi, poznate / bojim pa se, da ve, neuke zdaj, / spoznate v lastni skušnji ga nekoč« (141–43).³ Dejanerja ponovno, kot v prologu, izraža bistveno nevednost glede sebe in svojega življenjskega položaja. Ne ve, da je ona tista, ki je – če njeno prihodnje trpljenje primerjamo s tistim ob začetku drame – ἀπειρος, neizkušena v trpljenju. Ona je tista, pred katero je nova izkušnja trpljenja, ki ji bo na trpek način razkrila njeno dotedanjo nevednost.

Zdi se, da sel z novico o tem, da je Herakles zmagovito sklenil pohod nad Evbojo, razrešuje dramsko napetost: »Dejanerja, gospodarica! Prvi / z vestjo strahu te rešim. Vedi: sin / Alkmene živ je! Zmagovit žrtvuje / prvine v čast bogovom zdaj domačim.« (180–84) Toda ta λύσις (δέσποινα Δηάνειρα, πρῶτος ἀγγέλων ὄκνου σε λύσω) je le navidezna.⁴ Ta λύσις, ki se pozneje izkaže le kot navidezna rešitev, kot utvara, v resnici še dodatno stopnjuje dramsko napetost. Rešitev, ki to ni, saj je lahko kot takšna za hip pojmovana le na obzorju smrtnikov, odločilno zaznamovanem z njihovim nepopolnim védenjem, vodi le še globlje v nerazrešljiv klobčič tragične usode. Prav tako je tudi zborovo veselje v hiporhemi nad bližnjim prihodom Herakla, bodočega ženina,⁵ zgolj svetel blisk, »ki le temnejši noč stori, ko ugasne« (F. Prešeren).

V kontrastu s skupino ojhalijskih jetnic, ki jih glasnik Lihos privede na prizorišče, še ostreje stopi v ospredje Dejanerjina navidezna sreča. V pogovoru z Dejanerjo (225–328) Lihos tako prikroji resnico, da zamolči vse bistveno o ujetnicah in dogajanju na Evboji.⁶ Ta dekleta, ki jih je njen mož po zmagi zaslužnil na Evboji, v Dejanerji zbuja veliko sočutje, med njimi pa posebno pozornost zbuja Iola, h kateri se Dejanerja obrača v verzih 329–34. Ustavimo se za trenutek na tem mestu, kjer gre v bistvu za začasen odklon od spoznanja resnice, ki pa bo prav zaradi te zdajšnje utvare toliko bolj pretresljivo. Kot upravičeno poudarja A. Beck, je prav Lihosova laž o vzroku Heraklove bitke z Evritom in iz nje sledeče Dejanerjino nepopolno poznavanje resnice glede ujetnic ustvarilo dramski prostor, v katerem je Dejanerja lahko izrazila svoje

3 Izredno pomenljiv je zaključek verza, v katerem je izkušnja/trpljenje postavljena za temelj spoznanja: μήτ' ἐκμάθοις παθοῦσα.

4 O λύσις je S. Goldhill, *Sophocles and the Language of Tragedy*, 15, upravičeno zapisal: »Lysis and its cognate vocabulary becomes a sign in Sophoclean theatre for the failures of human control, and ultimately for the only release that is inevitable and sure, that of death.«

5 Beseda μελλονύμφος, »bodoči ženina«, skriva v sebi dvojno ironijo: po eni strani je prihodnja Heraklova nevesta lahko le Iola, po drugi strani pa se bo kasneje izkazalo, da je ta bodočnost lahko le bodočnost Heraklove smrti.

6 Podrobnejšo študijo tega Lihosovega zavajajočega govora podaja U. Parlavantza-Friedrich, *Täuschungsszenen in den Tragödien des Sophokles*, 26–28. Za razmislek o Dejanerjinem značaju je pomembno avtoričino opažanje, da Dejanerja v zmedenem Lihosovem govoru ne zazna prevare, kar še dodatno potrjuje predstavo o njeni nevednosti glede zunanjega sveta in razmerij v njem.

usmiljenje/sočutje (οἶκτος) z njimi.⁷ V trenutku sočutja z Iolo je v njej videla tako rekoč mlajšo sestro, mlajšo sopotnico v trpljenju.⁸ Zato ker je dramski okvir ponudil Dejanetri možnost, da je lahko v polnosti izrazila svojo sposobnost empatije, bo lahko gledalec kasneje še intenzivneje sočustvoval z njo, ko se ji bo v spoznanju resnice začel podirati svet.

PRVO TRAGIČNO SPOZNANJE

Medtem ko Dejanetra misli, da se z nesrečnicami vrača v gotovost svojega doma, se njena predstava o resničnosti pričjenja neusmiljeno rušiti. Prek sla spozna (posebno značilna je v tem položaju uporaba glagola *μανθάνω*: μάθησ, 336, in *ἐκμάθησ*, 337) resnico o Heraklovem zavzetju Ojhalije, ki jo je Lihhas v svojem govoru spretno prikri. Resnični razlog Heraklovega napada na Ojhalijo je strast, ki ga je prevzela do princese Iole – do lepe jetnice, ki jo je Dejanetra ravnokar sprejela k sebi domov. Zdaj je ona tista, ki si zasluži usmiljenje, saj je bil razdejan njen dom kot temeljni, notranji prostor odnosa med možem in ženo. Mož, za katerega jo je tako skrbelo, naenkrat ni več zgolj njen (to bo najnazorneje izrazila v verzih 545–46).

Preden nadaljujemo, se ustavimo za trenutek pri Dejanetrinem odzivu na to spoznanje, s katerim se spreminja njen bivanjski položaj. Po besedah sla je obstala v osuplosti (*ἐκπεπληγμένη κυρῶ*, 337) – ne ve, kaj storiti, ne ve, na koga se lahko obrne v tako močno spremenjeni situaciji.⁹ Nikakor iz nje ne govorita jeza ali ljubosumje, temveč strah in žalost. V pretresenosti ji pomaga zbor, ko ji svetuje (387–88), naj znova izpraša Lihhasa glede dogodkov na

7 Beck, »Der Empfang Ioles«, 14 in 16. Prim. v. 243, kjer Dejanetra ujetnice imenuje *οἰκτραί*, »usmiljenja, objokovanja vredne«. Kot upravičeno poudarja Winnington-Ingram (*Sophocles*, 332–33), Lihhas laže bolj glede motivov Heraklovega napada na Ojhalijo kot pa glede samih dejstev. Bolj kot za izmišljotino gre za prikrojitev dejanskega stanja. Upodobitev neposrednega srečanja med Dejanetro in Iolo je Sofoklova inovacija – srečanja ne najdemo ne pri starejšem Bakhilidu niti pri mlajših, a tudi na starejše vire oprtih mitografihs Psevdoapolodorju in Diodoru Sicilskem. Po mnenju Carawana, »Deianeira's Guilt«, 198, bi bil prav to lahko dokaz za to, da je Sofoklova upodobitev Dejanetre (in torej nastanek *Trahink*) poznejša od Bakhilidovega diti-ramba, s čimer bi bila ovržena teza avstrijskega klasičnega filologa F. Stoessla, da so *Trahinke* nastale po tem diti-rambu. Če bi se namreč Bakhilid zgledoval po Sofoklu, potem po Carawanovem mnenju ne bi izpustil tako pomembnega motiva, kot je srečanje med Dejanetro in Iolo, ki poleg tega, da ustvarja dramski prostor za Dejanetrino sočutje, pozneje tudi vpliva na njeno uporabo skrivnega sredstva. Težava takšne razlage je, da predpostavlja, da bi Bakhilid, če bi omenjeni diti-ramb ustvaril v času po nastanku Sofoklovih *Trahinkah*, nujno sprejel Sofoklovo inovacijo.

8 Beck, »Der Empfang Ioles«, 16; Winnington-Ingram, *Sophocles*, 76–77. Ko bo Dejanetra kasneje dejala, da je Iolo trpljenje zadelo zaradi njene lepote, se bomo spet lahko zavedeli podobnosti med lepo ujetnico in njo samo, saj je v prologu (9–25) v spominu na boj med svojima snubcema Heraklom in strašnim rečnim bogom Ahelujem opisala svoj strah, da bi jo slednji zasnubil in bi tako trpela zaradi svoje lepote (μή μοι τὸ κάλλος ἄλγος ἐξέυροι ποτέ).

9 S podobnimi besedami (*ἐκπεπληγμένη φόβῳ*, 24) je Dejanetra opisala tudi svoja občutja med opazovanjem spopada med Ahelujem in Heraklom.

Evboji. To je zelo značilno za Dejanerjin značaj, kolikor smo ga lahko spoznali do sedaj: sveta zunaj svojega doma ne pozna in ne zna delovati v njem, zato v svoji pasivnosti potrebuje nasvet drugega: v prologu ji je svetovala vzgojiteljica, sedaj zbor.¹⁰ Znamenja tega nepoznavanja sveta bi lahko iskali tudi v bolj oddaljeni preteklosti in njeno zaupanje umirajočemu Nesosu prav tako pripisali temu vzroku.¹¹

Če na začetku ponovnega pogovora z Lihason pri Dejanerji še zaznamo določeno neodločnost, ki jo, kot se zdi, začuti sel (402–35) in poizkuša namesto nje Lihasa prisiliti k priznanju resnice, pa v nadaljevanju sama prevzame vodenje pogovora in pred vse drugo postavi spoznanje resnice (prim. npr. 453: ἀλλ' εἶπε πᾶν τάληθές). Predstavi se kot tista, ki ne beži pred neprijetnimi spoznanji: »Kaj strašnega pa je spoznanje? Ni mar / moj mož že prej imel kopice drugih?« (459–60) Dejanerja Erosu priznava premoč nad smrtniki, in retorično sprašuje, kakšen smisel bi imelo, če bi se upirala temu, ki vlada tudi bogovom: »Kdor se ljubezni zoperstavlja / s pestjo kot bokсар, pameti ni zdrave. / Če še bogovom vlada ta, kot hoče, / če meni – le zakaj bi drugi ženski ne? / Zato: če grajala bi svojega moža/ za to bolezen, res bila bi blazna, / enako, če to žensko: saj ni storila / nič grdega in ni mi škodovala.« (441–48)¹²

S svojo *rhesis* med verzoma 436 in 469 Dejanerja torej izraža željo, da bi od Lihasa izvedela vso resnico. Toda ta pogum pravzaprav zelo spontano izhaja iz njene trenutne pretresenosti in njenega značaja na sploh. Njena želja spoznati resnico je, tako se zdi, povezana s tem, da si Dejanerja v dialogu z Lihason še vedno nekako skuša pojasniti vse, kar se je zgodilo, in se zavedeti novega, odločilno spremenjenega položaja.¹³ Zato njenih besed Lihasu med v. 436 in 469 ne moremo imeti za preračunljivo zastavljen varljivi govor, *Trugrede*, ampak bolj za glasno izrečeno notranje preudarjanje in izraz njene pretresenosti.¹⁴ Tudi v najtežjih trenutkih, v globoki pretresenosti, ki sledi spoznanju resnice, ostane Dejanerja prav tista plemenita Dejanerja kot predtem.¹⁵ V začetku naslednjega dejanja bo sicer res delovala v nasprotju s pravkar izrečenimi besedami, toda to nasprotje lahko razumemo z ozirom na njeno sedanjo

10 Prim. Gardiner, *The Sophoclean Chorus*, 124; Riemer, »Chor und Handlung«, 96.

11 Pri čemer ne smemo spregledati dejstva, da je Dejanerja dovezeta za kentavrov nasvet predvsem zaradi ljubezni do Herakla, prim. Ryzman, »Deianeira's Moral Behaviour«, 391.

12 Podobno vv. 491–92.

13 Prim. Lesky, *Die tragische Dichtung der Hellenen*, 211: »Aber wir legen in die Worte Deianeiras kaum zu viel hinein, wenn wir in ihnen die Frau hören, die zu sich selbst spricht, nach Fassung ringt und alles vor sich stellt, was ihr diese Fassung sichern könnte.« Prim. tudi zelo tehtna opažanja Winnington-Ingrama, *Sophocles*, 77–78, med drugim: »Deianira is still trying to make herself believe that the situation is after all tolerable for the woman she thinks herself to be.«

14 Za nasprotno mnenje prim. npr. Ryzman, »Deianeira's Moral Behaviour«, 390.

15 Prim. Beckove besede, »Der Empfang Ioles«, 18, »Die Grundfesten des Hauses, des häuslichen Daseins der Frau sind ins Wanken geraten. Deianeira aber: sie bleibt, die sie war. Sie bewahrt und bewahrt ihr Ethos. Ja, sie wächst.«

pretresenost.¹⁶ V resnici ni treba predpostavljati nobenega pretvarjanja z njene strani, da bi trenutni položaj lahko doumeli s psihološkega vidika. Zdaj namreč še ni sposobna strniti svojih misli, kot bo storila v naslednjem dejanju (v. 545–51), ampak govori v osuplosti.¹⁷

V okviru tega Dejanjerega preudarjanja lahko razumemo tudi njeno vabilo Lihasu (495–96), naj jo počaka v hiši, da bi pozneje Heraklu odnesel njen dar. Sicer še ne vemo, kaj je ta dar, ko pa bomo to v začetku naslednjega dejanja izvedeli, bomo lahko posumili, da se je že med pogovorom z Lihasom v njej porodila misel, ki jo bo uresničila v nadaljevanju.¹⁸ Vendar pa bi pretiravali, če bi rekli, da je že v tem trenutku Dejanjera ta načrt dokončno sklenila. Tudi na tem mestu moramo njene misli razumeti v dinamičnem smislu: Dejanjera si pojasnjuje nastali položaj in išče izhode iz njega – a dokončno bo svojo odločitev sklenila v naslednjem dejanju.

ODLOČITEV IN DEJANJE

Po zbornski pesmi Dejanjera strne misli o svojem položaju v besedah, polnih žalosti: »Vendar: katera ženska mogla z njo bi / pod isto streho si moža deliti? / Lepota ena, vidim, se razcveta / in druga vene: rosni cvet oko / opija, od vlega se odvrča. / Zato bojim se, da bi Herakles/ ne bil moj mož, a mlajše bil bi moški« (545–51).

Dejanjera je sicer vedela za Heraklovo prejšnjo nezvestobo, a primer z Iolo je bistveno drugačen. Ne da bi čutila sovraštvo do Iole, pa se zaradi nedavnega srečanja z njo vendarle živo zaveda privlačnosti njene cveteče mladosti in svoje nemoči, da bi si spričo nje Herakla pridobila nazaj (prim. v. 545–51). Zdaj lahko občuti, da Herakles ne pripada le njej. Predvsem pa sta Heraklovo ravnanje in prihod Iole spodkopala temelje njenega doma. Iola je tista, ki bo Dejanjro nadomestila znotraj njenega doma.¹⁹ Prav v tem uničujočem po-

16 Kirkwood, *A Study of Sophoclean Drama*, 113–14.

17 Menim, da njenih besed o Heraklovi pretekli nezvestobi ne moremo imeti za načrtno zavajanje Lihasa s primerom, ki ni enak primeru Iole (tako trdi Carawan, »Deianira's Guilt«, 203–204). S tem bi v danem položaju predpostavljali preveliko preračunljivost z Dejanjere strani glede na njena trenutna občutja. Podobno velja glede njenih besed o nepremagljivosti Erosa. Bolj kot za načrtno zavajanje gre pri tem za Dejanjere lastno notranje preudarjanje – ki pa na zavestni ravni še ne prinese dokončne odločitve. V naslednjem dejanju namreč deluje prav nasprotno od teh besed.

18 Lesky, *Die tragische Dichtung der Hellenen*, 211 in Kamerbeek, *The Trachiniae*, 117.

19 Prim. Kyriakou, *The Past in Aeschylus and Sophocles*, 379–80. Zanimivo je avtoričino opažanje, da Dejanjera nikoli ne izrazi strahu, da bi jo Iola nadomestila kot Heraklova zakonita žena in bi bili zaradi tega prikrajšani njeni otroci. Na podlagi tega bi lahko skleпали o dvojem: po eni strani si Dejanjera svoje nesreče ne razlaga s pravnimi termini, morda tudi zato, ker je značajsko pasivna in ji je pravna sfera življenja precej tuja; po drugi strani pa vidimo, da Dejanjera svojo nesrečo doživlja zelo neposredno, kot živo občutje in ne kot sad razumskega doumetja situacije s pomočjo legalističnih pojmov – svojo nesrečo torej dojema s človeške, ne s pravne plati, ne kot odkrnjenje pravic, ampak kot udarec njenemu življenju kot takemu.

segu na območje, ki mu ne pripada, je Heraklova ὄβρις, ki v Dejanetri sproži usodni odziv, porojen iz ogroženosti temelja njenega življenja. Sredi tega brezizhodnega položaja se Dejanetra odloči, da bo segla še po zadnjem sredstvu, ki ji preostaja, da bi si lahko ponovno pridobila Herakla.

Dialog z zborom, ki sledi, si moramo ogledati nekoliko podrobneje, saj je bistveno zaznamoval te odločilne trenutke. Dejanetra doma skriva kri kentavra Nesosa, o kateri ji je slednji tik pred smrtjo dejal, da učinkuje kot lju-bezenski napoj (575–77), a pogled nanjo jo navdaja z dvomi (prim. 582–87). Noče biti kakor tiste ženske, ki se lotevajo predrznih dejanj in so v njenih očeh deležne sovraštva (τάς τε τολμώσας στυγῶ, 583). Reče celo, da je pripravljena opustiti svojo namero, če bi bila ta po mnenju zbora nespametna (586–87). Zbor na te besede odgovori zadržano, niti pritrdilno niti nikalno, in poudarja pomen zaupanja oziroma vzroka za zaupanje (πίστις) v dejanje.²⁰ Če nekdo lahko zaupa, da se bo njegovo dejanje dobro izteklo, potem je upravičeno mnenje, da se ni slabo odločil. Toda Dejanetra se v odgovoru odmakne od zborovega vprašanja, ko pravi, da njeno pritrdilno mnenje/pričakovanje uspeha (τὸ μὲν δοκεῖν, 590)²¹ izhaja iz zaupanja v dejanje, ne vpraša pa se, kaj je v resnici osnova za takšno zaupanje. Hkrati pa njene besede, da ni sredstva, ki ga bo zdaj uporabila, še nikoli preizkusila, kažejo na to, da v resnici dobro razume zborove besede in ve, kje je bistvena težava.²² Zato sicer razume temeljno panto zborovih besed, a vendar si jih poizkuša razložiti tako, da ustrezajo njemu-hotenju. Naslednji odgovor zbora je ključna točka tega pogovora: »V dejanju je spoznanje! Saj le skušnja / te poduči, čeprav drugače misliš.« (592–93)

Te zborove besede (ἀλλ' εἰδέναι χρὴ δρώσαν· ὡς οὐδ' εἰ δοκεῖς / ἔχειν, ἔχοις ἄν γνῶμα, μὴ πειρωμένη) so v zadnjih desetletjih deležne nasprotujočih si interpretacij. Bistveno vprašanje je, kakšna je namera zbora: želi Dejanetro spodbuditi k dejanju ali jo odvrniti od njega; ali pa le izreči splošno resnico, vodilo za pravilno ravnanje? Na kakšen način je torej treba razumeti stopnjevanje od Dejanetrinega τὸ δοκεῖν do zborovega εἰδέναι? Jebbovo stališče je, da je v tem verzu glavni nosilec pomena sedanji deležnik δρώσαν.²³ Po njegovem mnenju zbor ne spodbuja neposredno k delovanju, temveč izreka splošno resnico o tem, da

20 Prim. Easterling, *Sophocles: Trachiniae*, 147.

21 Prim. Lefèvre, *Die Unfähigkeit, sich zu erkennen*, 15. Na tem mestu – ne pa tudi nujno glede v. 592–93 – se mi zdi mnenje Carawana (»Deianira's Guilt«, 211) upravičeno v delu, ki se tiče Dejanetrinega razumevanja zborovih besed: »She [Dejanetra, op. p.] reasons from experience by a subjective standard: she focuses upon the intended happiness and the pattern of disappointment that meets her every hope. The chorus invokes an objective standard. They urge her to reason from actual consequences, not from the pattern of intentions /.../. But Deianira either cannot or will not look beyond the subjective view: however propitious a turn of events, for her the outcome is always a disappointment of her desires.«

22 Carawan, »Deianira's Guilt«, 209.

23 Zato postavlja sledeči poudarek: »if thou wouldest know, thou must **act**«, Jebb, *Sophocles, The Trachiniae*, ad loc.

brez dejanja ni gotovega védenja.²⁴ Kamerbeekovo mnenje je podobno, le da še nekoliko bolj izpostavlja namenilniško povezavo med *δρᾶν* ter *εἰδέναι*, s čimer bi lahko šlo tudi za impliciten namig k delovanju, in verz razume na sledeč način: *χρῆ σε δρᾶν ὅπως εἶση*, s čimer sledi Mazonu: »Pour être sûr, il faut agir«.²⁵

Toda od objave Solmsenovega članka »ἀλλ' εἰδέναι χρῆ δρῶσαν: The meaning of Sophocles *Trachiniae*« leta 1985 je na plodna tla med raziskovalci nalletela tudi interpretacija, da zbor od Dejanjeje zahteva gotovost glede posledic njenega dejanja: dejanja se lahko lotiš, le če si gotov glede njegovih posledic.²⁶ V skladu s to razlago zbor torej bolj ali manj neposredno svari Dejanjejo, da mnenje, prepričanje (*τὸ δοκεῖν*) ne zadošča, temveč da mora vedeti z gotovostjo (*εἰδέναι*).²⁷ Toda tovrstno védenje bi si lahko pridobila le s preizkusom, ki pa ga ni nikoli opravila (*πεῖρα δ' οὐ προσωμίησά πω*, 591). Ravno v tem, ker se je iz nepremišljenosti – brez gotovosti glede posledic in kljub zborovemu svarilu – odločila za dejanje, je po mnenju nekaterih zagovornikov te interpretacijske linije njena krivda.²⁸

Vendar je proti takšni razlagi, ki temelji na Dejanjejinem pomanjkanju izkušenj s sredstvom, ki ga namerava uporabiti, mogoče ugovarjati, da je takšen poizkus v danem položaju kratkomalo nemogoč. Dejanjeja napoja ne more uporabiti na drugem kot na Heraklu, za to pa vse do sedaj ni bilo potrebe, saj je, kot rečeno, primer z Iolo bistveno drugačen kot prejšnji primeri Heraklove nezvestobe.²⁹ Je mogoče, da se zbor ne zaveda, da v trenutnem položaju preizkus ni izvedljiv in kljub temu svari Dejanjejo, da je treba imeti gotovo védenje, preden se odločiš za dejanje? Če sledimo takšnemu razumevanju, potem dejansko zbor trahinskih deklet postavljamo nad zgodbo, ki se odvija pred njihovimi očmi, na mesto, od koder lahko podajajo moralna vodila brez ozira na konkretno situacijo. Toda zbor na več mestih – kljub starostni in socialni razliki med Dejanjejo in trahinskimi dekleti – izraža sočutje z njo, iz česar smemo sklepati, da se, vsaj v določeni meri, zaveda težavnosti njenega položaja.³⁰ Če pa je tako, potem je zboru jasno, da bosta preizkus in resnično dejanje morala sovpasti in da je torej edina pot do spoznanja delovanje, zaradi česar pri

24 Jebb, prav tam, ad loc.: »The Chorus do not say that she ought to make the experiment; but only that, until she does so, she can have no certainty.«

25 Kamerbeek, *The Trachiniae*, 137.

26 Kraus, »Bemerkungen zum Text und Sinn« 99–100. Prim. Solmsenov prevod verzov 592–93 (navedeno pri Lefèvre, *Die Unfähigkeit, sich zu erkennen*, 16): »But you must know if (when) you act.« Podobno Kraus v svojem prevodu *Trahink (Die Trachinierinnen*, 100): »Doch muß man wissen, wenn man handelt. Wenn du auch zu wissen glaubst, du weißt nicht, eh' du es erprobt.« *Δρᾶν* in *εἰδέναι* v skladu s tem mnenjem torej nista povezana namenilno, ampak časovno oziroma pogojno – gotovost glede posledic dejanja je razumljena kot pogoj za pravilno delovanje.

27 Lefèvre, *Die Unfähigkeit, sich zu erkennen*, 16.

28 Kraus, »Bemerkungen zum Text und Sinn«, 100; Carawan, »Deianira's Guilt«, 209–11. Dejanjeja zagreši *τόλμα*, predrzno dejanje, prim. Lefèvre, *Die Unfähigkeit, sich zu erkennen*, 17.

29 Kyriakou, *The Past in Aeschylus and Sophocles*, 377.

30 Za mesta, kjer zbor sočustvuje z Dejanjejo, gl. op. 27 v članku B. Senegačnika »Deianeira and her guilt«.

njegovih besedah ne more iti za svarilo.³¹ To bi bilo težko verjetno tudi zaradi Dejanejrinih besed v nadaljevanju, ko prosi zbor, naj je ne izda (596–97)³², kar bi bilo težje razumljivo, če bi jo zbor prej svaril, naj dejanja ne stori.

Takšno stališče nam omogoča, da o Dejanejri krivdi razmislimo na globlji ravni, kot pa da jo označimo zgolj za nepremišljenost. Dejanejra se sicer zaveda, da njena odločitev za dejanje ne izhaja iz objektivne gotovosti glede posledic, toda to je položaj, v katerega je dejansko prisiljena. Dejanejra *mora* delovati, sicer se bo uresničila grožnja in njen dom, oïkoc, bo razdejan. Če se zavedamo Dejanejrinega bivanjskega položaja, potem vidimo, da v resnici nima drugega izhoda, kot je delovanje. Strašne posledice tega dejanja nam bodo razkrile vso Dejanejriino brezizhodnost, ki se nahaja v bistvu njene tragičnosti.³³ Dejanejra ni tragična oseba preprosto zato, ker je ravnala nepremišljeno, temveč zato, ker je potisnjena v položaj, kjer mora nekaj storiti, a *ne more* ravnati na podlagi potrebne gotovosti.³⁴

Z usodnim εἰσόμεθα (v. 594), izvedeli bomo, tik pred prihodom Lihasa na prizorišče je njena odločitev zapečaten. Kljub temu da se v njej pojavljajo dvomi, katerih utemeljenosti se zaveda, stori usodno dejanje: po Lihasu pošlje Heraklu hiton, v katerega je vtrla ljubezenski napoj – kentavrovo kri. Ženska, ki ni nikoli delovala v svetu, ženska, ki je bistveno zaznamovana s pasivnostjo, se odloči, da bo segla onkraj meja svojega doma, in se v odločitvi za dejanje poda na njej povsem neznano področje – pri čemer si niti sama ni povsem gotova, da to dejanje ni τόλμα.

31 To bi bilo tudi skladno s tem, da ne Dejanejra ne zbor, nikdar kasneje, torej niti po tragičnem spoznanju o posledicah njenega dejanja, ne omenjata, da bi ravnala proti zborovemu nasvetu, prim. Kyriakou, *The Past in Aeschylus and Sophocles*, 378. Da pri zborovih besedah ne gre za svarilo, velja tudi v primeru, da v zborovih besedah zaznamo neodločnost glede odločitve, kakor to mesto razume Riemer, »Chor und Handlung in den Tragödien des Sophokles«, 97 in 99, nasprotno pa meni Gardiner, *The Sophoclean Chorus*, 125, da zbor Dejanejri svetuje z odločnostjo.

32 »A prosim vas: molčite. Če je skrita, / celo sramota te ne osramoti.«

33 Ta brezizhodnost izvira, kot sem nakazal, iz Dejanejrine temeljne danosti, njene φύσις. Zato njena krivda ne more biti pojmovana zgolj na ravni moralnega ali pravnega prestopka (nepremišljenost ali protizakonita uporaba ljubezenskega napoja – glede tega prim. Bowra, *Sophoclean Tragedy*, 126–28), ampak na bistveno globlji ravni, na kateri Dejanejriina krivda preneha biti krivda v običajnem pomenu. Prim. opažanje B. Senegačnika (»Deianeira and her guilt«, 38), ki to zelo dobro povzema: »Thus Deianeira does not transgress by her act the unwritten laws of nature; on the contrary, she commits it precisely because she follows these laws. She could only avoid the tragic outcome by going against her own human nature. Here lies the true source of her guilt and innocence: the source of her tragic beauty.«

34 Nasprotno Lefèvre, *Die Unfähigkeit, sich zu erkennen*, 24: »Ihre tj. Dejanejriina ἀμαρτία ist vermeidbar: Sie legt selbst die Kriterien dar, aufgrund deren sie die Anwendung des Zaubermittels hätte unterlassen müssen. Sie ist nicht in der Lage, ihr von Anbeginn an überstark durch Emotionen bestimmtes Verhalten gegenüber Herakles richtig einzuschätzen.« Toda to mnenje ni vzdržno, če si predstavljamo Dejanejrin bivanjski položaj v celoti. Literarni zgodovinarji pri vprašanju tragične krivde pre pogosto izpostavijo le en vidik, ki je sicer pomemben, a ne more nadomestiti celotnega bivanjskega položaja tragičnega junaka. Glede tovrstnega kritičkega iskanja junakove krivde na preozkem obzorju je pomenljivo zapisal Winnington-Ingram (*Sophocles*, 75): »[...] that nice apportionment of blame to which critics are so much more prone than dramatists.«

Toda ali ni s tem, ko deluje v nasprotju s svojim značajem, porušena enotnost njenega značaja? Kako je lahko boječa Dejanejra postala (pre)drzna Dejanejra? A takšna sodba, ki bi izhajala iz dozdevno neprepričljive povezave Dejanejrinega značaja z njenim dejanjem, bi – zagledana v preozke kriterije verjetnosti – spregledala bistvo njene tragične usode. Kot je upravičeno zapisal Winnington-Ingram, se ravno s tem, ko Dejanejra deluje v nasprotju s svojim prejšnjim pasivnim značajem, najočitneje kaže njen obup.³⁵ Neskladnost Dejanejrinega značaja torej ni šibkost upodobitve, ampak, nasprotno, razkriva globino Sofoklovega psihološkega uvida. Kajti za to neskladnostjo se razkriva globlja Dejanejrina enotnost: vseskozi gori v ljubezni do Herakla – to je bil razlog njenih skrbi v začetku drame in to je tudi razlog za njeno usodno odločitev.

Z usodnim dejanjem se je Dejanejra zapletla v eksistencialno protislovje.³⁶ Malo prej (441–48) je trdila, da je popolnoma nemogoče kljubovati Erosu, zdaj pa sama počne natanko to, saj želi spremeniti njegove poti. Prav s tem pa, ko kljubuje Erosu, se razkrije resničnost njenih prejšnjih besed, da Erosu ni mogoče kljubovati – njeno kljubovanje je namreč utemeljeno prav v ljubezni do Herakla.³⁷ Iz ljubezni se bori proti ljubezni – vse do usodnega konca, ko bo v svoji ljubezni ubila ljubljenega.

Z navezavo na ta tragični paradoks se lahko še enkrat ozremo k Dejanejrinemu obratu iz pasivnosti k odločilnemu dejanju. V omenjenem pogovoru z Lhasom se je odpovedala svojemu delovanju in priznala premoč Erosu. Toda to njeno resignacijo lahko razumemo tudi kot nekakšno nehoteno izročitev same sebe nepremagljivemu božanstvu ljubezni. Prav iz te izročitve in sprijaznenosti z nepremagljivostjo ljubezni pa sedaj, in tu se tragični paradoks še poglobi, izvira odločitev za usodno dejanje: nepremagljiva moč Erosa se sedaj manifestira še drugače, kot je mislila, namreč tako, da jo potisne v dejanje. Sprijaznenost z neuklonljivostjo Erosa torej ne pomeni, da je imuna na njegovo delovanje, ampak prav nasprotno, da postane njegovo orodje, ne da bi bil to njen namen. Kajti s tem, ko je Erosu priznala premoč, mu je hkrati priznala tudi svojo vdanost, ki se zdaj izraža v tem, da Eros deluje prek nje in iz prej povsem pasivne ženske naredi žensko, sposobno tako drznega dejanja.³⁸

35 Winnington-Ingram, *Sophocles*, 78: »The less characteristic the act, then the greater is the evidence of her desperation.«

36 Tragičnost tega protislovja pa je ravno v tem, da je to protislovje zanjo v resnici neizogibno!

37 B. Senegačnik, »Deianeira and her guilt«, 38–39. Prim. tudi Carawan, »Deianira's Guilt«, 205.

38 Misli, ki sem jih zapisal v tem odstavku, dolgujem prof. Branetu Senegačniku, ki mi jih je zaupal v osebni komunikaciji in dovolil, da jih objavim v tem članku.

DRUGO TRAGIČNO SPOZNAVANJE

Tišino po drugi zborni pesmi pretrga Dejanejrin krik, porojen v slutnji tragičnega spoznanja (663–64). Videla je namreč, da je košček volne, s katero je vtirala kentavrovo kri v hiton, razpadel, kar je v njej porodilo zlo slutnjo (705–11). Prepozno je spoznala, kaj je v resnici storila. Tolažeče besede zbora (v. 727–28), da je krivda tistih, ki so grešili nehote, manjša, se je ne dotaknejo. Zavest o krivdi, ki prihaja nadnje, je pregloboka: »Tako pač pravi, kdor ni v zlu udeležen / in ni gorja v življenju svojem skusil.« Sama je proti svoji volji postala *τολμώσα*, ženska, ki je storila predrzno dejanje, o katerih je prej dejala, da jih sovraži (583).

Dramska napetost se s prihodom Hilosa zaostri do skrajnosti. To je vrh napetosti, ki se mora razrešiti s tragičnim spoznavanjem. Hilos ji razkrije resnico o njenem usodnem dejanju (774 isl.). Zdaj je jasno, da je morilka moža, morilka proti svoji volji, morilka iz ljubezni. Sama je storila tisto, za kar se je bala, da se bo pripetilo njenemu možu med njegovimi odpravami po svetu.

Tragično spoznanje lastne krivde požene Dejanejro v smrt. Vzgojiteljica, ki jo je opazovala v poslednjih trenutkih (899–946), poroča o tem, kako je tik pred smrtjo še zadnjič postlala zakonsko posteljo in izrekla svoje zadnje besede: »O moja spalnica, o postelja / zakonska – z bogom zdaj! Nikoli več / ne sprejmeta me v sna naročje sladko.« Kraj Heraklove bližine je postal kraj bližine smrti. Iz Heraklove žene je postala Hadova nevesta. Kot je poudaril B. Seidensticker, samota spalnice simbolizira Dejanejrinu notranjo in zunanjo samoto.³⁹ Pomenljiv je tudi način njenega samomora: življenje si vzame z mečem, tako kot Evridika v *Antigoni* (1301–1305).⁴⁰ Meč spada k moškemu,

39 Seidensticker, »Die Wahl des Todes bei Sophokles«, 112.

40 Pri Diodoru Siciliskem, *Bib. hist.* 4.38.3 in (Psevdo)Apolodorju, *Bib.* 2.7.7. se Dejanejra obesi – prav drugačna upodobitev njene smrti pri Sofoklu nas upravičeno napeljuje na misel o posebni, simbolni dramski vlogi samomora v *Trahinkah*. Prim. tudi Seidensticker, »Die Wahl des Todes bei Sophokles«, 112–114; Carawan, »Deianira's Guilt«, 219. Interpretacija Dejanejrinega samomora, ki jo je podala N. Loraux (*Tragic Ways of Killing a Woman*, 55), nima prave podlage v dramskem besedilu. Njena teza je, da gre pri opisu Dejanejrinega samomora za načrtno protislovje, ki kaže na dejstvo, da je Dejanejra, čeprav si je izbrala moški način smrti, ostala ujeta v mejah svojega spola. N. Loraux to mnenje utemeljuje na dozdevnem nasprotju med tem, da je Dejanejra pred smrtjo razkrila svojo levo stran (926), z mečem pa se je zabolila pod jetra (931), ki se nahajajo na desni strani. Rešitev, ki jo podaja N. Loraux, je, da se je Dejanejra zabolila tako pod jetra kot tudi v levo stran (morda ima pri tem v mislih vbod, ki bi segel z leve strani pod jetra?). Tej interpretaciji, ki predpostavlja, da je Sofokles v opis Dejanejrine smrti vpletel takšno besedilno zanko, lahko postavimo nasproti drugo, prepričljivejšo. P. Easterling v komentarju (*Sophocles: Trachiniae*, 191) k verzu 931 (*πλευρὰν ὑφ' ἧπαρ καὶ φρένας πεπληγμένην*) ugotavlja naslednje: »poetic descriptions of anatomy tend to be vague; this probably echoes *Od.* 9.301 [...] and means nothing more precise than 'to her vitals'.« Sofoklu torej ne gre toliko za natančen anatomski opis mesta vboda, ampak za prikaz usodnosti tega dejanja, za prikaz smrtne rane, zadane »središču življenja« v človeku. To je še toliko bolj očitno, ker poleg ἧπαρ stoji tudi φρήν, ki je v grškem pojmovanju središče življenja. Neskladno bi bilo, če bi bila ena beseda vzeta strogo anatomsko, druga pa simbolno. Prim. tudi besede sla v *Ant.* 1315 o samomoru Evridike, ki si je usodni udarec prav tako zadala ὑφ' ἧπαρ. Za uporabo besede φρήν pri Sofoklu prim. Sullivan, *Sophocles' Use of Psychological Terminology*, 43–60.

torej Heraklovemu predstavnemu svetu – v trenutku njene smrti je Herakles simbolno prisoten, je tako rekoč tisti, ki ji prizadene smrtno rano. Natanko takšno simbolno prisotnost drugega lahko vidimo tudi pri Heraklu: smrtno rano mu je zadal s kentavrovo krvjo natrt hiton, v katerem je simbolno prisotna Dejanejra. Zato lahko pritrdimo Seidenstickerju, ki je zapisal: »Junaka dvojne tragedije pogubita drug drugega, ubijeta pa se z orožjem, ki je značilno zanj in za njun svet: z oblačilom in mečem, ki poleg tega pridobita tudi simbolni pomen. Herakles gori v Dejanejrini ljubezni, Dejanejro pa ubije surova Heraklova moškost.«⁴¹ Prepletena na ta simbolni način kaznujeta drug drugega, ne da bi to hotela: Herakles »gori« v Dejanejrini ljubezni, potem ko se je prekršil zoper nedotakljivost doma, Dejanejra pa podleže rani meča, potem ko je zagrešila usodno τόλμα. Toda poudariti moramo, da je Dejanejrin samomor globlji od zgolj smrtne kazni, ki jo zada sama sebi. Je znamenje globokega obupa v položaju, ko je izgubila ves življenjski smisel.⁴²

ZAKLJUČEK

Vlogo Dejanejre v *Trahinkah* moramo razumeti v celoti njenega bivanjskega položaja, usodno zaznamovanega z nepremagljivostjo Erosa in nepopolnostjo človeškega védenja. Le tako se lahko v polnosti zavemo dramske napetosti, ki jo Sofokles skrbno stopnjuje s tragično ironijo, nenehnim poglobljanjem smisla izrečenih besed in z usodno odločitvijo, dokler se ta napetost ne zaostri do skrajnosti in razreši v tragičnem spoznanju. Dve tragični spoznanji zaznamujeta Dejanejrino usodo, pri čemer je prvo spoznanje tudi motivacija za drugo: spoznanje o resničnem vzroku Heraklovega napada na Ojhalijo in spoznanje o tem, da je zadala smrtno rano njemu, ki je smisel njenega življenja. V ljubezni je ubila ljubljene – s tem se Dejanejrin obup zaostri do skrajne mere. Ne more si opravičiti za dejanje, ki ga je storila kljub vsem svojim pomislekom, besede opravičenja bo kasneje, ko bo že prepozno, zanj našel le njen sin Hilos. Toda njenega dejanja ne moremo pripisati le nepremišljenosti in v tem iskati bistva njene krivde. Njena ἀμαρτία je bistveno globlje povezana z njeno tragično usodo, saj izvira iz njene temeljne bivanjske brezizhodnosti,

41 Seidensticker, »Die Wahl des Todes bei Sophokles«, 114: »Die beiden Helden der Doppeltragödie stürzen sich gegenseitig ins Verderben, und sie töten sich mit den für sie und ihre Welt charakteristischen Waffen: Gewand und Schwert, die zudem symbolische Bedeutung gewinnen. Herakles verbrennt in der Liebe Deianeiras, Deianeira stirbt an der brutalen Männlichkeit des Herakles.«

42 Ta obup je seveda tudi globlji od bremena javnega mnenja, glede katerega sicer Dejanejra ni ravnodušna (prim. v. 596–97 in 721–22), prim. Ryzman, »Deianeira's Moral Behaviour«, 396. Težavnosti Dejanejrinega bivanjskega položaja, v katerem se je odločila za usodno odločitev, se bo Hilos zavedel prepozno (v. 935). Iz njegovih ust kasneje slišimo materino opravičenje: »Na kratko: v čisti želji je grešila. (v. 1136)« Herakles takšnega širšega razumevanja ženinega dejanja ni zmožen.

ko v danem položaju v resnici ni mogla ne delovati. Še na edini način, ki ji je preostal, si je Herakla poskušala pridobiti nazaj – in ga s tem za vselej izgubila. Zato je Dejanetra resnična tragična junakinja, kriva brez krivde, postavljena v tragični svet, kjer se resnični smisel besed in dejanj razkrije šele, ko je že prepozno.

Toda pri tem ne smemo spregledati dveh pomembnih stvari. Po eni strani se je prav prek Dejanetrine usodne zmote uresničila božanska preokba glede Heraklove smrti. Drama se bo sicer končala brez opisa njegove apoteoze na Ojti in s tem izpostavila človeški vidik Heraklovega trpljenja, toda atensko občinstvo je zaradi svojega poznavanja nadaljevanja mitološke zgodbe lahko slutilo, kaj se bo zgodilo s Heraklom, ko bo prestal predsmrtne muke. Tisto, kar je bilo v očeh Dejanetre usodna zmota, je bilo torej v božanskem vzročnem redu prehod k Heraklovi apoteozi. Po drugi strani pa, in to je verjetno še večja odlika *Trahinke*, Dejanetra prav na ozadju trpkih udarcev usode zasiže v svoji *tragični lepoti*. Njena plemenitost, ki se kaže ob sprejemu ojhalijskih ujetnic, njena ljubezen do Herakla, zaradi katere v usodni odločitvi seže prek meja svojega običajnega sveta, in njene ganljive besede pred smrtjo razkrivajo globino njenega občutenja lastne usode v teh tragičnih trenutkih. Predsmrtne solze, v katerih je skrito vse njeno življenje, so najlepši odsev njene *tragične lepote*.

Sergej Valijev
Univerza v Ljubljani
sergej.valijev@gmail.com

BIBLIOGRAFIJA

Primarni viri

- Campbell, D. A., izd. in prev. *Greek Lyric: Bacchylides, Corinna, and Others*, 4. zv. Loeb Classical Library 461. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- Easterling, P. E., izd. *Sophocles: Trachiniae*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Frazer, J. G., izd. in prev. *Apollodorus: The Library*, 1. zv. Loeb Classical Library 121. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921.
- Jebb, R. C., izd. in prev. *Sophocles: The Plays and Fragments. Part V: The Trachiniae*. Cambridge: Cambridge University Press, 1902.
- Lloyd-Jones, H., izd. in prev. *Sophocles: Antigone. The Women of Trachis. Philoctetes. Oedipus at Colonus*. Loeb Classical Library 21. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994.
- Merkelbach, R. in M. L. West, izd. *Fragmenta Hesiodica*. Oxford: Clarendon Press, 1967.
- Oldfather, C. H., izd. in prev. *Diodorus Siculus: Library of History, Volume II: Books 2.35–4.58*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1935.
- Sofokles. *Ajant. Trahinke. Filoktet*. Prevod Ajanta in Filokteta: K. Gantar. Prevod *Trahinke*: B. Senegačnik. Maribor: Založba Obzorja, 2000.

Sophokles. *Die Trachinierinnen (Die Heimkehr des Herakles)*. Nemški prevod W. Kraus. Stuttgart: Reclam, 1989.

Sekundarna literatura

- Beck, A. »Der Empfang Ioles. Zur Technik und Menschengestaltung im ersten Teile der Trachinierinnen«. *Hermes* 81 (1953): 10–21.
- Bowra, C. M. *Sophoclean Tragedy*. Oxford: Clarendon Press, 1944.
- Carawan, E.: »Deianira's Guilt«. *Transactions of the American Philological Association* 130 (2000): 189–237.
- Gardiner, C. P. *The Sophoclean Chorus. A Study of Character and Function*. Iowa City: University of Iowa Press, 1987.
- Goldhill, S. *Sophocles and the Language of Tragedy*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Kamerbeek, J. C. *The Plays of Sophocles: commentaries. Part II. The Trachiniae*. Leiden: E. J. Brill, 1959.
- Kirkwood, G. M. *A Study of Sophoclean Drama*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1958.
- Kraus, W. »Bemerkungen zum Text und Sinn in den Trachinierinnen«, *WSt* 20 (1986): 87–108.
- Kyriakou, P. *The Past in Aeschylus and Sophocles*. Berlin in Boston: De Gruyter, 2011.
- Lefèvre, E. *Die Unfähigkeit, sich zu erkennen: Sophokles' Tragödien*. Leiden: Brill, 2001.
- Lesky, A. *Die tragische Dichtung der Hellenen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972.
- Loroux, N. *Tragic Ways of Killing a Woman*. Angleški prevod A. Forster. Cambridge, MA in London: Harvard University Press, 1987.
- Parlavantza-Friedrich, U. *Täuschungsszenen in den Tragödien des Sophokles*. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1969.
- Riemer, P. »Chor und Handlung in den Tragödien des Sophokles«. V: P. Riemer in B. Zimmermann, ur, *Der Chor im antiken und modernen Drama*, 89–112. Stuttgart: J.B. Metzler, 1998.
- Ryzman, M. »Deianeira's Moral Behaviour in the Context of the Natural Laws in Sophocles' 'Trachiniae'«. *Hermes* 119 (1991): 385–98.
- Seidensticker, B. »Die Wahl des Todes bei Sophokles«. V: J. de Romilly, ur., *Sophocle. Sept exposés suivis de discussions*, 105–44. Entretiens sur l'antiquité classique 29. Ženeva: Fondation Hardt, 1983.
- Senegačnik, B. »Deianeira and her guilt«. *Živa antika* 53.1–2 (2003): 23–39.
- Sullivan, S. D. *Sophocles' Use of Psychological Terminology: Old and New*. Ottawa: Carleton University Press, 1999.
- Winnington-Ingram, R. P. *Sophocles: An Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

POVZETEK

V članku osvetljujem nekatere ključne vidike Dejanerine tragične usode. Začnem s prikazom Sofoklove uporabe tragične ironije, ki izvira iz Dejanerinega nepopolnega poznavanja smisla lastnih besed, in nadaljujem z opisom njenega prvega tragičnega spoznanja, ko se ob spoznanju resničnega vzroka Heraklovega napada Ojhalije zamajejo temelji njenega življenja. V pretresenosti se kljub pomislekom odloči za usodno dejanje. Toda tega dejanja ne moremo imeti zgolj za nepremišljenost, temveč ga moramo razumeti na ozadju brezizhodnosti njenega bivanjskega položaja. Njeno drugo tragično spoznanje, spoznanje o tem, da je v ljubezni zadala smrtno rano svojemu ljubljenu, dokončno utrdi občutje brezupnosti, iz katerega Dejanerja vidi izhod le v smrti. A v njenih ganljivo upodobljenih trenutkih slovesa se lahko še enkrat zavemo tragične lepote te ženske, ki ji je njena neomajna ljubezen paradokсно vzela smisel življenja.

Ključne besede: Sofokles, Trahinke, Dejanerja, tragična ironija, tragično spoznanje

SUMMARY

Tragic Beauty: On the Deianeira of Sophocles

The article sheds light on several key aspects of Deianeira's tragic fate. Beginning with a presentation of Sophocles' use of tragic irony, which arises from Deianeira's ignorance of the meaning of her own words, it continues by describing her first tragic recognition: her realisation of the true cause of Heracles' attack on Oechalia, which shakes the foundations of her life. In her shock she decides on her fateful deed, which cannot be interpreted as mere thoughtlessness but must be considered in the broader frame of her hopeless existential condition. Her second tragic recognition, that is, recognition of the fact that she has inflicted out of love a mortal wound on her beloved, conclusively reinforces her feeling of hopelessness, from which she considers death to be the only exit. However, in her movingly depicted moments of farewell we can once again perceive the tragic beauty of the woman who is paradoxically robbed of the meaning of her life by her steadfast love.

Keywords: Sophocles, Trachiniae, Deianeira, tragic irony, tragic recognition

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.27-48>

Darja Šterbenc Erker

Ovidijevi ljubezni Venera in Flora in preobrazba elegičnega žanra

PREOBRAZBA ELEGIČNE ZVRSTI V FLORINO ELEGIJO

Ovidijevi *Fasti* so bili v moderne jezike prevedeni pozno, v slovenščino pa še posebno pozno. To je odsev dejstva, da filologi v zvezi z »*Rimskim koledarjem*« dolgo niso imeli pravega razumevanja za avtorjeve literarne prijeme in za vpetost pesnitve v politično-religiozni zgodovinski kontekst.¹ Pričujoči članek bo zato med drugim osvetlil preobrazbo elegične zvrsti, kot se je Ovidij lotil v *Fastih*. V tej pesnitvi Ovidij inovativno pripoveduje o mitičnih izvorih praznikov in bogov, ki nastopajo v avgustejskem koledarju. V tej ajtiološki elegiji kot svoji največji pesniški ljubezni opeva dve boginji. Venero je že počastil v svojih ljubezenskih elegijah,² z opevanjem ljubezni in Venere pa je nadaljeval tudi v *Fastih*. Venera kot boginja ljubezni je za Ovidija zelo pomemben vir inspiracije, saj se ji izredno ljubeznivo pokloni na začetku četrte knjige *Fastov*.³ A bralci, ki nadaljujejo z branjem četrte in pete knjige, opazijo, da se Flora, boginja cvetic in lahkotnega življenja, izkaže za boginjo, ki ji res velja Ovidijeva ljubezen in pesniška fascinacija. V pesnitvi o državnem koledarju si Ovidij kot ljubezenski pesnik na svojevrsten način prisvoji Floro in javni praznik floralij. Ovidij časti Floro kot zaščitnico načina življenja in ustvarjanja, kot ga sam zaživi v *Fastih*. V znak svoje ljubezni do Flore je Ovidij poskrbel za edinstveno preobrazbo ajtiološke elegije tako, da je v pesnitev vtakl številne teme in

1 Grošelj, *Rimski koledar*. Pričujoči članek je nastal v sklopu raziskovalnega projekta »Imperij in preobrazba žanrov v rimski literaturi« (J6-2585), ki ga financira ARRS. Zahvaljujem se tudi Johnu Millerju, da mi je posredoval svoj neobjavljeni komentar k floralijam v *Fastih*.

2 O Ovidijevih *Ljubeznih* glej Marinčič, *Ovidij in poezija o ljubezni*.

3 V nadaljevanju z Ovidijem označujem Ovidijev pesniški lik, razen v tistih primerih, v katerih kontekst jasno nakazuje, da je mišljen Ovidij kot empirična oseba.

elemente, ki so tipični za rimski način praznovanja Florinega praznika.⁴ Raziskovalci rimske književnosti so že pokazali, da Ovidij v marsikaterem verzu elegičnih *Fastov* kopiči epske elemente. Vendar vplivi drugih literarnih zvrsti prežemajo to ajtiološko elegijo še močneje od epike.⁵ Predvsem vpliv gledališča, tragedije in mima (*mimus*) temeljito preoblikuje stil pisanja in pesnikovo podobo. V *Fastih* Ovidij na več mestih izrecno govori o elegiji kot literarni zvrsti, ob tem pa pogosto namiguje na Floro kot zaščitnico nove oblike ajtiološke elegije.

FASTI: AJTIOLOŠKA ELEGIJA

Ovidij opisuje prvih šest mesecev koledarja mesta Rim v elegičnih distihih, se pravi v ritmu, v katerem sta pred njim Propercij in Tibul opevala ljubezen, a tudi rimske praznike in kulturne znamenitosti.⁶ Latinski naslov koledarske elegije (*Fasti*) si je Ovidij izposodil od rimskega koledarja, vklesanega v marmor (*fasti*). Marmorne plošče s koledarjem so v času Avgustove vladavine (31 pr. n. št.–14 n. št.) začeli postavljati tudi izven Rima. Posamezna mesta v rimskem cesarstvu so svojo lojalnost do cesarja izkazala tako, da so v svoje javne koledarje privzemala cesarske praznike.⁷ Bližnje mesto Palestrina je zato v svoj koledar vključilo praznike mesta Rim, v katerih je bilo čedalje več praznovanj v spomin na dosežke članov Avgustove družine. Verij Flak, učitelj Avgustovih vnukov Gaja in Lucija Cezarja, je dal na forumu svojega rojstnega mesta Palestrina v polkrog postaviti marmorne plošče z mestnim koledarjem.⁸ Z velikimi črkami so zapisani koledarski simboli in kratice imen praznikov, v drobnem tisku pa so dodane Verijeve ajtiološke razlage praznikov. Nasproti koledarja je Verij Flak dal postaviti svoj kip, da bi proslavil sebe, ki je kot osvobojenec zaradi svojih pedagoških dosežkov prišel tako daleč, da je postal učitelj obeh Avgustovih vnukov, ki sta bila njegova designirana naslednika.

Ovidijeve *Fasti* so ajtiološka elegija, elegični komentar h koledarju mesta Rim. Kot tak vstopa v dialog s palestrinskim koledarjem in s Kalimahovimi *Izvori* (Αἴτια), elegično pesnitvijo, ki je med drugim govorila o izvoru grških

4 Miller, »Breaking the Rules«, tematizira Ovidijevo širjenje meja elegije.

5 Vpliv epike: Heinze, *Ovids elegische Erzählung*; Miller, *Ovid's Elegiac Festivals*; Newlands, *Playing with Time*, 15; Robinson, *Ovid's Fasti*, 229. Vpliv epike, burleskne komedije in mima: Miller, »Breaking the Rules«; Fabre-Serris, »Mime et élégie chez Ovide«.

6 O vzrokih za to, da Ovidij ni napisal vseh načrtovanih 12 knjig *Fastov*, se pravi za vsak mesec po eno knjigo, glej Gantar, *Ob soočenjih z Avgustovim režimom*, 15.

7 Wallace-Hadrill, »Time for Augustus«, 223–27.

8 Suet. *Gram.* 17; Hernández, »The Roman Calendar«. Fragmenti koledarja so razstavljeni v Palazzo Massimo, Rimski nacionalni muzej, inv. št. 14791, vendar ne v polkrogu kot prvotno. O ajtiološki razlagi floralij glej spodaj, razdelek »Fasti v Florinem znamenju«.

ritualov in religioznih institucij. Kalimah v *Izvorih* slavi kraljico Bereniko II., ženo egiptovskega vladarja Ptolemeja III. Evergeta, kot svojo literarno mecenko, ki ima tako izbrušen čut za poezijo, da izvrstno razume Kalimahove prefinjene literarne inovacije.⁹ V aleksandrinskem *Musaionu* (»hiši Muz«) so zbirali, katalogizirali in filološko ovrednotili vsa literarna dela iz celotnega grškega sveta. Ptolemejski kralji so vzpodbujali intelektualno življenje na dvoru v Aleksandriji, da bi pokazali, da se aleksandrijska literatura in kultura tesno navezujeta na grško kulturo, a to tradicijo tudi preoblikujeta.¹⁰ Po vzoru te učene književnosti so si rimski učeni pesniki (*poetae docti*) oblikovno in tematsko prisvajali grško literaturo, predvsem helenistično iz Aleksandrije. Ta proces literarne adaptacije je bil izjemno kreativen, saj so teme in motive iz grške literature obogatili z rimskimi literarnimi in kulturnozgodovinskimi značilnostmi. Avgustejski avtorji so ponosno poudarjali svojo identiteto kot Rimljani, vladarji imperija, kar poudari znani citat o usodi Rimljanov iz Vergilijeve *Eneide* (6.851): *tu regere imperio populos, Romane, memento* (»Pomni, Rimljan, da ti je namenjena oblast nad ljudstvi«).

V *Fastih* je Ovidij posnemal predvsem Kalimahove *Izvore* (Αἴτια) in jih obogatil z elementi iz Aratove pesnitve o astronomskih *Pojavih* (*Phainomena*). V svojo pesnitev je vpletel tudi prvine iz predhodnih besedil rimskih pesnikov, ki so si ravno tako prisvajali grško in helenistično poezijo. Poleg tega se tesno navezuje na Propercija, ki se sam predstavlja kot rimski Kalimah (4.1.61).¹¹ Glede na izbiro žanra, tj. ajtološke elegije, ter glede na stil in ton se je Ovidij zgledoval zlasti po Propercijevi 4. knjigi. Propercij in Ovidij se ne odlikujeta samo po izjemno sofisticirani prepesnitvi motivov iz grške in helenistične poezije, temveč tudi po humornih in mestoma ambivalentnih verzih, ki lahko asociirajo nešteto idej, ne da bi jih eksplicitno izrazili.¹² Izobraženi rimski bralci, ki so bili ravno tako kot Ovidij izvrstni poznavalci grške in rimske literature, so z lahkoto prepoznali medbesedilne namige na literarne predloge in občudovali rafiniranost, s katero jih je pesnik preoblikoval. Preobrazba ni izjemno pomemben princip Ovidijevega pesništva samo v *Metamorfozah*, ampak tudi v *Fastih*. Obenem je ideja transformacije žanra pomemben poetološki princip, ki ga pesnik v tej ajtološki elegiji tematizira na več mestih.

V *Fastih* Ovidij vsebinsko in oblikovno sledi Kalimahovim *Izvorom*, tudi on lojalno pozdravlja Avgusta in njegovo družino ter navdušeno časti njihove dosežke. Vendar med pesnitvama opazimo tudi velike razlike. Ovidij je v

9 Prioux, *Callimachus' Queens*. O Kalimahovem idealu izpiljene, fine poezije, ki se tudi v političnih kontekstih ne odreka intelektualistični distanci, glej Marinčič, *Carmina docta*, 63–71.

10 Hunter, *Hellenismus*, 249.

11 Miller *Ovid's Elegiac Festivals*, 17–21.

12 Na Ovidijevo aluzivnost je opozoril Barchiesi, *Speaking Volumes*. O ambivalencah v Propercijevi poeziji glej Schrader, *Gespräche mit Göttern*, 147–96.

Fastih, ki govorijo v navidez panegiričnem tonu, literarno preoblikoval kalendar (*fasti*) mesta Rim tako, da je panegirične in kulturnozgodovinske teme prepletel z erotičnimi pripovedmi in z značilno elegičnimi humornimi prvimi (*ioci*). Eros prevladuje v ajtiologiji o bogu vrtov Priapu in nimfi Lotis na Bakhov praznik (1.393–440) in v ajtiologiji o Priapu in boginji Vesti na praznik boginje Kibe (6.319–44). Tudi ljubezenski trikotnik Herkul-Omfala-Favn je šaljiva ajtiologija, mitična razlaga, zakaj so luperki na praznik luperkalij goli. Ovidij poudari, da je ta ajtiologija *antiqui fabula plena ioci* («stara povest, zvrhana smeha in šal», 2.304).¹³

Pesnik, ki je pred *Fasti* v elegijski obliki objavil *Ljubezni* (*Amores*), *Umetnost ljubezni* (*Ars amatoria*) in *Zdravila za ljubezen* (*Remedia amoris*), se tudi sam čudi žanrski preobrazbi, ki se dogaja pred njegovimi očmi. V proemiju k drugi knjigi, ki je obenem posvetilo Avgustu, svoje elegične verze nagovori takole:

nunc primum uelis, elegi, maioribus itis:
 exiguum, memini, nuper eratis opus.
 ipse ego habui faciles in amore ministros,
 cum lusit numeris prima iuuenta suis.
 idem sacra cano signataque tempora fastis:
 ecquis ad haec illinc crederet esse uiam? (2.3-8)

Prvikrat plujete zdaj, elegije, z mogočnimi jadr;
 pravkar bile ste, še vem, snopič neznatnih igračk.
 Saj ste mi stregle kot voljne služabnice mojih ljubezni
 v prvi mladosti, ko že prve sem stihe koval.
 Zdaj pa prav jaz opevam obrede in dni v koledarju:
 kdo bi si mislil, da k njim pot bo držala od tod?«

V ospredju tega odlomka je proces pesniškega ustvarjanja. »Plutje po morju« je metafora za pisanje elegije.¹⁴ Mogočnost jader Ovidijevega pesniškega »čolna« namiguje na epske elemente, namreč na slavošpev Avgustovim dosežkom, zmagam, triumfom in drugim praznikom cesarske družine. To posvetilo Avgustu je bilo prvotno na začetku *Fastov*, saj mu je Ovidij posvetil celotno pesnitev. Avgust je leta 8 n. št. Ovidija z relegacijo izgnal iz Rima v mesto Tomi ob Črnem morju, kjer je pesnik živel do svoje smrti.¹⁵ V izgnanstvu je Ovidij po Avgustovi smrti 19. avgusta 14 n. št. napisal novo posvetilo Germaniku, ki je bil določen za naslednika cesarja Tiberija. Germanikov triumf nad Germani 26. maja 17 n. št. (*Fasti* 1.277–88; Tacit, *Anali* 2.41) je zadnji dogodek, ki ga Ovidij omenja v *Pismih iz Ponta*, zato sklepamo, da je kmalu zatem umrl.

13 Prim. Newlands, *Playing with Time*, 106.

14 Primerjaj *Fast.* 1.4.466; 2.3.863–64; 3.790; 4.18.729–30; Bömer, *Die Fasti*, 7–8.

15 Glede okoliščin Ovidijevega izgnanstva glej Gantar *Ob soočenjih z Avgustovim režimom*, 14–15.

VENERA, OVIDIJEVA PRVA LJUBEZEN V *FASTIH*

Proemij k četrti knjigi *Fastov* je posvečen boginji Veneri, zaščitnici meseca aprila:

‘Alma, faue, dixi ‘geminorum mater Amorum’;
 ad uatem uoltus rettulit illa suos;
 ‘quid tibi’ ait ‘mecum? certe maiora canebas.
 num uetus in molli pectore uolnus habes?’
 ‘scis, dea, respondi ‘de uolnere.’ risit, et aether
 protinus ex illa parte serenus erat.
 ‘saucius an sanus numquid tua signa reliqui?
 tu mihi propositum, tu mihi semper opus.
 quae decuit primis sine crimine lusimus annis;
 nunc teritur nostris area maior equis.
 tempora cum causis, annalibus eruta priscis,
 lapsaque sub terras orta que signa cano.
 uenimus ad quartum, quo tu celeberrima mense:
 et uatem et mensem scis, Uenus, esse tuos.’
 mota Cytheriaca leuiter mea tempora myrto
 contigit et ‘coeptum perface’ dixit ‘opus.’
 sensimus, et causae subito patuere dierum:
 dum licet et spirant flamina, nauis eat. (4.1–18)

»Mati obojih ljubezni, hranilka, nakloni mi milost!«¹⁶
 To sem zaprosil; zares v pevca je uprla pogled.
 »Kaj bi z menož?« je vprašala. »Že tehtnejši ton si ubiral.
 Mar ti kak star vbodljaj žge dojemljivo srce?«
 »Sama veš zanj, boginja,« odvrnem. Ob žarnem nasmehu
 z njene strani se je svod, kakor bi trenil, zjasnil.
 »Zdrav ali ranjen, povej, sem kdaj zapustil tvoj tabor?
 Ti si moj cilj in načrt, ti si moj večni napor.
 Mlad sem pesnil mladostne igračke, nikomur škodljive,
 zdaj pa mi vprega tepta širšo dirkalno stezò:
 dnevom in njihovim vzrokom, odkritim v pradavnih analih,
 vzidu, zahajanju zvezd – njim je namenjen moj spev.
 Že sem prispel do četrtega meseca – tvojega carstva;
 Venera, veš, da oba tvoja sva: mesec in bard.«
 Ganjena rahlo se mojih je senc dotaknila s kitèrsko
 mirto, rekoč: »Dokončaj srečno zastavljeni trud!«
 Komaj začutim dotik, razpro se mi praznikov vzroki,
 dokler še smeš in pihlja sapica, plavaj, čolnič!

16 Ta verz je formalno vzporednica, vsebinsko pa preklic verza *Ljubezni* 3.15.11. V tej zadnji elegiji *Ljubezni* se Ovidij poslovi od ljubezenske poezije, Grošelj, *Rimski koledar*, 319–20.

Ovidij poudari, da mesec april in on sam kot avtor oba pripadata Veneri. Pomladni mesec april je bil posvečen Veneri in Ovidij je Venerin, se pravi ljubezenski pesnik. Ovidij trdi, da ni nikoli zapustil boginjinega prapora, še naprej se vidi kot vojak v Venerini legiji vojščakov, ki po aleksandrinskem vzoru pesnijo ljubezensko poezijo. Medbesedilna navezava na lastne ljubezenske verze je ironična, saj pesnik v *Ljubeznih* 2.9a.3 zatrjuje, da v boju ni zapustil Kupidovih praporov, v tretji knjigi pa pravi Veneri in Kupidu, naj njegov prapor odstranita z bojišča (*Ljubezni* 3.15.16).¹⁷ Vožnja s konjsko vprego je metafora, ki že od Pindarja naprej označuje proces pesniške kreacije.¹⁸ V zgornjem odlomku Ovidij uporabi tudi glagol *ludere*, igračkanje, ki ga je že Katul pod vplivom aleksandrinske poetike uvedel kot poetološko geslo.¹⁹ Obenem ima pisanje nove poezije ideološko komponento: gre za prisvajanje literature iz vsega imperija v imenu rimskega gospostva nad njim. Ovidij v zgornjem odlomku in drugod pogosto namiguje tudi na epske elemente *Fastov*: tu z omembo tehtnejših tem, drugod s podobo mogočnih jader pesniške jadrnice (*Fasti* 2.3: ... *elegi, maioribus itis*) in z oznako »večje delo« (*grandius ... opus*, 4.948); oboje konvencionalno označuje epiko.²⁰ Ovidij poimenuje svoje *Faste* (2.4.) *exiguum opus*, »drobno delo«, s čimer namigne na Kalimahovo filigransko poetiko v *Izvorih* (*Aet. fr.* 1 Pf.=Harder 1). Podoben poetološki pomen ima tudi distih, v katerem omeni potok v aricijskem gaju: *defluit incerto lapidosus murmure rivus: / saepe, sed exiguis haurstibus, inde bibi* (»Potok se spušča čez prod, vrvrjae z nestalnim mrmranjem; večkrat od njega sem pil, vendar le droben srkljaj«, 3.273–74). Okoliščina, da gre za potok nimfe Egerije, ki je ljub Kamenam, rimskim Muzam, opozori na metaliterarno vsebino tega distiha. Ovidijeji *majhni* požirki spomnijo na žanrsko napetost med obsežno, kontinuirano pesnitvijo, ki jo tokrat po Kalimahovem zgledu zavrača, in miniaturnimi epizodami, ki v njegovem primeru vsebujejo ajtiologije praznikov.

Še bolj slikovito pa Ovidij vpletanje epskih elementov v elegijo ponazori v ajtiološki razlagi, zakaj luperki goli praznujejo luperkalije. Herkul si je v službi pri lidijski kraljici Omfali na kraljičin predlog, da zamenjata obleke, nadel njeno žensko obleko in nakit: *uentre minor zona est; tunicarum uincla relaxat, / ut posset magnas exseruisse manus*. (»Vendar mu pas ne seže čez trebuh in sponke na haljah / mora zrahljati, da sploh roke na plan pomoli«, 2.321–22). Pentameter se začne s spondeji in figurativno ponazori, s kakšnimi težavami se epski Herkul stisne v elegični distih, ki ga vklepa v ljubezensko suženjstvo

17 Miller, »Breaking the Rules«, 246.

18 Glej Fantham, »Ovid, Germanicus«, 380.

19 *Ludere in nугae* opisujeta lahkotno igračkanje, pisanje pesmi. V *Žalostinkah* 4.10.1 se Ovidij predstavi kot *tenerorum lusor amorum*. O Katulovem aleksandrinskem programu glej Marinčič, *Carmina docta*, 57–78.

20 Miller, »Breaking the Rules«, 246–47.

(*seruitium amoris*).²¹ Epski junak si v elegiji namesto orožja (*arma*) nadene zapestnice (*armillae*): *fregerat armillas non illa ad brachia factas, / scindebant magni uincula parva pedes* (»Tudi zapestnice zlomi, saj niso za take lopate, trakce premajhnih sandal strga ogromni podplat«). Herkul, oseba iz visokih literarnih zvrsti, kot sta tragedija in ep, mora svoje ogromne roke tlačiti v fine zapestnice in velika stopala (*magni [...] pedes*) v ženske sandale. To je moč razumeti tudi poetološko: teme iz epike, tragedije in komedije, v katerih je Herkul prominenten lik, je drobni elegični distih v skladu z naravo zvrsti »komprimiral«.

Kiterska mirta, s katero Venera Ovidija nežno poboža po sencih, spomni na mitološko izročilo, po katerem je Venera, ki se je rodila iz morske pene (*Fasti* 4.62), prvič stopila na kopno na otoku Kitera. Na tem otoku je bilo pomembno svetišče Afrodite-Venere. Mirta je bila posvečena Veneri, ravno tako kot vrtnica (Pavzanij 6.24.7). Venera Ovidija s božanjem na prav ljubeč način navdihne; nato se pesniku »odpre« in začne pripovedovati ajtiologije, povezane z boginjo samo in z aprilom: Avgustovo mitično genealogijo, ajtiologijo imen Venere in meseca aprila. Opis spolnega prebujanja narave (!) (4.97–106) spominja na način življenja, ki ga navdihuje boginja Flora. Julijski rod (*gens Iulia*) je razširjal legendo, po kateri naj bi bila Venera njegova prednica (4.124). Avgust se je te mitske genealogije oklenil in se še dodatno razglasil za sina pobožanstvenega Cezarja (*divi filius*), zato naj bi bil po dveh linijah fiktivne genealogije Venerin potomec: po materi Atiji, ki je bila hči Cezarjeve sestre Julije (Svetonij, *Avgust* 4.1), in prek Julija Cezarja samega. Julijci so trdili, da naj bi bil Jul/Askani, sin Venerinega sina Eneja, prednik njihovega rodu, ki naj bi potemtakem izhajal iz Troje.²²

V ajtiologije Venere in aprila je vtkan tudi ideologem o trojanskem izvoru Rimljanov in ideja, da naj bi Trojanec Solimos dal ime Ovidijevemu rojstnemu mestu Sulmoni. S tem mestom je povezan žanrsko pomemben namig na Ovidijevo preganstvo na skrajni rob rimskega imperija:

Sulmonis gelidi, patriae, Germanice, nostrae.
me miserum, Scythico quam procul illa solo est!
ergo ego tam longe – sed supprime, Musa, querellas:
non tibi sunt maesta sacra canenda lyra. (4.81–84).

Hladni Sulmoni, Germanik, ki dom je mojih očetov.
Joj mi nesreče, kako daleč od Skitov leži!
Tu, v tujini, v daljavi – a proč z žalostinkami, Muza!
K svetim stvarim se slabo žalostna lira poda.

21 Robinson, *Ovid's Fasti*, 229–41. Herkul in Omfala sta ljubezenski par, a to noč bosta prespala vsak v svoji postelji, ker nameravata naslednji dan žrtvovati bogu Bakhu; glej *Fast.* 2.327–30. Glej tudi komentar k *Fast.* 2.251.

22 *Fast.* 4.19–60, 39–40, 123–24; Liv. 1.3.2; Suet. *Iul.* 6.1; Grošelj, *Rimski koledar*, 320.

Po prvi knjigi *Fastov* je ta nagovor Germaniku v nizu šestih knjig zadnja sled, da je Ovidij pesnitev v izgnanstvu posvetil svojemu novemu cesarskemu pokrovitelju.²³ Na Germanika Ovidij naslavlja miniaturno žalostinko, v kateri opozorja na mitični izvor elegije iz tarnanja, *elelele*, »jojjoj«. Nesrečni pesnik potoži, kako daleč od njegovega rodnega mesta je dežela Skitov, v kateri živi v pregnanstvu.²⁴ Ukvarjanje z elegičnim žanrom, njegovimi mejami in s tem, da ga prežemajo elementi drugih literarnih zvrsti, je torej ena od številnih rdečih niti, ki prepredajo Ovidijeve *Faste*.

FASTI V FLORINEM ZNAMENJU

Zgodovinska dejstva o templju boginje Flore in kultu boginje Veste v Avgustovi hiši na Palatinu so pomembna za razumevanje literarnih podob obeh boginj v *Fastih*. Florino svetišče ob vznožju rimskega griča Aventina je požar v letu 31 pr. n. št. močno poškodoval. Čeprav se je cesar Avgust v svojih *Res Gestae* (20.4) pohvalil, da je sam ali v sodelovanju z drugimi rimskimi državljani obnovil 82 templjev v Rimu in ni spregledal nobenega, ki bi bil potreben obnove, je pričel obnavljati Florin tempelj precej pozno, ravno tako kot bližnje svetišče Cerere, Libera in Libere.²⁵ Nedvomno je Avgust začel z obnovitvenimi deli v znak sprave z bogovi, da bi pomiril prebivalce Rima, ki jih je pestila lakota. Prebivalstvo Rima je v letih 5–8 n. št. za lakoto večkrat trpelo zaradi težav z oskrbo z žitom, ki so bile posledica vojskovanja v Germaniji. Da bi javnosti predočil spravo z bogovi, ki naj bi bili povzročili lakoto, je Avgust desetega avgusta leta 7 n. št. v Vicus Iugarius posvetil oltarja Materi Cereri (*Ceres mater*) in Avgustejskemu Obilju (*Ops Augusta*).²⁶

Avgust je posvetil Vesto, verjetno Vestin oltar in kip, v delu svoje hiše, ki ga je razglasil za javnega na prvi dan Florinega praznika, 28. aprila 12 pr. n. št. Ovidij svoje verze o posvetitvi Veste omenja kot »večje delo« (*grandius ... opus*, *Fasti* 4.948), se pravi epsko tematiko v ajtiološki elegiji.²⁷ Avgust je v koledar mesta Rim rafinirano vključeval praznike v čast sebi in cesarski družini, a v tem primeru se zdi, kot da bi bil želel s posvetitvijo Vestinega kulta v svoji hiši zasenčiti prvi dan floralij. Povsem drugačen odnos do obeh boginj ima Ovidij,

23 Fantham, *Fasti: Book IV*, 106.

24 Skiti so bili ljudstvo naseljeno severno od Črnega in Kaspijskega morja vse do vzhoda Azije. Ovidij močno pretirava, ko slika Tome kot barbarske, saj je bilo mesto helenizirano; glej Pieper, *Polyvalent Tomi*, 410.

25 Tacit poroča, da je z obnovo obeh svetišč začel Avgust, ponovno pa je templja posvetil Tiberij, *Ann.* 2.49; prim. Miller, *Flora, Ovid, and Augustus*, 348; Šterbenc Erker, *Religiöse Rollen*, 75. Glede *aedes Cereris, Liberi Liberaeque* glej prav tam, 67–80.

26 Šterbenc Erker, *Religiöse Rollen*, 169.

27 Miller, »Breaking the Rules«, 252. Dan posvetitve omenja epigrafski koledar mesta Praeneste glej Degrassi, *Fasti e Elogia*, 133.

ki v *Fastih* povečuje Floro in opisuje dogodivščine boginje Veste v komičnih erotičnih ajtiologijah.²⁸ Flora je bila boginja cvetic in vrtov, njen praznik so Rimljani praznovali kar v dveh mesecih (*Fasti* 5.185–88), od 28. aprila do tretjega maja. Floralije (*Floralia*) so v aprilu praznovali z uprizarjanjem gledaliških predstav (*ludi scaenici*), v majskih dnevih Florinega praznika pa so uprizarjali igre v Cirkusu (*Fasti* 5.189–90). Po vzoru Kalimahovih *Izvorov* se Ovidij predstavi kot pesnik, ki se pogovarja z bogovi, a ne z Muzami, kot se je njegov aleksandrinski vzornik, temveč z bogovi in boginjami mesta Rim.

Flora pesniku sama pripoveduje, kako je iz nimfe postala boginja. Ker je bila lepa, jo je Zefir (Zahodni veter), takoj ko jo je prvič zagledal, začel zasledovati. Flora pravi, da se je na vso moč trudila, da bi bogu ubežala, a grenko pripomni: *fortior ille fuit* (»vendar je bil premočan«, 5.202). Pripoved o tem, kako je Zefir posilil Floro, je napisana v stilu Terencijevih aluzij na posilstva, v katerih le skopi detajli namigujejo na spolno nasilje. Florina usoda obenem spominja na številna posilstva v Ovidijevih *Metamorfozah*. V Ovidijevi epski pesnitvi se številni olimpski bogovi v hipu zaljubijo v smrtnice ali nimfe in si z njimi brez pomislekov potešijo spolno slo.²⁹ Charles Segal je v motivu posilstva in reakcij na spolno nasilje v *Metamorfozah* prepoznal pomembno rdečo nit teh obsojanja vrednih mitičnih dejanj: način, kako jih Ovidij opisuje, pokaže, da so avgustejski bogovi nepravilni, nasilni in samovoljni.³⁰ A Flora nadaljuje pripoved čisto v stilu rimske komedije, v kateri je že omemba posilstva nakazala, da se bo vse srečno končalo s poroko.³¹

uim tamen emendat dando mihi nomina nuptae,
inque meo non est ulla querella toro. (5.205–206)

Potlej je svoje nasilje popravil in vzel me za ženo,
V svojem zakonu prav res nimam nobenih pritožb.

Zefir je poskrbel, da je Flora postala boginja (5.212). Ovidij sugerira vtis, da je bila Flora podobno kot druge posiljene nimfe za svoje trpljenje poplačana s preobrazbo v status boginje. Da je apoteoza v *Fastih* plačilo za prestane bolečine, lahko sklepamo iz Karnine preobrazbe. Bog vrat Jan je posilil nimfo Karno, vendar ji je za nasilje, ki ga je utrpela, poplačal tako, da ji je podaril

28 Glej opombo 48.

29 Apolon si poželi Dafne (1.525–56); Jupiter se polasti Kalisto (*Met.* 2.409–40). Arahne v tkalskem tekmovanju z Minervo v svojo preprogo vtke več ljubezenskih dogodivščin, v katerih so olimpijski bogovi prelisčili smrtnice. Jupiter privzame različne oblike, da bi se spolno združil z Evropo, Asterijo, Ledo, Antiopo, Alkmeno, Danajo, Mnemozino in Egino (*Met.* 6.103–28), glej začetek naslednjega razdelka.

30 Segal, *Jupiter in Ovid's Metamorphoses*, 92–95; primerjaj Hejduk, *The God of Rome*, 227–33.

31 Terencij v *Evnuhu* dejanje pred tem, ko Hajrea posili Pamfilo, opiše kot pripravo na poroko, *Eun.* 592–606; Philippides, *Terence's Eunuchus*.

oblast nad tečaji vrat: *'ius pro concubitu nostro tibi cardinis esto: / hoc pretium positae virginitatis habe'* (»V dar, ker sva skupaj ležala, imej oblast nad tečaji, / ta v zameno naj bo, ker sem nedolžnost ti vzel«).³² V tem distihu se Ovidij medbesedilno navezuje na *Eneido* (12.139–41), v kateri Jupiter najprej posili Juturno, nato pa ji bolečine, ki jih je utrpela, poplača tako, da jo napravi za boginjo.³³ Vergilij s to ajtiološko razlago posreduje občutek, da so bogovi pravični.³⁴ Poleg tega Ovidij z motivom preobrazbe *Faste* tematsko povezuje z *Metamorfozami* in poudari, kako tesno se v njegovem poigravanju z žanrom prepletata obe literarni zvrsti, elegija in epika.

Ovidij se spusti tudi v intermedialni dialog s koledarjem mesta Palestrina (*Fasti Praenestini*), na katerem je Verij Flak ajtiološko razložil izvor floralij (28. april):

Eodem die aedis Florae, quae rebus florentibus praeest, dedicata est propter sterilitatem fru[g]um.³⁵

Na isti dan (sc. ko je bila posvečena Vesta v Avgustovi hiši) je bilo zaradi nerodovitnosti žita posvečeno svetišče Flore, zaščitnice vsega, kar cveti.

Verij Flak je ajtiološko razložil identiteto boginje Flore kot zaščitnice cvetja, ki omogoča dober pridelek žita oziroma poljščin. Ovidij je ta koledar poznal, zato tudi njegova Flora lahko razpolaga s tem znanjem; pravi namreč, da so cvetoča polja njena dota (*Fasti* 5.209). Iz jeze nad tem, da nima templja v Rimu, pa je rast na poljih ustavila tako (5.320, 5.312–30), da je preprečila *cvetenje*. Podobno se je boginja Cerera, kot poroča mitsko izročilo, razjezila in ustavila *klitje semen* in *rast* rastlin (Ov. *Metamorfoze* 5.477–86). Verijeva ajtiologija o ustanovitvi Florinega templja z namenom, da bi zaustavili lakoto v Rimu, ima torej tesne pripovedne vzporednice z mitom o jezni boginji Cereri. Ker Ovidij iznajde svojo elegično Floro glede na značaj tradicionalne olimpijske boginje Cerere, povzdigne Floro v rang najvišjih boginj. Kot da bi Flora upoštevala ajtiološko razlago Verija Flaka, samo sebe opiše kot iznajditeljico (πρωτος εὑρετής) semen pisanih cvetic in raznobarvnega rastlinja. S ponosom poimensko poimenuje cvetlice, ki jih je vzgojila,

32 Ovidij zmotno izenači Karno, zaščitnico človeškega telesa, z Kardejo, boginjo vratnih tečajev, Grošelj, *Rimski koledar*, 343. Po vsej verjetnosti je Ovidij to napako zagrešil zato, da je lahko deifikacijo nimfe ajtiološko razložil kot dejanje boga vrat Jana.

33 Miller, »Breaking the Rules«, 250.

34 Še ena žrtev Jupitrovega posilstva je Io, ki jo najprej Junona preobrazi v kravo, nato pa jo Jupiter spremeni v boginjo Izido, Ov. *Met.* 1.747. Ko Junona laska Juturni, manipulira s trditvijo, da je ona zagovarjala njeno povzdignitev v božanski status, Verg. *Aen.* 12.145.

35 Degrassi, *Fasti e Elogia*, 113. O tem koledarju glej zgoraj razdelek »Fasti: ajtiološka elegija«. Fabbri, *Mater florum*, 21–66, interpretira Floro v duhu Verija Flaka predvsem kot boginjo poljedelstva.

cvet (*flos*) hijacinte, narciso, Krokusa, Atisa in Adonisa.³⁶ Ajtologije o izvoru omenjenih cvetic je Ovidij podal v *Metamorfozah*, to pa le še krepí vtis, da je ajtološko elegijo namenoma prepletel z vsebinami iz svojega epa o preobrazbah.³⁷ Zanimivo je, da Flora ljubimce, ki žalujejo, preobraža v cvetlice (*flores*). Medtem ko je v *Metamorfozah* Apolon tisti, ki v cvet hijacinte vpiše glasove lamentacije *ai ai*, Flora v *Fastih* vzbuja vtis, da hijacintini cvetovi nosijo zapis žalostinke po njeni zaslugi: *prima Therapnaeo feci de sanguine florem, / et manet in folio scripta querella suo* (»Jaz sem prva ustvarila cvet iz krvi Terapnajca [Hiakinta]; / listič še nosi zapis tožb, izrečenih za njim«, 5.523–24).³⁸ Spet je v ospredju žalostinka, mitični izvor elegije. Predvsem pa nas preseneti, da se Flora baha in si prisvaja avtorstvo cvetic, ki so v *Metamorfozah* nastale z močjo preobražanja, vendar Ovidij v tem epu vzgib za nastanek cvetic pripisuje drugim bogovom.³⁹

OPLOJEVALKA FLORA IN SODELOVANJE BOGOV PRI SPOČETJU

Flora se pobaha s svojo močjo oplojevanja in trdi, da je ustvarila boga Marsa. Pripoved o Marsovem spočetju je šaljiva, Flora poudari silovito Junonino jezo in ljubosumje, ki sta olimpsko boginjo privedla do odločitve, ki na prvi pogled deluje nespametno. Junona, žena boga Jupitra, je avgustejskemu občinstvu dobro znana po svoji jezi, ki sproži dogajanje v Vergilijevi *Eneidi*.⁴⁰ Ovidij je v *Metamorfozah* opisal številne mite o Jupitrovih skokih čez plot.⁴¹ V *Fastih* Junona Flori zaupa, da se jezi in je ljubosumna, ker je njen soprog Jupiter sam (!) spočel Minervo in jo rodil iz glave (5.231–32). Junonina jeza in ljubosumje

36 Ajtologijo o tem, kako je vzcvetela hijacinta-Hiakint, je Ovidij vključil v *Metamorfoze* (10.162–219): cvetovi hijacinte nosijo napis *ai ai* (»ojoj«, 10.215). Primerjaj preobrazbe Narcisa v narciso (*Met.* 3.339–510), Krokusa (*Met.* 4.283); Atisa v bor (*Met.* 10.103–105) in Adonisa v krvavordečo cvetlico (*Met.* 10.708–39).

37 Feeny v »Ovid's Fasti and Metamorphoses« poudari interferenco epike in elegije v ajtologijah v Ovidijevih *Metamorfozah*.

38 Apolon je po nesreči z diskom ubil Hiakinta, iz njegove krvi je vzklila perunika s črtastim vzorcem na cvetnih lističih, ki je spominjal na AI ali na Y, začetnico imena Ὑάκινθος, prim. *Met.* 10, 215–16: *ipse suos gemitus foliis inscribit, et AI AI / flos habet inscriptum, funestaque littera ducta est*; Grošelj, *Rimski koledar*, 335.

39 Podobno kot Flora pretirava in se baha, tudi Ovidij na humoren način opisuje, kako se bog Jan v prvi knjigi *Fastov* (117–144) postavlja s svojo avtoriteto. Janovo bahaštvo obravnava Hardie, »The Janus Episode«. Poleg tega Ovidij z intratekstualno ponovitvijo *nos quoque* (5.297–98); *nos quoque templa* (1.223–25) poudari, da je Florin portret bogov v sklopu ajtologij floralij (*Fast.* 5.297–304) spesnil ravno tako ambivalentno kot karakterizacijo bogov, ki jo je položil v usta bogu Janu (*Fast.* 1.223–26). O intratekstualnosti v *Fastih* glej Heyworth, *Intra- and Inter-Textualities in Fasti*.

40 Temo Junonine jeze v *Eneidi* celovito obravnava Tomažič, *Memorem ob iram*. Flora kritično do bogov pripomne: ... *et iustum praeterit ira modum* (*Fast.* 5.304 »naš srd se spusti onkraj pravičnih meja«).

41 Glede Jupitrovih prešustev v *Metamorfozah* glej opombo 29.

parodirata podobo boginje v obeh avgustejskih pesnitvah. Junona Flori potoži o tem, da je mož zanemaril zakonske pravice in usluge svoje soproge (5.239) in si zaželi, da bi tudi sama neomadeževano (*casta*) spočela.⁴² Nadvse komično je, da Junona uporabi enega osrednjih izrazov Avgustove moralne in nra-
 vstvene prenov: *castitas* kot krepostnost, neomadeževanost. V Ovidijevi sati-
 rično-ajtiološki elegiji torej tudi avgustejski bogovi uporabljajo moralizirajoče
 izraze, značilne za diskurze, s katerimi je skušal tudi Avgust vplivati na tedanje
 moralne nazore. Flora zaupa Junoni, da ima oplojevalno cvetico v svojem vrtu,
 a jo je dobila zato, da bi lahko oplodila kakšno »jalovo kravo« (*sterilem ... iu-
 vencam*, 5.253). Vendar Junona nima nikakršnih zadržkov in odločno zahteva,
 naj jo Flora oplodi. Morda boginje primerjava s kravo ne moti, saj je imela že v
 grščini epitet βοῶπις (»kravjeoka«). Ovidij spretno uporabi besedo »jalovost«
 (*sterilitatem*) iz Verijeve ajtiologije floralij in jo vključi v Florino pripoved o
 tem, kako je pomagala Junoni k samooploditvi. S to inovativno intermedialno
 navezavo Ovidij Junono smeši: skrajno nespoštljivo zveni pripoved, kako je ta
 olimpska boginja spočela božanskega zaščitnika mesta Rim in boga, ki je imel
 v Avgustovem panteonu nadvse pomembno vlogo.⁴³ V letu 2 pr. n. št je Avgust
 posvetil obširen tempeljski kompleks bogu Marsu Maščevalcu (*Mars Ultor*),
 ki naj bi mu bil pomagal pri maščevanju nad morilci Julija Cezarja. Ajtiolo-
 gije Florinega praznika so osrednja tema v prvem delu pete knjige *Rimskega
 koledarja* in predstavljajo protipol Marsu Maščevalcu, ki dominira drugemu
 delu.⁴⁴ Ovidijeva Flora torej učinkuje kot protipol Marsu, ki je bil v Avgustovi
 religiozno-politični legitimaciji zelo pomemben kot maščevalec nad morilci
 njegovega »očeta« Julija Cezarja.

Ajtiologije o sodelovanju bogov pri spočetju otrok Ovidiji v *Fastih* pri-
 poveduje v razigranem tonu in s satiričnimi poudarki. V peti knjigi beremo,
 kako je starček Hiriej po vzoru Filemona in Bavkide v *Metamorfozah* (8.626–
 94) obilno pogostil Jupitra, Neptuna in Merkurja (505–22). Zadovoljni z gosti-
 jo bogovi vprašajo starčka, česa si želi, saj bi mu radi poplačali spoštljiv odnos
 (*pietas*), ki jim ga je izkazal. Hiriej bi rad po ženini smrti paradoksalno »ne-
 poročen vendarle oče bil« (*nec coniunx et pater esse volo*, 530). Jupiter, Nep-
 tun in Merkur brž ugodijo starčkovi želji tako, da pomočijo kožo žrtvovanega
 bika, Ovidij zamolči (aposiopeza), kako to napravijo, in nadaljuje, da na mo-
 kro bikovo kožo namečejo prst. Iz tega »zarodka« se je čez deset mesecev rodil
 sin, ki ga je Hiriej poimenoval po snovi, iz katere so ga bogovi spočeli, Urion
 (izpeljanka iz gr. οὐρῆω, »uriniram«), a začetni vokal naj bi v Ovidijevem času

42 Minerva naj bi po mitičnem izročilu s ščitom v roki skočila iz Jupitrove glave: *Fast.* 3.841–42.

43 Schmitzer, *Ovid*, 156–57. Intermedialnost obravavajo prispevki v Dinter, Reitz-Joosse, *Interme-
 diality and Roman Literature*.

44 Newlands, *Playing with Time*, 104–105. Fabbri, *Mater florum*, 81, ki vidi Floro predvsem kot
 poljedelsko boginjo, razlaga Ovidijeve ajtiologije Flore povsem drugače, kot Ovidijev poskus
 pokazati Avgustu, da je sposoben pisati o bolj vzvišenih temah kot *lusus amoris*.

zvenel drugače (*Fasti* 5.536), namreč Orion.⁴⁵ Tudi Urion/Orion je postal bog, saj ga je boginja Latona povzdignila v ozvezdje (5.543–44).

Ovidij se v *Fastih* rafinirano navezuje na humor iz rimskih satiričnih žanrov, komedije, satire in mima, ter ga obogati z znanjem iz učenih helenističnih pesnitev o ozvezdijih⁴⁶ in etimologijah imen. Učenost in žanrske elemente iz starejše literature Ovidij pomeša, prežame drugega z drugim in jih vtke v novo elegijo v znamenju boginje Flore, v kateri prevladuje lahkotna lascivnost.

FLORA, BOGINJA NEOBRZDANOSTI

Ovidij zelo humoristično preobrazi tradicionalno mitično izročilo in pripoveduje ajiologije na povsem nov satiričen način. V *Faste* nekako prenese način življenja, katerega zavetnica je Flora. Florine igre (*ludi*) so šaljive, kar razberemo iz uvodnega verza o floralijah, kjer pesnik boginjo invocira takole: '*Mater, ades, florum, ludis celebranda iocosis*' (»Pridi, o mati cvetic, slave naj te igre vsele!«, 5.183). Osrednji element pri scenskih igrah, posvečenih Flori, je sproščena šaljivost in neobrzdano:

Quaerere conabar quare lasciuiia maior
his foret in ludis liberiorque iocus;
sed mihi succurrit numen non esse seuerum,
aptaque deliciis munera ferre deam. (*Fasti* 5.331–34)

Skoraj bi že jo povprašal, zakaj na teh igrah kraljuje
večja razpašnost in bolj sočen dvotip kot sicer,
kar prešine me misel, da Flora ni strogo božanstvo,
k njenim darovom vesel raj se izvrstno poda.

Ovidij Floro opisuje kot lascivno boginjo mimov (*mimi*), šaljivih burk, v katerih je spolnost izrazito poudarjena.⁴⁷ V čast Flori in Bakhu pesniki z veneci na glavi veselo pijejo vino in pesnijo o tem, kako jim je prelepa izbranka zaprla vrata pred nosom (5.335–46; 4.109–12). S tem ko Ovidij namigne na priljubljeni motiv rimske elegije, motiv zaljubljenca pred zaprtimi vrati (*exclusus amator*), ki poje podoknico, neke vrste žalostinko zaljubljenca pred zaprtimi vrati ljubice (*paraclausithyron*), ponovno tematizira svojo izbiro literarne zvrsti v *Fastih*. Tudi Ovidij je med pesniki, ki ponočujejo, se predajajo

45 Čeprav je ime Flora etimološko povezano z latinskim *flos*, cvetica, boginja trdi, da je bilo njeno ime prvotno Chloris, a je »grško ime zvok mi latinski skazil« (5.195–96); prim. Grošelj, *Fasti*, 335 in tudi naslednji razdelek.

46 Ovidij je črpal znanje o ozvezdijih ne samo iz Aratovih *Nebesnih pojavov* (*Phaenomena*), temveč tudi iz Eratostenovih *Katasterizmov* (*Catasterismoi*).

47 Wiseman, »Ovid and the Stage«, 293–99 bere Ovidijeve *Faste* kot poustvarjanje iluzije mima.

vinu na gostijah in pišejo o ljubezni, zato poosebljena Tragedija v *Ljubeznih* (3.1.15–26) zahteva od njega *incipie maius opus!* »začni večje delo!«. Z večjim delom Ovidij res prične s *Fasti*, a v ajtiologije rimskih praznikov vplete veliko ljubezensko-erotičnih prigod. Opisuje Bakhovo slavje in praznovanje Kibelinoga praznika (6.319–48) kot zelo podobna Florinemu prazniku, v obeh ajtiologijah boga vrtov Priapa prevzamejo razpuščeno rajanje, užitki pri gostiji in pitje vina v znamenju boga Bakha in Venere (1.395–97). Nočno uživanje Priapa tako razvname, da se vidno spolno vznemirjen skoraj polasti nimfe Lotis in boginje Veste.⁴⁸ Ovidij poudari vidne znake Priapovega poželenja v zgodbi o Lotis (1.437–38), v ajtiologiji o Vesti pa zgolj omeni, da je Priap rdečkast (6.319: *rubicunde Priape*, prim. 1.400) in s tem namigne na Priapov rdeči falus.

Ker so erotične ajtiologije v *Fastih* številne, bralci spoznajo, da je avtor svojo ajtiološko elegijo preoblikoval v Florino elegijo v znamenju mima. Upriporitve mimov, v katerih je bilo veliko erotičnih prizorov, so bile pomemben del praznovanja floralij:

scena leuis decet hanc: non est, mihi credite, non est
illa cothurnatas inter habenda deas.
turba quidem cur hos celebret meretricia ludos
non ex difficili causa petita subest. (5.347–50)

Flori so pravšnje razpašne predstave – verujte mi, ona
ni izmed tistih boginj, kakšnim tragika gre.
Niti ni težek odgovor, zakaj se na Florinih igrah
vselej nagnete cel trop lahkkih žena in deklet.

V zvezi z »lahkotnim gledališčem« je uporabljen pridevnik *leuis*, kodificiran izraz za elegijo. V *Ljubeznih* 1.1.19 in v *Žalostinkah* 2.331 poimenuje elegične distihe »lahkotni ritmi«. ⁴⁹ V zgornjem odlomku pa Ovidij opiše Florino gledališče kot sintezo elegične in gledališke lahkotnosti. Flora bodri vse, naj užijejo mladost (353); prav takšno uživanje ima Ovidij v mislih, ko opisuje svoj lahkoten način pesniškega življenja, ki ga živi na eskapističen način v znamenju Bakha, Venere in Flore.⁵⁰ Ovidijev avgustejski vzornik pri uživanju brez državnih obveznosti je Horacij, ki je samozavestno orisal svoj način življenja stran od vojaških in političnih skrbi. Horacij je napisal prve tri knjige *Pesmi* (*Carmina*) v znamenju uživanja v danem trenutku (*carpe diem!*), brez

48 Priap in Lotis: *Fast.* 1.393–440 in Priap in Vesta: *Fast.* 6.319–44. Miller, »Breaking the Rules«, 249, poudari, da Floro Ovidij časti tako, da pripoveduje »lusty tales of Priapus and Faunus«.

49 V Ovidijevih *Ljubeznih* 3.1 se soočita personifikaciji Elegije in Tragedije. Ovidijeva Elegija ne hodi na koturnih kot Tragedija, ampak je podobna Flori, obe boginji utelešata elegično čutnost in lepo dišita (*Am.* 3.1.7; *Fast.* 5.376); primerjaj Newlands, *Playing with Time*, 108–109.

50 Primerjaj Miller, »Breaking the Rules«, 251 o verzu, v katerem Flora svetuje uživanje življenja, ko je v polnem razcvetu (*Fast.* 3.353): »love poet's injunction *carpe diem!*«.

političnih skrbi in obveznosti (3.8.25–28) in v znamenju boga Bakha (3.25). Če primerjamo pesmi obeh avgustejskih pesnikov, opazimo, da se Ovidijev svet razpuščenega in lahkotnega uživanja od Horacijevega razlikuje po (še) bolj poudarjeni erotiki.

V mimih so pri floralijah ženske vloge igrale igralko (*mimae*), ki so bile obenem tudi prostitutke.⁵¹ Po zaključenem mimu je publika običajno zahtevala od igralk, da slečejo še tisto, kar je njihovo kožo zakrivalo v prizorih, ki so bili že tako polni eksplicitne spolnosti (ko npr. mož zasači ženo *in flagranti*).⁵² Takšen striptiz ni bil v skladu s strogimi moralnimi prepričanji Katona Utičana, zato naj bi nekoč na floralijah po koncu mima gledalci v njegovi prisotnosti oklevali in niso zahtevali striptiza. Ko je Katon ugotovil, da je njegova moralna integriteta vzrok za to, da si nihče ne upa v skladu z običajem zahtevati, naj se igralko slečejo, naj bi bil zapustil gledališče.⁵³ Anekdota prča, kako pohujšljivo je ta običaj floralij učinkoval na zgodovinsko osebo, ki je gojila javno podobo neoporečnega in strogega moralnega cenzorja. Avgust pa je držo republikanskih cenzorjev pri obnovi rimskih nravi in morale zvesto posnemal.

V pogovoru z Ovidijem Flora omeni *deliciis nocturna licentia nostris* »razpuščenost naših nočnih slavij« (367–68). Z *deliciae* Ovidij meri obenem na ljubezensko elegijo⁵⁴ in na nočne spolne užitke, kar predstavlja odmik od Avgustovih »puritanskih« prizadevanj. Z zakonom *lex Iulia de maritandis ordinibus* (»Julijski zakon o poroki stanov«) v letu 18 pr. n. št. in *lex Papia Poppaea* v letu 9 n. št. je Avgust senatorski in viteški sloj spodbujal k sklepanju legitimnih zakonskih zvez.⁵⁵ Poleg tega je Avgustov zakon *lex Iulia de adulteriis coërcendis* (»Julijski zakon o omejevanju prešuštva«) iz leta 18 pr. n. št. kriminaliziral prešuštvo znotraj senatorskega in viteškega stanu. Kazovanje prešuštva, ki je bilo do tedaj zasebni prestopek, je Avgust postavil v javno domeno.

Ovidij je torej uradni rimski koledar preobrazil v niz erotičnih ajtiologij. Erotična elegija je imela v antičnem Rimu jasno prepoznavno politično komponento:

Ljubezenska elegija [se] provokativno odreka družbenemu angažmaju. Še več: ljubezenska elegija sprevrča hierarhična razmerja, ki so veljala v rimski družbi. Elegijski zaljubljenec zavrača vojaško službo, a se namesto tega kot vojak ljubezni udinja ženski (*militia amoris*). V slepi zaljubljenosti ga ne zanimajo ne politične, ne ekonomske, ne spolne hierarhije; in vendar ni povsem nevtralen:

51 Newlands, *Playing with Time*, 108.

52 Sen. *Ep.* 97.8: *Florales iocos nudandarum meretricum...* (»razigrane floralije s prostitutkami, ki se slačijo«).

53 Val. Max. 2.10.8.

54 Miller, »Breaking the Rules«, 251.

55 Mette-Dittman, *Die Ehegesetze des Augustus*; Wardle, »Suetonius on the Legislation of Augustus«. Avgust je oba zakona preložil pred sredino leta 17 pr. n. št., prav tam, 190.

naravnost izzivalno se odreka patriarhalni oblasti, ki mu kot svobodnemu rimskemu moškemu pripada, in se kot »suženj v ljubezni« podreja ženski, imenovani Gospa (*domina*)... Elegijski »narobe svet« se prav nič ne sklada z avgustejsko ideologijo, kot jo propagirata Vergilij in Horacij.⁵⁶

Svet floralij, mima, mimičnih igralk in erotičnih ajtiologij je bil vrednotam, ki jih je Oktavijan propagiral, povsem nasproten, in to še preden si je dal podeliti častni naslov s sakralno konotacijo »Vzvišeni« (*Augustus*). V govorih proti Marku Antoniju je Cicero poveličeval Oktavijana in se distanciral od Antonija in njegove ljubice Kiteride. Izraz *mima* je v zvezi z njo uporabil kot zmerljivko.⁵⁷ V objavljeni drugi *Filipiki* Ciceron kot »odvraten« prizor opisuje neko procesijo, v kateri so ljudski tribun in liktorji spremljali Antonija, rimskega magistrata, *inter quos aperta lectica mima portabatur, quam ex oppidis municipales homines honesti, obuiam necessario prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Uolumniam consalutabant* (*Filipike* 2.58, »Vmes so na odprti nosilnici nosili mimično igralko. Pošteni možje iz municipijev, ki so ponuji prihajali naproti, so jo pozdravljali – a ne z zloglasnim imenom mimične igralko, temveč kot Uolumnijo«). Cicero je s tem prevzel osrednji element Oktavijanove negativne propagande zoper Antonija: očitek »orientalske« dekadence. Ker je bil poklic mimične igralko tesno povezan s prostitucijo, je jasno, da ima *mima* v tem kontekstu negativen prizvok. V podobnem duhu je Oktavijan-Avgust svoje politične nasprotnike, med njimi Antonija, pogosto skušal diskreditirati tudi na ravni slogovnih idealov. Svoj način preprostega in neokrašenega izražanja (aticizem) je prikazoval kot čisto nasprotje Antonijevemu azijanstvu (bogato okrašenemu stilu govornišтва), ki ga je označil za nerazumljivega, Antonija pa za norca.⁵⁸ Ciceronovo očrnjevanje Oktavijanovega političnega nasprotnika kot družabnika mimične igralko posredno kaže, da se skupaj z Oktavijanom distancira od sveta floralij, od popularnih mimičnih predstav in od Flore.

Flora sama pove, da je zaščitnica razcveta v človekovi mladosti (5.273–74); ko Ovidij to sliši, občudujoče ostrmi: *talia dicentem tacitus mirabar* (*Fast.* 5.275, »s tihim strmenjem to sem poslušal«). Florin vpliv na avtorja je moč razbrati iz verzov, v katerih se v pogovoru s Floro neposredno opisuje kot njenega oboževalca;

56 Marinčič, *Ovidij in poezija o ljubezni*, 152; *Carmina docta*, 68. O Ovidijevi opozicijski drži do rimske države glej Newlands, *Playing with Time*, 14. Horacij predvsem zvesto sledi Avgustovi propagandi o moralni obnovi rimske družbe, na primer v *Carm.* 3.6 podobno kot Avgust moralistično obsoja nočno življenje Rimljanov, razzdane plese, prešuštvo in podkupljivost.

57 Kiterida/Likorida, ljubica pesnika Galusa, ki je pri Avgustu padel v nemilost, je bila od 49 do 45 pr. Kr. Antonijeva ljubica; Marinčič, *Ovidij in poezija o ljubezni*, 153.

58 Svet. *Aug.* 86.2; Cic. *Phil.* 3.21–22. Plutarh, *Ant.* 2.8 označi Antonijev stil za azianizem, ki naj bi ustrezal njegovemu pompoznemu in arogantnemu načinu življenja. Avgust je pisal eleganten in preprost stil, Svet. *Aug.* 86.1. Primerjaj Dion. Hal. *Stari govorniki* (*De veteribus oratoribus*), praef. 1.5–7.

sic ego; sic nostris respondit diua rogatis
 (dum loquitur, uernas efflat ab ore rosas):
 'Chloris eram quae Flora uocor: corrupta Latino
 nominis est nostri littera Graeca sono.' (5.193–96)

To sem jo prosil; tako se je prošnji odzvala boginja
 (zraven od ust ji je vel vrtnic pomladnih opoj):
 »Hloris nekoč sem bila, ki zdaj imenujem se Flora:
 potlej je grško ime zvok mi latinski skazil.«

Ko Flora spregovori o svoji božanski identiteti, iz njenih ust zadiši po pomladnih vrtnicah. Zaljubljenecem vonj iz ust ljubljene osebe diši, kar pomeni, da se Ovidij na Florino pripoved odziva kot »zaljubljenec«. Flora zagovarja fiktivno etimologijo svojega imena, prvotno naj bi se imenovala Chloris, izpeljano iz grškega χλωρός (zelen, svež, mladosten), a pridih »kh« v tej besedi naj bi se bil preobrazil v »f«. Ime Flora izhaja iz latinske besede *flos*, cvetlica, zato je očitno, da Flora v tej etimološki ajtiologiji o fiktivni izpeljavi svojega imena iz grškega jezika poskuša napraviti svoje ime bolj žlahtno.

Ovidijeve ajtiologije o Flori je Sandro Botticelli pretil v sliko *Primavera* (Pomlad), ki je zdaj na ogled v Galeriji Uffizi v Firencah. Na sredi slike stoji boginja Venera, desno od nje hodi Flora v rožasti obleki, ozaljšana z vencem cvetic na glavi in okrog vratu. Flora z roko sega v gubo na svoji obleki, da bi iz nje vzela cvetove vrtnice in jih posula po cvetočem travniku. Desno od Flore je Botticelli upodobil prvotno Floro, kakršna je bila pred svojo metamorfozo v boginjo, se pravi nimfo Hlorido. Samo prozoren pajčolan zakriva prestrašeno Hlorido, ki gola skuša ubežati Zefirju, iz ust ji padajo vrtnice. Botticelli je na sliki spretno povezal Ovidijeve ajtiologije, a z majhnim premikom: namesto Florinega dišečega daha poudari Hloridinega in tako nakazuje, da kreativno nadaljuje Ovidijevo igro z navezavami na literarne predloge, pri tem pa uvede povsem nove različice. Levo od Venere plešejo tri Gracije, ki poosebljajo žensko lepoto in gracioznost; te boginje so pomembne v medbesedilni navezavi v zaključku ajtiologij o Flori, ki ji je posvečen naslednji razdelek.

FLORA KOT OVIDIJEVA PESNIŠKA INSPIRACIJA

Da je Flora Ovidijeva poglavitna pesniška ljubezen in inspiracija, se razodene v zadnjih verzih o floralijah, takoj za tem, ko Flora poda ajtiologijo lova na srnjad in zajce pri igrah v njeno čast v Cirkusu:

omnia finierat: tenues secessit in auras,
 mansit odor; posses scire fuisse deam.
 floreat ut toto carmen Nasonis in aeuo,
 sparge, precor, donis pectora nostra tuis. (5.375–78)

Že je končala, korak okrenila v prosojne meglice,
 v zraku lebdel je le vonj – brž bi boginjo spoznal.
 Da bi na veke vseh vekov cvetela Nazónova pesem,
 prosim, boginja, nasuj svojih darov mi v srce!

Ti verzi posnemajo »pečat« (σφραγίς), s kakršnim so se pogosto zaključevali grške in rimske pesniške knjige. V takem kratkem sklepnem besedilu pesnik spregovori o sebi in navede svoje ime, v rimski poeziji je to lahko rodbinsko ime ali vzdevek (*cognomen*).⁵⁹ Posebej zato, ker pesnik svojo poezijo poimenuje s svojim vzdevkom, *Naso*, zlahka razumemo, zakaj ga boginja Flora silno privlači. Naso, »Nosan«, se je v dišečo boginjo, ki je podobna Veneri, tako hitro zaljubil zato, ker s svojim imenom pravzaprav pooseblja čutilni organ voha.⁶⁰ Florino dehtenje je izobrazene rimske bralce in bralke lahko spomnilo na molitev, v kateri je Kalimah na začetku *Izvorov* (fr. 7.13–14 Pf. = Harder = fr. 9 Asper) velel Gracijam, naj si ob njegove elegije obrišejo roke, natrte z dišečim oljem, in jih s tem napravijo nesmrtno (ἴνα μοι πούλὸ μένωσιν ἔτος, »da ostanejo še mnogo let«, 13–14).⁶¹ Ovidij se je torej navezal na prizor, v katerem Kalimah tematizira ajtiološko elegijo kot literarno zvrst, ga poglobil in ga uporabil v novem, rimskem kontekstu. Ob tem je medbesedilno povzel tudi prizor Vergilijeve *Eneide* (1.403–10), v katerem se v smrtnico preobrazena Venera sinu Eneju pusti prepoznati šele v trenutku slovesa, ko razlije okrog sebe svoj božanski vonj.⁶² Poleg tega se v zaključku ajtiologij o floralijah Ovidij medbesedilno navezuje na »pečat«, ki ga je vtisnil svojim erotičnim elegijam:

inbelles elegi, genialis Musa, ualete,
 post mea mansurum fata superstes opus! (*Ljubezni* 3.15.19–20)

To je slovo, elegije spokojne in muza prešerna –
 ve pa živite naprej, onkraj usodnega dne.⁶³

59 Miller, »Breaking the Rules«, 252.

60 Primerjaj Barchiesi, *The Poet and the Prince*, 134; Pasco-Pranger, *Founding the Year*, 171; Chiu, *Roman Identity in the Fasti*, 158–72; Miller, *Flora, Ovid, and Augustus*, 345 in 355.

61 Glede težavnega mesta, v katerem je po vsej verjetnosti mišljeno, naj Gracije obrišejo svoje dišeče roke s papirusnim zvitkom Kalimahovih elegij in ga tako odišavijo, sledim prevodu, ki ga je predložil Asper, *Kallimachos: Werke*. Tudi Fred Porta in Meagan Ayer prevajata v tem smislu »and wipe your anointed hands on my elegies«, <https://dcc.dickinson.edu/callimachus-aetia/preface>. Primerjaj tudi Chiu, *Roman Identity in the Fasti*, 172.

62 Enej se pritoži, da ga je mati Venera prevarala. Primerjaj tudi Miller, *Flora, Ovid, and Augustus*, 355–56.

63 Prevod Marko Marinčič.

Tudi ta sklepni distih Ovidijevih *Ljubezni* povzema ravnokar omenjeno Kalimahovo prošnjo Gracijam, naj njegovi poeziji namenijo nesmrtnost. Pečat, ki zaključí ajiologije o floralijah, je dramatična samo-upodobitev pesniškega lika: Ovidij prosi Floro, naj posuje njegove prsi (*pectora*) s svojimi darovi, cveticami. S številnimi pripovedmi o preobrazbah v cvetice (*flores*) v *Metamorfozah* in v opisih Florinega kraljestva rož v *Fastih* si je Ovidij željo pod Florinim vplivom pravzaprav izpolnil sam. Izrecno si tudi zaželi, da bi njegova pesem ali celoten pesniški opus večno »cvetela«. ⁶⁴ *Floreat* je tu mišljen kot »naprej biti slaven, bran«, obenem pa spominja na Florin nasvet, naj ljudje uživajo življenje, takrat ko je v polnem razcvetu (*Fasti* 5.353). ⁶⁵ Beseda *precor* (prosim, molim) nas spomni, da je v metapoetičnem slovesu od Flore prisoten tudi namig na Kalimahovo molitev h Gracijam. Ovidijeva molitev obenem spominja na zadnjo besedo *Metamorfoz*: *vivam!* (»živel bom«, (15.879), ⁶⁶ v kateri samozavestno napove, da bodo njegovo poezijo brali in recitirali na veke vekov povsod, kjer se razteza rimski imperij. Geografski obseg pesniškega vpliva je pogojen z obsegom imperija, izročilo tega imperija pa Ovidijevim pesnim omogoča nesmrtnost. Ovidijeva drzna napoved se je uresničila, še vedno beremo in razlagamo njegovo ljubezensko in ajiološko poezijo, ki priča o pesnikovi ljubezni do Flore.

ZAKLJUČEK

Ena osrednjih tem *Fastov* je preobrazba literarne zvrsti. Ovidij se z žanrom poi-gra tako, da ajiološko elegijo preprede z motivi, ki jih črpa predvsem iz aleksandrinske poezije in iz Kalimahovih *Izvorov*. Obenem se neposredno posveča procesu svojega pesniškega ustvarjanja in značaju literarne zvrsti, ki jo med drugim obogati z motivi, povezanimi s Floro in z radoživim razpoloženjem v znamenju te boginje. Invencijo boginje Flore v *Fastih* prežema veselje pesniškega lika nad sproščenim in veselim življenjem, nad nočni užitki in nad pisanjem elegij. Ovidij svojo ajiološko elegijo pod Florinim vplivom preobrazi tudi tako, da v *Fastih* še vedno vztraja v tematskem registru ljubezenske elegije, značilnem npr. za *Ljubezni*. Med *Metamorfozami* in *Fasti* je torej globoka žanrska napetost, povezana tudi s tem, da se Ovidij v *Fastih*, četudi gre za ajiološko pesnitev o javnem kolarju mesta Rim, v veliki meri vrača k svoji mladostni erotični elegiji. Ovidij v *Fastih* ljubi Floro, takoj za njo pa Venero, boginjo ljubezni, ki je bila pesnikova pokroviteljica od *Ljubezni* naprej. Ravno tako kot so *Metamorfoze* posvečene preobrazbam, tudi v *Fastih* Ovidij pripoveduje o preobrazbah: Hlorida se spremeni

64 *Carmen* lahko razumemo kot sinekdoho za Ovidijev celoten pesniški opus, podobno kot v zaključnih verzih *Metamorfoz*. O pesnikovi psevdodramski samoupodobitvi v *Ljubeznih* glej Marinčič, *Ovidij in poezija o ljubezni*, 163.

65 OLD 7b; primerjaj Lucr. 1.124: *semper florentis Homeri*.

66 O nesmrtnosti Ovidijevega dela glej Gantar, »Ovidijeva poezija«, 17–18.

v Floro, Urion v Oriona. Ovidij se malce ponorčuje iz apoteoz in jih preoblikuje v ironične ali humorne ajiologije. Podobno kot *Ljubezni* in *Umetnost ljubezni* so tudi *Fasti* izraz političnega odmika od Avgustovih moralističnih vrednot in nra-
vstvene zakonodaje, ki je napravila prešuštvo za kaznivo dejanje.⁶⁷ Ovidij distan-
cirano opisuje krepostno (*casta*) boginjo Vesto in obenem kot zaljubljenec slavi
lascivno Floro. Rezultat Ovidijevega elegičnega prisvajanja koledarja mesta Rim
je avgustejski koledar mesta Rim, zavrt v šopek elegičnega cvetja.

Darja Šterbenc Erker

Humboldtova univerza v Berlinu in Univerza v Ljubljani

darja.sterbenc.erker@staff.hu-berlin.de

BIBLIOGRAFIJA

- Asper, Markus. *Kallimachos: Werke. Griechisch und deutsch*. Izdal in prevedel Markus Asper. Darmstadt: WBG, 2004.
- Barchiesi, Alessandro. *The Poet and the Prince: Ovid and Augustan Discourse*. Berkeley, London: University of California Press, 1997.
- . *Speaking Volumes. Narrative and Intertext in Ovid and Other Latin Poets*. London: Duckworth, 2001.
- Bömer, Franz. izd. *Die Fasten 2. Prevod in komentar Franz Bömer*. Heidelberg: Carl Winter, 1958.
- Chiu, Angeline. *Ovid's Women of the Year: Narratives of Roman Identity in the Fasti*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2016.
- Degrassi, Attilio. *Inscriptiones Italiae Academiae Italicae 13, Fasti e Elogia, Fasc. 2*. Rome: Libreria dello Stato, 1963.
- Dinter, Martin in Reitz-Joosse, Betina, ur. *Intermediality and Roman Literature*. Trends in Classics 11.1. Berlin, New York: de Gruyter, 2019.
- Fabbri, Lorenzo. *Mater florum: Flora e il suo culto a Roma*. Firenze: Leo S. Olschki, 2019.
- Fabre-Serris, Jacqueline. »Mime et élégie chez Ovide: un héritage propertien?« V: *La théatralité dans l'oeuvre ovidienne*, ur. Isabelle Jouteur, 233–48. Nancy: De Boccard, 2009.
- Fantham, Elaine. *Ovid. Fasti. Book IV*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- . »Ovid, Germanicus and the Composition of the Fasti.« V: *Oxford Readings in Ovid*, ur. Peter Knox, 373–414. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Feeney, Denis C. »Forma manent facti (Ov. Fast. 2.379): Aetiologies of Myth and Ritual in Ovid's Fasti and Metamorphoses.« *CJ* 115 (2020): 339–66.
- Gantar, Kajetan. »Ovidijeva poezija ob soočenjih z Avgustovim režimom.« *Clotho* 1.1 (2019): 9–20.
- Grošelj, Nada, prevod in spremna beseda. *Rimski koledar*. Ljubljana: ISH, 2009.
- Hardie, Philip. »The Janus Episode in Ovid's Fasti.« *MD* 26 (1991): 47–64.

67 Prešuštvo Venere z Marsom opisuje Ovidij v *Umetnosti ljubezni* 2.561–600, kjer provokativno svetuje očividcu prešuštva, bogu Soncu, naj se sam okoristi s tem, da bi lahko zamolčal to, kar bi po *lex Iulia de adulteriis* moral poročati avtoritetam, in naj zahteva od Venere dar (*munus*) v zameno za svoj molk (prav tam 2.575–76).

- Heinze, Richard. *Ovids elegische Erzählung*. Leipzig: Teubner, 1919.
- Hejduk, Julia Dyson. *The God of Rome: Jupiter in Augustan Poetry*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Hernández, Julia C. »The Roman Calendar as an Expression of Augustan Culture: An Examination of the Fasti Praenestini.« *Chrestomathy: Annual Review of Undergraduate Research, School of Humanities and Social Sciences, College of Charleston* 4 (2005): 108–23.
- Heyworth, Stephen J. »Some polyvalent Intra- and Inter-Textualities in Fasti 3.« V: *Intra-textuality and Latin Literature*, ur. Stephen Harrison, Stavros Frangoulidis in Theodore D. Papanghelis, 273–87. Berlin, Boston: 2018.
- Hunter, Richard. »Hellenismus.« V: *Einleitung in die griechische Philologie*, ur. Heinz-Günther Nesselrath, 246–68. Stuttgart, Leipzig: Teubner, 1997.
- Marinčič, Marko. »Ovidij in poezija o ljubezni.« V: isti, Ovidij, *Ljubezni*, 143–72. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006.
- . *Carmina docta: Katul in nova poezija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2018.
- Mette-Dittmann, Angelika. *Die Ehegesetze des Augustus: Eine Untersuchung im Rahmen der Gesellschaftspolitik des Princeps*. Stuttgart: Franz Steiner, 1991.
- Miller, John F. *Ovid's Elegiac Festivals: Studies in the Fasti*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1991.
- . »Breaking the Rules: Elegy, Matrons and Mime.« V: *Latin Love Elegy*, ur. Thea S. Thorsen, 239–53. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2013.
- . »Flora, Ovid, and Augustus.« V: *Gods and Mortals in Greek and Latin Poetry*, ur. Lucia Athanassaki, Christopher Nappa in Athanassios Vergados, 343–57. Rethymnon: School of Philosophy, University of Crete, 2018.
- Newlands, Carole Elizabeth. *Playing with Time: Ovid and the Fasti*. Ithaca: Cornell University Press, 1995.
- Pasco-Pranger, Molly. *Founding the Year: Ovid's Fasti and the Poetics of the Roman Calendar*. Leiden, Boston: Brill, 2006.
- Philippides, Katerina. »Terence's 'Eunuchus': Elements of the Marriage Ritual in the Rape Scene.« *Mnemosyne* 48 (1995): 272–84.
- Pieper, Christoph. »Polyvalent Tomi: Ovid's Landscape of Relegation and the Romanization of the Black Sea Region.« V: *Valuing Landscape in Classical Antiquity Natural Environment and Cultural Imagination*, ur. Jeremy McNerney in Ineke Sluiter, 408–30. Leiden, Boston: Brill, 2016.
- Prioux, Évelyne. »Callimachus' Queens.« V: *Brill's Companion to Callimachus*, ur. Benjamin Acosta-Hughes, Luigi Lehnus in Susan Stephens, 201–24. Leiden, Boston: Brill, 2011.
- Robinson, Matthew. *A Commentary on Ovid's Fasti, Book 2*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Schmitzer, Ulrich. *Ovid*. Hildesheim: Olms, 2001.
- Schrader, Jessica. *Gespräche mit Göttern. Die poetologische Funktion kommunikativer Kultbilder bei Horaz, Tibull und Propertius*. Stuttgart: Steiner, 2017.
- Segal, Charles. »Jupiter in Ovid's 'Metamorphoses'.« *Arion* 9 (2001): 78–99.
- Šterbenc Erker, Darja. *Religiöse Rollen römischer Frauen in »griechischen« Ritualen*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013.
- Tomažinčič, Špela. *Memorem Iunonis ob iram: motiv Junonine jeze v rimski epiki*. Doktorska disertacija, Oddelek za klasično filologijo, Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2016.

- Wallace-Hadrill, Andrew. »Time for Augustus: Ovid, Augustus and the Fasti.« V: *Homo Viator: Classical Essays for John Bramble*, ur. M. Whitby et al., 221–30. Bristol, Illinois: Bristol Classical Press, Bolchazi, 1987.
- Wardle, David. »Suetonius on the legislation of Augustus (Aug. 34).« *Fundamina* 21 (2015): 185–204.
- Wiseman, Peter T. »Ovid and the stage.« V: *Ovid's Fasti: Historical Readings at its Bimillennium*, ur. Geraldine Herbert-Brown, 277–99. Oxford: Oxford University Press, 2002.

POVZETEK

Preobrazba žanra je bila rdeča nit v Ovidijevih *Ljubeznih*, v pričujoči članek pa prikazuje, da je ta tema osrednjega pomena tudi v *Rimskem koledarju*, v Ovidijevem »večjem delu«. Žanr ajtiološke elegije je v tej pesnitvi Ovidij preobrazil tako, da je v ajtiologije rimskih praznikov vpletel epske elemente, ljubezensko-erotične ajtiologije in *mimus*. Čeprav Ovidijev pesniški lik še naprej pesni pod vplivom boginje ljubezni Venere, pričujoči članek pokaže, da je v *Rimskem koledarju* Ovidijeva prava ljubezen Flora. Ovidijev pesniški lik je privzel način življenja v znamenju Flore, veseli se mimov, razpuščenega uživanja v nočnih gostijah, vina in pesniškega ustvarjanja. V svoji preobrazbi žanra Ovidij kreativno sledi literarnim vzorom iz rimskega imperija, predvsem Kalimahovim *Izvorom*. V procesu preobrazbe elegičnega žanra v Florino elegijo Ovidij poudari že obstoječe politične konotacije rimske elegije tako, da se distancira od Avgustovih vrednot, predvsem spolne morale.

Ključne besede: Ovidij, Fasti, Avgust, Flora, Venera, žanr, elegija, mimus

SUMMARY

Ovid's Two Loves: Venus and Flora. Transformation of the Elegiac Genre

The transformation of a literary genre runs as a red thread not only through Ovid's *Amores* but also through the *Fasti*, the poet's "greater work", which implies a genre higher than elegy. Ovid transforms the genre of the aetiological elegy by intertwining aetiologies of Roman festivals with epic elements, as well as with elements of love elegy and mime. Although the poet's literary *persona* claims to continue writing love elegies under the influence and inspiration of the love goddess Venus, this article argues that Ovid's real love in the *Fasti* is Flora. The poet incorporates into his poem the way of life championed by Flora, enjoying mimes and dissolute nocturnal dinner parties, drinking wine and writing elegies. Moreover, Ovid creatively adopts models from the Roman Empire, notably those written by Callimachus. In the process of the generic transformation of his aetiological elegy into Flora's elegy, Ovid emphasises the political connotations of the Roman elegy by distancing himself from Augustus' sexual morality.

Keywords: Ovid, Fasti, Augustus, Flora, Venus, genre, elegy, mime

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.49-65>

Matevž Gradišnik

Sezona vojaških pohodov v srednjem veku

O LITERATURI IN O VOJAŠKEM ZGODOVINOPISJU SREDNJEGA VEKA

Besedilo z naslovom *Sezona vojaških pohodov v srednjem veku* je v prvi vrsti sestavljeno iz monografij in študij vojaške zgodovine srednjega veka. To so praviloma relevantna in pregledna dela uveljavljenih vojaških medievistov, usmerjena v vojaške problematike. Znotraj veje vojaškega zgodovinopisja srednjega veka raziskovalci običajno obravnavajo vojaške, politične, strateško-taktične, tehnološke in psihološke vidike. Ta področja nedvomno predstavljajo samo bistvo vojaškega zgodovinopisja. V tem prispevku bomo poskusili osvetliti tematski zorni kot, ki je precej v ozadju tovrstnih študij in je povezan z letnim ciklom, okoljem, družbo, demografsko sliko srednjega veka in s spremembami v podnebjju skozi srednji vek.

Literature, ki bi neposredno pokrivala zgolj iskan, ozek presek vojaške tematike z ostalimi okoljskimi, demografskimi in socialnimi temami, je precej malo.¹ Na podobno redkost tovrstnih raziskav za čas zgodnje novega veka je v svoji študiji opozoril Gabor Agoston.²

Številne uporabne informacije smo pridobili v osrednjih delih srednjeveškega vojaškega zgodovinopisja, ki so jih prispevali J. F. Verbruggen, Philippe Contamine in John France.³ V sklopu tujih študij nam je potrebno opozoriti na prispevek Yuvala Noaha Hararija, v katerem je izraelski zgodovinar predstavil vidike, povezane zlasti s strategijo in preskrbo zahodnoevropskega

1 Prim. DeVries, *A Cumulative Bibliography*. Kako redke so tovrstne študije, kaže že navedni nabor literature, ki ga je pripravil strokovnjak za srednjeveško vojaško zgodovino.

2 »Where Environmental and Frontier Studies Meet«, 57.

3 Verbruggen, *The Art of Warfare*; Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope*; Contamine, *War in the Middle Ages*; prim. France, *Western warfare*.

prostora v 14. stoletju.⁴ Harrarijevo delo je eno izmed redkih, kjer je v ospredje postavljeno interdisciplinarno tematsko prepletanje v okviru srednjeveškega vojaškega zgodovinopisja.

Prav tako je potrebno izpostaviti delo Tomaža Lazarja *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja*. Lazarjeva doktorska disertacija neposredno ne govori o prepletanju vojaške sfere z ostalimi tematikami, ki so tema tega prispevka, kljub temu pa v poglavjih, posvečenih posameznim vojaškim pohodom, in v natančnih opisih le-teh prispeva pomembne in relevantne informacije. Iz njegovega prispevka smo tako izluščili precej pomembnih dognanj.

Kot obsežno delo o družbeni in kulturni zgodovini srednjega veka velja navesti temeljno knjigo Jacquesa Le Goffa o srednjeveški civilizaciji zahodne Evrope,⁵ med okoljskimi, demografskimi in socialnimi študijami pa novejši deli Richarda Hoffmanna in Brucea M. S. Campbella.⁶

Enega izmed vzrokov za maloštevilnost relevantnih interdisciplinarnih študij gre iskati v tem, da je v vojaškem zgodovinopisju interdisciplinarno raziskovanje relativno novo, uveljavilo se je šele v zadnjih desetletjih. Razlog lahko vidimo v pomanjkanju prvovrstnega arhivskega gradiva, ki bi bogato, podrobno, relevantno in objektivno dokumentiralo vojaške pohode, spopade, preskrbo in okolje. Vendar je na drugi strani Lazarjeva študija pokazala, da imamo za slovenski prostor, za čas poznega srednjega veka, presenetljivo veliko uporabnih virov. Težava je v njihovi veliki razpršenosti.⁷

Med primarnim gradivom o vojaštvu srednjega veka velja opozoriti na problematiko dokumentov. Tu utegnejo biti zavajajoča zlasti dela, ki so jih napisali kleriki. Besedila o vojaških pohodih in bitkah, ki jih je pisala duhovščina, v primerjavi z besedili laikov veljajo za manj relevantna. Razlog tiči v nerazumevanju vojaških strategij in v določeni meri distance, zavračanja, posmeha in prezira, ki jih je duhovščina kazala do bojevanja in bojevniškega stanu. V virih klerikov se neredko pojavljajo pretiravanja, čudeži in romantične predstave o številu vojakov in manevrov, značilna poteza je tudi prisotnost Boga in svetih relikvij v spopadih.⁸ V tem oziru verodostojnejše opise vojaških poho-

4 Harari, »Strategy and Supply«, 297–333.

5 V srbohrvaščino prevedeno kot *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope*.

6 Hoffmann, *An Environmental History*; Campbell, *The Great Transition*.

7 Verbruggen, *The Art of Warfare*, 208: »Very often we have to be content with meagre information about the march towards the enemy when battle was intended. Only the best and most detailed accounts give us any indication that the knights' tactics and their co-operation with the foot-soldiers were more highly developed than has been thought hitherto. Prim. članek Harari, »Strategy and Supply«; avtor je zaradi pomanjkanja virov za 14. stoletje, na katerega se osredotoča, posegel tudi v 13. in 15. stoletje: »It should also be remarked that due to the scarcity of sources, several campaigns from the late thirteenth and early fifteenth centuries will also be considered« (str. 299). Lazar, *Vojaška zgodovina*, 7–8, pa pokaže, da je sicer razpršenega gradiva precej več, kot bi lahko pričakovali.

8 Verbruggen, *The Art of Warfare*, 10–11.

dov in bitk nudijo zapisi laikov, ki so v dogajanju na pohodih oz. bojnih poljih v večini primerov kot očividci sodelovali in dogajanje osebno doživeli.⁹ Za srednji vek velja, da so prvovrstni opisi vojaških pohodov in bitk izšli iz izkušenj in pričevanj očividcev.¹⁰ Bolj oprijemljivi, sočasni in jasni so njihovi zapisi tudi zaradi uporabe vernakularja, vsakdanjega jezika, in ne latinščine. Latinščina je kot jezik antike ter v srednjem veku kot jezik duhovščine v visokem in poznem srednjem veku začela učinkovati anahronistično, saj je je bilo uporabo pravih besednih ustreznice v njej težko najti.¹¹

Vojaško zgodovinopisje se je kot posebna veja zgodovine izoblikovalo že ob koncu 19. stoletja. Prvi raziskovalci v osnovi niso bili zgodovinarji ampak poklicni vojaki, ki niso premogli prave kritične distance in niso bili usposobljeni za delo s primarnimi viri.¹² V prvih treh desetletjih 20. stoletja je sledil nov val raziskovalcev. Ti so bili sicer strokovno bolje podkovani, vendar je njihovo prikazovanje srednjeveškega vojskovanja temeljilo na preveč splošni nenaklonjenosti do domnevno »rudimentarnega« srednjega veka. Šlo je za krog strokovnjakov, v osnovi zgodovinarjev, med katerimi je najbolj izstopal H. Delbrück. Pod vplivom enega izmed največjih vojaških zgodovinarjev se je izoblikovalo mnenje, da je bil srednjeveški vojaški sistem primitiven in neučinkovit. Srednjeveški način vojskovanja so povezovali s konceptom totalne vojne, v katerem imajo osrednjo vlogo odločilne in uničujoče bitke. Za starejšo generacijo zgodovinarjev je srednji vek predstavljal temačno obdobje med dovršeno antiko in naprednejšim novim vekom. Takšno videnje srednjeveškega načina vojskovanja je prevladovalo do časa po drugi svetovni vojni.¹³

Študije generacij zgodovinarjev iz časa po drugi svetovni vojni so s ponovnim pretresom virov in do tedaj ustvarjenih del oz. pregledov izluščile revidirano sliko o srednjeveškem vojskovanju. S svojimi deli so pokazale, da je prenašanje moderne predstave o totalni vojni v srednji vek zgrešeno.¹⁴ Povojne generacije zgodovinarjev začeni z J. F. Verbruggnom so postopoma začele opozarjati, da je imelo zgodovinopisje do sredine 20. stoletja podcenjujoč

9 Prav tam, 11–12: »We are concerned here with reliable sources in the shape of chronicles or biographies written by knights or their confidants, who were eye-witnesses of certain battles, or actually took part in them.«

10 Prav tam, 18: »Eye-witness accounts are therefore indispensable to the military historian.« Lazar, *Vojaška zgodovina*, 9: »Da bi vsaj poskusili razumeti podobo vojskovanja v določenem obdobju, ga moramo raziskovati interdisciplinarno in z različnih vidikov – od vojaške organizacije, družbenih razmer in miselnosti do taktike, strategije, logističnih priprav, transportnih zmogljivosti, orožja in opreme, predvsem pa z zornega kota sodobnikov, ki so ga osebno izkusili.«

11 Verbruggen, *The Art of Warfare*, 13–14. Prav tam, 11–12, o kronistih in piscih, ki opisujejo srednjeveške vojaške pohode; prim tudi Lovenjak, *Dejanja Frankov*, opis prve križarske vojne v slovenskem prevodu.

12 Verbruggen, *The Art*, 1–2. Na nerelevantnost takratnih raziskovanj kažejo dela H. Delpecha in G. Köhlerja. Prim. Lazar, *Vojaška zgodovina*, 14.

13 Verbruggen, *The Art*, 1, 2; Lazar, *Vojaška zgodovina*, 14 in 17; France, *Western Warfare*, 11–12.

14 Lazar, *Vojaška zgodovina*, 15.

odnos do sposobnosti srednjeveških vojsk, tako strateških in taktičnih kot tehnoloških ter logističnih.

Večplastnost vojaških pohodov ali bitk presega zgolj odločilne spopade in terja konglomerat študij, ki z interdisciplinarnim povezovanjem vojaških, okoljskih, demografskih in socialnih vidikov oblikujejo širšo in kompleksnejšo sliko. Šele zgodovinpisje, ki upošteva kompleksnost vojaškega ustroja v srednjem veku, lahko predstavi relevantno podobo o umetnosti vojskovanja v srednjem veku.¹⁵

O SPREMINJANJU LETA V SREDNJEM VEKU

Po prehodu iz antike v srednji vek je z dobo Karla Velikega in vzpostavitvijo fevdalizma prostor zahodne in srednje Evrope ponovno postajal vse bolj vezan na posest, zemljo in na njene pridelke. Ustroj družbe se je stabiliziral in postopoma dobival poteze tridelne družbe, sestavljene iz duhovščine, plemstva in kmetov.¹⁶ Po Le Goffu se je družbena delitev duhovščine, plemstva in kmetov zrcalila tudi v treh časovnih strukturah. Prvi vidik časa je določala duhovščina oz. Cerkev, drugega posvetni vladarji oz. vojskovanje in tretjega kmetje s kmečkimi opravili. Skupni imenovalac časa in družbe je izhajal iz duhovne stabilnosti, skupne fizične varnosti in preskrbljenosti s hrano. Na družbeni ravni so se v ciklu enega leta z verskimi prazniki, vojaškimi pohodi in kmečkimi opravili časovne množice prepletale in prekrivale. Izmed treh naštetih družbeno pogojenih »oblik« časa je bilo od letnega cikla v naravi najbolj odvisno kmetovanje.¹⁷

V času Karla Velikega je z naraščanjem pomena zemlje, novimi kmetijskimi tehnikami in kulturnimi rastlinami celoten družbeni ustroj postajal vse bolj odvisen od delovanja kmetov ali tistih, ki delajo, *laboratores*. Na ustalitev in ritmiko življenja na podeželju kažejo prva poimenovanja za mesece. Največ teh imen izhaja iz kmečkih opravil. Ta poimenovanja niso bila le zapisana, ampak so bila v koledarjih tudi slikovno upodobljena.¹⁸ Na to kažeta tako rokopis iz Troyesa (okr. l. 800) in kodeks iz Salzburga (okr. l. 818).¹⁹ Podobni primeri poimenovanj in upodobitev mesecev so se iz 15. stoletja ohranili na prostoru

15 Lazar, *Vojaška zgodovina*, 9–20.

16 Hoffmann, *An Environmental History*, 79; Stabej, »Ob petstoletnici škofjeloškega zapisa«, 72; Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 218.

17 Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 212–19, 224–26; Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 224: »Poljoprivredno vreme, vlasteosko vreme, klerikalno vreme: glavna karakteristika svih vremena je njihova tesna zavisnost od prirodnog vreme.« Prim. Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 212–15, o siceršnji rudimentarnosti srednjeveškega merjenja časa.

18 Hoffmann, *An Environmental History*, 79; Stabej, »Ob petstoletnici škofjeloškega zapisa«, 72; Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 84 in 218.

19 Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 84; Štih, Simoniti in Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 170.

današnje Slovenije. Na radovljiškem koledarju iz leta 1415 je k poimenovanju mesecev v latinščini dodana tudi upodobitev kmečkih opravil ali dejavnosti.²⁰ Leta 1466 je nastal Škofjeloški rokopis, ki predstavlja najstarejši primer poimenovanja mesecev v slovenskem jeziku. Ta poimenovanja običajno kažejo na opravila, ki so jih kmetje na sedanjem slovenskem ozemlju opravljali v posameznem delu leta. Koledar s slovenskimi imeni mesecev je bil zapisan tudi v Radovljiški matrikuli iz 1468 (Slika 1).²¹

Slika 1: Radovljiški koledar iz 1415. Blaznik, Grafenauer in Vilfan, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, priloga XVII.

20 Blaznik, Grafenauer in Vilfan, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, priloga XVII.

21 Smolik, »Škofjeloški rokopis«; prim. Dolar, »Koledar«, in Steska, »Radovljiška matrikula«, 23–38.

V nadaljevanju tega poglavja bomo s pomočjo poimenovanj in upodobitev kmečkih opravil za posamezne mesece prikazali cikel enega leta. Ritem življenja kmečkega prebivalstva je bil ustaljen, počasen in se ni veliko spreminjal. Skozi leto so se z rahlimi časovnimi odstopanji pojavljala opravila, ki so vsakoletno naznanjala prihod zime ali prihod poletja. Ta dva letna časa sta za kmečko prebivalstvo predstavljala glavno delitev časa v posameznem letu. Delitev leta na glavna dva dela gre sicer povezovati s perspektivo iskanja nasprotij drugod v krščanski družbi: v dobrem in zlu, dnevu in noči, svetlobi in temi, toploti in mrazu, gradu in gozdu, delu in počitku ter življenju in smrti.²²

Že na prostoru današnje Slovenije so opazne variacije tako v naravi kakor v opravilih in temu sledečemu poimenovanju mesecev.²³ Zatorej je v kontekstu širših prostorskih in časovnih dimenzij Evrope še toliko bolj potrebno dosledno obravnavanje in primerjanje posameznih delov leta. Pomlad je na primer na prostoru Francije nastopila v aprilu, medtem ko je v nemške dežele prišla šele v maju.²⁴

Leto bomo členili glede na sodobno evropsko razumevanje leta, ki za srednji vek seveda ni veljalo. Takrat so različne dežele začetek novega leta naznanjale med časom Kristusovega rojstva (25. december) in Marijinega oznanjenja (25. marec).²⁵

Mrzel konec ali začetek leta v decembru oz. januarju je predstavljal obdobje gostije, klanja prašičev, prezimovanja, zadrževanja v bivališčih in gretja ob ognjiščih. Februar in marec sta predstavljala čas priprave zemlje na pomlad, z opravili, kot je bilo prekopavanje zemlje, sekanje ter obrezovanja drevja in sejanje (jarih) žit in zelenjave. Marec je bil toplejši in bolj suh kot februar in je na območjih z mediteransko klimo že kazal znake toplejšega letnega časa. Na prostoru srednje in zahodne Evrope sta zaključek zime prinašala april in maj. Ta dva meseca sta z zelenenjem in cvetenjem narave terjala vse več kmečkih opravil zunaj bivališč. V to obdobje leta je bil ob vse toplejših, milejših in ugodnejših razmerah postavljen začetni mejnik vojaških pohodov v srednjem veku. Sezona vojaških pohodov v srednjem veku se je začela z godom sv. Jurija oz. 23. ali 24. aprila. Skozi maj in junij je bilo okolje vse primernejše tako za vojaške pohode kot za kmečka opravila. Pred začetkom novega poletja ob izteku junija, torej tik pred novo letino pridelkov, je bilo na razpolago najmanj hrane iz zimskih zalog. V juliju in avgustu kot najtoplejših mesecih je potekala žetev žit, nekoliko kasneje tudi njihova mlačev in spravilo. Nova letina pridelkov je s seboj prinašala čas, ko je bilo vojaških pohodov v srednjem veku

22 Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 215–19.

23 Štih, Simoniti in Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 170; Blaznik, Grafenauer in Vilfan, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, priloga XVII; Štabelj, »Ob petstoletnici škofjeloškega zapisa«, 75–83; Berčič, »Škofjeloška mesečna imena«, 143–44.

24 Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 218.

25 Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 215.

največ. V septembru je večinoma potekalo obiranje in spravlanje pridelkov za novo zimo. Prav tako so takrat podložniki svojim zemljiškim gospodom oddajali letne dajatve. Dan, ki je naznanjal oddajo pridelkov, je bil god sv. Mihaela, 29. september. Istega dne so se s postopoma vse bolj jesenskimi razmerami praviloma zaključevali tudi vojaški pohodi. Ti so utegnili potekati do goda sv. Martina, 11. novembra. Kakor je bilo pobiranje pridelkov in njihovo spravilo odvisno od lege, je bilo tako tudi s sejanjem (ozimnih) žit. To je lahko potekalo tako v septembru kakor v oktobru, odvisno od vrste kulturnih rastlin. Za oktober je bilo značilno zlasti pobiranje grozdja. Do novembra in prihoda občutne spremembe v naravi so se umirila tako kmečka opravila kakor tudi dejavnost vojaških pohodov.²⁶

Družbena skupina tistih, ki se bojujejo in se imenujejo *bellatores*, se je dobro zavedala nujnih predpogojev za izvedbo vojaških pohodov. Posebej vojaški poveljniki so morali pravočasno poskrbeti za organiziranje in podpiranje svoje vojske. Glede na vsakokratne politične, gospodarske in družbene okoliščine so morali vojaški poveljniki zagotoviti zadostne količine plačila (denarnih sredstev ali posesti), vojaške opreme in zadostno preskrbo s hrano.²⁷ V praksi je za vladarja oz. vodjo pohoda ob zadostni politični in finančni moči bilo na razpolago največ od pet do šest mesecev, ugodnih za izvedbo vojaškega pohoda. V preostalem delu leta je bilo enak vojaški pohod bistveno težje izpeljati. Vazali iz nižjega plemstva – vitezi so mu bili na letni ravni dolžni služiti do 40 dni vojaške službe, a pohodi so bili v praksi nemalokrat daljši.²⁸

Pri raziskovanju vojaških pohodov v srednjem veku je potrebno upoštevati lego prostora v povezavi s podnebjem. Praviloma so vojaški pohodi v Evropi na območjih višjih geografskih širin potekali nekoliko krajši del leta ter v južnejših in toplejših delih Evrope nekoliko dlje. Razumljivo je, da je bilo v Sredozemlju obdobje daljše, še daljše v Sveti deželi.²⁹

Čas tistih, ki molijo (*oratores*), je predstavljal glavno duhovno vezivo krščanske družbe v srednjem veku. Duhovščina je vsakodnevno merjenje časa oznanjala z zvonjenjem zvonov. Deli dneva oz. noči v srednjem veku izhajajo iz rimske tradicije. Delijo se na osem časovnih odsekov, ki obsegajo

26 Štih, Simoniti in Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 170; Blaznik, Grafenauer in Vilfan, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, 227–28, priloga XVII; Štabelj, »Ob petstoletnici škofjeloškega zapisa«, 75–83; Berčič, »Škofjeloška mesečna imena«, 143–44; prim. Zorec, *Slovenska praksa*, 32. Ker so bile zime v Sredozemlju milejše, so Rimljani začeli vojaške pohode že z mesecem marcem, ki je naznanjal začetek novega leta in bil posvečen bogu vojne Marsu; prim. Ačko, *Poljščine*; Lazar, *Vojaška zgodovina*, 196; Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 215 in 219.

27 France, *Western Warfare*, 3, 9 in 10.

28 France, *Western Warfare*, 7; Lazar, *Vojaška zgodovina*, 16; Harari, »Strategy and Supply«, 300–301. Dolžina vojaškega pohoda je bila odvisna od same strategije pohoda. Če je napadalna vojska izvedla *chevauchée* ali načrtno pustošenje in plenjenje nasprotnikove posesti, so pohodi trajali do 40 ali 50 dni. V primeru obleganja ali če je bil pohod dolgotrajnejši, pa je trajal tudi celotno sezono bojevanja v tistem letu, torej od pet do šest mesecev.

29 Contamine, *War in the Middle Ages*, 227.

približno tri današnje ure. Duhovščina jih je označevala z latinskimi izrazi, ki so označevali posamezne molitve v dnevu in jih je delila na: *matines* (ali jutranjice, okoli polnoči), *laudes* (ali hvalnice, okoli tretje ure zjutraj), *prima* (okoli šeste ure zjutraj), *tercia* (okoli devete ure zjutraj), *sixta* (opol-dne), *none* (okoli tretje ure popoldan), *vesperinae* (ali večernice, okoli šeste ure zvečer) in *completae horae* (ali sklepnice, od devetih zvečer do polnoči). V povezavi z drugima družbenima časovnima strukturama velja izpostaviti vlogo duhovščine in praznikov skozi leto. Kljub temu, da je Cerkev kot institucija z monopolom nad duhovnostjo, moralo in vero skozi praznike manifestirala liturgične nauke v družbi, je bila podrejena naravnemu ciklu leta. Prazniki so predstavljali čas novega leta ali oddaje posameznih podložniških dajatev njihovim seniorjem. V osnovi so bili večji krščanski prazniki povezani z njim predhodnimi poganskimi ter z kmečkimi opravili značilnimi za posamezni del leta. Ker je teh opravil bilo več poletj, je bilo takrat tudi sorazmerno manj praznikov. Verski prazniki so tako dobili svoje jedro v zimskih mesecih. Tako je čas od božiča naznanil začetek niza praznikov, ki so trajali preko (današnjega) novega leta, velike noči, Jezusovega vnebohoda do binkoštv. Tekom poletja so bili veliki cerkveni prazniki redki, večji praznik takrat je bil zgolj Marijino vnebovzetje. Jeseni, ko je potekalo spravljajne pridelkov in oddajo dajatev, je zadnji veliki cerkveni praznik predstavljal god vseh svetnikov.³⁰

Duhovščina je v prvi vrsti prepovedovala oz. obsojala in opozarjala na prepoved bojevanja v času navedenih večjih, kakor tudi manjših krščanskih praznikov. Prav tako je duhovščina skozi gibanja t. i. božjega miru od 10. do 12. stoletja poskušala odvrčati bojevniški stan od bojevanja med petkom in ponedeljkom.³¹

Poleg navedenih treh tradicionalnih redov srednjeveške družbe in njihovih dejavnosti so bili tudi meščani odvisni od letnega ter tudi dnevnega cikla. Kontrast tako v dnevnem kakor letnem ritmu delovanja je razviden tako pri obrtnikih kot pri trgovcih. Pri obrtnikih se je razlika kazala v prepovedih dela ponoči ter pri plačilu v poletnih in v zimskih mesecih. V svetu trgovine je čas od decembra do marca na območju Sredozemlja napovedal privez plovil in pomorske trgovine, ki je skozi visoki srednji vek predstavljala gonilno gospodarsko panogo. V 13. stoletju, izraziteje pa v 14. in 15. stoletju se je s porastom mest, trgovine in obrti začel nov čas, ki je pomenil odstopanje od tradicionalne tridelne družbene sheme. S tem je povezan izum urinega mehanizma. Prvi tovrstni mehanizmi so se sicer nemalokrat pokvarili, a so z »laicizacijo« časa napovedovali novo družbeno obdobje v merjenju četrte dimenzije.³²

30 Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 215, 219 in 224–225.

31 Keen, *Chivalry*, 27.

32 Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija*, 224–26

Ob koncu tega poglavja bomo v kratkem predstavili še podnebje. To skozi tisoč let dolgo obdobje srednjega veka nikakor ni bilo konstantno. Velike vremenske in podnebne spremembe, ki so zajele celotno Evropo, so se začele že v pozni antiki. Tako je v času sprememb v tretjem in četrtem stoletju podnebje postajalo vse hladnejše.³³ Shema Evropske klime kaže, da se je podnebje ohladilo v času od četrtega stoletja do začetka sedmega stoletja. V času od sedmega do konca osmega stoletja je sledil čas otoplitve. Do izteka prvega tisočletja so se v Evropi, posebej na njenem Zahodu, kjer so tovrstne dogodke beležili karolinški kronisti, izmenjevala hladnejša in toplejša obdobja. Od druge polovice 11. stoletja do 13. stoletja je sledil čas otoplitve, ki je botroval k večjim in dolgoročnim družbenim, gospodarskim, ekonomskim in tehnološkimi spremembam. Pomembno vlogo v gospodarskem, tehnološkem, znanstvenem in kulturnem razvoju je prineslo trgovanje z oddaljenimi kraji in intenzivni stiki z arabskim svetom. Rast prebivalstva je bila posledica širitve obdelovalnih površin in krčenja gozdnih površin ter izsuševanja močvirij. Napredek in razvoj v tehniki in kmetijstvu je bil povezan tudi s prihodom novih kulturnih rastlin in tehnik z Vzhoda. Milejša klima je omogočila kolonizacijo višje ležečih območij. Otoplitev klime od 11. do 13. stoletja se je kazala z dvigom nivoja gozdne meje. Naraščanje prebivalstva je temeljilo na vse večji konzumaciji žit ali procesu t. i. »cerealizacije« družbe. Ta proces vse bolj razširjenega konzumiranja žit se je začel že v 8. stoletju in je do izteka 13. stoletja omogočil, da se je evropsko prebivalstvo z okoli 27 zraslo na okoli 78 milijonov. Posamezni znaki podnebne anomalije so se pojavili že ob koncu 13. stoletja. Ob prehodu iz 13. v 14. stoletje je prišlo do ponovnega ohlajanja podnebja, ki se je odražalo v obliki hudih neurij, poplav, suš, neviht in mrzlih zim. Posebej strahovite razmere so sledile v letih od 1315 do 1317. Težke razmere so se nadaljevale v prvi polovici 14. stoletja, in sicer tako v Zahodni kot Srednji Evropi. Podnebne spremembe je otežila kuga, ki je po Evropi začela razsajati leta 1348. V drugi polovici 14. stoletja se je podnebje Evrope nekoliko stabiliziralo. A podnebnim anomalijam iz 14. stoletja so zlasti od sredine 15. stoletja naprej sledile za kmetijstvo vse težje razmere. Te so se v Evropi na demografski ravni kazale z upadom prebivalstva in pomanjkanjem delovne sile. Ob koncu srednjega veka je ob vse hladnejšem podnebnju s hudimi zimami, z močnim sneženjem, širjenjem ledenikov in zamrzovanjem morij sledil nastop t. i. *male ledene dobe*. S tem izrazom v podnebni zgodovini označujemo čas od sredine 16. do sredine 19. stoletja.³⁴

33 Hoffmann, *An Environmental History*, 53; »cerealizacija« po zgledu angleške *cerealization*; prim. nem. *Vergetreidung*.

34 Hoffmann, *An Environmental History*, 51–71, 113–19, 318–41; Campbell, *The Great Transition*, 30–38, 50–53, 59, 277–79, 335–37; Zwitter, *Vpliv male ledene dobe*, 6–7; Le Goff, *Srednjovekovna*, 87–92; Kosi, *Potujoči srednji vek*, 27–29.

ČAS VOJNE

Med tremi oz. štirimi družbeno pogojenimi in medsebojno prepletenimi časovnimi množicami srednjega veka »čas posvetnih vladarjev« ali »čas vojskovanja« predstavlja jedro tega prispevka. Podobo dogajanja v vojaških pohodih znotraj enega leta smo podprli s pomočjo statističnega pregleda bitk dveh vojaških zgodovinarjev, H. Delbrücka in P. Contamineja.³⁵ Na osnovi podatkov smo poskušali prikazati razmerje bitk v posameznih mesecih skozi srednji vek. Prav tako smo s preverjanjem teh podatkov želeli ugotoviti, kolikšen delež bitk je segal izven predvidenega najširšega časovnega okvirja sezona vojaških pohodov, od goda sv. Jurija do goda sv. Martina, oz. od 23. aprila do 11. novembra.³⁶

V poglavju tega prispevka *O literaturi in o vojaškem zgodovinopisju srednjega veka* smo opozorili na zmotno razumevanje srednjeveškega vojaškega zgodovinopisja pred drugo svetovno vojno, ki je srednjeveške spopade ali bitke interpretiralo na podlagi tedaj aktualnega koncepta totalne vojne oz. vojne, v kateri so bile udeležene sile pripravljene mobilizirati vse razpoložljive vire, da bi si zagotovile zmago nad nasprotnikom. Vrhunec takšne vojne naj bi utelešala absolutna vojna oz. aktivni spopad, v katerem dokončno uničimo nasprotnikove vojaške zmogljivosti. Na drugi strani je zgodovinopisje po drugi svetovni vojni pokazalo, da je srednjeveško vojskovanje temeljilo na konceptu omejene vojne. Pri tem izrazu vojne gre predvsem za mobilizacijo oboroženih sil z jasno opredeljenimi in omejenimi cilji.³⁷ Povojne generacije zgodovinarjev so pokazale, da je za srednjeveške vojaške poveljnike koncept totalnega vojskovanja predstavljal velika tveganja, česar so se srednjeveški poveljniki dobro zavedali in so se odločilnemu spopadu celo zavestno izogibali. Visoko tveganje je v prvi vrsti zahtevalo številne človeške žrtve med vrhunsko izurjenimi, izkušenimi in opremljenimi bojevniki, pa tudi plačilo visokih odkupnin, če so slednje zajeli. Prav tako je v primeru velikega spopada lahko prišlo do izgube visoko kakovostne ter drage vojaške opreme in konj. Na osnovi dobro dokumentiranih velikih bitk med 11. in 15. stoletjem je možno postaviti očno, da je na strani poražencev umrlo med 20% in 50% udeležencev spopadov. Odstotek gotovo ni zanemarljiv, saj je visok tudi za sodobne razmere. Smrt pa so povzročale tudi bolezni in lakota; ta dejavnika bi utegnila pogosto terjati večji smrtni davek od spopada samega.³⁸

35 Delbrück, *Medieval Warfare History*, Contamine, *War in the Middle Ages*.

36 Delbrück, *Medieval Warfare History*, 657–60; Contamine, *War in the Middle Ages*, 228.

37 Lazar, *Vojaška zgodovina*, 14–20; Harari, »Strategy and Supply«, 299; Vuk, »Razumevanje transformacije«, 63; Ray, »Total War«; Korošec, et al., *Vojaški slovar*, s. v. »omejen«.

38 Lazar, *Vojaška zgodovina*, 14–20, 42; Harari, »Strategy and Supply«, 332; Verbruggen, *The Art of Warfare*, 14: »It is obvious that too much attention has often been paid to the few great battles which had political consequences, or which formed a turning-point in the art of war, to the neglect of other battles and developments.« Verbruggen je v tem pasusu opozoril prav na

Velike bitke oz. posamezne odločilne bitke so bile v srednjem veku prej (ne)zelena izjema kot pravilo. Datume in kraje posameznih večjih bitk pa bomo kljub temu uporabili kot kazalce, saj so najpogosteje potekale v verigi medsebojno povezanih dogodkov v času vojaških pohodov. Na podlagi Delbrücka navajamo nekaj znamenitejših bitk, ki jih bomo uporabil v statistiki tega poglavja: 10. avgust 955 (Leško polje), 14. oktober 1066 (Hastings), 26. avgust 1071 (Manzikert), 4. julij 1187 (Hattin), 7. september 1191 (Arsuf), 27. julij 1214 (Bouvines), 22. julij 1298 (Falkirk), 11. julij 1302 (Courtrai), 15. november 1315 (Morgarten), 26. avgust 1346 (Crecy), 25. september 1396 (Nikopolje), 15. julij 1410 (Tannenberg), 25. oktober 1415 (Agincourt), 5. januar 1477 (Nancy). Delbrück je v svojem seznamu bitk navedel 126 spopadov, ki so sicer razpršeni preko celotnega srednjega veka, a večina jih sodi v čas med 11. in 15. stoletjem.³⁹ Delbrück približno tretjine bitk ni datiral. Nekatere izmed manjkajočih datumov smo s pomočjo relevantne literature dopolnili sami.⁴⁰ Izločili tiste, do katerih je prišlo v zgodnjem srednjem veku na prostoru Bližnjega vzhoda, saj za naše potrebe niso relevantne. Večina zabeleženih in uporabljenih vojaških spopadov je potekala na prostoru zahodne in srednje Evrope, nekaj se jih je zgodilo tudi v Sveti deželi.⁴¹

Pri Delbrücku smo tako lahko vzeli v analizo datume 99 bitk. Iz datiranih spopadov smo izračunali delež bitk, ki so potekale v času sezone in izven nje. V najširšem pomenu »sezone vojaških pohodov« od 23. aprila do 11. novembra je potekalo 75 bitk, kar predstavlja 75.76 % od 99 bitk. Izven sezone je potekalo 24 spopadov, kar predstavlja 24.24 % od 99 bitk. Dejstvo, da je približno četrtina od 99 bitk »izvensezonskih«, kaže, da spopadi prav gotovo niso potekali zgolj v času od goda sv. Jurija do sv. Martina.⁴²

Contamine je navedel statistični pregled 120 bitk iz 14. in 15. stoletja. Francoski avtor za razliko od nemškega ni navedel krajev bitk, temveč zgolj podatke za čas enega leta, ki jih je razporedil med dvanajst mesecev.⁴³ Če Contamineja primerjamo z Delbrückom, pa pri prvem izstopa visoko število srednjeveških bitk v aprilu. Ker Contamine ni navedel konkretnih bitk oz. krajev spopadov, ki jih je vključil v pregled, ni jasno, kako je lahko število spopadov v aprilu 12, na drugi strani pa so pri Delbrücku le 3 – vendar so pri njemu

problematiko odločilnih spopadov in poudaril, da se preveč teže pripisuje posameznim in odločilnim bitkam, ki naj bi bile velike prelomnice s političnimi posledicami, obenem pa se zane marja pomen drugih spopadov in dogodkov.

39 Delbrück, *Medieval Warfare*, 657–60. Gre večinoma za kopenske bitke.

40 Jaques, *Dictionary of Battles*; Uttridge in Spilling, *Encyclopedia Of Warfare*.

41 Delbrück, *Medieval Warfare*, 657–60.

42 Prav tam.

43 Contamine, *War in the Middle Ages*, 228. Eksplicitno avtor ni navedel lokacij bitk, ampak zgolj naslov dela, iz katerega je črpal informacije. To kaže, da je imel v mislih predvsem prostor zahodne in srednje Evrope. Vendar pa ne vemo natančno, ali je šlo za kopenske ali pomorske bitke.

lokacije znane.⁴⁴ Contaminejevo visoko število je skorajda primerljivo z najtoplejšimi meseci leta in Delbrückovo z najhladnejšimi meseci v letu. Zgolj domnevamo lahko – glede na nacionalno pripadnost Contamineja in na različno dojetje prehoda iz zime v pomlad v francoskih in nemških deželah –, da je francoski zgodovinar v svoji statistiki morda operiral predvsem z bitkami z območja francoskih dežel.

Tako kot pri Delbücku smo poskušali tudi pri Contamineju znotraj 120 bitk izračunati delež tistih, ki so potekale v sezoni vojaških pohodov od 23. aprila do 11. novembra, in onih v zimskem času. A ker Contamine ne navaja točnih datumov in krajev spopadov, ne moremo govoriti o natančnem deležu spopadov »v sezoni« in »izven sezone«. Največ, kar lahko z gotovostjo trdimo na podlagi njegovega nabora podatkov je, da so se spopadi odvijali tako v času sezone vojaških pohodov kot izven nje.

<i>Delbrück</i> (n=99)	<i>Contamine</i> (n=120)
Januar 4	Januar 3
Februar 5	Februar 5
Marec 7	Marec 8
April 3	April 12
Maj 8	Maj 11
Junij 15	Junij 15
Julij 14	Julij 19
Avgust 20	Avgust 16
September 11	September 15
Oktober 7	Oktober 7
November 5	November 7
December 0	December 2
Neuvrščene 27	

Že na prvi pogled je iz statistike obeh študij razvidno, da je večina spopadov potekala v času poletja. Najprimernejše, najtoplejše in najrodovitnejše obdobje na severni polobli je predstavljal čas od junija do septembra. Iz statistike je jasno razvidno, da je bilo spopadov v času zime najmanj.⁴⁵ Po eni strani sta bila namreč v srednjem veku za vojaške pohode meseca december in januar podnebno in vremensko najzahtevnejša in najhladnejša, po drugi strani pa je takrat potekal čas ključnih krščanskih praznikov. Ob tem ne gre zanemariti

44 Delbrück, *Medieval Warfare*, 659–60; bitke meseca aprila pri Delbrücku so: 9. aprila 1388 pri Náfelsu (Švica), 20. aprila 1423 pri Hořicah (Češka) in 14. aprila 1471 pri Barnetu (Velika Britanija).

45 Delbrück, *Medieval Warfare*, 657–60; Contamine, *War in the Middle Ages*, 228.

niti dejstva, da je spreminjanje vremena, letnih časov in podnebja vplivalo na uporabo nekaterih orožij oz. materialov, iz katerih so bila ta narejena.⁴⁶

Kar se tiče števila vojaških spopadov v srednjem veku, statistični podatki kažejo na občutno razliko med poletjem in zimo. Vendar črno-bela predstava, da je (po)letni del predstavljal aktivni del leta za bojevanje in vojaške pohode ter da je bila zima »mrtva sezona«,⁴⁷ drži le delno.

Kot kažejo naslednji primeri iz (poznega) srednjega veka, vojaške aktivnosti v zimskem času niso popolnoma hibernirale. Vojaški pohodi ali posamezni spopadi so v zimskem času potekali prav zaradi strateških, taktičnih ali logističnih sprememb oz. prednosti, ki jih je prinašala zima.

Za začetek gre omeniti primer iz prehodnega časa med antiko in srednjim vekom. Pozimi leta 406 so na območju spodnjega Rena skupine Germanov, ki so vpadale na obrambno linijo rimskega obrambnega sistema *Limes*, lahko prečile zamrznjeni Ren na sicer neprehodnih območjih in vpadle v Galijo.⁴⁸

Primeri iz 14. in 15. stoletja zgovorneje kažejo na relativno uspešno izpeljavo vojnih pohodov zgolj v času zime. Na to kaže eden izmed vojaških pohodov Angležev proti Škodom, ki se je začel sredi jeseni, 18. oktobra 1337.⁴⁹

Primer zimskega vojaškega pohoda je tudi pohod Angležev v Franciji v času stoletne vojne. Vodil ga je angleški kralj Edvard III. v letih 1359–1360. Nanj so se Angleži predhodno dobro pripravili tako z veliko zalogo hrane kot z ustrezno veliko količino vojaške opreme.⁵⁰

Vojaški pohod oz. križarski pohod v Prusijo Albrehta III. Habsburškega je poleti 1377 na močvirnatem in rečnem terenu dežel ob Baltiku pretežno konjeniški vojski precej oteževal potovanje. Tamkajšnja območja so bila namreč bolj prehodna v zimskem času, ko je stoječe ali premikajoče vodovje zamrznilo.⁵¹

Leta 1443 sta poveljnika ogrskih sil v boju proti Turkom, Ivan Hunyadi in poljski kralj Vladislav Jagielonski, skušala izkoristiti zimske razmere na Balkanskem polotoku. Vedoč, da so turške sile že razpršene po svojih timarjih, sta poveljnika želela čim bolj izkoristiti odsotnost turške vojske in vdrla v današnjo Srbijo in Bolgarijo. Hkrati sta se nadejala, da bosta na vojaškem pohodu dobila živež od lokalnega prebivalstva, ki si je za zimski čas pripravilo zaloge hrane.⁵²

46 Prim. Lazar, *Vojaška zgodovina*, 351, 396; o orožjih in obnašanju njihovih materialov v različnih podnebnih in vremenskih pogojih.

47 Prim. DUBY, *Trije redi*, 184–85; izraz »mrtva sezona vojskovanja« v kontekstu oblikovanja splošne predstave o aktivnem in pasivnem delu leta skozi srednji vek ustvarja prevelik kontrast. Drži, da je bila klima v stoletjih zgodnjega srednjega veka, t.j. v času, o katerem govori DUBYEV PASUS, hladnejša in manj stanovitna od tiste, ki je sledila v visokem srednjem veku. A to ne pomeni, da so se srednjeveški ljudje bojevali zgolj v toplem delu leta in se v mrzlem delu zadrževali izključno v notranjosti svojih bivališč.

48 Hoffmann, *An Environmental History*, 53.

49 Contamine, *War in the Middle Ages*, 228.

50 Harari, »Strategy and Supply«, 318.

51 Lazar, *Vojaška zgodovina*, 200–202.

52 Prav tam, 266–69.

Obdobje zime je bilo za izvedbo vojaških pohodov v (pozmem) srednjem veku zagotovo zahtevnejše od poletja, kljub temu pa je prinašalo določene strateške, taktične in logistične prednosti. Nanje kažejo primerih vojaških pohodov, ki so jih izpeljali v času od decembra do februarja.

SKLEP

Skozi prispevek smo poskušali opozoriti na večplastnost srednjeveških pohodov, pomen in soodvisnost z drugimi, tako naravnimi kot družbenimi dejavniki. Na osnovi relevantne literature lahko trdimo, da je na prostoru srednje in zahodne Evrope v času vladanja Karla Velikega prišlo do vse večje ustalitve in vezanosti na fevdalno posest. Družba oz. prebivalstvo teh dežel je delovalo znotraj treh družbenih redov in tako tudi treh »časovnih skupin«: svetne, posvetne in kmečke. Navedeni družbeni časi so se v vsakdanjem življenju prepletali in bili med seboj soodvisni. Celotno delovanje družbe je pogojevala narava z menjavanjem letnih časov, ki pa je med posameznimi deželami srednjeveške Evrope potekalo precej različno. Pri raziskovanju tovrstnih tematik je upoštevanja vreden faktor tudi spreminjanje podnebja skozi srednji vek.

Na osrednje vprašanje članka, v katerem delu leta je bil v srednjem veku čas za vojskovanje, je treba odgovoriti, da se je ta čas začel ob godu sv. Jurija (23. ali 24. aprila), trajal pa je do goda sv. Mihaela (29. septembra) ali sv. Martina (11. novembra). Tako iz opisov v literaturi kot iz predstavljene statistike vojaških pohodov in bitk je nedvoumno jasno, da je na letni ravni »sezona vojaških pohodov« v (visokem in pozmem) srednjem veku trajala najmanj štiri in največ šest mesecev. Časovno okno od pomladi do jeseni je resda predstavljajo topel, suh, rodovit in ugoden čas za izvedbo vojaških pohodov, vendar to ne pomeni, da vojaških pohodov v hladnem, mrzlem, nerodovitnem in vlažnem delu leta ni bilo. Na to eksplicitno kaže delež vojaških pohodov zunaj sezone vojaških pohodov, ki je po predstavljeni statistiki 99 bitk po Delbrücku znašal 24,24 % oz. 24 spopadov. Večina bitk oz. 75 izmed 99 bitk pa predstavlja 75,76 %.

Contaminejev statistični pregled vsebuje implicitnejše datacije bitk in v splošnem bolje prikazuje razlike med spopadi »v sezoni« in »izven nje«. Vendarle pa njegovi podatki kažejo, da je do njih prihajalo tako v poletnem kot v zimskem delu leta.

Predstavljeni primeri (poznosrednjeveških) vojaških pohodov jasno kažejo na nekatere prednosti zimskih vojaških pohodov. Posameznih prednosti zimskega časa so se srednjeveški vojaški poveljniki dobro zavedali ter jih ob ustrezni politični, finančni in logistični predpripravi na vojaške pohode pogosto tudi relativno uspešno obrnili v svoj prid.

Ob spoprijemanju s tovrstnimi temami vojaškega, okoljskega in socialnega zgodovinopisja srednjega veka je pomembno, da manj raziskana področja raziskujemo interdisciplinarno. S tovrstnim pristopom lahko zagotovo bolje rešujemo posamezne probleme in iz različnih zornih kotov osvetlimo manj izpostavljene sorodne teme s področja srednjeveške vojaške strategije, logistike, okolja in družbe ter oblikujemo nova raziskovalna vprašanja.⁵³

Matevž Gradišnik
Univerza v Ljubljani
matevz.gradisnik@gmail.com

BIBLIOGRAFIJA

- Ačko Kocjan, Darja. *Poljščine*. Ljubljana: Kmečki glas, 2015.
- Agoston, Gabor. »Where Environmental and Frontier Studies Meet: Rivers, Forests, Marshes and Forts along the Ottoman–Hapsburg Frontier in Hungary.« V: *The Frontiers of the Ottoman World*, ur. Andrew Peacock, 57–79. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Berčič, Branko. »Škofjeloška mesečna imena.« *Loški razgledi* 13.1 (1966): 143–44.
- Blaznik, Pavle, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv: Zgodovina agrarnih panog*. 1. zvezek. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970
- Campbell, Bruce M. S.. *The Great Transition: Climate, Disease and Society in the Late-Medieval World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Contamine, Philippe. *War in the Middle Ages*. Prevod Michael Jones. Oxford: Blackwell, 1996.
- Delbrück, Hans. *Medieval Warfare History of the Art of War*. Volume III. Prevod Walter J. Renfroe Jr. Lincoln. London: University of Nebraska Press, 1990.
- DeVries, Kelly. *A Cumulative Bibliography of Medieval Military History and Technology*. Boston, Köln in Leiden: Brill, 2002.
- Dolar, Jaro. »Koledar«. V: *Enciklopedija Slovenije*, ur. Dušan Voglar et al., zv. 5: Kari – Krei. Ljubljana: Mladinska knjiga, SAZU, 1997–2002.
- Duby, Georges. *Trije redi ali imaginarij fevdalizma*. Prevod Gregor Moder. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1985.
- France, John. *Western Warfare in the Age of the Crusades*. London: UCL Press, 1999.
- Harari, Yuval Noah. »Strategy and Supply in Fourteenth-Century Western European Invasion Campaigns.« *Journal of Military History* 64 (2000): 297–333.
- Hoffmann, Richard. *An Environmental History of Medieval Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Jaques, Tony. *Dictionary of Battles and Sieges A Guide to 8,500 Battles from Antiquity through the Twenty-first Century*. 3 zvezki. Connecticut in London: Greenwood press, 2007.
- Keen, Maurice. *Chivalry*. New Haven and London: Yale University Press, 1984.
- Korošec, Tomo, Marjan Fekonja, Alojz Jehart, Franc Pečelin, Miroslav Ulčar, Anton Žabkar in Zoran Dernovšek. *Vojaški slovar*. Predelana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, 2002.

53 Za pomoč pri zastavitvi tega prispevka se najlepše zahvaljujem profesorjema in spoštovanima kolegom doc. dr. Dušanu Mlacoviču in doc. dr. Žigi Zwitteru. Za možnost nastopa na Grošljevem simpoziju 2020 in za prijazne nasvete se zahvaljujem dr. Nadi Grošelj.

- Kosi, Miha. *Potujoči srednji vek*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998.
- Lazar, Tomaž. *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, 2009.
- Le Goff, Jacques. *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope*. Prevod Dobrila Stošič. Beograd: Jugoslavija, 1974. (*La civilisation de l'Occident médiéval*. Paris: Arthaud, 1964.)
- Lovenjak, Milan, prev. in ur. *Dejanja Frankov in drugih na poti v Jeruzalem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Maurice, H. Keen. *Chivalry*. New Heavens, London: University Press, 1990.
- Ray, Michael. »Total War.« V: Britannica, <https://www.britannica.com/topic/total-war> (obiskano 1. maja 2021).
- Smolik, Marijan. »Škofjeloški rokopis«. V: *Enciklopedija Slovenije*, ur. Dušan Voglar et al., zv. 13: Š–T. Ljubljana: Mladinska knjiga, SAZU, 1997–2002.
- Stabej, Jože. »Ob petstoletnici škofjeloškega zapisa slovenskih imen za mesece.« *Loški razgledi* 13.1 (1966): 72–86.
- Steska, Viktor. »Radovljiška matrikula iz l. 1468.« *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 2–3, zv. 1–4 (1923): 23–38.
- Štih, Peter, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec. *Slovenska zgodovina*. 1. zvezek. Ljubljana: Modrijan, 2016.
- Uttridge, Sarah in Michael Spilling. *Encyclopedia Of Warfare: Medieval Wars 500–1500*. London: Amber, 2013.
- Verbruggen, J. F. *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages From the Eight Century to 1340*. Prevod Sumner Willard in R. W. Southern. Suffolk: Boydell Press, 1997.
- Vuk, Pavel. »Razumevanje transformacije vojne v 21. stoletju.« *Teorija in praksa* 55.1 (2018): 60–79.
- Zorec, Marjeta. *Slovenska pratika*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006.
- Zwitter Žiga. *Vpliv male ledene dobe na agrarno poselitev na ozemlju današnje Slovenije: na primeru izbranih območij v Zgornji Savinjski dolini*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, 2010.

POVZETEK

Članek predstavi sezono vojaških pohodov v srednjem veku. Znotraj tisočletnega časovnega loka se osredotoča na čas od 11. do 15. stoletja in na prostor fevdalne krščanske zahodne in srednje Evrope. V uvodnem delu predstavi relevantno literaturo in opozori na premike v razumevanju srednjeveških vojaških pohodov v novejšem času. Osrednji del skuša odgovoriti na vprašanje, ki prvenstveno zadeva vojaško zgodovino, se tesno prepleta z okoljsko ter socialno zgodovino srednjega veka: v katerem delu leta so v srednjem veku potekali vojaški pohodi? Ob tem vprašanju bomo pokazali neposredno povezavo med vojaškimi pohodi in spreminjanjem narave skozi leto v odnosu do kmečkih opravil in verskih praznikov. V zadnjem poglavju bomo na osnovi statistike srednjeveških bitk, ki jo ponujata dva zgodovinarja, skušali predstaviti, kakšen delež spopadov je potekal v zimskem času. Zaključke statistične primerjave bomo podprli z nekaterimi primeri zimskih vojaških pohodov iz (poznega) srednjega veka.

Ključne besede: srednjeveško vojaštvo, vojaški pohodi, letni cikel

SUMMARY

The Military Campaigning Season in the Middle Ages

The paper presents the campaigning season in the Middle Ages. Within a thousand-year span, it focuses on the period between the 11th and 15th centuries and on the territory of the feudal and Christian Western and Central Europe. The introductory part presents the relevant literature, foregrounding modern shifts in the perception of medieval campaigns. The central part seeks to answer a question which primarily concerns military history and is interwoven with the environmental and social history of the Middle Ages: during which part of the year did the medieval campaigns take place? In this context we show a direct connection between campaigns and natural changes throughout the year, with reference to farming chores and religious festivals. The concluding chapter presents the share of the conflicts in winter, based on the statistics of medieval battles provided by two historians. The conclusions of the statistical comparison are supported by examples of winter campaigns dating back to the (late) Middle Ages.

Keywords: medieval warfare, war campaigns, year cycle

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.67-98>

Matic Kristan

Anton Sòvre in Anton Sovrè: dolga pot do filologije

UVOD

Na razstavi ob 100-letnici Oddelka za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani leta 2019 je bilo omenjeno, da je bil Anton Sovre, profesor na oddelku, med prvo svetovno vojno ranjen. To mi je dalo pobudo, da sem začel raziskovati njegovo vojaško službo, epizodo njegovega življenja, ki je bila znana le zelo površno. Med raziskovanjem je obseg zbranega biografskega gradiva tako narasel, da ga več ni bilo mogoče obdelati v enem članku. Med njim je bilo marsikaj zanimivega iz zgodnejših obdobjev Sovretova življenja, čeprav ni bilo specifično povezano s prvo svetovno vojno oz. samim Antonom Sovretom; zato bo Sovretova vojaščina obdelana posebej,¹ pričujoči prispevek pa bo poskusil na podlagi ostalega gradiva podati zaokrožen prikaz njegove družine in izobraževanja.

Posebno zahvalo za nasvete in gradivo dolgujem doc. dr. Mihi Šimacu s Teološke fakultete Univerze v Ljubljani in pa ge. Ani Černuta Deželak iz Knjižnice Antona Sovreta Hrastnik. Zahvaljujem se tudi zasl. prof. akad. dr. Kajetanu Gantarju, ki je Antona Sovreta še osebno poznal, da je z mano opravil intervju in mi tudi kasneje posredoval zanimive podatke. Zahvala velja tudi vsem drugim, ki so izkazali interes za moje raziskovanje, zlasti družini Sovre, družini Ivačić in Mitju Bartenjevu.

¹ Kristan, *Anton Sovre med puško in kredo* (članek v pripravi).

ROD

Anton Sovre je bil v resnici Anton Sovre III. Če na kratko skiciramo njegovo moško linijo prednikov: na njegovi rojstni domačiji z naslovom Šavna Peč 2 že leta 1791 zasledimo Andreja Sovreta (* ca. 1773, † 1816), ki se je tega leta poročil z Marijo Volaj.² Zakoncema se je rodil Matevž Sovre (* ca. 1795), leta 1818 poročen z Nežo Grošičar.³ Matevžu Sovretu se je leta rodil Anton Sovre I. (* 1822),⁴ stari oče Antona Sovreta III. Leta 1854 se je Anton I. poročil z Uršulo Pepelnak (* ca. 1825, † 1900).⁵

Tudi krstni podatki za Andreja Sovreta bi še morali biti nekje zabeleženi, vendar mi jih ni uspelo najti ne v krstni matični knjigi za župnijo Radeče ne v sosednjih župnijah. Posebno težavo pri rodovniku Antona Sovreta predstavlja izguba krstne matične knjige za leta 1788–1826 za relevantno župnijo, namreč Marija Širje.⁶ Zaradi te vrzeli v matičnih podatkih tudi ni bilo možno pojasniti sorodstva med različnimi družinami Sovre: v župniji jih je bilo namreč več. V Šavni Peči so se Sovre pisali tudi na domačiji Koritnik in Anton Sovre III. je bil v sorodu tudi s temi Sovreti: njegova stara mati po materini strani je bila Koritnikova hči Karolina Sovre, poročena Stergaršek;⁷ starša Antona Sovreta III. sta bila torej verjetno v nekem ne zelo oddaljenem sorodstvu. Še eni Sovreti so živeli v Suhadolu; od tam je izhajal še četrti Anton Sovre, sodobnik Antona Sovreta II., ki si je s soimenjakom poleg imena delil tudi poklic in je delal na železnici.⁸

O starejših prednikih Antona Sovreta III. naj bo toliko dovolj, čeprav tema nikakor še ni izčrpana. Urbarji gospodstva Loka pri Zidanem Mostu⁹ bi bili iztočnica za najstarejšo zgodovino domačije Sovre v Šavni Peči; le-ta je imela urbarialno številko 119 in dominikalno številko 104.¹⁰

Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije z dne 20. septembra 2021 je priimek Sovre v Sloveniji imelo le 22 oseb. Od teh je večina (14) prebivala v Zasavju, torej v domačih krajih Antona Sovreta. Etimološko priimek Sovre izvira iz osebnega imena Ksaver, manj verjetno iz priimka Zorè.¹¹ V matičnih knjigah ga že od leta 1791 (poroka Andreja Sovreta) zasledimo

2 NAM, Poročna matična knjiga Trbovlje – Sv. Martin 1784–1833, 13.

3 NAL, Poročna matična knjiga Radeče 1816–1839, 7.

4 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

5 NAM, Poročna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1854, 6.

6 V *Šematizmu Lavantinske škofije* iz leta 1937, 76, je še navedena krstna knjiga z začetkom leta 1788; v *Vodniku po matičnih knjigah za območje SR Slovenije* iz leta 1976 (str. 343) je več ni. Trenutni župnik v Širjah g. Janez Furman mi je potrdil, da je tudi na župniji Marija Širje ne hranijo. Za obdobje 1850–1900 matične knjige niso ohranjene, vendar obstajajo dvojniki.

7 NAM, Poročna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 6. februar 1860.

8 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1888, 30.

9 AS 735, Graščina Grmače (1582–1862).

10 Okrajno sodišče Celje, Zemljiška knjiga, katastrska občina Širje, vložek št. 66.

11 Jakopin, »Slovenski priimek Sovrè«.

zapisanega v obliki *Soure*, redko *Sorre* (1827,¹² 1830,¹³ 1833,¹⁴ Franciscejski kataster,¹⁵ Mihaličevi spomini.)¹⁶ Domačini v svojem posavskem narečju (ki je štajersko z nekaterimi značilnostmi dolenjščine) priimek Sovre naglašujejo na prvem zlogu;¹⁷ vendar pa je sam Sovre naglaševal drugi zlog priimka. Najzgodnejši najdeni zapis priimka z naglasom na drugem zlogu je pri imenu Antona Sovreta v *Narodnem listu* leta 1908.¹⁸ Tudi Franc se leta 1915 pojavi s tako zapisanim priimkom,¹⁹ tako da so očitno svoj priimek na drugem zlogu naglaševali vsi sinovi. Morda je pristna varianta Sòvre v višjih slojih zahodne Slovenije zvenela »preveč štajersko«; izpričano je namreč, da je vsaj Anton Sovre glede svojega porekla čutil neko mero manjvrednosti.²⁰

DRUŽINA IN OTROŠTVO

Starša Antona Sovreta III. sta bila Anton Sovre II. (* 26. julij 1856, † 1938), sin Antona I., in pa Ana Stergáršek (* 18. julij 1861, † 1957) z domačije Maret, ki je ležala čez cesto in eno hišo navzdol od Sovretovih (takrat Šavna Peč 4, danes Šavna Peč 7 – tam še danes živijo Stergarški). Anton Sovre II. je imel brata Blaža (* 1859, † 1918) ter sestri Ano (* 1861) in pa Marijo (* 1865, † 1878), ki je umrla mlada. Ana Stergaršek je bila hči Matije Stergarška (* 1834, † 1866) in zgoraj omenjene Karoline, rojene Sovre (* 1834, † 1864), vendar je osirotela že pri petih letih; najprej je njena mati umrla zaradi zapletov pri porodu, zatem pa je bil njen oče ubit v gostilni v Dolu pri Hrastrniku.²¹ Očitno je odraščala pri starem očetu Luku (* 1800, † 1882) in stricu Jožetu (* 1839). Iz družine Stergaršek velja omeniti še Jožetovega vnuka (torej bratranca v drugem kolenu Antona Sovreta III.), Antona Stergarška (* 1901, † 1976), priznanega gradbenika, specializiranega za hidroelektrarne. Sodeloval je pri gradnjah hidroelektrarn na Dravi, pripravil pa je tudi osnutek za jugoslovansko-romunsko hidroelektrarno Džerdap na Donavi, ki je ena največjih v Evropi.²²

12 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje 1826–1850, 2.

13 Prav tam, 6.

14 Prav tam, 11.

15 AS 177/C/F/C404 Širje, k. o., PUA (seznam lastnikov zemljišč).

16 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

17 Za okolico Krškega Jakopin, »Slovenski priimek Sovrè«; da je bilo tako tudi v Šavni Peči, potrjuje Erika Mihevc Gabrovec v *Prvi Sovrétov večer*, 24.

18 *Narodni list* 3, št. 43 (22. oktober 1908), 4.

19 *Verordnungsblatt* 65, št. 156 (5. oktober 1915), 3981.

20 *Prvi Sovrétov večer*, Primož Simoniti, 29.

21 NAM, Mrliška matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1866, 48; da je šlo za gostilno ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

22 Černuta Deželak, Ana Stergaršek, Anton. (1901–1973). *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna knjižnica Kranj, 2020.

Ani Stergaršek in Antonu Sovretu II. se je prvi otrok, Alojzija – Lojzka, rodila še kot nezakonska hči 3. maja 1884.²³ Pri tem je treba pripomniti, da so današnje predstave o nekdanji nedopustnosti izvenzakonskih odnosov nekoliko pretirane: dokler je par izkazal resno namero, da se bo poročil, je bilo v resnici družbeno dopustno celo, da sta imela otroke že pred poroko.²⁴ Anton II. je kasneje uradno priznal očetovstvo, pri čemer sta bili priči sokrajana Ivan Sovre in Jožef Sovre, ki sta bila tudi poročni priči Alojzijinih staršev.

Anton II. in Ana sta se poročila 8. februarja 1885, kar je glede na kasnejšo kariero njunega sina precej poetično.²⁵ Bodoči klasični filolog Anton Sovre III., se je rodil še isto leto, 4. decembra 1885, na domačiji Sovre kot drugi otrok in prvi sin svojih staršev.²⁶ Tako je za en dan zgrešil drugi za slovensko kulturo prav tako simbolični datum, povezan s Prešernom. Krščen je bil naslednji dan, njegova botra pa sta bila zakonca Martin in Helena Bostič, ki sta živela dve hiši nižje v vasi.

Kje natanko je stala Sovretova rodna domačija? Franciscejski kataster za katastrsko občino Marija Širje (1825)²⁷ kaže, da je naslov Šavna Peč 2 nosila hiša na takratni stavbni parceli številka 3. Gre za prostor južno od današnje hiše z naslovom Šavna Peč 11, na prostoru delavnice in pred njo (gl. sliko 1).

Slika 1: Prostor pri današnji Šavni Peči 11, kjer je stala hiša, v kateri se je rodil Anton Sovre. (Foto: Matic Kristan)

23 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 220.

24 Žnidaršič-Žagar, *Ora et labora*, 107. Nenazadnje se lahko v zvezi s tem spomnimo tudi na znamenito delo Miška Kranjca *Strici so mi povedali*, zlasti poglavje o poroki njegovih stricев.

25 NAM, Poročna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1885, 83.

26 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1885, 233.

27 AS 177/C/F/C404 Širje, k. o.

Družina Sovre je imela v posesti še eno zidano gospodarsko poslopje na travniku za današnjo Šavno Pečjo 14 in pa eno leseno gospodarsko poslopje in eno zidanico na področju današnje Šavne Peči 1 (glej spodaj). Za njo (gledano od Šavne Peči navzven) sta bili ob cesti še večja njiva in vinograd (na robu današnjega gozda); vinogradov danes v Šavni Peči ni več. Sovreti so imeli tudi več gozdnih parcel; ena se je raztezala vse do Save (Sovretovo je bilo tudi obrežje), v njo je kmalu posegla južna železnica. Še ena njiva z nekaj travniki je bila ob cesti južno od vasi, na območju, kjer danes cesta ostro zavije proti Krnicam. Mihalič piše, da je Sovretovim pripadal Ojsterškov kozolec, ki stoji pod hišo z današnjim naslovom Šavna Peč 13 – Franciscejski kataster ga še ne navaja. Na domačiji je bila nekaj časa še gostilna, v kateri je stregla Uršula Sovre: v času rojstva Antona III. je sicer verjetno več ni bilo. Posest je bila zelo težavna za obdelovanje – Mihalič je zapisal: »... cele gruble [grobļe] so bile Sovretove ... edino tile dve njivi so bile [sic] nekaj vredni, drugo je bila pa sama šintarija [garanje]«. ²⁸ Kako težaven poljedelski teren je bil v Šavni Peči, priča tudi njegovo množično opuščanje: od časa Franciscejskega katastra obsežne travnike med Šavno Pečjo in Krnicami, ki ležijo proti zahodu, popolnoma prerasel gozd. Ni nenavadno, da v tako težkih pogojih pri otrocih Antona Sovreta I. za delo na domačiji ni bilo pravega interesa. Anton II. se je po poroki še istega leta zaposlil na železnici, kjer je bil obhodnik. Nekaj časa je na železnici delal tudi njegov brat Blaž, leta 1888 pa se je oženil na drugo kmetijo v Retje nad Trbovljami. Njuna sestra Ana je sicer ostala pri hiši, vendar se je hodila v Hrastnik učiti šivanja. ²⁹

Anton II. sprva ni niti živel skupaj s svojo ženo Ano; še naprej sta živela vsak na svojem domu in si razdelila tudi otroka. Tako je Alojzija odraščala pri materi, Anton III. pa pri očetu. ³⁰ Okoli leta 1887 se je morala Antonu II. in Ani roditi hčerka Marija – Micika († 3. november 1894), ki je še mlada umrla za davico v Retjah nad Trbovljami, ³¹ pri svojem stricu Blažu, ki jo je posvojil. ³² Podatkov o njenem rojstvu ni najti ne v matičnih knjigah župnije Marija Širje ne v tistih župnije Celje – Sv. Danijel.

Nekaj časa je Anton II. z družino živel v čuvajnici številka 519 v Zagradu pri Celju (danes Zagrad 80); ³³ tam se je 2. novembra 1888 rodil sin Karel. ³⁴ Najkasneje leta 1890 je Anton II. dobil stanovanje v vlakojavni postaji številka 561 pod Šavno Pečjo (danes Šavna Peč 25; gl. sliko 2). ³⁵ Stavba je še vedno v

28 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

29 Prav tam.

30 Gantar, »Rod in domačija« (po Mihaličevih spominih).

31 NAM, Mrliška matična knjiga Trbovlje Sv. Martin 1892–1904, 57.

32 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

33 AS 1093, TE 204, list 65. Katastrski načrt železnice za Zagrad; Okrajno sodišče Celje, Zemljiška knjiga Zagrad, železnica (VI).

34 NAM, Krstna matična knjiga Celje – Sv. Danijel 1885–1894, 167.

35 AS 1093, TE 204, list 99. Katastrski načrt železnice za Širje; Okrajno sodišče Celje, Zemljiška knjiga Širje, železnica (II).

lasti železnice: je zapuščena, vendar v dobrem stanju. Omenimo lahko, da je zemlja okoli postaje mejila na Sovretovo posest. Na postaji 561 so se rodili še ostali sorojenci Antona Sovreta III.: Franc, Ivanka, Janez in Baltazar.

Slika 2: Nekdanja železniška čuvajnica št. 561, v kateri je družina Sovre živela vsaj od leta 1890 in najkasneje do leta 1898. Današnji naslov je Šavna Peč 25. (Foto: Matic Kristan)

Leta 1892 se je bodoči klasični filolog Anton Sovre III. začel izobraževati, in sicer v osnovni šoli Zidani Most, ki jo je verjetno obiskoval pet let, vse do leta 1898 (še polovico šolskega leta 1897/1898). Gradivo za to obdobje šole ni ohranjeno, verjetno je bilo uničeno skupaj s šolskim poslopjem v bombardiranju Zidanega Mosta 11. novembra 1944. Kasneje je bil sestavljen seznam učiteljev, ki pa za obdobje pred letom 1900 ni izpoveden. Naveden je šolski upravitelj Blaž Kropelj z začetkom službovanja leta 1873, za njim brez letnice upravitelj Franc Goberšek, nato pa le še priimki Iglar, Kopaj in Kraner, brez letnic ali funkcij.³⁶

Nihče od otrok Antona I. ni želel prevzeti domačije Sovre v Šavni Peči – kot je že bilo omenjeno, je bila posest težavna za obdelavo. Anton Sovre I. je očitno leta 1892 pri svojih dveh zidanicah vzhodno od vasi zgradil hišo z naslovom Šavna Peč 5 (danes Šavna Peč 1) in se z ženo Uršulo in hčerko Ano preselil vanjo.³⁷ 15. marca 1893 so bile preostale posesti skupaj s staro doma-

³⁶ ZAC 1430, Osnovna šola Zidani Most.

³⁷ Okrajno sodišče Celje, Zemljiška knjiga Širje, vložek št. 103.

čijo prodane Jožefu in Mariji Oblak, Anton I. in Uršula pa sta pri njiju dobila pravico do preužitka.³⁸ Kmalu so se ravno v nekdanji Sovretovi hiši vnele saje in izbruhnil je požar, ki je uničil polovico vasi.³⁹ Šavno Peč je tako že drugič v stoletju prizadel hud požar: že leta 1824 je namreč vas v celoti pogorela.⁴⁰ S tem je nekdanja Sovretova domačija dokončno razpadla in zemljišča so bila razprodana. Ana Sovre je 22. oktobra 1897 od Oblakov odkupila precejšen del nekdanje Sovretove posesti.⁴¹ Leta 1899 se je omožila z Jurijem Mihaličem, čevljarjem iz Tuhelja na Hrvaškem.⁴² Zaživela sta v hiši v Šavni Peči – tam še vedno živijo Mihaliči, njuni potomci. Anin sin Anton Mihalič je napisal spomine na Šavno Peč, v katerih se posebej posveča družini Sovre in so bili, čeprav niso javno dostopni, dragocen vir tudi za ta članek; delno jih povzema Gantar.⁴³

Koga je Anton Sovre III. torej imel v družinskem krogu v svojem otroštvu? Na domačiji Sovre sta poleg njegovega očeta živela tudi teta po očetovi strani Ana in nekaj časa verjetno tudi še stric Blaž. Anton Sovre I. in Uršula, stara starša po očetu, sta bila v Sovretovih otroških letih še živa: Uršula je umrla 27. oktobra 1900, ko je bila slučajno na obisku pri svojem sinu v Krškem (gl. spodaj), Anton Sovre I. pa je bil gotovo živ še leta 1899, ob poroki svoje hčerke. Poleg njih je bila družina Antona Sovreta III. očitno v tesnih stikih tudi s stricem po materini strani, Jožefom Stergarškom, ki je bil boter Karlu (čeprav je bil krst v Celju!), Francu, Janezu in Baltazarju. Blizu jim je morala biti Katarina Ocepek, rojena Meke, ki je bila botra vsem otrokom razen Alojziji in Antonu III.; nazadnje je bila gostilničarka v Trbovljah.⁴⁴ Njen mož Jakob je nekaj časa delal na železnici;⁴⁵ morda je tam spoznal Antona II. in se je poznanstvo porodilo na tak način.

Vidimo lahko, da je Anton Sovre III. odraščal v zelo skromnih in težkih razmerah. Nekaj utrinkov iz teh let se je ohranilo tudi v anekdotah. Mihalič piše:

Sam mi je pripovedoval – ko je bil že univerzitetni profesor – da se spominja, kako je bilo, ko je že za silo racal, pa je prišel k hiši žnidar in [je] tudi njemu napravil rašovnate [raševinaste] hlače, pa da so bile tako trde, ko je prazne postavil na sredi hiše, [da] so same stale.

(Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.)

38 Prav tam, vložek št. 66.

39 Zdi se da je letnica 1898, ki jo navaja Gantar v »Rod in domačija«, prepozna; ali pa je Oblak zemljišča razprodal že pred požarom.

40 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

41 Okrajno sodišče Celje, Zemljiška knjiga Širje, vložek št. 108.

42 NAM, Poročna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1899, 129.

43 Gantar, »Rod in domačija«.

44 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1895, 99.

45 NAM, Krstna matična knjiga Celje-Sv. Danijel 1885–1894, 167.

Fran Brumen, Sovretov dijak na Ptujju, pa se je spominjal razrednega izleta na Kum:

Na ploščadi nad Savsko dolino smo se za hip ustavili. Odprl se nam je nepozaben razgled: Sava, ob njej proga ... On pa: »Poglejte tam doli, v tistem ovinku ob progi stoji mala čuvajnica, to je bil moj dom. Tu je moj oče opravljal službo železniškega čuvaja. Kadar sem prihajal na počitnice z Dunaja, sva z očetom ob progi kosila travo za našo sivko. Travnika nismo premogli,« je nostalgичno končal in opazil sem, da so se mu v očeh zabliskale solze. (Brumen, »Spomini na profesorja«)⁴⁶

Kljub temu je Sovre Šavno Peč tudi kasneje obiskoval in jo ohranil v lepem spominu. Kajetan Gantar, ki je bil kasneje Sovretov študent, piše, da na velikonočni ponedeljek Sovre ni imel predavanj (čeprav v socializmu to ni bil dela prost dan), ker ga je takrat zaradi spominov na praznovanja v Šavni Peči (zlasti na pokanje možnarjev in na karbid) popadla prevelika nostalgija.⁴⁷

V KRŠKEM

29. novembra 1896 se je Anton Sovre II. na delu hudo ponesrečil.⁴⁸ Ko se je umaknil eni lokomotivi, ga je na drugem tiru zbila druga. Na kraj nesreče je prišel zdravnik iz Radeč, ki mu je oskrbel hude poškodbe glave in ga odpravil v ljubljansko bolnišnico, kamor je Sovreta pospremil znanec Matevž Pečnik. Menda se je moral Pečnik posebej zavzeti za Sovreta, da so ga v ljubljanski bolnišnici sploh sprejeli. Zbudil naj bi se šele po tednu dni kome.⁴⁹ Po nesreči je bil invalidno upokojen.

24. januarja 1898 sta z ženo od Jožefa Kovačiča in Uršule, rojene Planinšek, kupila hišo na naslovu Krško 49 (danes Pod goro 3; gl. sliko 3).⁵⁰ Stavba naj bi bila potrebna obnove in je terjala precejšen vložek.⁵¹

46 Ko je Sovre študiral na Dunaju, je njegova družina sicer že stanovala v Krškem. Očitno je imel Anton II. še kot upokojeni železničar dogovor z železnicami, da lahko kosi ob progi.

47 Gantar, *Utrinki ugaslih sanj*, 203; *Prvi Sovretov večer*, Kajetan Gantar, 15–16.

48 *Rodoljub* 4, št. 23 (5. december 1896), 231; ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

49 Podatke o tej nezgodi bi gotovo vsebovale tudi matične knjige bolnikov za leto 1896 v fondu AS 424 Deželna civilna bolnica v Ljubljani, vendar je trenutni *Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta* tako drakonski, da je tudi do tako starega gradiva dostop praktično nemogoč.

50 Okrajno sodišče Krško, Zemljiška knjiga Krško, vložek št. 65.

51 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

Slika 3: Nekdanja hiša družine Sovre v Krškem; današnji lastniki več niso v sorodu z njimi. Nekdanji naslov 49, današnji Pod Goro 3. (Foto: Matic Kristan)

V Krškem je Anton III. začel obiskovati Ljudsko šolo Krško. Arhivsko gradivo iz tega obdobja, ki se je ohranilo, je za osnovno šolo v Vidmu, torej delu naselja na levem bregu Save, ne za kranjski del Krškega, kjer je živel Sovre; je pa Ljudska šola Krško izdajala izvestje.⁵² Tako vemo, da so v šolskem letu 1897/1898 obiskovali Anton Sovre prvi oddelek četrtega, zadnjega razreda, brat Franc prvi razred, brat Karel drugi razred, sestra Alojzija pa II. oddelek četrtega razreda. Glede na to, da je bila Sovretova hiša v Krškem formalno kupljena januarja, so verjetno v šolo vstopili med letom. Sovretova bodoča žena Albina Schöner (gl. spodaj) je v istem šolskem letu obiskovala III. razred – verjetno sta se spoznala že takrat. Anton, Albina in Karel so bili odlični učenci.

Hišo v Krškem sta po starših dedovali Alojzija in Ivanka in še naprej živeli tam, nato pa je s pogodbo o dosmrtnem preživljanju prešla na lastnike, ki več niso bili v sorodu s Sovretovimi. Sovreti na krškem pokopališču nimajo več nagrobnega obeležja; sodeč po iskalniku grobov na spletni strani Pokopališč Krško je zdaj na tem mestu grob družine Mlakar.⁵³

⁵² *Izvestje ljudske šole v Krškem 1897/1898.*

⁵³ Zahvaljujem se ge. Zali Ivačić iz Krškega, ki me je opozorila na ta podatek.

DIJAK (1898–1904)

Slovenska gimnazija v Celju (1898–1902)

Leta 1898 se je Sovre vpisal na slovensko nižjo gimnazijo v Celju. Pouk je potekal v še vedno ohranjeni stavbi na današnjem Muzejskem trgu 3. Slovenski gimnazijski oddelki so bili ustanovljeni šele malo pred tem, leta 1895, njihova ustanovitev pa je usodno zaznamovala vso Avstro-Ogrsko. Že ko so se slovenski oddelki v Celju pojavili v predlogu državnega proračuna, so vzplamtela nacionalna čustva širom monarhije, končna posledica je bil padec vladajoče koalicije kneza Windisch-Grätza.⁵⁴ Kako sporna je bila ta šola, priča že njeno uradno ime, ki je bilo bolj kot ne evfemizem: *Cesarsko-kraljevi samostojni gimnazijski razredi z nemško-slovenskim učnim jezikom v Celju*. Prvi predstojnik slovenskih oddelkov je bil profesor naravoslovnih predmetov Julij Głowacki (* 1846, † 1915), sicer priznan botanik,⁵⁵ ki je to funkcijo opravljal še, ko je Sovre obiskoval prvi letnik gimnazije. Nato ga je zamenjal Ivan Liskovnik, ki je poučeval grščino in nemščino.

Sovre je bil s sklepom učiteljskega kolektiva 5. decembra 1898 oproščen šolnine.⁵⁶ Konkretna utemeljitev za to nam sicer ni znana, saj ni najti evidenc šolnine oproščenih dijakov za semester, ko je začel obiskovati gimnazijo, v evidencah za kasnejše semestre pa je pri Sovretu navedeno le, da so bile njegove osebne razmere enake kot prej. Vendar lahko na podlagi utemeljitev pri drugih dijakih v tej evidenci sklepamo, da je bil šolnine oproščen zaradi števila otrok v družini in očetovega skromnega premoženja.⁵⁷

S šolskim letom 1898/1899 je torej Anton Sovre začel obiskovati 1. letnik gimnazije. Prvo leto je bival pri sestrični svojega očeta Elizabeti, rojeni Sovre, in njenem možu, cinkarniškem delavcu Antonu Korošču, na Kolodvorski ulici 5 (*Bahnhofgasse*; gl. sliko 4).⁵⁸ To je zgradba na današnji Prešernovi 4, kjer se trenutno v pritličju nahaja trgovina Ciciban. Spodnji del zgradbe je danes predrugačen do nerazpoznavnosti, vendar po pet stebričkov na fasadi pod zgornjimi okni izdaja, da gre za isto zgradbo. Koroščevi so bili sicer precej zanimiva družina. Mati Antona Korošča je bila sestrična Antona Martina Slomška. Antonov sin Mihael Korošec je bil ravnatelj Celjske hranilnice, Peter Lenče, Antonov vnuk po hčerki Frančiški, pa je bil prvi profesor farmakologije na Medicinski fakulteti v Ljubljani in ustanovitelj ter predstojnik Inštituta za farmakologijo v Ljubljani.⁵⁹

54 Za jednat pregled dogodkov gl. Cvirn, *Dunajski državni zbor* 2015, 146–48.

55 Breclj, Marijan: Głowacki, Julij (1846–1915). *Slovenska biografija*.

56 ZAC 845, I. gimnazija v Celju, TE 19, ov. 68. Glavni katalog samostojnih razredov 1898/1899, Z. 40.

57 Prav tam, TE 71, ov. 205. Sezname učencev, oproščenih šolnine.

58 Prav tam, TE 19, ov. 68. Glavni katalog samostojnih razredov 1898/1899, Z. 40.

59 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

Slika 4: Hiša na *Bahnhofgasse* 5, konec 19. stol. Detajl s poslovne razglednice krojača Jožefa Hočevarja. (Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek, Gospodarstvo 4)

Naslednje leto je Sovre živel pri Jožefi Hodej na *Spitalgasse* 5 (danes Koce-nova), tretje leto pa na *Brunnengasse* 9 (danes Linhartova). Četrto leto je na-veden pri Mihaelu Pompetu v železniški čuvajnici št. 513, v Čretu pri Celju.⁶⁰ Domnevamo lahko, da je Sovre to bivališče dobil preko očetovih poznanstev na železnici. Čuvajnica št. 513 več ne stoji – skupaj s celotnim naseljem Čret je bila porušena najkasneje pri gradnji tovarne železniške postaje pri Celju. Stala na področju, kjer je danes zahodni razcep tirov.

Istega leta kot Sovre je na celjsko gimnazijo kot profesor prišel tudi kla-sični filolog Ivan Tertnik (* 1859, † 1941).⁶¹ Študiral je na Dunaju kot Kna-
fljev štipendist in pa v Gradcu, kjer je promoviral z disertacijo o Seneki Mlajšem. Pred prihodom na celjsko gimnazijo je učil na mariborski gimna-ziji. V Celju je bil Tertnik v prvih treh letnikih Sovretov razrednik in učitelj latinščine, v prvem in drugem letniku tudi slovenščine. Prvi dve leti svojega

60 AS 1093, TE 204, list 63. Katastrski načrti železnice, občini Teharje in Grajski hrib.

61 O Tertniku gl. Hriberšek, »Prvi slovenski doktorji klasične filologije z graške univerze«, 34–39.

službovanja na celjski gimnaziji je bil tudi vodja gimnazijske učiteljske knjižnice.⁶² Tertnik je imel na Sovreta velik vpliv in ga je navdušil nad klasično filologijo, čeprav je bil, kot piše Gantar, Tertnik manj usmerjen v književnost kot Sovre.⁶³ Sovre se je Tertnika vedno rad spominjal. Kasneje mu je posvetil svoj prevod *Kralja Ojdipa* (1922), podaril pa mu je tudi unikaten izvod svoje čitanke *Lanx Saturra* (1928) s posvetilom: *I, liber, es testis, praeceptor sibi caro / quas habeat grates auctor adusque tuus* (»Pojdi, knjiga; priča si tega, kakšno hvaležnost ima še vedno tvoj avtor do svojega dragega učitelja«).⁶⁴

Pred začetkom šolskega leta 1901/1902 je Tertnik odšel v Ljubljano na II. državno gimnazijo.⁶⁵ Sovretov razrednik je postal Heinrich Vodnik, profesor matematike in naravoslovja, latinščino pa ga je v četrtem letniku učil Janez Fon, doma iz Loke pri Zidanem Mostu, torej iz istih koncev kot Sovre. Že v 1. in 2. letniku ga je poučeval nemščino, v 3. pa slovenščino. Fon je v Gradcu študiral klasično filologijo; leta 1907 je izdal slovenski slovar k 6. knjigi Cezarjevih *Comentarii de bello Gallico*.⁶⁶

Anton Sovre je bil nedvomno nadarjen dijak: po lastnih navedbah se je bil zmožen na pamet naučiti 20 strani Cicerona na dan. »Ni bilo fraze, ki je ne bi bil vedel,« se je spominjal kasneje. Ko je Tertnik učencem nekoč diktiral nemško besedilo, ki naj bi ga prevedli za domačo nalogo, ga je Sovre prevedel že vmes in nalogo oddal, ko je profesor končal z diktatom.⁶⁷ Je pa treba reči, da je tako pri latinščini, ki se jo je učil že od 1. letnika, kot pri stari grščini, ki jo je dobil na urnik šele v 3. letniku, sprva dosegal le drugo najvišjo oceno, 2 – pohvalno (*lobenswert*). Pri klasičnih jezikih je najvišjo oceno 1 – odlično (*vorzüglich*) v Celju dosegel šele v 2. semestru 4. letnika. V svojem zadnjem semestru v Celju se je na sploh močno izkazal, saj je imel vse predmete odlično. Na splošno se je njegova ocena spustila na 3 – zadovoljivo (*befriedigend*) le v 1. semestru 1. letnika pri geografiji, v 2. semestru 1. letnika pri matematiki in v prvih dveh letnikih pri telovadbi. Bolje mu je šla nemščina, pri kateri ni bil odličen le v 2. letniku. Ves čas v Celju je bil odličen pri verskem pouku, vendar se zdi, da pri duhovniku Antonu Cestniku, ki ga je vodil, ni bilo tako težko dobiti boljše ocene.⁶⁸ Navajam Sovretove končne ocene za predmete v nižji gimnaziji:

62 *Programm des k. k. Staats-Gymnasiums in Cilli 1898/1899, 1899/1900, 1900/1901.*

63 Gantar, Kajetan: Tertnik, Ivan (1859–1941). *Slovenska biografija.*

64 Hriberšek, »Sovretov prevod«, 44.

65 *Programm des k. k. Staats-Gymnasiums in Cilli 1901/1902, 49.*

66 Šlebinger, Janko: Fon, Ivan (sic) (1860–1912). *Slovenska biografija.*

67 Bartol, »Obisk pri slovenskem humanistu«.

68 Sodeč po ZAC 845 I. gimnazija v Celju, TE 20. Razredni katalog 1. samostojnega razreda 1898/1899.

Letnik	1. ⁶⁹		2. ⁷⁰		3. ⁷¹		4. ⁷²	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Semester	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Verouk	1	1	1	1	1	1	1	1
Latinščina	2	2	2	2	2	2	2	1
Grščina	—	—	—	—	2	2	2	1
Nemščina	1	1	2	2	1	1	1	1
Slovenščina	2	2	2	2	1	1	1	1
Geografija	3	1	1	1	2	1	1	1
Matematika	2	3	2	1	2	1	1	1
Naravoslovje	2	1	1	1	—	1	—	—
Fizika	—	—	—	—	2	—	1	1
Telovadba	3		3	3	2	2	1	1
Risanje	2	1	1	2	—	—	—	—

Ocene (od najvišje do najnižje): 1 – odlično (*vorzüglich*), 2 – pohvalno (*lobenswert*), 3 – zadovoljivo (*befriedigend*), 4 – zadostno (*genügend*), 5 – nezadostno (*nicht genügend*), 6 – popolnoma nezadostno (*ganz ungenügend*)

Državna gimnazija v Ljubljani (1902–1906)

Po zaključku četrtega letnika, ki je bil na slovenskem oddelku celjske gimnazije zadnji, je Sovre celjski gimnaziji 21. avgusta 1902 naznanil svoj prepis na II. državno gimnazijo v Ljubljani (predhodnico današnje Gimnazije Poljane),⁷³ ki je imela sicer nemški učni jezik. 80 % Sovretovih sošolcev je šolanje nadaljevalo na nemških oddelkih celjske gimnazije,⁷⁴ od tistih, ki ga niso, pa se ni nihče drug vpisal na II. ljubljansko gimnazijo. Morda se je Sovre odločil ravno za II. ljubljansko gimnazijo, ker je želel slediti Ivanu Tertniku. Tertnik sicer v Ljubljani ni bil več njegov razrednik, ga pa je večino časa učil klasična jezika. Sovretova razrednika sta bila v 5. in 6. razredu Oton Jauker, profesor nemščine, zemljepisa in zgodovine, v 7. in 8. razredu pa Ignacij Fajdiga, profesor matematike in prirodoslovja. Omeniti velja še, da je bil v tem času ravnatelj II. gimnazije v Ljubljani Fran Wiesthaler, najbolj znan kot začetnik največjega latinsko-slovenskega slovarja

Ker se niti glavni katalogi niti redovalnice II. državne gimnazije niso ohranili, Sovretovega konkretnega uspeha v višji gimnaziji ne poznamo. Na

69 ZAC 845 I. gimnazija v Celju, TE 19, ov. 68. Glavni katalog samostojnih razredov 1898/1899, Z. 40.

70 Prav tam, TE 20, ov. 72. Glavni katalog samostojnih razredov 1899/1900, Z. 23.

71 Prav tam, TE 21, ov. 75. Glavni katalog samostojnih razredov 1900/1901, Z. 20.

72 Prav tam, TE 22, ov. 78. Glavni katalog samostojnih razredov 1901/1902, Z. 17.

73 Prav tam, TE 22, ov. 78. Glavni katalog samostojnih razredov 1901/1902, Z. 17.

74 *Jahres-Bericht des k. k. Staatsgymnasiums in Cilli 1902/1903*, 59.

podlagi izvestij⁷⁵ lahko ugotovimo, da je bil Sovretov splošni uspeh na obeh gimnazijah odličen v vseh letnikih razen v sedmem.⁷⁶ Prav tako ne vemo, kje v Ljubljani je tačas bival.

Na tem mestu se v učni načrt, po katerem se je učil Anton Sovre, ne bi poglobljali. Zasnova pouka klasičnih jezikov v tem času je izčrpno prikazana v monografiji Mateja Hriberška,⁷⁷ specifični učni načrt v Sovretovih gimnazijskih letih pa je razviden iz relevantnih izvestij. Velja pa na podlagi slednjih izpostaviti individualno snov, ki jo je predelal Sovre kot dijak. Od 6. letnika dalje so se dijaki lahko odločali za osebno lektiro in Sovretove so bile sledeče: v 6. letniku Salustijeva *Katilinova zarota* in prvih 365 verzov 11. speva *Iliade*; v 7. letniku Ciceronov *Lelij o prijateljstvu* in Demostenova tretja *Filipika*; v 8. letniku pa Horacijeve *Pesmi (Carmina)* – skoraj vse, ki jih niso predelali že v šoli in pa Platonov *Gorgija*. Govorni nastopi so se začeli v 7. letniku: takrat je imel Sovre govorne nastope *Odkritja 15. in 16. stoletja in skozi njih nastali gospodarski prenosi* (v nemščini), *Die Ahnfrau* (v nemščini, o drami Franza Grillparzerja) in pa *Kosovo polje*.⁷⁸ V 8. letniku je imel nemški govorni nastop iz 1. dela *Fausta*.⁷⁹ Sovre je kot dijak začel tudi objavljati, in sicer je pod psevdonimom Miranov v *Slovenskem narodu* objavil dve kratki zgodbi: *Njena duša je zahrepenela po smrti*⁸⁰ in pa *Vzdrhtel je list*.⁸¹

ŠTUDENTSKA LETA (1906–1914)

Študij (1907–1912)

Sovre je po odsluženem enoletnem prostovoljnem vojaškem roku (1906–1907) z zimskim semestrom 1907 začel študirati na Filozofski fakulteti Univerze na Dunaju. Prvi semester je živel na *Laudongasse* 9, od letnega semestra 1908 dalje pa na *Florianigasse* 10. V zimskem semestru 1910 je bival v *Währinger Gürtel* 17. Iz prvih dveh stanovanj je imel do fakultete kakih deset minut peš, iz slednjega pa slabe pol ure.

Po vpisnicah (*Nationale*) dunajske univerze navajam njegov študijski predmetnik.

75 Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani 1902/1903–1905/1906.

76 Prav tam, 1904/1905, 88.

77 Hriberšek, *Klasični jeziki v šolstvu*, 95–119.

78 Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani 1904/1905, 54–55.

79 Prav tam, 1905/1906, 42.

80 *Slovenski narod* 38, št. 56 (9. marec 1905), 1.

81 Prav tam, št. 183 (11. avgust 1905), 1.

Predmet	Ur tedensko
<i>Zimski semester 1907 (I. semester)</i> ⁸²	
Nemška romantika (Jakob Minor)	5
Zgodovinska slovnica nemškega jezika (Hermann Jellinek)	3
Proseminar za nemško filologijo: vaje iz gotščine in stare visoke nemščine (Hermann Jellinek)	2
Uvod v homerske pesnitve (Paul Kretschmer)	3
Vaje iz latinske stilistike (Robert Kauer)	1

<i>Letni semester 1908 (I. semester)</i> ⁸³	
Literarna zgodovina helenizma (Hans von Arnim)	3
Interpretacija izbranih Perzijevih in Juvenalovih satir (Hans von Arnim)	2
Pedagogika higijene (Leo Burgerstein)	2
Pregled grške zgodovine (Adolf Wilhelm)	3

<i>Zimski semester 1908 (II. semester)</i> ⁸⁴	
Grška slovnica (Paul Kretschmer)	4
Grška skladnja (Hans von Arnim)	4
Etika, zgodovinski uvod (Friedrich Jodl)	4
Interpretacija izbranih pesmi Tibula in Propercija (Hans von Arnim)	2
Rimska metrika (Robert Kauer)	2

<i>Letni semester 1909 (III. semester)</i> ⁸⁵	
Zgodovina atiške dramatike (Hans von Arnim)	5
Grška slovnica (Paul Kretschmer)	4
Zgodovina klasične filologije	3
Državljska vojna med Cezarjem in Pompejem (Eugen Bormann)	5
Psihologija (Adolf Stöhr)	3

<i>Zimski semester 1909: ni študiral?</i> ⁸⁶	
---	--

82 UAW, *Nationale der philosophischen Fakultät* WS 1907/1908, 331.

83 Prav tam, SS 1908, 267.

84 UAW, *Nationale der philosophischen Fakultät*, WS 1908/1909, 320.

85 Prav tam, SS 1909, 262.

86 Prav tam, WS 1909/1910.

Letni semester 1910 (IV. semester) ⁸⁷	
Zgodovina balkanskih dežel v 11. in 12. stoletju (Josef Konstantin Jireček)	4
Interpretacija Lukrecijeve <i>De rerum natura</i> (Hans von Arnim)	2
Zgodovina grške lirike (Hans von Arnim)	3
Uvod v bizantinsko in novogrško filologijo (Paul Kretschmer)	3
Praktična srednješolska pedagogika (Wilhelm Jerusalem)	4

Zimski semester 1910 (V. semester) ⁸⁸	
Zgodovina rimske literature (Edmund Hauler)	4
Izbor iz Ovidijevih <i>Žalostink</i> (Edmund Hauler)	1
Uvod v homerske pesnitve (Paul Kretschmer)	3
Starocerkvenoslovanska slovnica (Václav Vondrák)	3
Đvorni ep (Hermann Jellinek)	
Goethe: Faust (Eduard Castle)	3
Psihologija (Wilhelm Jerusalem)	4

Sovreta je od profesorjev najbolj pritegnil grecist Hans von Arnim (* 1859, † 1931), ki je bil specializiran predvsem za antično filozofijo.⁸⁹ Ravno navdušenje nad Arnimom je botrovalo Sovretovi odločitvi, da se je specializiral za staro grščino; specialist za palimpseste Edmund Hauler (* 1859, † 1941),⁹⁰ ki je poučeval latinščino, se mu je namreč zdel dolgočasen.⁹¹ Prav tako so Arnimova predavanja o Lukrecijevem delu *De rerum natura* gotovo vplivala na Sovretovo kasnejšo odločitev, da je delo prevedel v slovenščino (1959).

V istem času kot Sovre je na Dunaju študiral tudi Fran Bradač. Skupaj sta poslušala več von Arnimovih predavanj: Literarno zgodovino helenizma, Interpretacijo izbranih satir Perzija in Juvenala, Interpretacijo izbranih pesmi Tibula in Propercija, Zgodovino atiške drame in Grško skladnjo. Prav tako ju je povezovalo društvo Slovenija, kjer sta bila oba dejavna v istem času; v letih 1908–1909, ko je bil Sovre podpredsednik oz. predsednik društva (gl. spodaj), je bil Bradač v društvenem odboru preglednik.⁹² Bradač, ki je bil sicer rojen istega leta kot Sovre, je začel študirati že v zimskem semestru 1905. Drugače kot Sovre, ki je za prvi semester študija potreboval dva semestra in v zimskem semestru 1909 morda sploh ni študiral, je Bradač napredoval redno in študij

87 Prav tam, SS 1910, 272.

88 UAW, Nationale der *philosophischen Fakultät* WS 1910/1911, 325.

89 *Osterreichisches Biographisches Lexikon; Deutsche Biographie*.

90 Prav tam.

91 Bartol, »Obisk pri slovenskem humanistu«.

92 *Omladina* 5, št. 8 (november 1908), *Razno*, 1; *Omladina* 6, št. 3 (junij 1909), 43.

zaključil v letnem semestru 1909. Zatem je še nekaj časa ostal na Dunaju kot kandidat za gimnazijskega profesorja. 18. septembra 1910 se je v dunajski župniji Rossau poročil z Boženo Ondráček, Čehinjo iz Kolina.⁹³ Še en Sovretov slovenski kolega na Dunaju je bil Marko Bajuk, stari oče nekdanjega predsednika slovenske vlade Andreja Bajuka. Na Dunaju je študiral v letih 1904–1909, in sicer klasično filologijo in glasbo.⁹⁴

Po petem semestru je Sovre študij nadaljeval na filozofski fakulteti v Gradcu.⁹⁵ Gotovo je bil dejavnik za opustitev študija na Dunaju nemški šovinizem. Sovre se je spominjal, da so s seminarjev odpravili Slované, Italijane in Jude, v Gradcu, kjer je bilo slušateljev manj, pa tudi zanje na seminar ni bilo tako težko priti.⁹⁶ Velja pa opozoriti tudi na finančne težave družine Sovre; študij na pregovorno dragem Dunaju je za starša sedmih otrok gotovo predstavljal veliko breme. Že avgusta 1904, ko je Sovre verjetno že razmišljal o študiju, vsi sinovi pa so se bližali služenju vojaškega roka, ki je gotovo vseeno predstavljalo določen strošek, je družina pri občinski hranilnici v Krškem vzela hipoteko za 1480 kron (zelo okvirno 10.000 današnjih evrov).⁹⁷ Savo Sovre je poznal anekdoto, ki ji sicer tudi sam ni popolnoma verjel, da naj bi Anton III. med nekim sporom glede študija na Dunaju celo napadel svojega očeta s sekiro. Verjetno je v tem vsaj neko zrno resnice, da je v družini zaradi študija mlajšega Antona prihajalo do napetosti.⁹⁸

Sovre se je kot študent v burnem času nacionalnih napetosti precej društveno angažiral tako na Dunaju kot v domačem Krškem. 19. decembra 1908 je na shodu v Krškem, čigar pobudnik je bil krški župan, govoril o dogodkih na dunajski in graški univerzi ter se zavzel za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. Shod je sprejel resolucijo, v kateri je zahteval enakopravnost slovenskih študentov na nemških univerzah in ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. Pozval je občine in javne ter finančne zavode, naj financirajo dijakom podporo za študij v Pragi ali Krakovu. Prav tako je zahteval veljavnost na zagrebški univerzi opravljenih izpitov tudi v cislajtanski polovici Avstro-Ogrske in pa da stolico za slovanske jezike na dunajski univerzi zasede Slovan.⁹⁹

17. oktobra 1908 je bil Sovre izvoljen za podpredsednika društva slovenskih študentov na Dunaju Slovenija,¹⁰⁰ maja 1909 pa za njenega predsednika.

93 Poročna matična knjiga župnije Rossau 1908–1910, 268. Njegova poročna priča je bil Josef Vetešnik (priimek je češki), trgovec s knjigami.

94 Fink, Rok: Bajuk, Marko (1882–1961), *Slovenska biografija*.

95 Tudi Univerza v Gradcu hrani relevantne matične knjige, vendar so mi epidemiološke razmere preprečile načrtovani obisk njenega arhiva: ta del Sovretove biografije preostaja za kakšen drug prispevek.

96 Bartol, »Obisk pri slovenskem humanistu«.

97 Okrajno sodišče Krško, Zemljiška knjiga, vložek št. 65. Vse cene so preračunane na podlagi *Historischer Währungsrechner* na spletišču *Österreichische Nationalbank*.

98 Savo Sovre v Herek, *Sofra iz Šavne Peči*.

99 *Učiteljski tovariš* 49, št. 1 (2. januar 1909), 4.

100 *Omladina* 5, št. 8 (november 1908), *Razno*, 1.

Tudi to ga je povezovalo z Ivanom Tertnikom, ki je bil predsednik tega društva natanko 30 let prej, v letih 1878–1879. Sovretovo predsednikovanje društvu je sovpadlo s 40. obletnico njegovega obstoja 26. maja 1909. Ob tej priložnosti je bila na Dunaju proslava, na kateri je prvi imel govor Sovre.¹⁰¹ Obletnica je bila še enkrat obeležena 17. septembra zvečer, v okviru narodno-radikalnega shoda v Ljubljani; tudi na njej je prvi imel govor Sovre. Na tej proslavi sta bila navzoča tudi Ivan Hribar in Ivan Tavčar.¹⁰² Sovre je bil kot predsednik društva Slovenija tudi eden od podpisnikov poziva k bojkotu nemških univerz in vpisu na slovanske univerze Avstro-Ogrske (posebej na praško), ki so ga sprejela liberalna slovenska študentska društva 8. avgusta 1909 na Jesenicah in je bil 26. avgusta objavljen v več časopisih;¹⁰³ sam Sovre je študij vseeno nadaljeval na nemških univerzah. V času Sovretovega predsednikovanja je bilo objavljeno poročilo o delu društva Slovenija, ki je navajalo:

Delo »Slovenije« v letnem tečaju ni ravno presehalo pričakovanja. Kakor je zimski semester po obsežnosti in splošnem značaju primeren za intenzivno duševno delo, tako so topli tedni kratkega drugega poletja prikladnejši za gibanje v prosti naravi. Društveniki so prirejali redno večje ali manjše izlete vse nedelje in praznike in uživali dunajsko okolico.

(*Omladina* 6, št. 4 [julij 1909], *Razno*, 1)

V odboru društva, izvoljenem za leto 1910, Sovreta ni bilo več;¹⁰⁴ zdi se tudi, da v zimskem semestru 1909/1910 sploh ni študiral.

Sovre ni bil nikdar angažiran politik, se pa je vsaj v študentskih letih gibal v liberalnih krogih, kar nakazuje že njegova dejavnost v društvu *Slovenija*.¹⁰⁵ Še po prvi svetovni vojni je bil predsednik ptujskih Sokolov. Prav tako je Sovre poznal tudi Ivana Tavčarja (morda iz dejavnosti v *Sloveniji*, gl. zgoraj), ki je bil nenazadnje tudi častni meščan Krškega.¹⁰⁶ O njunem poznanstvu je ohranjena anekdota, da je Tavčar Sovretu nekoč dejal: »Sovre – v vas vse vre!«¹⁰⁷ Druga anekdota pravi, da je Albino v času, ko je Sovre študiral na Dunaju, pozval, naj ga že vendar pripravi do tega, da se bo pobril.¹⁰⁸

Očitno se je v Sovre v teh letih precej zanimal za Tolstoja. Leta 1908 je v dijaškem glasilu *Omladina* objavil kratek prispevek, v katerem je orisal in tudi kritiziral Tolstojev svetovni nazor;¹⁰⁹ to je bila Sovretova prva strokovna obja-

101 Prav tam, 6, št. 3 (junij 1909), 43–44.

102 Prav tam, 6, št. 10–11 (februar 1910), 158.

103 Tržaška *Edinost* 34, št. 239, 2; ljubljanski *Slovenski narod* 42, št. 194, 2; goriška *Soča* 34, št. 97, 2.

104 Prav tam, 7, št. 3–4, 52.

105 Katoliško usmerjeni slovenski študentje na Dunaju so imeli lastno društvo, Danico.

106 Boršnik, Marja: Tavčar, Ivan (1851–1923). *Slovenska biografija*.

107 Hriberšek, »Sovretov prevod«, 23; Harb, *Reportaža ob 120-letnici*.

108 Ustni vir: Kajetan Gantar.

109 Sovre, »Tolstojev svetovni nazor«.

va. Na to temo je imel tudi dve predavanji, prvo 11. marca 1911 na Dunaju v okviru Tolstojevega večera, ki ga je organiziralo društvo Slovenija,¹¹⁰ drugo pa 2. julija 1911 v Krškem na slavnostnem zborovanju ob 25-letnici tamkajšnjega Pedagoškega društva.¹¹¹

Klavzurni izpiti (1912–1913)

Sovre je v letih 1912–1913 na Univerzi v Gradcu opravljal klavzurne izpite iz klasične filologije.¹¹² Nanje se je prijavil 13. maja 1912.¹¹³ Že 20. maja je prejel temi za dve seminarski nalogi (*Hausarbeit*). Grecist Heinrich Schenk († 1859, † 1919)¹¹⁴ mu je naložil nemški prevod in komentar Ksenofontovih *Spominov na Sokrata (Memorabilia)* 3.12 (kjer Sokrat govori o telesni kondiciji) z uvodom o kompoziciji poglavij 1.1–3 istega Ksenofontovega dela. Richard Kukula (* 1862, Ljubljana; † 1919) je Sovretu za drugo nalogo določil literarnozgodovinsko razpravo v latinščini o dataciji in avtorstvu pesnitve *Krčmarica (Copa)* iz kompilacije *Vergilijev apendiks (Appendix Vergiliana)* skupaj z nemškim prevodom in latinskimi komentarjem. Schenk je 26. septembra nalogo iz Ksenofonta ocenil kot »precej zadovoljivo«. Pohvalil je Sovretovo temeljitost in neodvisno presojanje, je pa opozoril, da se je preveč zanašal na literaturo in premalo na vire. 27. septembra je Richard Kukula ocenil nalogo o *Krčmarici*: tudi on je izpostavil, da si je Sovre skušal ustvariti svoje lastno mnenje. »Njegove poti niso najbolj srečne in tudi od njegove latinščine bi bilo zaželenega kaj več,« je komentiral, vendar je nalogo vseeno ocenil z »zadostno«.¹¹⁵

Nadaljnje zadolžitve je Sovre prejel konec oktobra 1912. 25. oktobra sta mu bili pri Schenklu naloženi dve nalogi: literarnozgodovinska o življenju in delu tragika Sofokleja (ocene ni v mapi; morda Sovre naloge sploh ni predložil) in pa nemški prevod ter slovnični komentar Platonovega *Lahesa A–D*; slednja naloga je bila 2. novembra ocenjena z »zadostno«. 26. oktobra je Sovretu naložil dve nalogi Kukula. Prva naloga je bil latinski esej o življenju in delu rimskega komediografa Terencija, druga pa prevod iz Tacitovih *Analov*, in sicer del poglavij 15.39–41 (o velikem požaru v Rimu leta 64), in

110 *Omladina* 8, št. 2 (1911), 42–43.

111 *Slovenski narod* 46, št. 156 (10. julij 1911), 4.

112 Relevantno gradivo se nahaja v ZAMU pri gradivu za Sovretov diplomski izpit (ZAMU I, Filozofska fakulteta, Diplomski izpiti, TE 10, ov. 5.17); Univerza v Ljubljani je namreč ob Sovretovi prijavi na diplomski izpit (gl. spodaj) Univerzo v Gradcu zaprosila za gradivo v zvezi z njegovimi klavzurnimi izpiti, le-ta pa ji ga je poslala.

113 ZAMU I, Filozofska fakulteta, Diplomski izpiti, TE 10, ov. 5.17. Prošnja UL za gradivo na Univerzi v Gradcu. Prošnja sicer napačno navaja, da je Sovre klavzurne izpite v Gradcu opravljal v letih 1913–1914.

114 *Österreichisches Biographisches Lexikon*.

115 Prav tam.

komentiranje besedila v latinščini. Sovre je oceno prejel že 30. oktobra: v eseju o Terenciju se je Kukula posebej obregnil ob Sovretovo oznako Terencijeve komedije za »atelano« in rabo glagola *nubere* v pomenu »oženiti se« (klasični pomen glagola je »omožiti se«). Tudi v nalogi iz Tacita je opazil napake, vendar jo je označil kot bolj zadovoljivo od tiste iz Terencija. Podelil mu je oceno »še zadostno«, ampak »v pričakovanju, da bo ustni izpit izpadel bolje«.

Omenjeni ustni izpit iz latinščine in iz stare grščine je bil na vrsti 11. novembra 1912 ob 8⁰⁰. Schenkl mu je zastavil tri vprašanja iz stare grščine. Prvo je bilo prevod in pojasnitev Sofoklovega *Ajanta* 1–12; sledila so vprašanja iz skladnje in oblikoslovja. Sovre je na vprašanje odgovoril »precej zadovoljivo«. Drugo vprašanje je zadevalo temelje grške metrike s posebnim ozirom na jambski trimeter; tudi to je bilo ocenjeno s »precej zadovoljivo«. Za tretje vprašanje, razvoj grške dramatike, je Sovre prejel oceno nezadostno. Za latinski del izpita je bil izpraševalec Kukula; osnovno vprašanje je bila interpretacija Horacijeve *Stoletne pesmi* (*Carmen saeculare*), iz česar so izhajala nadaljnja vprašanja: rimski anali, γένοϋς sprevodnih pesmi, stara rimska božanstva in Horacijev lirični metrum. Nato je bil Sovre izprašan o Vergiliju: o njegovih domnevnih mladostnih delih (*Vergilijev apendiks*), o njegovem odnosu z Oktavijanom in o pesnitvi *Solata* (*Moretum*, iz *Vergilijevega apendiksa*). Nazadnje je dobil še slovnično-stilistična vprašanja na osnovi Plinijevega pisma 5.6 (opis vile Tuski za Domicija Apolinara). Kukula je svoj del izpita ocenil z besedami »deloma nezadostno, deloma še zadostno«.

Naslednja Sovretova obveznost je bil pregledni izpit iz nemščine, ki ga je opravljal 6. januarja 1913 ob 9⁰⁰. Izpraševalec je bil Bernhard Seuffert (* 1853, † 1938),¹¹⁶ v komisiji pa je bil tudi Kukula.¹¹⁷ Sovre je dobil sledeča vprašanja: nemške slovnice in slovarji, razlika med srednjo in novo visoko nemščino, preteritum, preglas in prevoj, tvorjenje futura, slovnični pomen naglasa, besedni red. Sledil je še del z vprašanji o književnosti, in sicer: tvorba verzov, ljudske pripovedke, Johann Fischart, renesančna dramatika 17. st., lirika v prvi polovici 18. st., *Sturm und Drang* in Schillerjev razvoj. Njegov uspeh je bil »s precej skromnimi izjemami popolnoma nezadostno«. Komisija je Sovreta napotila na naslednji rok. Očitno ga je na isti dan Matija Murko (* 1861, † 1952), slovenski slavist in komparativist,¹¹⁸ izprašal še slovenski jezik in literaturo. Sovreta je ocenil z »zadostno« in zapisal, da je rabil pravilen jezik, komisija pa je sklenila, da je Sovre usposobljen za poučevanje v slovenščini. Dokumentacije za Sovretovo ponavljanje izpita iz nemščine med navedenim gradivom Univerze v Ljubljani ni.

116 *Österreichisches Biographisches Lexikon*.

117 Podpisa predsedujočega komisiji mi ni uspelo razpoznati.

118 Glonar, Joža: Murko, Matija (1861–1952). *Slovenska biografija*.

Zadnji Sovretovi klavzurni izpiti v Gradcu so se zvrstili konec januarja: izpričano je, da je tiste dni bival v graškem hotelu Schimmel.¹¹⁹ 25. januarja 1913 je od Schenkla prejel dve ponavljani nalogi iz grške literarne zgodovine. Prva je bila prevod začetka 2. knjige Platonovega *Simpozija* in pa slovnično komentiranje odlomka; ocene za to nalogo ni najti. Druga je bila kratka nemška karakterizacija treh velikih antiških tragikov (Ajshila, Sofokleja in Evripida) s posebnim ozirom na njihove umetniške inovacije; izdelek je Schenkl 29. januarja zavrnil, ker ga je Sovre dobesedno prepisal iz Gercke-Nordenovega dela *Einführung in die Altertumswissenschaft* I. 25. januarja je Sovre prejel še dve nalogi za latinščino od Kukule. Prva naloga je bila latinska razprava o delu Plinija Mlajšega, druga pa prevod v nemščino in latinski komentar Horacijeve *Pesmi* 2.16. Kukula je 30. januarja nalogo o Pliniju Mlajšem ocenil kot »nezadostno tako v formalnem kot v vsebinskem oziru«, pri nalogi o Horaciju pa je prevod označil kot »zadosten«, komentar pa kot »mnogo preveč skop«. Za obe nalogi je Sovretu podelil skupno oceno »komaj zadostno«.

Sovre torej klavzure sicer ni opravil v celoti, se je pa uspel z izpiti kvalificirati za poučevanje slovenščine, nemščine in latinščine v vsej gimnaziji; staro grščino je lahko poučeval le v nižji gimnaziji. Vidimo lahko, da na univerzi ni bil tako uspešen kot v gimnaziji. Tudi sam je glede svojega akademskega uspeha v študentskih letih v kasnejšem intervjuju povedal: »Veš, – pa tega nikar ne zapiši – kot študent nisem bil bogve kako priden. Študiral sem ... zlasti spocetka morda bolj življenje kot pa predmete v predavalnicah.«¹²⁰ Njegove težave s študijem so sicer precej razumljive. Ne samo, da je bil precej dejaven v društvenem življenju, bil je tudi rezervni častnik in je v času študija sodeloval na dveh skoraj enomesečnih vojaških vajah; do časa, ko je opravljal klavzurne izpite, pa je nastopil še učiteljsko službo v Ljubljani in se študiju gotovo več ni mogel toliko posvečati.

DRUŽINA

Kot smo že omenili, je Sovre obiskoval isto osnovno šolo kot njegova bodoča žena Albina Schöner, ljudsko šolo v Krškem. Albina se je rodila 30. aprila 1888 trgovcu Ferdinandu in njegovi ženi Albini, rojeni Bömches.¹²¹ Verjetno sta se poznala že v osnovni šoli, zagotovo pa sta že bila v razmerju, ko je Sovre študiral na Dunaju.¹²² Poročila sta se med prvo svetovno vojno, 15. novembra 1914, ko je Sovre okreval od rane, prejete na fronti. Poročil ju je župnik in dekan Fran Schweiger, in sicer v Leskovcu pri Krškem. Poročni priči sta bila davčni

¹¹⁹ *Grazer Volksblatt* 46, št. 43 (28. januar 1913), 8.

¹²⁰ Bartol, »Obisk pri slovenskem humanistu«.

¹²¹ NAL, Krstna matična knjiga Leskovec pri Krškem 1874–1893, 190

¹²² Ustni vir: Kajetan Gantar.

nadupravitelj Rudolf Achtschin in posestnik Karel Stoviček. V času poroke je bil Albinin oče že pokojen.¹²³ Goriški časnik *Soča* je poroko proslavil v klasičnem duhu: »Himen. — Poročil se je gospod Anton Sovre, nam. gimnaz. učitelj na tukajšnji slovenski gimnaziji in c. in kr. poročnik v pehotnem polku št. 96., z gospico Albino Schöner iz Krškega. Na mnogo let!«¹²⁴

Albina Sovre je umrla 15. septembra 1968, pet let za Sovretom, v Ljubljani. Otrok nista imela. Omenimo lahko še, da je bil Albinin brat Ferdo Schöner (* 1892, † 1990)¹²⁵ klasično izobražen: leta 1912/1913 je končal I. državno gimnazijo v Ljubljani, kjer je bil njegov razrednik in učitelj latinščine Anton Dolkler, klasični filolog, ki je najbolj poznan kot avtor še vedno aktualnega starogrško-slovenskega slovarja.¹²⁶

SOROJENCI IN NJIHOVA USODA

Na koncu se bo prispevek posvetil še Sovretovim sorojencem, posebej vojaščini njegovih bratov; vojaščina Antona Sovreta bo, kot že rečeno, obdelana v posebnem prispevku. Med prvo svetovno vojno je v avstro-ogrski vojski služilo vseh pet bratov Sovre. Najbolj izpovedni vir predstavljajo *Belohnungsanträge*, predlogi za odlikovanja, ki vsebujejo tudi utemeljitev z vojakovimi konkretnimi zaslugami. Pomembni so tudi vojaški uradni listi (*Verordnungsblätter*) in šematizmi (*Schematismus/Ranglisten*).

Zanimiv je tudi prispevek *Ponos domovine*, ki je bil najprej objavljen v časopisu *Slovenec* in kasneje še v *Amerikanskem Slovencu*.¹²⁷ Govori o družinah, pri katerih je bilo v vojski več sinov, med drugim tudi o družini Sovre.

Naj v zvezi s pripadnostjo enot dodam opombo, da so bile vse čete (teoretično po 250 mož) v avstro-ogrskem polku oštevilčene zaporedno, po štiri pa so pripadale istemu bataljonu (teoretično 1000 mož). 1.–4. četa so torej pripadale 1. bataljonu, 5.–8. četa 2. bataljonu itd.

Alojzija Sovre – Lojzka

Alojzija Sovre (* 3. maj 1884, Šavna Peč; † 23. junij 1966, Arto pri Sevnici)¹²⁸ je bila po poklicu šivilja.¹²⁹ Poleg Ivanke je podedovala hišo v Krškem.

123 NUK, Rokopisna zbirka, Zapuščina Antona Sovreta TE 2, ov. 1. Poročni list.

124 *Soča* 44, št. 72 (20. november 1914), 2; novico o Sovretovi poroki je objavil tudi ameriškoslovenski časopis *Glasnik*, sicer šele 1. januarja 1915 (letnik 15, št. 1, 6).

125 NAL, Krstna matična knjiga Leskovec pri Krškem 1873–1893, 257.

126 *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach 1912/1913*, 50.

127 *Slovenec* 42, št. 267 (21. november 1914), 8; *Amerikanski Slovenec* 24, št. 13 (12. januar 1915), 5.

128 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 220.

129 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

Karel Sovre

Karel (* 2. november 1888, Celje; † 10. oktober 1965, Ljubljana)¹³⁰ je leta 1908 postal učitelj v osnovni šoli Radeče.¹³¹ Med vojno je bil nadomestni rezervist v domačem 87. celjskem pehotnem polku. 23. oktobra 1914 je bil ranjen pri Novem Mistu/Nowem Miastu¹³² v Galiciji, torej verjetno le dober teden po svojem bratu Antonu in le kakih 10 km stran.¹³³ Takrat je pripadal 4. četi, torej 1. bataljonu. Hospitaliziran je bil v Zagorju.¹³⁴

1. februarja 1918 je bil Karel povišan v rezervnega poročnika.¹³⁵ Pri 5. četi (torej v 2. bataljonu) svojega polka je izpričan 2. avgusta 1918, ko je prispeval 30 kron (zelo okvirno 15 današnjih evrov) za slovensko šolo v Mariboru.¹³⁶ 14. oktobra 1918 je »za hrabro zadržanje pred sovražnikom« prejel vojaški zaslužni križec 3. stopnje z vojaško dekoradijo in meči.¹³⁷ Vojaška dekoradija je bila emajliran zelen venec med kraki križca, ki je označeval, da je bilo odlikovanje podeljeno v vojni in ne v času miru, miniaturni meči pa so se nosili na traku in so označevali, da je bilo odlikovanje podeljeno za zasluge v boju na fronti in ne v zaledju.¹³⁸ Ta zaslužni križec je edino znano Karlovo odlikovanje;¹³⁹ relevantni *Belohnungsantrag* se ni našel.

Po vojni je bil Karel premeščen na šolo v Slovenj Gradec.¹⁴⁰ Bil je prvi vodja leta 1932 ustanovljene Državne meščanske šole dr. Ivana Tavčarja v Škofji Loki. Na njenem čelu je ostal vse do okupacije in jo vodil še zatem, po drugi svetovni vojni.¹⁴¹

Franc Sovre

Franc (* 23. oktober 1890, Šavna Peč; † 1. februar 1967, Bokalce)¹⁴² je postal železniški uradnik. Med prvo svetovno vojno je pripadal železniškim enotam, ki so imele nalogo vzdrževati in obnavljati železniško omrežje za potrebe

130 NAM, Krstna matična knjiga Celje – Sv. Danijel 1885–1894, 167.

131 *Slovenski učitelj* 9, št. 10 (15. oktober 1908), 235.

132 Pri krajih v današnji Ukrajini navajam ukrajinsko ime poleg takrat uradnega poljskega imena. Za nasvet glede transkripcije ukrajinsščine v slovenščino se zahvaljujem g. Primožu Lubeju z Univerze Ivana Franka v Lvovu.

133 *Učiteljski tovariš* 15, št. 12 (15. december 1914), 282.

134 *Nachrichten über Verwundete* št. 293 (15. februar 1915), 43.

135 *Ranglisten* 1918, 385.

136 *Straža* 10, št. 61 (2. avgust 1918), 4.

137 *Verordnungsblatt* 68, št. 182 (14. oktober 1918), 9392.

138 Car, *Junaki avstrijskih armad*, 25–26.

139 V *Ranglisten* 1918 (podatki popolnoma ažurirani za do 4. marca 1918), 755 je naveden še brez odlikovanj.

140 Še leta 1919 v Radečah – *Učiteljski tovariš* 59, št. 41 (8. oktober 1919), 4; leta 1922 v Slovenj Gradcu – *Pedagoški zbornik* 1922, 89.

141 *Jutro* 8, št. 85 (13. april 1932), 4; Elizabeta Eržen Podlipnik, historiat za fond ZAL ŠKL 271 *Državna meščanska šola Škofja Loka* na iskalniku SIRAnet.

142 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje, 1890, 49.

vojske. Izpričan je kot desetnik-titularni četovodja (*Korporal–titular Zügsfuhrer*) pri prvi četi prvega železniškega polka. Očitno je kot edini od bratov dobil zadolžitev v zaledju. Služil je »v pisarni«, kot namestnik računskega podčastnika in občasno po več mesecev kot polnopravni računski podčastnik. Nekaj časa je skrbel tudi za preskrbo vojakov s hrano. Zaradi neutrudnosti in sposobnosti je bil 8. avgusta 1915 predlagan za odlikovanje¹⁴³ in 5. oktobra 1915 je prejel Srebrni zaslužni križec na vojnem traku »v priznanje posebej skrbnega služenja pred sovražnikom« (in *Anerkennung besonders pflichttreuer Dienstleistung vor dem Feinde*).¹⁴⁴ Vojni trak je bil rdeče-bel trak, na katerem so se podeljevala odlikovanja za vojaške zasluge.¹⁴⁵

Franc Sovre se je poročil z učiteljico Rozo Morič. Zdi se, da je po vojni nekaj časa služboval v Ormožu in v Vuzenici.¹⁴⁶ Njegov sin Savo Sovre je bil akademski slikar: veja družine po Savotu se na splošno nagiba k umetnosti. Omeniti velja tudi, da je bil Savotov svak vplivni politik Joško Štrukelj, župan Nove Gorice.¹⁴⁷ Drugi Francev sin Dimitrij je bil profesor jezikoslovja na Univerzi v Stockholmu. Bil je pravi mitridat, saj naj bi obvladal več kot 20 jezikov.¹⁴⁸ V času smrti je Franc Sovre živel na Linhartovi 26.¹⁴⁹

Ivanka

Ivanka (* 4. avgust 1892, Šavna Peč; † 27. december 1976, Krško)¹⁵⁰ je bila notarska tajnica.¹⁵¹ Živela in umrla je v hiši svoje družine v Krškem.

Janez Sovre¹⁵²

Janez (* 1. april 1894, Šavna Peč; † 1. december 1944, Kozjansko)¹⁵³ je bil železniški uradnik kakor Franc. Njegova vojaščina je prav tako zanimiva kot vojaščina Antona Sovreta. Janez je bil v avstro-ogrsko vojsko vpoklican sredi avgusta 1914¹⁵⁴ in je služil v 17. ljubljanskem pehotnem polku. Vemo, da se je v 7. četi (torej 2. bataljonu) v času od 16. oktobra do 4. novembra 1914 boril

143 KA, MBA 102.639, 58. *Belohnungsantrag* Franca Sovreta za srebrni zaslužni križec.

144 *Verordnungsblatt* 65, št. 156 (5. oktober 1915), 3981.

145 Car, *Junaki avstrijskih armad*, 25.

146 Sodeč po tem, da se je v sin Savo rodil v Ormožu in potem osnovno šolo obiskoval v Vuzenici. Dobida, Karel: Sovrè, Savo (1928–2008). *Slovenska biografija*.

147 Kolenc in Kosovel, »Joško Štrukelj«, 65.

148 Ustni vir: Claudi Sovre.

149 Sprejemni listi pokopališča Žale, št. 189.

150 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1892, 64.

151 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

152 Da je bil verjetno Janez in ne Ivan (slednje ime navaja *Sistory*) nakazuje ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

153 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1894, 60.

154 KA, MBA 368.007, 510. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za zlato medaljo za hrabrost navaja 12. avgust; KA, MBA 1,109.235–1,109.240, 1060. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za drugo bronasto medaljo za hrabrost navaja 15. avgust.

pri Nyžnji Vovči/Wołczi Dolni, kjer sta bili sovražni strani vkopani zgolj 100 m druga od druge. Skupaj z rojakom Martinom Jankom, ki je bil doma iz Spodnje Straže pri Novem Mestu,¹⁵⁵ sta opravljala dolžnost kurirjev, včasih tudi med hudim sovražnikovim ognjem. Zaradi te zasluge sta bila 24. novembra 1914 predlagana za odlikovanje.¹⁵⁶ Poveljnik bataljona je sledeči dan na *Belohnungsantrag* glede Janeza pripisal še, da za bataljonsko poveljstvo opravlja ordonančno službo in da je tudi 23. novembra v kratkem času opravil svojo kurirsko zadolžitev, čeprav je nanj svoj ogenj usmerila strojnica in mu celo dvakrat preluknjala plašč in enkrat kapo. Janez je bil predlagan za srebrno medaljo za hrabrost 2. stopnje; prejel jo je 1. marca 1915.¹⁵⁷

Znova se je izkazal že v noči s 17. na 18. december 1914, med boji pri Jołłowi, znova v 2. bataljonu svojega pehotnega polka. Zaradi močnega sovražnega ognja se je enota skoraj zlomila; osebno je moral posredovati major Kolár, ki je zlasti z Janezovo pomočjo dosegel, da je enota vzdržala in se uspešno vkopala na svojem položaju. Zatem se je zopet izkazal kot kurir, saj je v sovražnem ognju pravočasno prenesel poročilo poveljstvu polka.¹⁵⁸ Zato je bil 28. decembra 1914 predlagan za odlikovanje; 29. decembra je bila za predlagano odlikovanje določena srebrna medalja za hrabrost 1. reda. Prejel jo je 24. aprila 1915.¹⁵⁹

20. julija 1915 je napredoval do čina četovodje (*Zugsführer*).¹⁶⁰ 3. septembra 1915 je kot poveljnik voda pri napadu na dvignjen teren vzhodno od Myškiva/Myszkowa v hudem boju zavzel strateško pomembno vzpetino in jo obranil pred več silovitimi ruskimi protinapadi, dokler ni prispela celotna četa. 28. septembra 1915 je bil predlagan celo za zlato medaljo za hrabrost, vendar so višje vojaške inštanice predlog znižale na le bronasto medaljo za hrabrost.¹⁶¹ Prejel jo je 29. decembra 1915.¹⁶²

Zaradi bolezní¹⁶³ je bil od 12. septembra do 9. novembra 1915 na bolniškem dopustu.¹⁶⁴ 30. januarja 1916 je izpričan kot aktivni četovodja, torej se je do takrat aktiviral (postal poklicni častnik), služil pa je kot »podčastnik za fronto« (*Unteroffizier hinter der Front*). Tega dne se je na severnem pobočju

155 Danes kraj brez samostojnega imena ob Cerkvi Marijinega vnebovzjetja: del naselij Drča, Dule, Podreber in Gaj.

156 KA, MBA 33.103, 16. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za prvo srebrno medaljo za hrabrost 2. stopnje.

157 *Verordnungsblatt* 65, št. 32 (1. marec 1915), 677.

158 KA, MBA 95.821, 53. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za srebrno medaljo za hrabrost 1. stopnje.

159 *Verordnungsblatt* 65, št. 56 (24. april 1915), 1162.

160 KA, MBA 368.007, 510. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za drugo srebrno medaljo za hrabrost 2. stopnje.

161 Prav tam, 195.939, 145. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za zlato medaljo za hrabrost.

162 *Verordnungsblatt* 65, št. 216 (29. december 1915), 5622.

163 KA, MBA 368.007, 510. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za drugo srebrno medaljo za hrabrost 2. stopnje.

164 Prav tam, 1, 109.235–1, 109.240, 1060. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za drugo bronasto medaljo za hrabrost.

Šmihela s še dvema pešakoma prostovoljno javil za patroljiranje. Odplazil se je k italijanskim položajem in tam slišal informacijo, da bo naslednjega večera prispela zamenjava. K Italijanom je vrgel še ročne granate in se nato med sovražnim ognjem vrnil nazaj k avstro-ogrskim položajem. Avstro-ogrška artilerija je nato lahko zmotila zamenjavo, za katero je izvedel. Zaradi te akcije je bil Janez 12. februarja predlagan še za drugo srebrno medaljo za hrabrost 2. stopnje. »Zelo hraber in v vseh ozirih zanesljiv podčastnik,« je na *Belohnungsantrag* pripisal predlagatelj.¹⁶⁵ Janez je bil odlikovan 27. julija 1916.¹⁶⁶ Druga podelitev istega odlikovanja se je zaznamovala s ploščico na traku.¹⁶⁷

Od 30. junija do 1. novembra 1916 je Janez zopet imel dopust.¹⁶⁸ Po vrnitvi je že nosil čin četovodje-titularnega narednika (*Zugsführer, Titularfeldwebel*) in je služil kot glavni podčastnik čete (*Dienstführer*). Izpričano je, da se je 6. novembra 1916 izkazal pri spopadu med patroljama na Monte Cucco. Gorá s tem imenom je mnogo: očitno gre za Monte Cucco di Pozze, ki leži ravno tam, kjer je v začetku novembra 1916 potekal odsek fronte med avstro-ogrsko 12. pehotno brigado, ki so ji pripadali trije bataljoni 17. pehotnega polka, in pa italijansko 9. skupino alpinov.¹⁶⁹ V zvezi s tem spopadom je bil Janez 4. februarja 1917 predlagan še za drugo bronasto medaljo za hrabrost.¹⁷⁰ Prejel jo je 17. oktobra 1917.¹⁷¹

Medalje za hrabrost so bile namenjene običajnim vojakom in podčastnikom: vseh stopenj skupaj je bilo podeljenih skoraj dva milijona.¹⁷² Tako Janezovih pet odlikovanj, čeprav so bile gotovo pridobljene z velikimi zaslugami, ni bilo tako prestižnih kot so bila odlikovanja, pridržana za častnike (*Signum laudis*, vojaški zaslužni križec, redovi). Le-te sta prejela Anton in Karel.

Skozi odlikovanja, ki jih je prejel v prvi svetovni vojni, se nam Janez Sovre kaže kot posebej drzna osebnost. V tej luči ni nenavadno, da se je med drugo svetovno vojno, v starosti že skoraj 50 let, pridružil partizanom. Življenje je izgubil 1. decembra 1944 na Kozjanskem, nedaleč od svojih rodni krajev. V času smrti je živel v Št. Vidu pri Ljubljani in bil poročen. Sicer za podrobnejše okoliščine njegove smrti očitno ni vedela niti njegova družina; pri njegovem vnosu v krstno knjigo je namreč navedeno, da kraj njegove smrti ni znan, datum pa je

165 KA, MBA 386.007. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za drugo srebrno medaljo za hrabrost 2. stopnje.

166 *Verordnungsblatt* 66, št. 134 (27. julij 1916), 3783.

167 Car, *Junaki avstrijskih armad*, 126.

168 KA, MBA 1, 109.235–1, 109.240, 1060. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za drugo bronasto medaljo za hrabrost.

169 Prim. ÖULK 1916/II, *Beilagen*: priloga 13, zemljevid *Lage auf den Hochflächen am 1. November 1916* in pa spletni zemljevid *outdooractive* na osnovi *OpenStreetMap*.

170 KA, MBA 1, 109.235–1, 109.240, 1060. *Belohnungsantrag* Janeza Sovreta za drugo bronasto medaljo za hrabrost.

171 *Verordnungsblatt* 67, št. 194 (17. oktober 1917), 7365.

172 Car, *Junaki avstrijskih armad*, 114, 127.

pavšalen (31. maj 1945).¹⁷³ Podatke o njegovi smrti je objavil šele Seznam žrtev 2. svetovne vojne Inštituta za novejšo zgodovino na portalu *Sistory*.

Baltazar Sovre – Bolček

Baltazar – Bolček (* 10. december 1895, Šavna Peč; † 22. december 1937, Sovjetska zveza)¹⁷⁴ je v šolskem letu 1911/1912 začel obiskovati V. razred višje realke v Ljubljani.¹⁷⁵ Bival je pri svojem stricu Blažu Sovretu in teti Mariji; vmes sta namreč prodala kmetijo pri Trbovljah in leta 1918 kupila hišo na Bernkerjevi ulici v Zeleni Jami (današnji naslov Bernekerjeva 22). Imela sta tudi rejenko Terezijo Fabjan (* 1901, † 1983), prvič poročeno Franko, drugič poročeno Javoršek.¹⁷⁶ Da je Baltazar živel pri stricu, izpričujejo spomini njegovega prijatelja Antona Suhadolca (* 1897, † 1983),¹⁷⁷ ki je prav tako živel v Zeleni Jami in se šolal na ljubljanski realki: obiskoval je letnik nižje od Baltazarja.

Leta 1914 je Baltazar maturiral; navedel je, da še ne ve, kaj bo po poklicu.¹⁷⁸ Zdi se, da je bil v vojsko vpoklican najbolj zgodaj konec leta 1914, saj ga članek *Ponos domovine* (gl. zgoraj) še ne omenja kot vojaka. 1. oktobra 1917 je Baltazar postal praporščak v rezervi pri cesarsko-kraljevem domobranstvu, in sicer pri 2. ljubljanskem polku gorskih strelcev (nekdanji 27. domobranski pehotni polk).¹⁷⁹ S 1. februarjem je bil povišan v rezervnega poročnika.¹⁸⁰ Ni znano, da bi prejel kakšno odlikovanje.¹⁸¹

Baltazar Sovre se ni nikdar vrnil domov. Njegova usoda ni bila znana niti njegovi družini¹⁸² niti Suhadolcu, čeprav slednji omenja, da sta se z Baltazarjem med vojno še nekajkrat srečala in si tudi dopisovala.¹⁸³ Šele v nedavno izdani knjigi *Nestajali netragom* objavljeni podatki kažejo, da je očitno padel v rusko ujetništvo in po vojni prostovoljno ostal v Sovjetski zvezi. Po podatkih iz sovjetskih arhivov je bil Baltazar 28. avgusta 1937, med velikimi stalinističnimi čistkami, katerih cilj je bilo tudi prebivalstvo jugoslovanskega porekla, prijet v Balti v Ukrajini (odeška oblast), kjer je živel. NKVD ga je decembra zaradi »vohunjenja, protisovjetske agitacije in propagande« obsodila na smrt. 22. decembra 1937 je bil ustreljen. Sovjetska zveza ga je leta 1989 rehabilitirala.¹⁸⁴

173 NAM, Krstna matična knjiga Marija Širje 1850–1900, 1894, 80.

174 Prav tam, 1895, 99. Za podatke o smrti gl. spodaj.

175 *Jahresbericht der Staats-Oberrealschule in Laibach* 1911/1912, 83.

176 Okrajno sodišče Ljubljana, Zemljiška knjiga Udmat, vložek št. 264; prim. Kragl, »Zelena Jama«, 163.

177 Suhadolc, *Spomini Antona Suhadolca*.

178 *Jahresbericht der Staats-Oberrealschule in Laibach* 1914/1915, 23.

179 *Verordnungsblatt für Landwehr* 48, št. 149 (17. september 1917), 2470.

180 Prav tam, 49, št. 48 (17. april 1918), 1319.

181 Vsaj do 1918 ne; v *Ranglisten der Landwehr* 1918 (podatki popolnoma ažurirani za do konca leta 1917), 380 je naveden brez odlikovanj.

182 Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

183 Zasl. prof. dr. Anton Suhadolc, sin ga. Suhadolca, mi je potrdil, da ta korespondenca ni ohranjena.

184 Vujošević, *Nestajali netragom*, 255.

PO VOJNI

Anton Sovre je svoj študij klasične filologije zaključil šele po vojni, in sicer na Univerzi v Ljubljani. Po koncu študija v Gradcu mu je namreč ostal še določen »dolg«: ni imel formalnih kvalifikacij za poučevanje stare grščine v razredih višje gimnazije. Zato se je 22. julija 1924 na ljubljanski Filozofski fakulteti prijavil na diplomski izpit.¹⁸⁵ Predložil je klavzurno nalogo za staro grščino z naslovom *Platonova Apologija*; ocenil jo je Fran Bradač 15. oktobra 1924, in sicer z oceno 10. V okviru diplomskega izpita je Sovre opravil štiri ustne izpite; na vseh so komisijo sestavljali Vojeslav Mole, Ivan Lunjak, Fran Bradač in Karel Oštir. Prvi ustni izpit je imel 18. oktobra 1924 pri Bradaču, in sicer iz stare grščine. Prejel je tri vprašanja: Evripid, sofisti in pa prevod Evripidove *Medeje* 522–550; izpit je opravil z oceno 9 (prav dobro). Sovretovo klavzurno nalogo iz latinščine z naslovom *Cezar Augustus in njegov vpliv na rimsko slovstvo* je ocenil Ivan Lunjak 17. februarja 1925, in sicer z oceno 9; zlasti mu je očital, da je Sovre popolnoma prezrl Kornelija Gala. Sovre je 20. februarja 1925 opravil še tri ustne izpite. Za latinsko filologijo mu je Ivan Lunjak zastavil vprašanje iz kritike Horacijeve lirike, poleg tega pa mu je naložil skandiranje, prevod in interpretacijo Horacijevih *Carmina* 1.37.1.–12; Sovre je prejel oceno 9. Za rimske starožitnosti mu je Vojeslav Mole zastavil vprašanja: lari, penati in geniji; rimski tempelj; in pa ptujski spomeniki ter Mitrov kult. Sovre je zadnjo temo gotovo dobro obvladal, saj je bil prevajalec temeljnega arheološkega vodnika po Ptuj, ki ga je leta 1925 izdal Mihael Abramič.¹⁸⁶ Za ta izpit je prejel oceno 8 (prav dobro). Za latinsko primerjalno jezikoslovje pri Karlu Oštirju je prejel vprašanja θρίαμβος – *triumphus*; φοῖνοϰ – *vinum*; italški narodi in jeziki; *Falernus* – *Fu-fl-unu*. Pri tem izpitu se je Sovre odrezal najslabše; izdelal ga je zgolj z oceno 6 (dobro). Z izpiti 20. februarja 1925 je Sovre opravil še zadnje študijske obveznosti in si tako naposled pridobil polne diplomske kvalifikacije.

V šolskih letih 1926/1927–1931/1932 je bil profesor na Klasični gimnaziji v Ljubljani (predhodnici današnje Gimnazije Jožeta Plečnika).¹⁸⁷ Latinščino je učil tudi kasnejšega arheologa in antičnega zgodovinarja Jožeta Kastelica (* 1913, † 2003),¹⁸⁸ razrednik pa je bil mdr. svetovno priznanemu fiziku Antonu Moljku (* 1916, † 1998), pa tudi Andreju Župančiču, sinu Otona Župančiča, in Antonu Nahtigalu, sinu slavista Rajka Nahtigala, kar ga je gotovo še dodatno povežalo s kulturniškimi in intelektualnimi krogi.¹⁸⁹ V 1. letniku je bil v njegovem razredu tudi Emil Auersperg (* 1916, † 2003), zadnji pripadnik

185 ZAMU I Filozofska fakulteta, Diplomski izpiti, TE 10, ov. 5.17.

186 Abramič, *Poetovio*.

187 Gl. tudi izvestja Klasične gimnazije za šolska leta 1929/1930–1932/1933; pred tem jih ni, saj so po 1918/1919 začasno nehala izhajati.

188 Hriberšek, »Sovretov prevod«, 44.

189 ZAL 184, Klasična gimnazija v Ljubljani, TE 15–16. *Glavni katalog 1926/1927–1928/1929*.

velikovaške veje plemiške rodbine Auersperg po moški liniji.¹⁹⁰ Vedènje mladega Auersperga sicer očitno ni bilo ravno plemiško. Bil je kaznovan zaradi pretepanja, nato pa je prejel še ukor zaradi »nedostojnega vedenja v cerkvi in motenja pouka«. Sovre je pri opombah o učencu na Auerspergovem matičnem listu posegel po precej ekspresivnih izrazih: v rubriki *Učenje* je navedel »deveta briga«, v rubriki *Splošno* pa: »Zelo nadarjen, razposajen, potrebuje krepke uzde, v jedru dober.« Auersperg letnika ni izdelal.¹⁹¹

Posebej zanimivo pa je, da je bil Sovre razrednik Zorki Bradač, kasneje priznani pianistki in pedagoginji, ki je bila tudi hči Frana Bradača, že omenjenega Sovretovega stanovskega kolega, ki je takrat že predaval klasično filologijo na Univerzi v Ljubljani. Zorka Bradač je napisala dvoje spominov in v prvem delu, *Neslutena moč ljubezni*, se spominja tudi Sovreta.

Naš razrednik je bil že omenjeni profesor Anton Sovre. Latinščino smo imeli sedem ur tedensko. V soboto je bil namreč tudi pouk, latinščino smo imeli ob torkih prvo in zadnjo, peto uro. Prvo uro smo na primer pisali šolsko nalogo, peto uro pa smo jo skorigirano že dobili nazaj. In že prva nagrada. Gospod profesor nam je dal kmalu na začetku prvega semestra pisati nalogo, sploh prvo šolsko nalogo, prevod iz slovenščine v latinščino. Kdor jo bo napisal popolnoma brez vsake najmanjše napake, dobi nagrado 5 dinarjev. Kmalu bi se mi zataknilo, ker sem napisala galina z enim l, potem pa sem k sreči popravila v gallino (kokoš). Dobila sem nagrado in še danes čuvam ta list, na katerem je z rdečim napisano: nagrada 5 dinarjev. Profesor Sovre je bil zelo zahteven učitelj, poleg tega sem imela doma še klasičnega filologa, papana. Lahko si potem predstavljate, da sem latinščino resnično obvladala. (Bradač, *Neslutena moč ljubezni*, 104–105)

Zadnjo trditev potrjuje podatek, da je Zorka Bradač pri latinščini v 2. letniku edina v razredu prejela oceno prav dobro.¹⁹² Sam Sovre jo je sicer v glavnih katalogih označeval kot »zelo nadarjeno«, »zamerljivo«, »nekoliko samoljubno« in pa »jezikavo«. Še bolj zanimiv pa je drugi del spominov Zorke Bradač, *Sijaj resnice*. V njej je objavila svojo spominsko knjigo, v katero so se ji vpisali med drugimi mnogi takratni osrednji kulturniki. Eden od njih je bil tudi Sovre, napisal pa ji je elegični distih v latinščini: *Quae tibi nunc roseam radians Aurora iuventam / collustrat, vitae nuntia nil placidae!* (»Kakšna žareča zora ti zdaj razsvetljuje rožnato mladost, znanilka prav nič mirnega življenja!«) Gre za besedno igro: ime Zorka je v latinščino prevedel z besedo *aurora*, »zora«. Sovre je elegičnemu distihu pripisal še posvetilo: »Dne 15. maja 1929, svoji pridni učenki v spomin napisal Anton Sovre«.¹⁹³

190 Mal, Josip: Auersperg. *Slovenska biografija*.

191 ZAL 184, Klasična gimnazija v Ljubljani, TE 15. Glavni katalog 1926/1927, št. 1.

192 ZAL 184, Klasična gimnazija v Ljubljani, TE 15. Glavni katalog 1927/1928.

193 Bradač, *Sijaj resnice*, 210–11.

V šolskih letih 1934/1935–1937/1938 je Sovre poučeval na II. državni realni gimnaziji (predhodnici današnje gimnazije Poljane), kjer je sam opravil višjo gimnazijo in kjer je že pred prvo svetovno vojno poučeval kot suplent.¹⁹⁴ V tem času se je s študijskim potovanjem po Grčiji 1. julija–24. avgusta 1936 pripravil na pisanje svojega najpomembnejšega zgodovinopisnega dela, *Starih Grkov*.¹⁹⁵

ZAKLJUČKI

Iz podatkov o Sovretovem izvoru je ključna ugotovitev, da se je še rodil v kmečki družini in v zelo težkih razmerah, vendar je v času njegove mladosti očetu družino uspelo gmotno dovolj preskrbeti, da je vsem otrokom omogočil dobro izobrazbo in vzpon iz delavskega v srednji razred.

Poudariti velja tudi to, da je bilo za življenjsko pot Antona III. gotovo ključno dejstvo, da so Sovretovi očitno cenili izobrazbo. Zgovorno je že to, da se je njegova teta Ana Sovre naučila brati, čeprav se ni nikoli šolala, in da se je samoiniciativno izučila za šiviljo.¹⁹⁶ Njegova starša pa sta bila kasneje pripravljena v izobrazbo tudi finančno veliko vložiti. Anton Sovre III. je bil torej rojen v okolje, spodbudno za njegove intelektualne sposobnosti in interese.

Življenjepisi Sovretovih sorojencev še dodatno potrjujejo to ugotovitev. Vsi razen Alojzije so opravljali intelektualne poklice: družina kmečkega izvora s skromnim premoženjem je dala univerzitetnega profesorja, ravnatelja, dva železniška uradnika in tajnico. Med prvo svetovno vojno so bili vsi Sovretovi bratje razen Janeza častniki, pa tudi Janez, ki je bil podčastnik, je bil kar petkrat odlikovan za hrabrost.

Matic Kristan
Univerza v Ljubljani
matic.kristan@gmail.com

BIBLIOGRAFIJA

Okrajšave arhivskih virov

AS – Arhiv Republike Slovenije

AUW – Archiv der Universität Wien

KA – Kriegsarchiv Wien

¹⁹⁴ *Izvestje II. državne realne gimnazije 1934/1935–1937/1938*.

¹⁹⁵ ZAL 186, Poljanska gimnazija v Ljubljani, Delovodnik 1934–1938 (TE 4), 1936, št. 795.

¹⁹⁶ Ustni vir: Ana Černuta Deželak, po Mihaličevih spominih.

NAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana
 NAM – Nadškofjski arhiv Maribor
 NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka
 ZAC – Zgodovinski arhiv Celje
 ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
 ZAMU – Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani

Avdiovizualni viri

Harb, Miran. *Reportaža »Anton Sovre« – ob 120-letnici rojstva*. Maribor: RTS, 2005.
 Herek, Boža in Bojan Herek. *Sofra iz Šavne Peči*. Laško: Vigred, 2005.

Elektronski viri

Family Search. <https://www.familysearch.org/> (obiskano 8. januar 2022)
 Poročna matična knjiga župnije Rossau 1908–1910. *Matricula*. data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/09-rossau/02-19/?pg=1 (obiskano 8. januar 2022)
 Sprejemni listi pokopališča Žale (»Slovenia, Ljubljana, Funeral accounts, 1937–1970«), št. 189. (obiskano 8. januar 2022)
 Suhadolc, Anton. *Spomini Antona Suhadolca*. suhadolc.weebly.com/blog (obiskano 8. januar 2022)

Druga literatura

Abramič, Mihael. *Poetovio: vodnik po muzeju in stavbnih ostankih rimskega mesta*. Ptuj: Muzejsko društvo, 1925.
 Bartol, Vladimir. »Obisk pri slovenskem humanistu.« *Primorski dnevnik* 13.155, 30. junij 1957, 3.
 Bradač, Zorka. *Neslutena moč ljubezni*. Ljubljana: Forma 7, 2001.
 Bradač, Zorka. *Sijaj resnice*. Grosuplje: Mondena, 2005.
 Brumen, Fran. »Spomini na profesorja Sovreta.« V: Kajetan Gantar et al., ur., *Sovretov zbornik*, 17–18. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 1986.
 Car, Pavel. *Slovinci – junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja*. Ljubljana: Signum Laudis, 2017.
 Cvirn, Janez. *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2015.
 Gantar, Kajetan. »Rod in domačija Antona Sovreta.« *Jezik in slovstvo* 27 (1981): 82–83.
 Gantar, Kajetan. *Utrinki ugaslih sanj*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
 Hriberšek, Matej. *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2005.
 Hriberšek, Matej. »Prvi slovenski doktorji klasične filologije z graške univerze.« *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 29–53, št. 1–2 (2020): 23–80.
 Hriberšek, Matej. »Sovretov prevod Sofoklovega Kralja Ojdipa in njegova ustvarjalna leta na Ptuj.« V: Mira Petrovič, ur., *Anton Sovre in Ptuj*, 20–49. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča, 2019.
 Jakopin, Franc. »Slovenski priimek Sovrè.« *Jezik in slovstvo* 21 (1975/1976): 172–73.
 Kolenc, Petra in Blaž Kosovel. »Joško Štrukelj – karizmatični župan z vizijo. V spomin ob 10. obletnici smrti.« *Razpotja* 10 (2019): 64–70.
 Kragl, Viktor. »Zelena jama.« *Kronika slovenskih mest* 7 (1940): 158–225.
Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918, V/2, Beilagen (ÖULK). Dunaj: Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1934.

- Pavlica, Hedvika, ur. *V Šavni Peči obujamo spomine: prvi Sovrétoev večer, 28. junija 1997*. Šavna Peč: samozaložba, 1997.
- Sovre, Anton. »Tolstojev svetovni nazor.« *Omladina* 5, št. 8 (1908): 124–26.
- Vujošević, Ubavka. *Nestajali netragom*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019.
- Žnidaršič-Žagar, Sabina. *Ora et labora – in molči ženska!* Ljubljana: Založba /*cf, 2000.

POVZETEK

Članek opisuje mladost in šolanje Antona Sovreta, kasneje znamenitega klasičnega filologa in prevajalca. Rodil se je v kmečki družini v Šavni Peči, kjer je tudi odrasel. Njegov oče je bil po železniški nesreči invalidsko upokojen in družina se je preselila v Krško. Nižjo gimnazijo je Sovre opravil v Celju, višjo pa v Ljubljani. Sprva je študiral na Dunaju, kjer je bil tudi predsednik društva slovenskih študentov Slovenija; kasneje je študiral v Gradcu. Leta 1912 se je prijavil h klavzurnim izpitom, ki pa mu jih ni uspelo opraviti v celoti. Med prvo svetovno vojno se je poročil z Albino Schöner. Diplomiral je šele leta 1925 z diplomskimi izpiti na Univerzi v Ljubljani. Članek povzema tudi življenjske poti Sovretovih sedmih sorojencev, skupaj z vojaško službo vseh njegovih petih bratov med prvo svetovno vojno.

Ključne besede: Sovre, klasična filologija, Šavna Peč, gimnazija, Univerza na Dunaju, Univerza v Gradcu, Univerza v Ljubljani, prva svetovna vojna

SUMMARY

Anton Sòvre and Anton Sovrè: A Long Journey to Classical Philology

The article describes the youth and education of Anton Sovre, who went on to become an eminent classical philologist and translator. He was born in a family of farmers in the village of Šavna Peč, where he also grew up. His father retired as an invalid after a railway accident and the family moved to the town of Krško. Sovre obtained lower secondary education in Celje and higher secondary education in Ljubljana. At first he studied at the University of Vienna, where he was also the president of *Slovenija*, a society of Slovene students; later on, he studied at the University of Graz. He applied for final exams in 1912, but failed to complete them in entirety. He married Albina Schöner during the First World War. He graduated as late as 1925 by taking graduation exams at the University of Ljubljana. In addition, the article summarises the lives of his seven siblings, including the military service of all of his five brothers during the First World War.

Keywords: Sovre, classical philology, Šavna Peč, gymnasium, University of Vienna, University of Graz, University of Ljubljana, First World War

Klasični jeziki v šoli

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.101-133>

Andreja Inkret

O branju izvirnih besedil pri pouku klasičnih jezikov

UVOD ALI ZAKAJ RIMSKI SENATOR NI VEDEL POVEDATI, O ČEM GOVORI CICERO

Posrečena šala, ki kroži po internetu, prikazuje pomembno srečanje v rimskem senatu. Zborovanje je v teku, Cicero že govori, eden izmed senatorjev na srečanje zamuja. Ko se končno zadihano prerine do svojega sedeža, se pri kolegu pozanima, o čem govornik razpravlja. Ta mu odgovori: »Ne vem, še ni prišel do glagola.«

Šala je seveda anahronistična; aludira na način, ki stoletja po tem, ko so v rimskem senatu živahno razpravljali govorniki, bralcu pomaga pri razumevanju zahtevnejših izvirnih besedil, pisanih v latinščini. Ta spodbuja analitično, na sintaktične enote osredinjeno branje, ki izhaja iz temeljne premise, da je glagol, natančneje, osebna glagolska oblika kot težišče stavka tista enota, pri kateri je priporočljivo začeti z razvozlavanjem daljših stavkov in povedi. Šala se torej navezuje na tradicionalni postopek branja oziroma prevajanja po skladenjski prioriteti, ki ga pri pouku klasičnih jezikov spodbujamo tudi v našem prostoru.¹

Spodbujanje k prevajanju po skladenjski prioriteti je tesno zvezano s specifičnim načinom poučevanja latinščine kot tujega jezika, ki ga v temelju zaznamujeta dve pomembni dejstvi. Prvič, latinščina že dolgo ni več jezik, ki bi ga uporabljali v vsakdanji komunikaciji, vsaj ne na način modernih tujih jezikov. Temeljni cilj pouka klasičnih jezikov je tako branje izvirnih besedil,² to za učenca, dijaka oziroma študenta nedvomno predstavlja izziv posebne vrste. Z izvirnimi besedili imamo namreč praviloma v mislih jezikovno in idejno

1 Čprav bomo v članku govorili v prvi vrsti o latinščini in navajali zgolj latinske primere, se vse ali vsaj večina zapisanega – *mutatis mutandis* – nanaša tudi na poučevanje stare grščine.

2 Gl. *Učni načrt - Latinščina*, 5.

zahtevna literarna besedila, nastala v obdobju antike ali kasneje, besedila torej, ki še po letih učenja največkrat zahtevajo počasno, natančno branje, podkrepljeno s slovarji, slovnico in tudi dodatnimi komentarji. In drugič, klasična jezika sta vpeta v mnoge moderne jezike, ki se jih učimo in jih govorimo.³ V tem kontekstu gre podčrtati predvsem, da jezikovni pouk klasičnih jezikov pomeni tudi splošnejši vpogled v jezik kot logičen in abstrakten sistem, obenem pa »omogoča medjezikovno primerjavo« na ravni jezikovnih lastnosti, pravil in pojavov.⁴ Didaktični postopek branja oziroma prevajanja po skladenjski prioriteti torej učencem olajša pot do razumevanja zahtevnih izvirnih besedil; slovnično-analitični temelj tega postopka pa ima – vsaj tako se zdi – logično zaledje v pomenu latinščine kot gramatičnega zgleada, pa tudi, kot bomo še poudarili, v tradiciji njenega poučevanja.

A prevajanje po skladenjski prioriteti je bilo v zadnjih desetletjih, predvsem v anglosaksonskem svetu, deležno številnih kritik, kot antipod pa se vse bolj uveljavlja alternativna bralna tehnika, ki zagovarja linearno branje, torej branje po naravnem vrstnem redu, začevši s prvo besedo oziroma besedno zvezo v stavku ne glede na njeno skladenjsko funkcijo. Zagovorniki njen obstoj mnogokrat precej ostro utemeljujejo prav na domnevni neustreznosti, celo škodljivosti, prevajanja po skladenjski prioriteti.⁵ Na prvi pogled se zdi, da je linearni način branja zvezan z alternativnimi metodami poučevanja klasičnih jezikov, in sicer v prvi vrsti s tistimi, ki so se izoblikovale kot različice t. i. naravnih metod poučevanja modernih jezikov in temeljijo na postulatu, da mora biti pouk slovnice močno zmanjššan, induktiven ter kot tak zgolj podpirati osrednji cilj, torej večino branja izvirnih besedil.⁶ A vendar se linear-

3 Najbolj očitno seveda zato, ker stara grščina in latinščina predstavljata izvor pomembnega dela besedišča mnogih modernih jezikov; Nation (*Learning vocabulary in another language*, 324) tako navaja, da sodobna *lingua franca*, angleščina, vsebuje 51 odstotkov besedišča, ki izvira iz latinščine, ob čemer so seveda upoštewane tudi besede, prevzete iz francoščine. Green (*The Greek & Latin Roots of English*, xi) piše celo o več kot šestdesetih odstotkih besed starogrškega oziroma latinskega izvora v angleščini.

4 *Učni načrt – Latinščina*, 6.

5 Gl. npr. Jones in Sidwell, »Preliminary remarks«, v, ki zapišeta, »da moramo učence – če naj bi latinsko brali suvereno – od samega začetka spodbujati, naj latinska besedila razumejo besedo za besedo in besedno zvezo za besedno zvezo v istem vrstnem redu, kot so bila zapisana«. V zadnjih dvajsetih letih zasledimo vrsto zapisov, ki se osredotočajo na branje v naravnem vrstnem redu: gl. npr. Bextermöller, »Reading Latin and the need for empirical research: A psycholinguistic approach to reading comprehension in Latin«, Hansen, »Latin word order for reading competence«, Markus in Pennell-Ross, »Reading proficiency in Latin through expectations and visualization«, Harrison, »Exercises for Developing Prediction Skills in Reading Latin Sentences«, Hoyos, »Decoding or Sight-Reading? Problems with understanding Latin«, McFadden, »Advanced Latin Without Translation? Interactive Text-Marking as an Alternative Daily Preparation«, McCaffrey, »When Reading Latin, read as the Romans did«, Russell, »Read Like a Roman: Teaching Students to Read in Latin Word Order«.

6 Najpomembnejša se zdi metoda bralnega pristopa (*reading approach*), ki je postala ena izmed vodilnih metod poučevanja klasičnih jezikov v anglosaksonskem svetu; v Veliki Britaniji tako predstavlja najpogostejši način poučevanja klasičnih jezikov, priljubljena pa je tudi v Združenih državah Amerike (gl. Hunt, *Starting to Teach Latin*, 139).

ni pristop k branju v svojem temelju ne zdi (vsaj ne več) vezan na specifično didaktično metodo poučevanja klasičnih jezikov; spodbujajo ga tudi novejši učbeniki, ki sledijo bolj tradicionalnim načinom poučevanja.⁷ Nasprotno v našem prostoru didaktična praksa prevajanja po skladenjski prioriteti ostaja precej zakoreninjena.⁸

Namen pričujočega prispevka je soočiti obe bralni tehniki in premisliti njuno uporabnost; takšna *synkrisis* se zdi v prvi vrsti dobrodošla zato, ker se dotika nekaterih temeljnih vprašanj, povezanih z didaktiko klasičnih jezikov. Na primer, kako pravzaprav zares razumemo naš temeljni cilj – branje izvirnih besedil? Kakšno je razmerje med tradicionalno šolsko bralno prakso, *prevajanjem* klasičnih besedil, in – *branjem* oziroma *bralnim razumevanjem* (vprašanje, ki se izkaže za veliko bolj kompleksno, kot je videti na prvi pogled)? Do katere mere lahko šolsko ukvarjanje z latinskimi in starogrškimi besedili vzporedimo z *bralnim razumevanjem* kot kompetenco, ki jo razvijamo pri pouku modernih tujih jezikov? In še, kako način branja, ki ga kot učitelji spodbujamo in ki se na prvi pogled morda zdi vezan le na ukvarjanje z daljšimi izvirnimi odlomki in potemtakem na višjo stopnjo učenja klasičnih jezikov, vpliva na začetni pouk klasičnih jezikov? Ali vpliva na oblikovanje učenčeve predstave, ideje o latinščini kot jeziku? Bi morda moral vplivati tudi na jezikovni pouk, ki ni neposredno vezan na branje, na primer na izbiro slovnčnih vaj? In nenazadnje, kaj so prednosti posamične bralne tehnike, se morda katera zdi primernejša, ko nam gre za spodbujanje ene bistvenih komponent razumevanja izvirnih besedil v klasičnih jezikih – doživljanje literature?

DVE TEHNIKI BRANJA

Prevajanje po skladenjski prioriteti

Postopek branja po skladenjski prioriteti se zdi neločljivo povezan s prevajanjem kot tradicionalnim didaktičnim načinom urjenja jezikovnih zmožnosti v klasičnih jezikih. Ko K. Pavlič Škerjanc opisuje najpogostejše napake pri šolskem prevajanju izvirnih odlomkov in možne vzroke zanje, omeni tudi slabo prevajalsko tehniko in v njen izogib predlaga več korakov, ki učenca postopoma pripeljejo do cilja: dobrega prevoda. Ti obsegajo pripravo na branje – diagonalno branje besedila, zaznamovanje neznanih besed; poglobljeno branje,

7 Tak primer je npr. učbenik *Learn to Read Latin* (avtorja A. Keller in S. Russell, Yale University Press, 2006); prim. tudi op. 8 spodaj.

8 Slovenski prevod učbenika *Learn to Read Latin – Latinščina od besed do branja* (avtorja A. Keller in S. Russell, prev. D. Movrin, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011, 44) tako v razdelku »Priporočila za branje in prevajanje latinskih stavkov« izvirno navodilo avtorjev učbenika, naj učenec sledi linearnemu vrstnemu redu, ustrezno prilagodi slovenski tradicionalni praksi in tako slovenskim bralcem priporoča pristop po skladenjski prioriteti.

ki vsebuje razčlenitev besedila na manjše enote in njegovo analizo; delovno verzijo prevoda; in končno izdelano ter tem bolj dovršeno različico prevoda.⁹ V fazi poglobljenega branja besedila tako učenec najprej besedilo sistematično razčleni na posamične enote, pri čemer so mu v pomoč vse, osebne in neosebne glagolske oblike, pozornost pa nameni tudi povezovalom:

Učenec naj v celotnem besedilu zaznamuje veznike, tako podredne kot priredne, ter oziralne in vprašalne zaimke in prislove. Z identifikacijo predikatov je učenec že opredelil osnovna dejanja oz. dogajanja v besedilu, s povezovali pa je spoznal odnose med njimi.

(Pavlič Škerjanc, »Gradatim ali po korakih do boljšega prevoda«, 95)

Sledi natančno branje in po posamičnih delih tudi sprotno prevajanje besedila; ob tem učenec »upoštevata pomensko hierarhijo stavčnih členov«:

Učenec se loti prevajanja prve enote besedila. Začne s predikatom glavnega stavka in analizira glagolsko obliko v njem; iz osebe in števila bo dobil podatek o drugem pomembnem členu predikacijske sintagme, o subjektu. Tako ga bo gotovo lažje pravilno identificiral, kot če bi – navajen stavkov v gramatičnem besednem redu – začel kar pri prvi besedi v tekstu. Iz pomena predikata bo dobil podatek tudi o glagolovi tranzitivnosti in rekciji oz. o tem, ali lahko v stavku pričakuje objekte oziroma v katerem sklonu bodo. Kategorija časa glagolske oblike v predikatu bo napovedala med drugim tudi morebitna adverbialna določila, besedna ali stavčna, kategorija načina pa nam bo dala sklepati, kako bo verjetno izražen agens. Ko so identificirana, analizirana in prevedena vsa jedra glavnih stavčnih členov, se učenec loti še delnih oz. odvisnih stavčnih členov, atributov, predikatnikov in predikativov. Podoben postopek ponovi tudi v odvisnih stavkih in odvisnih konstrukcijah.

(Pavlič Škerjanc, »Gradatim ali po korakih do boljšega prevoda«, 95–96)

Do razumevanja besedila bralec torej prihaja analitično, z razčlenjevanjem in sklepanjem, izhajajoč iz hierarhije stavčnih členov. Če postopek ponazorimo s sintaktično precej kompleksnim (a za klasično literaturo nikakor ne netipičnim) primerom iz Cezarjevih *Galskih vojn* (1.19.1):

Quibus rebus **cognitis**, cum ad has suspiciones certissimae res **accederent**, quod per fines Sequanorum Helvetios **traduxisset**, quod obsides inter eos **dandos curasset**, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis sed etiam **inscientibus** ipsis **fecisset**, quod a magistratu Haeduum **accusaretur**, satis **esse** causae **arbitratur** quare in eum aut ipse **animadverteret** aut civitatem **animadvertere iuberet**.

9 Pavlič Škerjanc, »Gradatim ali po korakih do boljšega prevoda«, 94–96, gl. tudi primer vaje v prevajanju: *ibid.*, 97–99.

V zgornjem besedilu, ki je zapisano v eni povedi, smo označili vse glagolske oblike, predikat glavnega stavka pa podčrtali. Po postopku branja po skladenjski prioriteti bi torej dijak začel pri predikatu glavnega stavka »arbitrabatur«, nato pa besedilo analiziral naprej, sledeč hierarhiji drugih stavčnih členov, pri čemer bi počasi dodajal še druge dele povedi in tako postopoma prišel do prevoda celotnega odlomka. Najprej bi torej razvezal jedro sestavka, v katerem Cezar pove, kaj je potrebno storiti z Dumnoriksom, vodjo Hedučanov: »Presodil je (*i.e. Cezar*), da to zadostuje (*satis esse causae*), da ga kaznuje bodisi sam (*quare in eum aut ipse animadverteret*) bodisi ukaže, da ga kaznuje država (*aut civitatem animadvertere iuberet*)«. Nato pa bi se lotil še ostalih delov sestavka, iz katerih izvemo, spričo kakšnih okoliščin se je Cezar tako odločil.¹⁰

Tak postopek je priporočljiv zato, da se izognemo prevajanju posamičnih, iz konteksta iztrganih besed, ki učenca le stežka pripeljejo do smiselnega prevoda:

Velik krivec za nastanek ... prevajalskih napak je ... linearen (besedno zaporeden) pristop, ki pomeni prevajanje besed eno za drugo v danem zaporedju. Učenec začne iskati pomen neznane besede v slovarju takoj, ko nanjo naleti. Izlušči jo iz konteksta, njene oblike ne analizira celovito; upošteva zgolj prvo možnost ali pa tisto, ki mu je najbolj domača, in zato besedo napačno poveže ali razveže ali pa obliko pripiše napačni besedi. Ko se za nek pomen odloči, na osnovi izbranega pomena prejudicira pomene ostalih besed, ki sledijo, saj mora biti sporočilo smiselno. To mu morda uspe na ravni stavka, na ravni sestavka pa ne več. In tako se mora učenec pogosto na koncu – tj. ob izteku šolske ure – zadovoljiti s popolnim nesmisлом, saj mu zmanjka časa, da bi obnovil vse svoje korake in poiskal izvorno napako. (Pavlič Škerjanc, »Gradatim ali po korakih do boljšega prevoda«, 93–94)

Linearno branje

Linearni pristop k branju vztraja prav pri *linearnosti*, torej branju po naravnem vrstnem redu, začeni pri prvi besedi v stavku, pri čemer prav tako podčrtuje nujnost kontekstualnega branja. D. B. Hoyos je pristop strnil v nekaj pravil – nasvetov, ki naj bi vodili k »tekočemu branju«.¹¹ Osnovni nasvet je, da besedilo preberemo (po potrebi večkrat) strnjeno. Ob branju moramo biti

10 K navedenemu odlomku se bomo vrnili v nadaljevanju, gl. spodaj, str. 126–28.

11 Hoyos, *Latin: How To Read It Fluently* in »The Ten Basic Rules for Reading Latin« (povzetek pravil). Svoje poglede in konkretne izkušnje (s primeri aktivnosti) s poučevanjem branja v naravnem vrstnem redu popisujejo tudi drugi avtorji (gl. npr. Hansen, »Latin word order for reading competence«, Markus in Pennell-Ross, »Reading proficiency in Latin«, McCaffrey, »Reading Latin efficiently and the need for cognitive strategies« in »When Reading Latin, read as the Romans did,« Harrison, »Exercises for Developing Prediction Skills,« Russell, »Read Like a Roman«).

pozorni: na končnice, ki nam povedo, »v kakšnem razmerju so besede v stavku druga do druge,«¹² in nam denimo pomagajo pri prepoznavanju besednih zvez; ter na zgradbo sestavka in sicer:

- (A) glavne stavke;
- (B) morebitne odvisnike in infinitivne konstrukcije;
- (C) besedne enote brez finitnega glagola z zaključenim pomenom; slednje Hoyos sistematizira takole:¹³
 - (1) predložne zveze (*ex urbe, ab urbe condita, ad urbem videndam*);
 - (2) besedne zveze, ki služijo opisu oseb/stvari/dogodkov (*urbem ingressus, librum legentes, capillis longissimis, multis annis, maximae pulchritudinis*);
 - (3) druge konstrukcije, kot sta npr. absolutni ablativ in gerundiv v funkciji izražanja namena (*Cicerone consule, senatu vocato, ad urbem pulcherrimam aedificandam, pacis petendae causa*).

Avtor podčrta, da mora učenec stremeti k temu, da omenjene sestavne dele ob branju zazna, ne da bi ob tem prevajal. Uriti se mora v prvi vrsti v zaznavanju zaključenih pomenskih enot, ob čemer so mu lahko v pomoč naslednja pomembna dejstva:

- a) Ko se odvisni stavek ali besedna enota (*kot definirana zgoraj, točka C; op. A. I.*) enkrat začne, se mora v sintaktičnem smislu tudi zaključiti, preden se lahko preostanek povedi nadaljuje.
- b) Ko odvisna konstrukcija oklepa drugo, se mora druga zaključiti, preden se prva lahko nadaljuje.
- c) Glavni stavek se mora zaključiti, preden se lahko začne novi glavni stavek. (Hoyos, »The Ten Basic Rules for Reading Latin«, 1)

Ko učenec dele besedila zazna, v slovarju poišče pomen neznanih besed. Nato naj sestavek znova prebere (po možnosti večkrat); vse to ga bo, kot obljublja avtor, počasi a zanesljivo privedlo do pravilnega pomena ter okrepilo zmožnost tekočega branja v klasičnih jezikih. S prevajanjem – če je to seveda sploh njegov cilj oziroma naloga – naj učenec začne šele takrat, ko je sestavek v celoti in do popolnosti razumel. Kot podčrta avtor: »Ne prevajaj zato, da bi dognal, kaj stavek pomeni. Najprej razumi, nato prevajaj.«¹⁴

V primeru iz Cezarjevih *Galskih vojn*, ki smo ga navedli zgoraj, bi torej prebirali odlomek od začetka do konca, začenši s prvo besedno zvezo z

12 Hoyos, »The Ten Basic Rules for Reading Latin«, 1, prevod A. I.; tudi vsi prevodi nadaljnjih odlomkov tega in drugih člankov so avtoričini.

13 Ibid., 4 (vse primere, navedene v oklepaju, navaja avtor citiranega članka).

14 Ibid., 1.

zaključenim pomenom – »quibus rebus cognitis«. Učence bi spodbujali, naj ozavestijo, da je to prva samostojna enota (izražena v obliki absolutnega ablativa); skušali bi razbrati njen osnovni pomen (*ko/ker/čeprav so bile te stvari razkrite*), obenem pa poudarili, da besedna zveza izraža zgolj okoliščine dejanja, ki ga lahko pričakujemo šele v nadaljevanju, v glavnem stavku. Nato bi nadaljevali z naslednjo enoto (»cum ad has suspiciones certissimae res accederent«); prepoznali bi veznik »cum«, povezali besede, ki sledijo, v ustrezni besedni zvezi (»ad has suspiciones« »certissimae res«) in končno prišli do glagola (»accederent«) ter tako do najverjetnejšega pomena stavka, poudarjajoč, da se bo marsikaj razjasnilo »za nazaj« in postavilo na pravo mesto šele tekom branja.

Tako bi zaporedoma, v vrstnem redu, kot ga je predvidel Cezar, preb(i)rali vse enote besedila, ki tvorijo poved; besede bi ob tem skušali dojemati v kontekstu – od preprostih besednih zvez (npr. »ea omnia«) pa do kompleksnejših enot, ki smo jih izpostavili zgoraj (glavni stavek, odvisniki in besedne zveze brez finitnega glagola s samostojnim pomenom). Slednje lahko ponazorimo v naslednji tabeli (besedne enote brez finitnega glagola so ločene z znakoma < in >):¹⁵

Odlomek	Besedilo	Opis
1 A	Quibus rebus cognitis,	začetek glavnega stavka (absolutni ablativ)
2	cum < ad has suspiciones > certissimae res accederent	odvisni stavek; oklepa predložno besedno zvezo
3	quod <per fines Sequanorum > Helvetios traduxisset,	1. odvisnik 2. stopnje (odvisen od stavka 2); oklepa predložno besedno zvezo
4	quod obsides inter eos dandos curasset	2. odvisnik 2. stopnje
5	quod ea omnia < non modo iniussu suo et civitatis sed etiam inscientibus ipsis > fecisset	3. odvisnik 2. stopnje; oklepa dve besedni enoti v ablativu (zadnja je obenem participialna konstrukcija)
6	quod a magistratu Haeduorum accusaretur	4. odvisnik druge stopnje
1 B	satis esse causae	nadaljevanje glavnega stavka
1 C	arbitrabatur	zaključek glavnega stavka
7	quare in eum aut ipse animadverteret aut civitatem animadvertere iuberet.	odvisna stavka

15 Sestavljeno po vzorcu v Hoyos, *Latin: How To Read It Fluently*, 39; prim. tudi Glücklich, »An Example of Method: Caesar, *Bellum Gallicum* 1,19«, 133–34.

Kot bomo opozorili v nadaljevanju, takšen način branja v veliki meri sloni na zmožnosti predvidevanja, kakšna je natančna funkcija in s tem pomen določene besedne zveze oziroma enote v povedi.

Synkrisis

Če primerjamo oba didaktična pristopa k branju besedil v klasičnih jezikih, lahko najprej opozorimo na najpomembnejšo razliko: ta se kaže v vrstnem redu pristopanja k besednim skupinam, ki tvorijo pomenske enote. Pri prvem načinu začnemo pri ogrodju, začenši z glavnim stavkom in predikatom (ne glede na to, na katerem mestu stoji), nato se lotimo drugih stavčnih členov po vrstnem redu njihove skladenjske pomembnosti v stavku. Pri linearnem načinu branja začnemo na začetku, pri prvi pomenski enoti, nato nadaljujemo po naravnem vrstnem redu, kot je besedilo zapisano.

Oba pristopa tako temeljita na predpostavki, da se ob branju ni priporočljivo ustaviti ob prvi besedi, ampak jo moramo vselej skušati razumeti povezano, v kontekstu. Oba načina predpostavljata solidno slovnično znanje, ki učencu omogoča kontekstualno branje in tako tudi razmejevanje besedila na smiselne enote. Pomembna razlika se ob tem kaže v definiciji posamične enote oz. kontekstualne etape, ki jo vzamemo za izhodišče pri razumevanju besedila. Način branja po skladenjski prioriteti izhodiščno enoto razume širše, saj praviloma mora vsebovati osebno glagolsko obliko; sestavljena je torej iz stavka, ki ga nato razgradimo na podetape. Drugi način smiselno zaključeno izhodiščno enoto pojmuje ožje (ta je lahko denimo že predložna zveza).

Še pomembnejša razlika se kaže v pristopu k omenjenim enotam. Po prvem načinu stavke analitično razgrajujemo na manjše besedne skupine, začenši s povedkom kot težiščem stavka, ob čemer identificiramo stavčne člene, kar nam pomaga pri logičnem sklepanju o njihovi medsebojni povezanosti. Drugi način bralca uri v prepoznavanju oziroma zaznavanju besednih skupin zaporedno, kot si sledijo v stavku, v linearni verigi smiselnih enot v besedilu. Bralec se ob tem uri tudi ali celo predvsem v predvidevanju, saj se mu pomen posamičnih etap razkriva tekom branja celotnega odlomka. Učenec se torej uči, kako »shraniti«¹⁶ informacije na način, kot bi jih Rimljan – v pričakovanju, da posamična misel pride na plano ob svojem času.

Čeprav se zdi cilj obeh pristopov skupen in jasen (pripeljati bralca do zmožnosti razumevanja besedil v izvirniku), lahko v splošnem smislu morda najzanimivejšo razliko med tehnikama najdemo v drugačnih poudarkih ob cilju, ki ga želimo doseči. Pristop branja po skladenjski prioriteti razumevanje

16 Hansen, »Latin word order for reading competence«, 175.

poimuje v tesni navezavi oziroma celo enači z ustreznim in izdelanim *prevodom*. Drugi način obljublja razumevanje ob *tekočem branju*; podčrtava, naj učenec tekom urjenja v branju nikakor *ne* prevaja, prevaja naj (če sploh) šele potem, ko je besedilo zares razumel; prevajanje je torej zgolj ena izmed možnosti preverjanja bralnega razumevanja.

MED BRANJEM IN PREVAJANJEM, METODAMI IN CILJI

Na zadnjem mestu omenjena razlika, ki se izpiše v prvi vrsti skozi dejstvo, da linearni način deklarativno spodbuja *branje* in ne *prevajanja*, je pomembna, saj zadeva samo jedro metodike in v določeni meri tudi namen pouka klasičnih jezikov. V tem kontekstu so povedna že imena osrednjih metod poučevanja latinščine in stare grščine; tradicionalni slovnično-*prevajalski* metodi so zoperstavljene modernejše metode, katerih različice najdemo pod različnimi imeni: naravna, direktna, komunikacijska, in končno – metoda *bralnega* pristopa.¹⁷ Z malo pretiravanja bi lahko trdili, da je *prevajanju* na deklarativni ravni zoperstavljeno *bralno razumevanje*, kompetenca, opisana z besedno zvezo, ki nam je verjetno bolj domača v didaktičnih kontekstih poučevanja živih jezikov.¹⁸ Več kot očitno je, da je dihotomija *prevajanje* – *bralno razumevanje* v temelju zgolj navidezna (razumevanje prebranega je po naravni logiki nujen predpogoj za prevajanje), a skozi njo se vendarle izpiše pomembno vprašanje: kaj v kontekstu pouka klasičnih jezikov pravzaprav pomeni »bralno razumevanje« in kaj – »prevajanje«?

Strokovnjaki *bralno razumevanje* v kontekstu izpostavljene dihotomije morda najbolj plastično definirajo kot branje, med katerim »ujamemo pomen besedila ne brez razmisleka, a brez zavestne, poglobljene analize.«¹⁹ Brallec je torej sposoben besedilo prebrati tekoče in ga vsaj v grobem razumeti brez poglobljanja v slovnične detajle in kakršnekoli druge dodatne pomoči. Takšno branje je seveda lahko kasneje nadgrajeno z bolj poglobljenim in natančnejšim branjem, pri čemer so nam v pomoč komentarji, morebitni prevodi v moderne jezike, po možnosti tudi slovarji, slovnice ipd. Dodati gre, da natančnejše branje antične literature največkrat celo mora biti dopolnjeno

17 Gl. op. 6. Dodati velja, da ima seveda tudi slovnično-prevajalska metoda danes moderne in bistveno »mehkejše« različice, ki so utemeljene predvsem na »drugačnem ravnovesju med jezikovnimi in kulturno-civilizacijskimi vsebinami, kot ga pozna tradicionalni gramatikalni pristop« (Pavlič Škerjanc, »Klasično izobraževanje v Sloveniji«, 102); takšna »kontekstualna« različica v fokus torej »postavlja besedilo, zanimivo tako po svoji vsebini kot jezikovnih značilnostih« (ibid.).

18 Prim. referenčni *Skupni evropski jezikovni okvir*, 12, ki jezikovno znanje opredeljuje glede na »pet jezikovnih spretnosti: (1) slušno razumevanje; (2) bralno razumevanje; (3) govorno sporazumevanje; (4) govorno sporočanje; (5) pisno sporočanje.«

19 Hansen, »Latin word order for reading competence«, 173.

s sočasnim konzultiranjem sekundarnega aparata, saj je sicer boljše in globlji pomen nemogoče ujeti. A za kompetenco bralnega razumevanja je ključna prav sposobnost suverena branja *prima vista*, branja torej, ki ga teorija označuje kot *informativno* oziroma *ekstenzivno* branje.²⁰ Kot poudari Hansen, eno izmed največjih pasti pri pouku klasičnih jezikov predstavlja vtis, da so komentarji in drugo sekundarno gradivo »*sine qua non* za branje *sámo*«. ²¹ Pouk klasičnih jezikov bi torej moral učence opremiti z znanji in bralnimi tehnikami, ki omogočajo branje »obsežnejših besedil učinkovito in z dobrim razumevanjem«. ²² Bralno razumevanje torej pomeni *tekoče branje*, ki se v svojem bistvu ne razlikuje od sposobnosti, ki jo želimo doseči pri pouku modernih tujih jezikov. Takšno branje predpostavlja avtomatizem prvih dveh ravni, ki jih pri bralnem razumevanju razlikujejo teoretiki, ravni dekodiranja ter besednega razumevanja. Bralec avtomatično prepozna besede, njihove oblike in pomen v kontekstu, v katerem se pojavijo, kar mu omogoči osnovno razumevanje vsebine.

Na tej podlagi nato lahko doseže višje ravni bralnega razumevanja ter s tem globlje razumevanje vsebine, ki presega golo oziroma osnovno jezikovno kompetenco. Hamilton, ki ponuja luciden premislek o teoretičnih konceptih v kontekstu pouka klasičnih jezikov, enega izmed ključnih delov višje ravni bralnega razumevanja (t. i. imenovano »integracijo«) ilustrira takole:²³

Vzemimo za primer stavka: 1) *lictōres appropinquānt*, 2) *homines discedunt*. Prvi dve stopnji v procesu branja bosta učencu omogočili razumevanja stavkov na dobesedni ravni, v fazi integracije pa lahko bralec uporabi vedenje o tem, kdo liktorji so, kakšne so bile njihove raznolike funkcije, in o rimskem socialnem/političnem življenju, ter tako združi ti dve trditvi v eno misel – da se ljudje umikajo s poti, ko liktorji vodijo pomembne uradnike med množico. Stavka o tem ne »govorita«, a ko se v besedilu pojavita skupaj in v ustreznem kontekstu, to »pomenita«. Vešč bralec poveže ločeni misli v besedilu in tako ustvari zaokroženo in razumljivo predstavo. Ta predstava pa je tista, ki ponazarja pravi pomen stavkov. (Hamilton, »Reading Latin«, 169)

Obenem vešč bralec (v fazi t. i. »elaboracije« oz. »nadgradnje«) takšno podobo tekom branja še pogloblja:

20 To je lahko kasneje nadgrajeno s študijskim oziroma *intenzivnim* branjem; o vrstah branja gl. Gradišar in Pečjak, *Bralne učne strategije*, 149–50, in McCaffrey, »Reading Latin efficiently«, 129.

21 Hansen, »Latin word order for reading competence«, 174.

22 McCaffrey, »Reading Latin efficiently«, 129. Prim. tudi Hansen, »Latin word order for reading competence«, 174: »Če učitelji svojih učencev ne spodbujajo, da bi že ob prvem branju do besedila pristopili samozavestno, bodo ti prikrajšani za enega največjih užitek: izvornih besedil ne bodo sposobni zgolj preleteti.«

23 O teoretičnih konceptih in njihovi aplikaciji na branje klasičnih besedil gl. tudi Boyd, »Latin students' bottom-up and top-down strategies«, McCaffrey, »Reading Latin efficiently«.

V fazi elaboracije si bralec v zavest priključuje primere iz svojih lastnih izkušenj, vključuje podrobnosti na podlagi sklepanja, ustvarja analogije, prihaja do možnih zaključkov etc. Vzemimo za primer naš stavek »*lictiores appropinquant*«. Bralec lahko ta stavek nadgradi tako, da si v spomin priključuje podrobnosti o *fasces*, se zave etimoloških analogij s fašisti, sklepa, da se bo odlomek nadaljeval z omembo magistrata, ki ga liktorji spremljajo. Več kot ima bralec znanja, v večji meri lahko takšno nadgradnjo še nadgradi. (Hamilton, »Reading Latin«, 171)

Jezikovna akulturacija, ki temelji na poznavanju kulturno-civilizacijskega konteksta, na eni strani in na drugi sposobnost povezovanja informacij v mrežo asociacij, tudi na podlagi zavedanja, da je antika kulturno-civilizacijski temelj sodobnega sveta, se zdita pri razvijanju dobrega bralnega razumevanja v klasičnih jezikih ključni. Predstavljata namreč temelja – bralec omogočita razumevanje na višjem nivoju ter branje tako spremenita v izkušnjo, ki ima globlji pomen, in ni le gola vaja v jezikovnem urjenju.²⁴ Na tej osnovi tako izkusimo tisto, kar predstavlja pri branju največji užitek: »primerjanje in kontrastiranje našega poprejšnjega vedenja in izkušenj s pogledom na svet, ki ga je razvil avtor.«²⁵

Prizadevanje za podobno celovito izkušnjo ob izvirnem besedilu je gotovo vpeto tudi v prakso prevajanja kot šolske prakse,²⁶ a poudarki so ob tem vendarle različni. *Prevajanje* je »proces substitucije besedila v enem jeziku (izvirni jezik, izvirno besedilo) z ekvivalentnim besedilom v drugem jeziku (ciljni jezik, prevodno besedilo).«²⁷ Če se bralno razumevanje, kot smo ga definirali zgoraj, v didaktičnem smislu osredotoča predvsem na našo izkušnjo besedila v izvornem jeziku in tako na kompetenco ciljnega jezika, prevajanje razvija kompetenci dveh jezikov, izvornega in ciljnega.²⁸ Prevajanje tako pomeni natančno branje, ki vsebuje ozaveščanje zgradbe besedila in premislek, kako besede, besedne zveze, misli prenesti in izraziti v drugem jeziku. Bralca *a priori* navaja k analitičnemu branju, ki se zdi v nekakšnem temeljnem nasprotju s tekočim – informativnim, ekstenzivnim branjem, pri katerem bralec bere (največkrat daljše) besedilo, ne da bi bil pri tem pozoren na jezikovne detajle in – nenazadnje – ne da bi si (kar je pri prevajanju običajna praksa) zapisoval svojo verzijo besedila v prevodu.

24 Prim. Hamilton, »Reading Latin«, 172.

25 McCaffrey, »Reading Latin efficiently«, 131.

26 Na tem mestu nas seveda zanima prevajanje za šolsko rabo; o razlikah med t.i. pedagoškim in ne-pedagoškim prevajanjem gl. Marqués-Aguado in Solís-Becerra, »An overview of translation in language teaching methods: implications for EFL in secondary education in the region of Murcia«, 39, z nadaljnjimi referencami.

27 Pavlič Škerjanc, »Gradatim ali po korakih do boljšega prevoda«, 89.

28 Prevajanje je torej na neki način »holistična strategija« (Koletnik Korošec, »Translation in Foreign Language Teaching«, 62).

V didaktiki modernih tujih jezikov je s prevlado komunikacijskih metod prevajanje kot ne-monolingvalno jezikovno urjenje brez očitne »komunikacijske vrednosti« dobilo močan negativen predznak.²⁹ Nasprotno je pri pouku klasičnih jezikov v veliki meri ostalo prevladujoča praksa. V tem okviru se prevajanje ohranja kot zanimiva zmes: predstavlja način gramatičnega urjenja, preverjanja bralnega razumevanja ter (kar nas v okviru tega zapisa še posebej zanima) tudi bralno tehniko. A v zadnjem času lahko zaznamo tendence po reintegraciji prevajanja v didaktično prakso pouka modernih tujih jezikov; eden izmed ključnih argumentov je, da je prevajanje prvovrstna »komunikativna dejavnost in si kot takšna zasluži prostor v vsaki učilnici, kjer poteka pouk tujih jezikov.«³⁰ Ta argument je – *mutatis mutandis* – relevanten tudi za pouk klasičnih jezikov, pri katerem je praktično povsem prevladalo kontekstualno učenje; prevodnih nalog stavkov, ki bi imeli, iztrgani iz kulturno-civilizacijskega konteksta, zgolj gramatično didaktično vrednost brez povezave z antično kulturo in bili tako brez »komunikacijske vrednosti,« v novejših učbenikih in drugem gradivu praktično ne najdemo več.³¹ A kar je v kontekstu tega zapisa enako ali celo bolj pomembno, so opažanja, ki prav tako izhajajo iz didaktične teorije modernih jezikov: prevajanje presega jezikovno kompetenco, ki je standardno zajeta v štiri jezikovne spretnosti (branje, pisanje, govorjenje, poslušanje). Kot denimo opozarja R. Lado, je prevajanje svojstvena in izredno kompleksna aktivnost ter tako primerna le za višji nivo znanja; razvijati jo gre »kot samostojno veščino« in sicer šele po tem, ko dosežemo primeren nivo znanja v tujem jeziku.³² Ladovo mnenje se s stališča pedagoške prakse poučevanja tujih jezikov (klasičnih, pa tudi modernih), ki prevajanje s pridom uporablja tudi na nižjih nivojih učenja jezika, morda zdi ekstremno,³³ a v osnovi na svoj način poudarja nadvse pomembno dejstvo: prevajanje ni le način preverjanja bralnega razumevanja, temveč tudi ali celo v prvi vrsti njegova *nadgradnja*.

Trdimo torej lahko, da je prevajanje, ki ima pri pouku klasičnih jezikov po tradiciji eminentno mesto, svojska veščina z dodano vrednostjo: učenca namreč uri v kompetenci oziroma kompetencah, ki presegajo zgolj razumevanje besedila. To lepo ilustrirajo smernice, ki jih K. Pavlič Škerjanc ponudi kot zadnjo fazo oblikovanja šolskega prevoda:

29 Prim. *ibid.*, 61. Takšne kritike prevajanja se nanašajo v prvi vrsti na slovnično-prevajalsko metodo v njeni najtrši različici in s tem na stavke, iztrgane iz konteksta, katerih prevajanje je bilo namenjeno zgolj urjenju jezikovnih struktur (prim. *ibid.*, 66).

30 *Ibid.*, 66.

31 Prim. Pavlič Škerjanc, »Klasično izobraževanje v Sloveniji«, 106–107.

32 Lado, *Language Teaching: A Scientific Approach*, 54.

33 Prim. Koletnik Korošec, »Translation in Foreign Language Teaching«, 70.

Vztrajati moramo na prevodu, ki je sicer vsebinsko zanesljiv in tudi jezikovno čim bližji izvorniku, vendar pa mora zveneti slovensko. Gre za zadnjo fazo prevajanja latinskega besedila v slovenščino, za »slovenjenje« slovenskega prevoda. Zato učence že od začetka navajamo na izdelavo čistopisa prevoda. /.../ Ko je osnutek prevoda dokončan, je treba preveriti njegovo kakovost. Vse besedne zveze, ki ne zvene naravno, je treba ponovno proučiti in nadomestiti s kolokacijami, ki so zares žive v našem jeziku. Ponovno preverimo dolžino slovenskih stavkov oz. stopnje odvisnosti. Predolge in strukturno preveč zapletene stavke skrajšamo in poenostavimo. Zdaj je tudi priložnost za vsaj skromno stilno dodelavo prevoda, morda za vnos kakšne besedne figure, ki smo jo zaznali v izvorniku. (Pavlič Škerjanc, »Gradatim ali po korakih do boljšega prevoda«, 96)

Ko učenec izboljšuje svoj delovni prevod, pogloblja jezikovne kompetence v maternem oziroma učnem jeziku in obenem krepi druge sposobnosti, npr. zmožnost kritičnega razločevanja med različnimi prevodi. Moč je trditi, da prevajanje tudi pri krajših, preprostih stavkih in odlomkih utrjuje jezikovne kompetence v širšem smislu; s poglobljanjem v detajle besedila in iskanjem prevodnih ustreznice namreč povsem neposredno primerjamo dva jezikovna sistema (lahko pa seveda tudi več, če denimo primerjamo prevode istega besedila v različne jezike).

Prevajanje torej ni le način preverjanja, pač pa tudi nadgradnja bralnega razumevanja. Ključno vprašanje, ki se ponuja na tem mestu, je: kaj pa prevajanje kot bralna strategija, s pomočjo katere si učenec pomaga pri razvozlanju pomena in sicer tako, da delčke besedila prevaja in smiselno sestavlja v celoto? Strokovnjaki, ki glavni cilj pouka klasičnih jezikov vidijo v razvijanju zmožnosti tekočega branja, se strinjajo, da je prevajanje ne le uporabna, pač pa na osnovni stopnji poučevanja celo nujna didaktična praksa, saj na takšen način najlažje osvetlimo ne le slovnične elemente pač pa tudi pomen.³⁴ A obenem podčrtujejo, da prevajanje ni pravšnja strategija pri razvijanju kompetence tekočega branja. Eden temeljnih argumentov, ki izhaja iz didaktike modernih tujih jezikov, je, da s prevajanjem učenci vselej razmišljajo še z drugim jezikom v ozadju, kar zelo težko pripelje do »potopitve« v tuj jezik, ki je za tekoče branje potrebna.³⁵ Z drugimi besedami, latinščino in staro grščino doživljamo v stalnem dialogu, jezikovni primerjavi z drugim jezikom.

34 Hoyos, »Translating: Facts, Illusions, Alternatives«, 2.

35 Gl. Koletnik Korošec, »Translation in Foreign Language Teaching«, ki povzema argumente za in proti prevajanju pri pouku modernih tujih jezikov. Prim. tudi Hoyos, »Translating: Facts, Illusions, Alternatives«, 3, ki v povezavi z z angleško govorečimi učenci poudari: »Postopek 'prevajaj, da bi razumel' učence spodbuja k predpostavki – in to spodbuja do mere, da jo zakoreninijo kot refleks – da je pravi medij za razumevanje in potopitev v rimsko literaturo angleščina. Zreli in odgovorni ljudje morda sčasoma to prerastejo, a ko je takšna predpostavka implicitno sporočilo od začetka in se nato potrjuje na vsakem naslednjem nivoju, postane refleks, ki ga večina nekritično posvoji za vselej. To ubija kakršnokoli poglobljeno razumevanje besedila.« In še (Hoyos, *Latin: How To Read It Fluently*, 5): »Učenci drugih jezikov – na primer francoščine, španščine ali ruščine – pričakujejo, da bodo sčasoma sposobni brati in razumeti besedilo scela: začnejo na začetku in berejo vse do konca, obenem pa ujamejo pomen stavka in nato odlomka, to pa počnejo, ne da bi morali ob tem prevajati delček za delčkom.«

Dejstvo seveda je, da je »potopitev« v klasična jezika težko uresničljiva. Naravne metode, prilagojene klasičnim jezikom, ki so nastale kot pandan slovnično-prevajalski metodi, skušajo sicer poustvariti okolje, ki bi omogočilo primerljivo in klasičnim jezikom prilagojeno »potopitev« v jezik. A osredotočene so praviloma na razvoj temeljne – bralne kompetence; učbenike tako sestavljajo dolga besedila, kulturno-civilizacijsko obarvana antično, ki se stopnjujejo po zahtevnosti, slovnične vsebine ob tem zgolj podpirajo razumevanje besedila, besedne zveze in slovnične strukture se v besedilih ponavljajo v najrazličnejših variacijah, včasih so dodane slovnične razlage v latinščini.³⁶ Čeprav opisano vsaj do določene mere nakazuje oz. predpostavlja drugačne prakse, kot so tradicionalne didaktične metode, pouk (razlaga, pogovori o nalogah, prebranjem ipd.) le redko poteka v klasičnih jezikih.³⁷ Resnično »potopitev« v jezik lahko verjetno dosežemo zgolj v umetnih okoljih, kjer udeleženci govorijo striktno latinsko, a ta so prej izjema kot pravilo.³⁸ V kontekstu običajnega poučevanja klasičnih jezikov, ki ga v največji meri izvajamo tudi v našem prostoru, se »dialogu« med klasičnim tujim in modernim učnim jezikom, le stežka izognemo. Ob tem ni nepomembno, da so medjezikovne primerjave, ki odzvanjajo skozi takšen »dialog« in se morda najbolj konkretno udeležujejo prav skozi prevajanje, v učnih načrtih opredeljene kot eden izmed ciljev poučevanja klasičnih jezikov.³⁹

A tudi na tej osnovi je smiselno opozoriti na na videz samoumevno dejstvo, ki pa se zdi največji doprinos tako sodobnejših metod kot tudi posamičnih pozivov k nadgradnji oziroma spremembi bralnih tehnik: predstopnja prevajanja je vselej razumevanje, slednje pa torej svojstvena večšina oziroma proces, ki ga nikakor ne gre *a priori* enačiti s prevajanjem. Bralno razumevanje si zasluži pozornost samo zase; je večšina, ki jo gre razvijati in se ji načrtno posvečati. To zagotovo velja ne glede na dejstvo, da se zdi tekoče branje v klasičnih jezikih le stežka dosegljiv cilj.⁴⁰ Posledice premajhne pozornosti, ki jo

36 Gl. npr. *Lingua Latina per se illustrata* Hansa H. Ørberga (1. izdaja 1955–56), *Cambridge Latin Course* (ur. Pope et al., Cambridge: Cambridge University Press, 1. izd., 1970,), P. Jones, K. Sidwell, *Reading Latin* (Cambridge: Cambridge University Press, 1. izd. 1986).

37 Prim. Hunt, *Starting to Teach Latin*, ki vsebuje vrsto transkribiranih izsekov učnih ur po metodi bralnega pristopa v angleških šolah.

38 Takšno okolje denimo nudi *Accademia Vivarium Novum*.

39 Morda gre smisel vztrajanja pri tradicionalni didaktični praksi prevajanja (kot »dialogu« med dvema jezikovnima sistemoma) iskati ne le v nepovratno omejenih priložnostih za »potopitev« v antična jezika in kulturo, pač pa – na neki splošnejši, idejni ravni – tudi v dejstvu, da je dialog z antiko predpogoj za živost, ki jo »mrtvi« latinščina in stara grščina skozi stoletja ohranjata in ki je prav skozi taisti dialog tudi vselej na novo osmišljena. Morebiti se tudi tako na neki ravni in na svojstven način udejanja »fascinantna zgodovina, ... v kateri se 'mrtva' jezika ohranjata in obnavljata pod pokroviteljstvom ... umetne tradicije, ki sukcesivno prilagaja in asimilira kulture in literature Grčije in Rima, in ob tem udomačuje tisto, kar je, v svojem bistvu, nepovratno tuje« (Greenwood, »Epilogue«, 202).

40 Prim. npr. zapis Mary Beard, »What does the Latin actually Say«, in polemični odziv A. Z. Foremana, »Argumentum ad Ignorantiam: The Real Issue With Mary Beard's Latin.«

namenjamo razumevanju prebranega, se morda najbolj plastično kažejo v primerih, ki jih iz prakse zagotovo poznamo vsi, ki smo kdaj poučevali klasična jezika: vse prevečkrat sinonim za natančen prevod, ki ga pri pouku pričakujemo, postane preveč dobeseden prevod, iz katerega ni razvidno, če je učenec besedilo zares razumel; paradoksalno prevod tako lahko izkazuje solidno znanje gramatičnih elementov, globljega razumevanja besedila pa ne. Ključen problem je tako zagotovo paradoks, da učenec prevaja zato, da bi razumel, in posledično nemalokrat prevede, ne da bi zares razumel. Maksima »najprej razumi, nato prevajaj«⁴¹ je torej povsem na mestu, bralno razumevanje pa na vsak način proces, ki mu velja nameniti pozornost *per se*.

BRALNO RAZUMEVANJE

Kot poudarjajo teoretiki, sta za dobro bralno razumevanje ključna dva komplementarna procesa; prvi, proces »od spodaj navzgor,« poteka v smeri besedilo → bralec; drugi, »od zgoraj navzdol,« pa v obratni smeri, torej bralec → besedilo. Pri procesu »od spodaj navzgor« bralec iz črk, prepoznanih besed, oblik razbira in odkriva pomen, pri čemer:

... pomen izhaja iz besedila ... in potuje navzgor do bralčevih možganov, kjer prihaja do razumevanja. /.../ Nekaj primerov strategij *od spodaj navzgor*, ki jih uporabljamo pri branju v latinščini: »Pozoren sem na stavčno zgradbo, na subjekte in objekte«; »Besede razstavljam v dele (npr. predpone in osnove), da bi ugotovil, kaj pomenijo«; »Preverim, na kaj se posamični zaimki (npr. 'on', 'ona', 'ki', 'katerega') nanašajo.«

(Boyd, »Latin students' bottom-up and top-down strategies«, 306–307)⁴²

Kot dokazujejo novejša raziskava na tem področju, je za učinkovito bralno razumevanje potrebno, da se proces »od spodaj navzgor«, ki ostaja na osnovni ravni ugotavljanja pomena, simultano dopolnjuje s procesom »od zgoraj navzdol«, v katerem:

... pomen izhaja iz bralca, ki je pri tem procesu bolj aktiven in prispeva več kot v procesu *od spodaj navzgor*. /.../ Ključno pri tem je splošno razumevanje, ne prepoznavanje posamičnih delov besedila, bralec torej morda ne razume natančno vsake besede, a ujame bistvo besedila. Nekaj primerov strategije *od zgoraj navzdol*: »Razmišljam o tem, kakšen tip besedila berem, npr. mit, zgodovinski

41 Gl. zgoraj, str. 106. Prim. tudi Miraglia, *Lingua Latina per se illustrata: Latine doceo*, 33: »...kot smo rekli že milijonkrat, učenec ne sme *prevajati*, da bi razumel, ampak mora *do potankosti razumeti* besedilo v latinskem izvorniku, da bi ga *potem po možnosti prevedel*« (vse poudarke vsebuje citirani odlomek).

42 Gl. tudi nadaljnje avtoričine reference.

opis, govor;« »Če nečesa ne razumem, npr. posamične besede ali besedne zveze, njen pomen uganem tako, da se poslužim informacij, ki jih o temi poznam.«

(Boyd, »Latin students' bottom-up and top-down strategies«, 307)

Verjetno nismo daleč od resnice, če zapišemo, da pri spodbujanju bralnega razumevanja pri pouku klasičnih jezikov razvijamo v prvi vrsti prvi proces, torej proces »od spodaj navzgor.« Drugi proces, proces »od zgoraj navzdol« sugerira branje, pri katerem bralec ni pozoren na jezikovne detajle, temveč zgolj »ujame bistvo besedila;« takšno branje v kontekstu pouka klasičnih jezikov nikakor ni samoumevna kategorija in ga v praksi (vsaj praviloma) ne spodbujamo. Razlogi so zagotovo večplastni; v veliki meri izhajajo iz dejstva, da imamo pri pouku klasičnih jezikov opraviti z vrsto specifik, ki se zlahka zazdijo nepremostljive ovire na poti do tekočega branja. Te so zvezane s preprostim dejstvom: branje antičnih besedil je zahtevno. R. M. Boyd slikovito zapiše, da se učenci pri pouku latinščine večinoma soočajo z besedili »frustracijske stopnje.«⁴³ K takšnemu občutku poleg jezikovne zahtevnosti, ki jo pogojuje literarni jezik, gotovo pripomore že omenjeno dejstvo, da se učenci praktično od začetnih ur dalje soočajo z besedili, ki spričo časovne, prostorske pa tudi idejne oddaljenosti zahtevajo izdatnejše poznavanje konteksta, torej »jezikovno akulturacijo;«⁴⁴ nemajhen napor ob tem zahteva tudi »literarnost« velikega dela izvirnih besedil.⁴⁵ Frustracijo v največji meri še pogloblja že omenjeni izziv, pred katerega smo postavljeni v praktično didaktičnem smislu, saj bralnega razumevanja v latinščini (in stari grščini) ne podpirajo druge veščine, tako kot pri modernih tujih jezikih: pri pouku latinščine praviloma v latinščini ne govorimo in le redko poslušamo, pisno izražanje pa je omejeno na vedno bolj krčeno prevajanje iz slovenščine v latinščino. Kljub (na vsak način zelo smiselnim) pozivom k dopolnjevanju tradicionalnejših didaktičnih praks z drugačnimi pristopi,⁴⁶ pouk latinščine le v omejeni meri omogoča t. i. nezavedno učenje.

43 Boyd, »Latin students' bottom-up and top-down strategies«, 302.

44 Prim. Pavlič Škerjanc (»Gradatim ali po korakih do boljšega prevoda«, 94), ki poudari, da je jezikovna akulturacija »bistvenega pomena ... za latinščino kot jezik antičnega Rima, ki ga od nas ločuje dvatisočletna časovna razdalja in zato tudi bistvene spremembe v miselnih vzorcih. Vrh tega je spoznavanje kulturno-civilizacijskih pojavov počasen proces, vsaj tako počasen kot učenje gramatikalnih norm nekega jezika. Če želimo doseči uporabno znanje latinščine, morata oba procesa – učenje jezikovnih zakonitosti in jezikovna akulturacija – potekati nedeljivo in sočasno.«

45 Prim. Šlibar, »Sedmero tujosti literature – ali: O nelagodju v/ob literaturi« in Samide, »Kdo se boji literature? Književna didaktika pri študiju tujega jezika,« ki pišeta o zahtevnosti dela z literarnimi besedili pri pouku modernih tujih jezikov. Literarna besedila starejših obdobij, primerljiva z besedili, ki jih beremo pri pouku klasičnih jezikov, pri pouku modernih jezikov sicer srečamo šele na višjih stopnjah učenja; SEJO jih omenja šele na stopnji C (sodobno literaturo pa na stopnji B2).

46 R. A. LaFleur (prim. »Introduction«, xv) je tovrstne napotke domiselno strnil v rek »When in Rome, remember your SANDALS«, pri čemer so *sandali* obenem akronim: Spectate, Audite, Nunc Dicite, Agite, Legite, Scribite.

Drugi, enako pomembni razlog je prevladujoče prepričanje, da jezikovno ne dovolj natančno branje, ki v veliki meri temelji na ugibanju, predvidevanju ipd., torej tistem, kar se v kontekstu učenja modernih jezikov izpostavlja kot izjemno učinkovito,⁴⁷ v kontekst klasičnih jezikov nekako ne sodi. Celo *bralno razumevanje* se – na vsak način do določene mere paradoksalno glede na osnovni cilj pouka klasičnih jezikov – ne izkazuje kot kategorija oziroma kompetenca, ki bi zajela bistvo pouka klasičnih jezikov.⁴⁸ Kot steber učenja branja v klasičnih jezikih tako v prvi vrsti pojmuje trdno slovnično podlago, podprto z znanjem besedišča in poznavanjem kulturno-civilizacijskega konteksta. To je seveda na vsak način utemeljeno in smiselno, saj se latinščine (in stare grščine), kot že poudarjeno, ne moremo učiti na naraven, spontan način kot modernih tujih jezikov; solidno slovnično znanje se ob tem izkazuje kot *sine qua non*.⁴⁹

A ob tem gre opozoriti na pomembno dejstvo: solidno slovnično znanje in poznavanje besedišča še nista jamstvo, da bodo učenci latinska besedila brali na nivoju, ki presega zgolj primarno dekodiranje pomena.⁵⁰ Temeljna ugotovitev, do katere je prišla R. M. Boyd na podlagi raziskave o bralnih strategijah pri učencih latinščine v neki ameriški šoli, se zdi za pouk klasičnih jezikov relevantna tudi širše: ugotavlja namreč, da »so učenci raje uporabljali strategije *od spodaj navzgor*, saj so do besedila pristopali na zelo osnovni ravni;«⁵¹ z besedili so se ukvarjali praktično zgolj na primarni ravni, na ravni slovnične strukture in s tem ugotavljanjem osnovnega pomena.⁵² A ob tem se zdi vredno vse pozornosti avtoričino splošno opažanje, da imajo učenci izjemno veliko slovničnega znanja, ki pa ga ne znajo dovolj smiselno

47 Prim. Rubin, »What the 'Good Language Learner' Can Teach Us«, 49.

48 Povedna je anketa, ki smo jo izvedli med slovenskimi osnovnošolskimi in gimnazijskimi učitelji latinščine in stare grščine ter študenti didaktike klasičnih jezikov (delavnica *Med učbeniki za latinščino (in staro grščino)*, posodobitveni seminar za učitelje latinščine in stare grščine, Oddelek za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, akad. leto 2017/2018). V sklopu analize učbenikov, ki jih imamo na voljo v slovenščini, so udeleženci tako med drugim rangirali jezikovne kompetence, za katere si moramo prizadevati pri pouku latinščine. Kompetenci, ki so ju rangirali najvišje, sta bili *slovnično znanje* in *prevajanje v slovenščino*; *bralno razumevanje* je sicer večina ocenila z zgornjim številom točk, ne pa vsi: nekaj vprašanih je tej kompetenci prisodilo zgolj tri od petih točk. Zanimivo je tudi, da je le en sodelujoči rangiral »prevajanje iz latinščine v slovenščino« za eno točko nižje kot *bralno razumevanje*; velika večina vprašanih učiteljev in študentov je tako rangirala *bralno razumevanje* nižje kot *prevajanje v slovenščino* (nekateri celo z več točkami nižje).

49 Prim. McCaffrey, »Reading Latin efficiently«, 117, ki poudarja: »Ker se sodobni učenci latinščine ne morejo potopiti v latinsko govorečo kulturo, morajo obvladati osnove slovnice za vse metode branja«.

50 Prim. *ibid.* Gl. tudi Bextermöller, »Reading Latin and the need for empirical research«, 297.

51 Boyd, »Latin students' bottom-up and top-down strategies«, 326.

52 V kontekstu tega članka je zanimivo tudi opažanje, da so ameriški učenci, ki so sodelovali v raziskavi, še vedno v veliki meri uporabljali metodo, ki se zdi blizu pristopa po skladijski prioriteti (natančneje, metodo »poišči osebno glagolsko obliko« – »the 'hunt-the-verb' method«), čeprav avtorica izhaja iz okolja, v katerem se ta metoda ne spodbuja več (*ibid.*, 324).

uporabiti.⁵³ Pozivi k razvijanju in poglobljanju strategij, ki bi bile bralcu v pomoč pri razumevanju, se zato zdijo utemeljeni in dobrodošli. Kot še poudarja avtorica omenjene raziskave, bi veljalo graditi v prvi vrsti na bralnih strategijah, ki bi spodbujale oba procesa, torej tako proces *od spodaj navzgor* kot proces *od zgoraj navzdol*, na strategijah torej, ki bi postale trdna podlaga za branje kot celovito izkušnjo.

»NAVODILO ZA BRANJE« IN NEKAJ DRUGIH PRAKTIČNIH PREDLOGOV

Temelj vsakršnih bralnih strategij je zagotovo osnovno navodilo, ki ga name-nimo učencem, ko se mu pri razvozlavanju pomena izvirnih stavkov zatakne. Osnovno navodilo, ki smo ga v našem prostoru vajeni, sledi pristopu po skladi-njski prioriteti: »poišči povedek« oziroma »poišči povedek in osebek«. Tako sistematičen in analitičen pristop se zdi, kot že zapisano, pogojen z jezikovno in vsebinsko zahtevnostjo izvirnih besedil na eni strani in z omejenostjo v smislu didaktičnih metod na drugi, obenem pa temelji v simbolni vlogi kla-sičnih jezikov, sploh latinščine, kot splošne jezikovne paradigme. Takšne vrste pristop je pri učenju klasičnih jezikov do neke mere zagotovo neizbežen. Ne-nadomestljiv se zdi v primerih, kadar želimo ali moramo shematično pona-zoriti sestavo stavkov in povedi; neredko se izkazuje kot edini zares učinkovit način, s pomočjo katerega lahko učencu osvetlimo pot do razumevanja pose-bej kompleksnih izvirnih stavkov.

A vendar – ko imamo v mislih v prvi vrsti *najsplošnejše* navodilo, ki se ga *najpogosteje* poslužujemo ob spodbujanju *bralnega* razumevanja besedil – moramo vsaj deloma pritrđiti kritikom pristopa po skladi-njski prioriteti, ki trđijo, da razvozlavanje pomena besedil na takšen način prej spominja na de-kodiranje in reševanje ugank kot pa na branje; na takšen način se zapisano bolj kot besedilo, ki ga moramo *prebrati*, kaže kot šifra, ki jo moramo *razvozlati* oz. *dekodirati*.⁵⁴ Čeprav se v praksi k prevajanju po skladi-njski prioriteti verjetno največkrat zatečemo šele takrat, ko učenec pri razumevanju potrebuje pomoč, gre v temelju za pomembno vprašanje, ki presega konkretne didaktične napot-ke, ki jih uporabimo po potrebi. Z didaktičnimi navodili učenca ne le usmer-jamo pri specifičnem problemu, temveč mu med vrsticami tudi sporočamo, kako gre stavek v izvirniku dojeti na splošni, metajezikovni ravni. Če ga od prvih ur dalje usmerjamo z navodilom, naj poišče in izhaja iz osebne glagolske

53 Prim. tudi Bextermöller, »Reading Latin and the need for empirical research«, 292: »Glede na to, da razumevanje latinskih stavkov pogosto zahteva zavestno dekodiranje in prevajanje še po letih učenja, lahko predpostavimo, da imajo učenci eksplicitno/deklarativno znanje latinščine (npr. naučene paradigme), a jim primanjkuje implicitne mentalne reprezentacije jezika ... trdi-mo lahko, da se latinščine prej naučimo, kot pa jo usvojimo.«

54 Gl. npr. Russell, »Read Like a Roman«, 17, Hoyos, »Decoding or Sight-Reading«, 126.

oblike, je naše sporočilo, da mora v latinskem besedilu najprej ali celo v prvi vrsti nekaj poiskati in analizirati. Temeljno vprašanje, ki se nam postavlja na tem mestu, je torej, ali ni takšen pristop v temeljnem navzkrižju s pomembnim dejstvom, ki leži v srčiki bralnega razumevanja: latinska in starogrška besedila so bila zasnovana v določenem vrstnem redu in to z namenom, da bodo kot takšna tudi brana (ali poslušana). Vrstni red zapisanega je ob tem nosilec pomena, to pa je pri literarnih besedilih, s katerimi se pri pouku klasičnih jezikov ukvarjamo v veliki meri, ključnega pomena.

Didaktična možnost spodbujanja linearnega branja se zdi zato na vsak način vredna pozornosti in premisleka, ali (in če, kako) bi jo lahko vključili v obstoječo pedagoško prakso. Ob tem ni nepomembno, da linearni način branja, kot smo ga povzeli zgoraj, gradi na dobrem poznavanju slovnice in sposobnosti gramatičnega sistematiziranja, smiselno prilagojenega za proces branja. V osnovi takšno branje sledi temeljnim smernicam, ki smo jih vajeni in se izkazujejo za dobre; sugerira natančno branje, ki ga – ob skupnem branju v razredu – po potrebi smiselno dopolnjujejo slovnične osvetlitve, navajanje različnih možnih pomenov, ki se nam ob branju razpirajo na določenem mestu v besedilu, pa nam lahko služi kot »predstopnja« prevajanja. Zdi se, da bi takšen način branja zlahka postal dopolnitev oziroma nadgradnja načina, ki ga s pridom že uporabljamo.

Takšna tehnika branja je namreč prav tako utemeljena na temeljitem razumevanju zgradbe besedil, pri čemer se kot ena temeljnih kompetenc, ki jo gre načrtno razvijati, izkazuje sposobnost povezovanja posamičnih besed v smiselne kontekstualne enote. Kot poudarjajo teoretične študije, je branje kompleksen proces, v katerem igrata pomembno vlogo sposobnost konstantnega prilagajanja možnih interpretacij pomena in veščina predvidevanja:

Psiholingvisti so že davno ugotovili, da je jezikovno razumevanje izrazito postopno, saj bralci in poslušalci nenehoma izluščujejo pomen ubesedenega, in sicer kakor si besede zaporedoma sledijo. Takoj ko v stavku naletijo na besedo, jo v največji možni meri vključijo v stavek, kot je predstavljen do tega mesta ... Novejše raziskave kažejo, da lahko jezikovno razumevanje v veliki meri temelji tudi na vnaprejšnjem predvidevanju, i. e. bralci/poslušalci so sposobni sklepati, kaj bo v besedilu sledilo. Ta sposobnost je koristna, saj imajo tako več časa, da sledijo vnosu, s predvidevanjem pa si lahko pomagajo pri problematičnih ... dvoumnih mestih.

(Mitchell et al., »Syntactic and Semantic Factors in Processing Difficulty: An Integrated Measure«, 196; prevod. A. I.)⁵⁵

Ideja, da do razumevanja prihaja po stopnjah, tako da posamično besedo sproti integriramo in ji (po)iščemo pomen v širši strukturi besedila, se zdi

55 Gl. tudi nadaljne reference avtorjev.

ključna; sloni namreč na takojšnji povezavi slovnične oblike z njeno oz. njenimi najverjetnejšimi funkcijami v stavku.⁵⁶ To je obenem podlaga, ki omogoča celovito izkušnjo, pri kateri bralec že tekom samega procesa branja ne ostaja zgolj na primarni ravni razvozlanja osnovnega pomena, ampak v ta proces dejavno vgrajuje tudi drugo – ne le strogo jezikovno – znanje, lastne izkušnje in poglede.

Temeljno vprašanje seveda je, kako ta teoretična dognanja tem bolj učinkovito konkretizirati v praksi, v obliki praktičnih vaj in uporabnih strategij. V nadaljevanju podajamo nekaj predlogov, ki bodo služili – kot upamo – bodisi zgolj seznanjenju s smernicami, ki jih lahko zaznamo v zadnjih letih na področju didaktike pouka klasičnih jezikov, bodisi razmisleku o obstoječih praksah, morda pa tudi kot navdih za konkretno pedagoško prakso.

Navodilo za branje

Začnimo z bolj konkretno ilustracijo alternativnega navodila za branje. Temeljno navodilo, ki sledi linearnemu pristopu, bi bilo, naj bo učenec pozoren na to, do kod sega prva smiselna enota in kaj najverjetneje pomeni oziroma bi lahko pomenila na tem mestu; pomembno vprašanje obenem je, kaj lahko pričakuje v nadaljevanju, ki bo ob branju zožilo morebitno večpomenskost predhodne enote. Naj ponazorimo s konkretnim primerom – s prvim stavkom basni o lisici in grozdju:

Fame coacta vulpes alta in vinea uvam adpetebat, summis saliens viribus.

Prvo smiselno enoto povedi sestavljajo prve tri besede »fame coacta vulpes« (besedica »alta«, ki sledi, bi morda lahko bila zavajajoča, saj je v ženskem spolu in stoji tik ob »vulpes«, a s sklepanjem, zagotovo pa ob nadaljnjem branju, postane jasno, da je del naslednje enote); »postreže« nam že z osebkom oz. akterko dogajanja – lačno lisico, ki jo očitno lakota v nekaj prisili (»coacta«); predvidevamo lahko, da bomo v nadaljevanju izvedeli, kaj to je, oziroma, kaj je to bilo (particip dopušča več možnosti o tem, kdaj se dejanje godi). V naslednji enoti izvemo, kje se oz. se je dejanje, v katerega je bila prisiljena lačna lisica, vršilo (»alta in vinea«). Nato končno izvemo, kaj se je (zdaj po glagolu v pretekliku tudi vemo, da definitivno – je že) zgodilo (»uvam adpetebat«) in nato še, na kakšen način je lisica to počela (»summisse saliens viribus«).

Ključ je torej v dobri gramatični podlagi in poznavanju sestave besedila, temeljna sposobnost ob tem pa – urjenje v tem hitrejšem in sčasoma tem bolj

⁵⁶ Prim. Bextermöller, »Reading Latin and the need for empirical research«, 284, 287, 297. Gl. tudi Markus in Pennell-Ross, »Reading proficiency in Latin«, 83 in sl.

avtomatičnem povezovanju besed v smiselne kontekstualne sklope ter umevanje teh sklopov glede na njihovo najverjetnejšo pomensko funkcijo v besedilu. Zelo pomembno je ob tem zavedanje, da se pomen besed in besednih zvez mnogokrat razjasni tekom branja. Če navedemo še en primer:

Aequam memento rebus in arduis servare mentem!

Prva beseda v stavku, »aequam« na videz obvisi, saj ni takoj dopolnjena z odnosnico, svoj polni pomen dobi šele v kombinaciji z zadnjo besedo, »mentem«; pomembno je, da učenca opozorimo na to možnost, kot tudi na dejstvo, da je na tak način beseda posebej poudarjena. Ob naslednji besedi, glagolski obliki »memento« (»pomni«), lahko predvidevamo, da bo sledilo dopolnilo; to dejansko sledi (ne takoj, pač pa po tem, ko izvemo za okoliščine, torej »rebus in arduis« – »v težavnih stvareh/težavnem položaju«) v obliki infinitiva »servare«, z zadnjo besedico, »mentem« pa se naposled vse postavi na svoje mesto.

Takšen način branja se zdi dobrodošel bodisi kot prevladujoči način šolskega branja (ki ga smiselno dopolnjuje pristop po skladenjski prioriteti) bodisi kot strategija, ki zgolj občasno dopolni poučevanje, sloneče na tradicionalnejšem pristopu. V tem primeru nam lahko služi denimo pri preverjanju razumevanja besedil oz. stavkov, ki so jih učenci prevedli za domačo nalogo. Kot opazamo iz lastne prakse, naredi učence navodilo, naj se ustavijo ob prvi smiselni enoti (in ne ob prvi piki), veliko aktivnejše že med samim branjem; prevod, ki so ga izdelali doma, jim ob takšnem preverjanju razumevanja lahko služi le v oporo (in ni torej »rešitev«, ki jo zgolj preberejo). Na vsak način pa je linearno branje priporočljivo pri (vnovičnem ali prvem) skupnem šolskem branju literarnih odlomkov; zdi se namreč, da nam nudi več manevara za senzibilizacijo dijakov za literarne komponente obravnavanih besedil.⁵⁷

Slovnične vaje

Izredno smiselni se ob tem zdijo pozivi, da je potrebno veččini, kot sta predvidevanje in sprotno prilagajanje pomena, na katerih bralno razumevanje temelji, spodbujati tudi v enostavnih, začetniških slovničnih vajah. R. R. Harrison denimo opozarja, da tradicionalne slovnične vaje velikokrat spodbujajo le prvi korak, ki je potreben za razvoj takšnih kompetenc, namreč prepoznavanje slovničnih oblik, ne pa tudi – kako to znanje povezati in uporabiti.⁵⁸ Če navedemo nekaj zanimivejših predlogov, kako doseči takšno uporabno znanje, lahko najprej opozorimo na vaji, ki učenca urita v prepoznavanju smiselnih enot:⁵⁹

⁵⁷ Gl. spodaj, str. 126–29.

⁵⁸ Harrison, »Exercises for Developing Prediction Skills«, 8.

⁵⁹ Prim. Harrison, »Exercises for Developing Prediction Skills«, 20, 23. Vaje, ki jih navajam v

Ali besedni zvezi tvorita smiselno celoto?

de mulieris a. da b. ne
ab fratre a. da b. ne

Poveži besedi, ki tvorita smiselno celoto!

bene cena
bona cenabis

Podobne so vaje, ki neposredno krepijo gramatično (sintaktično in semantično) predvidevanje:⁶⁰

Izberi besedo, ki najbolj ustreza tvojim pričakovanjem!

de lingua Latina a. scripsit b. cadit

Katera besedna zveza opisuje boginjo Fortuno?

a. caecum est b. caecus est c. caeca est

Katera možnost bolj ustreza tvojim pričakovanjem?

cum eius a. fratre b. canit
de virtutibus a. fratre b. canit

Podobna vaja v predvidevanju je lahko posvečena veznikom; Harrison predlaga, da učenci izberejo najverjetnejšo vsebino, ki sledi istemu stavku in sicer glede na dane veznike.⁶¹ Če v ilustracijo sestavimo vajo po tem zgledu:

Dopolni možna nadaljevanja stavka »Nec sine te nec tecum vivere possum« z ustreznimi vezniki: nam, tamen, itaque.

1. _____ zdržati moram.
2. _____ zaljubil sem se.
3. _____ naredil bom vse, da te pozabim.

Avtorica poudarja tudi, da je priporočljivo vaje sestaviti tako, da učenca ne silijo, da za rešitev »skače« naprej po besedilu, iščoč informacije oz. namige, na podlagi katerih bo vajo rešil. Primer takšne, za krepitev bralnega razumevanja manj primerne vaje:⁶²

Dopolni!

Servi in agr _____ laborant.

Mater puellas in cas _____ vocat.

nadaljevanju, povzeman po navedenem članku, a navajam druge latinske primere.

⁶⁰ Prim. ibid. 19, 20, 22.

⁶¹ Ibid., 24.

⁶² Prim. ibid, 1.

Učenec mora za odločitev o tem, ali naj predlog »in« veže z akuzativom ali ablativom, »skočiti« naprej, na glagolsko obliko, kar je s stališča branja nenaravno. Podoben primer vaj, ki predvidevanje krepita in sta torej bolj priporočljivi:⁶³

A. *Obkroži možnost, ki najverjetneje tvori besedno zvezo!*

in agro	a. laborant	b. festinant
in casam	a. sum	b. venio

B. *Dopolni s pravilnim odgovorom!*

Ubi pater est?	a. in villam
Unde festinat?	b. in villa
Quo properas?	c. e villa

V teh primerih učenec na podlagi danega primera besedne zveze oz. vprašanja krepí sklepanje o tem, kakšne vrste glagol bo sledil (primer vaje A) oziroma, kakšna predložna zveza sledi danemu glagolu v podanem kontekstu (primer vaje B).

Poleg preprostih, začetniških slovničnih vaj, ki so usmerjene v krepitev ključnih kompetenc za bralno razumevanje, lahko na tem mestu omenimo še nekaj sorodnih aktivnosti, ki so morda primernejše za pouk na višji stopnji. Najprej navajamo primer dejavnosti, ki krepí kompetenco predvidevanja v linearnem vrstnem redu branja: urjenje s pomočjo zakritih besed (t.i. *hidden-words drill*). Učitelj počasi zaporedno s pomočjo projektorja odkriva oziroma na tablo zapisuje besede oz. besedne zveze, ki tvorijo poved, učenci pa morajo za vsako enoto podati možen pomen, preden jim učitelj odkrije naslednjo; del učnega procesa je krepitev zavedanja, da nove informacije, ki v besedilu sledijo, včasih zahtevajo ponovno ovrednotenje pomena besednih zvez, ki so se v besedilu že pojavile.⁶⁴ Kot primer lahko navedemo stavek iz pisma, ki ga je Plinij Mlajši pisal svoji ženi Kalpurniji.

» <i>Incredibile</i> «	Prva beseda v povedi razpira vsaj dve možnosti: lahko je dopolnilo samostalnika v srednjem spolu ali v funkciji povedkovega določila, pri čemer bi se npr. lahko nanašala na nedoločnik.
» <i>Incredibile est</i> «	Že z naslednjo besedo v stavku se možnosti zožijo: besedica je najverjetneje v funkciji povedkovega določila.
» <i>Incredibile est quanto</i> «	Ko odkrijemo naslednjo besedo, je jasno, da sledi nova enota, ki se bo še nadaljevala, obenem je zelo verjetno, da zaimsek uvaja novi stavek.

63 Prim. *ibid.*, 2, 5.

64 Gl. Hansen, »Latin word order for reading competence«, 177–78.

»Incredibile est quanto desiderio«	Naslednja beseda smiselno dopolni zaimек, a gramatično sta možnosti še vedno dve – dativ ali ablativ, s tem pa so seveda mogoči tudi različni pomeni, ki jih lahko ta sklona izražata.
»Incredibile est quanto desiderio tui«	Naslednja besedica besedno zvezo smiselno zaokroži: »kakšna želja/hrepenenje po tebi«, njen pomen in stavčna vloga (konkretno, je jedro v dativu ali ablativu?) še vedno ni jasen.
»Incredibile est quanto desiderio tui teneat.«	Šele zadnja beseda v stavku, pasivna glagolska oblika nedvoumno razjasni pomen besedne zveze »quanto desiderio tui.«

Pomembno je tudi, da učence spodbujamo, da o pomenu sklepajo že pred zadnjo besedo; če poznajo žanr in malo konteksta (Plinij piše svoji tretji ženi, na katero je bil nadvse navezan), bodo lahko o pomenu povedi (»Neverjetno je, kako te pogrešam.«) skleпали, še preden se stavek zaključi.

Kot zanimivo alternativo prevodu kot domači nalogi, ki učence pripravi na šolsko branje neznanega besedila, P. McFadden priporoča tehniko,⁶⁵ ki jo sicer naveže na sodobno tehnologijo, a jo zlahka prilagodimo tudi manj sofisticiranim tehnološkim razmeram. Kot možno domačo nalogo namesto prevoda predlaga ustrezno in smiselno markiranje besedila. Učenci si ob besedilu ne zapisujejo prevoda, pač pa se na branje besedila vnaprej pripravijo tako, da si besedilo primerno označijo, kar jim kasneje pri skupnem branju v razredu pomaga (npr. povežejo besede, ki tvorijo besedne zveze, označijo začetek in konec smiselnih enot), po možnosti si lahko zapišejo tudi možen pomen oz. pomene posamičnih besed. Takšna priprava omogoči aktivnejše sodelovanje in izključuje golo branje prevodov (ali celo učenje prevodov na pamet). Kot primer lahko ponudimo pripravo na spodnji epitaf, ki si ga je prislužil posebno učinkovit pes čuvaj:

raeda, ae = voz
latro 1 = LAJAM
Raedarum custos numquam latravit inepte
nunc silet et cinerēs vindicat umbra suos.
vindico 1 = ZAHTEVAM, LASTIAM SI

65 McFadden, »Advanced Latin Without Translation«, 2008.

D. Hoyos prav tako ponuja nekaj vaj, ki se zdijo uporabne; npr. delo z besedilom, iz katerega smo prej odstranili vsa ločila (naloga bi denimo lahko bila, da vnovično vstavljamo ločila); popravljanje »skrbno domišljenih« gramatičnih napak v danem besedilu (npr. *urbe condito*) ipd.⁶⁶

Namen zgoraj nanizanih vaj je jezikovno znanje in urjenje usmeriti ciljno v razvijanje kompetenc, ki so za branje ključne. Na ta način spodbujamo implicitno in smiselno uporabo slovnicega znanja.

Besedišče

Ko govorimo o branju in bralnem razumevanju, seveda ne moremo mimo besedišča, elementa, ki je za branje nepogrešljiv in bi si zagotovo v okviru pričujočega prispevka zaslužil večjo pozornost. R. Boyd denimo v svoji že omenjeni raziskavi o bralnih strategijah učencev latinščine ugotavlja, da je bilo nepoznavanje besedišča »glavna ovira pri ... razumevanju«,⁶⁷ eno njenih temeljnih spoznanj pa je, da je za boljše bralno razumevanje poleg primernih bralnih strategij potrebno tudi »ponovno premisliti, kako poučujemo besedišče.«⁶⁸ Poučevanje besedišča nedvomno predstavlja enega večjih izzivov sodobne didaktike pouka klasičnih jezikov, ki temelji v dejstvu, da je pri pouku stare grščine in latinščine zelo malo naravnega, nezavednega učenja.⁶⁹ Razvoj tehnik, ki bi omogočale čim bolj smiselno, kontekstualno učenje besed,⁷⁰ se zdi ključen in je neposredno zvezan z razvijanjem kompetence bralnega razumevanja. Po drugi strani seveda ne gre pozabiti, da je samostojno detajlno razumevanje antičnih literarnih besedil težko uresničljivo brez uporabe slovarja; »brskanje« po slovarju predstavlja sestavni del poglobljenega branja v klasičnih jezikih, učinkovita raba slovarja pa je večšina, ki jo gre razvijati tudi pri pouku.

A v kontekstu razvijanja bralnega razumevanja gre opozoriti še na eno pomembno dejstvo: če se želimo pri pouku posvetiti primarno branju samemu (bodisi v obliki vaj, ciljno usmerjenih le v razvijanje razumevanja, bodisi z branjem odlomkov književnih besedil pri pouku književnosti, kjer je

66 Hoyos, »Translating: Facts, Illusions, Alternatives«, 12.

67 Boyd, »Latin students' bottom-up and top-down strategies«, 324.

68 Ibid., 326.

69 Tu so metode oz. okolja, ki promovirajo »živo staro grščino« (denimo metoda *Polis*, ki so jo zasnovali na Inštitutu za jezike in humanistiko v Jeruzalemu: <https://www.polisjerusalem.org/>) in »živo latinščino« zagotovo v prednosti; gl. Patrick, »Making Sense of Comprehensible Input in the Latin Classroom« in tudi Miraglia, *Latine doceo*, Piovan, »Latino e greco come lingue. Insegnare (ed apprendere) le lingue classiche secundum naturam« ter Carlon, »Quomodo dicitur: The importance of memory in language learning«.

70 Carlon, »Quomodo dicitur«, 119 in sl., ponuja sistematičen pregled temeljnih načel in učnih strategij. Gl. tudi Nation, *Learning vocabulary in another language*. O smiselnem povezovanju poučevanja besedišča stare in nove grščine gl. J. Kavčič, »The representation of Modern Greek in Ancient Greek textbooks«.

v ospredju v prvi vrsti sporočilnost) moramo upoštevati, da mora bralec za uspešno branje v neznanem besedilu poznati vsaj petindevetdeset odstotkov besed.⁷¹ Izjemno pomembno torej je, da učenca pri dejavnostih, ki se osredotočajo na bralno razumevanje, razbremenimo frustracije, ki bi lahko izhajala iz množice neznanih besed in bi mu branje dodatno otežila.⁷²

»NEJEZIKOVNE« BRALNE STRATEGIJE IN KAJ VSE STA PAVEDALA CEZAR IN KATUL

Če smo se v prejšnjem razdelku dotaknili nekaj povsem praktičnih didaktičnih predlogov, ki vzpodbujajo bralno razumevanje v klasičnih jezikih, si moramo na tem mestu zastaviti vprašanje, ki smo ga napovedali v uvodu: je morda katera izmed obravnavanih bralnih tehnik, ki smo jih vzeli za izhodišče tega prispevka, primernejša za branje in s tem doživljanje literature? Odgovor na to vprašanje, ki je glede na osrednji cilj pouka klasičnih jezikov nedvomno eno izmed pomembnejših, se zdi jasen: tehnika linearnega branja nam v večji meri omogoča, da učence tekom branja opozorimo na literarne komponente in jih senzibiliziramo za branje literarnih besedil.⁷³ Videti je, da na ta način tudi lažje spodbujamo strategije, ki jih teoretiki povezujejo s procesom »od zgoraj navzdol;« kot že omenjeno, te niso, vsaj ne v prvi vrsti, vezane na jezikovno, slovnično znanje, temveč na druga znanja, izkušnje in pričakovanja, ki si jih bralec ob branju priključuje v spomin in so za učinkovito razumevanje prav tako ključnega pomena.⁷⁴

Naj te trditve ilustriram s primeroma odlomkov dveh avtorjev, s katerima se učenci latinščine zagotovo srečajo pri pouku. Ker se v teh primerih glavni stavek pojavi šele z (zelo domišljeno) zamudo, predstavljata dober primer tega, kaj lahko z branjem po linearnem pristopu pri pouku pridobimo. Odlomek iz Cezarjevih *Galskih vojn*, na katerega smo se sklicevali zgoraj, zelo plastično kaže, da je pri sestavljenih povedih lahko v ozadju poanta, razlog, da

71 Liu Na in I. S. P. Nation, »Factors affecting guessing vocabulary in context.«

72 Učbenik *Latinščina od besed do branja* (avtorja Keller in Russell) ponuja množico izvornih odlomkov s podpisanim neznanim besediščem (slovenski del gesla je ob tem praviloma omejen na pomen, ki ga ima določena beseda v danem kontekstu); ena izmed možnosti je tudi vnaprejšnje poučevanje novega besedišča, ki se pojavi v besedilu, ki ga želimo obravnavati pri pouku.

73 Prim. Hansen, »Latin word order for reading competence,« 174: »Učenci, ki vztrajajo ... pri branju latinščine v prvi vrsti z 'reševanjem' vsakega stavka na način 'subjekt, nato glagol, nato objekt etc.' ...so zagotovo manj pozorni na slogovne elemente kot tisti, ki so informacije sposobni sprejemati po vrstnem redu in na način, kot jih predstavljajo latinski avtorji.«

74 Prim. zgoraj, str. 115–16. Ideal bralnega razumevanja po mnenju mnogih predstavlja »interaktivni model« (*interactive model*). Ta kombinira veščine, po katerih posegamo v procesu *od spodaj navzgor*, s tistimi, ki potekajo v procesu *od zgoraj navzdol*: »Z ozirom na bralno razumevanje v latinščini interaktivni proces pomeni, da bralec za dekodiranje latinskih morfoloških, sintaktičnih in semantičnih iztočnic v besedilu simultano uporablja svoje znanje latinskega jezika in bralne strategije, vezane na besedilo, obenem pa k procesu branja prispeva tudi s preteklim znanjem in izkušnjami« (Boyd, »Latin students' bottom-up and top-down strategies«, 307).

glavni stavek ni podan na začetku. V odlomku Cezar opisuje, na kakšni podlagi je prišel do zaključka, da mora biti eden izmed priljubljenih vodij galskih plemen kaznovan:

Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur quare in eum aut ipse animadverteret aut civitatem animadvertere iuberet.

Da je poved gramatično kompleksna, ni naključje. Prav tako ni naključje dejstvo, da je glavni stavek (»satis esse causae arbitrabatur«) in z njim Cezarjeva nedvoumna odločitev, da mora biti Dumnoriks tako ali drugače kaznovan, izražen čisto na koncu. Vsi stavki, ki jih Cezar zapiše pred tem (»quod per fines ... accusaretur«), so namreč v funkciji podajanja razlogov in s tem utemeljevanja te Cezarjeve odločitve. Podani so v jedrnati, zgoščeni obliki in se stopnjujejo, sledeč »uvodu« v prvih dveh stavkih: sumi (»suspiciones«), ki jih je imel Cezar o Dumnoriksu, so po pogovoru z enim izmed poglavarjev njegovih zaveznikov v Galiji (»quibus rebus cognitis«), zdaj nedvomno prerasli v dejstva (»certissimae res«), ki jih Cezar naniza v štirih stavkih, uvedenih z veznikom *quod*.⁷⁵ Odločitev o kaznovanju tega galskega pomembneža je bila torej utemeljeno in modro dejanje. To, da jo veliki vojskovodja in politik navaja praktično povsem na koncu, v obliki glavnega stavka, potem ko je podal razloge, gramatično nanizane v konstrukcijah, ki so od njega odvisne, je moč videti kot strategijo: njegova odločitev se pred nami, neposrednimi pričami – bralci te kompleksne periode, skozi katero nas večje vodi, rodi spontano, kot naraven sklep, in izzveni kot edini možen logičen zaključek. Zgradba je tako pravzaprav v funkciji sporočila, ki ga med vrsticami *Galske vojne* izpričuje Cezar: njegova dejanja so vselej posledica tehtnega razmisleka, zaradi česar je tudi sam vreden zaupanja.⁷⁶

To je zagotovo lep primer odlomka, pri katerem je poanta, ki se izriše med vrsticami, težje ujemljiva, če jih skupaj z dijaki ne preberemo v istem vrstnem redu, kot so bile zapisane.⁷⁷ Obenem se zdi, da nam takšno branje ob smisel-

75 Prim. Glücklich, »An Example of Method: Caesar, *Bellum Gallicum* 1,19«, 135.

76 Prim. *ibid.*, 136: »Cezar svojim bralcem kaže proces odločanja. Njegova odločitev temelji na preiskavah, razmisleku in spoznanjih. To je za Cezarjev samo-opis v *Bellum Gallicum* značilno. Ne deluje arbitrarno, čustveno ali spontano, pač pa po premisleku.«

77 Zgornji odlomek je obenem dober primer povedi, ki opisani poudarek zaradi svoje dolge in kompleksne zgradbe težko ohrani tudi v prevodu. Občutimo ga torej lahko zgolj v izvirniku. Prim. prevod J. Fašalka: »Sumničenju, ki je nastalo iz teh navedb, se je pridružilo še tole: Dumnoriks je povedel Helvečane čez Sekvansko in je posredoval izmenjavo talcev, kar je storil ne samo proti volji Cezarja in svojih ljudi, temveč celo za njegovim hrbtom, in vrhovna oblast Hedučanov ga je sama proglasila za krivca. Tako je imel Cezar tehten razlog, da ga sam pokliče na zagovor ali naroči njegovim rojakom, da to store.«

nem uvodu in morebitnih sprotnih dopolnilnih komentarjih pri pouku omogoči spodbujanje bralnih strategij, ki dopolnjujejo razbiranje pomena na strogo jezikovni ravni in omogočajo uživanje v literarno besedilo.⁷⁸

Podoben je primer naslednje Katulove pesmi (c. 11):

Furi et Aureli, comites Catulli,
sive in extremos penetrabit Indos,
litus ut longe resonante Eoa
tunditur unda,

sive in Hyrcanos Arabasve molles,
seu Sacas sagittiferosve Parthos,
sive quae septemgeminus colorat
aequora Nilus,

sive trans altas gradietur Alpes
Caesaris visens monumenta magni,
Gallicum Rhenum, horribile aequor, ultimi-
mosque Britannos,

omnia haec, quaecumque feret voluntas
caelitum, temptare simul parati,
pauca nuntiate meae puellae
non bona dicta.

Cum suis vivat valeatque moechis,
quos simul complexa tenet trecentos,
nullum amans vere, sed identidem omnium
ilia rumpens;

nec meum respectet, ut ante, amorem,
qui illius culpa cecidit velut prati
ultimi flos, praetereunte postquam
tactus aratro est.⁷⁹

78 Takšne strategije lahko s pridom spodbujamo tudi z različnimi predbralnimi aktivnostmi; gl. npr. Rea, Jennifer, »Pre-Reading Strategies in Action: A Teacher's Guide to a Modern Foreign Language Teaching Technique.«

79 V prevodu K. Gantarja: Avrelij in Furij, prijatelja zvesta, / ki šla za Katulom bi v Indijo daljno, / kjer s silo zaganja v peščino obalno / morska se cesta; // za njim bi med Parte, med Skite šla divje, / še dlje, na Kavkaz in v arabsko puščavo / in tja, kjer sedmèrih barvitih rokavov / Nila izliv je; // po silnega Cezarja slavnih stopinjah / čez alpske vrhove bi šla, tja do Rena, / še dlje, tja med strašna britanska plemena / v morskih pustinjah; // vidva, ki prav zmerom, pa naj se zgodilo / kar koli, voljno mi ob strani stojita, / vidva moji deklici, prosim, nesita / to sporočilo: // Zelim ji vso srečo, prijetno zabavo / s prešuštniki, ki jih sto hkrati objema, / ne ljubi nikogar, vsem pa odvzema / moško veljavo! // A moja ljubezen naj zbrše iz spomina, / ki padel po njeni sem krivdi, kot pade / mlad cvet, ko ga rani na robu livade / pluga ostrina.

Povedek glavnega stavka, ki se neposredno navezuje na otvoritvene besede, imeni Katulovih prijateljev v vokativu, najdemo šele v četrti kitici (»Furi et Aureli ... nuntiate«). Vse informacije, ki jih Katul naniza do te glagolske oblike, pa so pravzaprav suspenz: ob branju se naše zanimanje veča, saj čakamo, kaj bo Katul povedal Furiju in Avreliju, ki sta označena kot »comites Catulli«. Suspenz je še toliko večji zaradi oblike sapfiške kitice; z njo se grandiozni vojaški pohodi, ki jih v mislih naslovnikov in spominu svojih kameradov slika Katul, zdijo v temeljnem nasprotju. K temu dodatno pripomore dejstvo, da je to v zbirki prva od dveh pesmi, pisanih v sapfiški kitici, in da je druga – prevod oziroma priredba slavne Sapfine φαίμεταί μοι, ene najlepših ljubezenskih pesmi nasploh. Glavni stavek kontrast nedvoumno izostri: Katul moškim podvigom, ki jih je v podobah pohodov v daljne in eksotične dežele ter srečanj s strašljivimi ljudstvi nizal do tod, zoperstavi izziv povsem drugačne vrste. Katulovi deklici, ki – v prevodu K. Gantarja – svojim ljubimcem »odvzema moško veljavo«, naj Furi in Avrelij v pesnikovem imenu izrečeta »pauca ... non bona dicta«; končna slavna podoba pluga, pod katerim pade Katul kot nežna rožica ugrabljenega srca, kontrast le še poglobi.

Takšen učinek pesem v največji meri doseže spričo linearnega branja besedila. Podobno kot pri prejšnjem odlomku se zdi, da takšno branje tudi v didaktičnem smislu v večji meri omogoča spodbujanje bralnih strategij, ki temeljijo tudi v drugih, nejezikovnih segmentih besedila (verzna oblika, podatki o Katulovem življenju, ki jih lahko razberemo iz drugih pesmi itd.).

Naj ob koncu tega razdelka še enkrat poudarimo, da nas do točnega in natančnega razumevanja izvirnih odlomkov nedvomno lahko pripelje tudi trdna in zanesljiva logika prevajanja po skladenjski prioriteti, zasidrana v besedni in stavčni analizi. A če je slednja nepogrešljiva pri osvetljevanju jezikovne sestave besedil, nam pri *branju* izvirkov morda lahko bolj služi kot zgolj možna dopolnilna aktivnost, denimo kot izhod v sili, kadar želimo ali moramo shematično ponazoriti sestavo povedi. Z njo se namreč oddaljimo od tistega, kar je pri literaturi pravzaprav najzanesljivejše vodilo: tako ostanemo brez niti, s katero nas po besedilu vodi avtor sam.

ZAKLJUČEK IN O ŠEPAVIH PREVODIH

Strategije, ki smo se jih dotaknili v tem prispevku na podlagi razmisleka o bralnem razumevanju pri pouku klasičnih jezikov, se zdijo uporabne ne glede na metodo poučevanja oziroma različne poudarke, ki jih dajejo učitelji posamičnim elementom pouka, tudi kadar sledijo kolikor toliko enotni metodološki praksi. Dejstvo namreč je, da je pouk klasičnih jezikov spričo svoje dolge in razgibane zgodovine pridobil različne cilje. Branje (in prevajanje) besedil v izvirku je tako morda naš temeljni cilj, nikakor pa ni edini. Druge kompetence,

ki izhajajo iz sistematičnega poglobljanja v jezik (detajlno poznavanje slovnice, zavedanje jezika kot abstraktnega sistema, zmožnost primerjave med jeziki itd.) gre na vsak način videti kot dodano vrednost pouka klasičnih jezikov; ta se morda poudarjeno kaže prav v času, ko pouk modernih jezikov v veliki večini temelji na komunikacijskih metodah. Eno izmed ključnih vprašanj ob tem je, v kakšnem medsebojnem razmerju so omenjeni cilji pa tudi dejavnosti, ki jih podpirajo. Kot že zapisano, je prevajanje moč videti kot način preverjanja in nadgradnje bralnega razumevanja. Znanja slovnice, po drugi strani, morda ne gre razumeti le kot podporno dejavnost branju; poziv D. P. Carpenterja k redefiniciji osnovnega cilja pouka klasičnih jezikov, ki naj postane načrtno razvijanje zmožnosti analitičnega razmišljanja na osnovi latinske slovnice, je morda ekstremen, a ne povsem brez zrna soli.⁸⁰ Branje izvirkov je prav tako svojstvena kategorija, na vsak način povezana z drugimi cilji in kompetencami in celo odvisna od njih, a vendarle zavezana svojim specifikam. Prav zaradi slednjih se zdi poziv, da vrstni red izvirkov upoštevamo že v osnovnih bralnih tehnikah, kot tudi pri samem branju in prevajanju pri pouku, vreden razmisleka.

Povsem na koncu naj spomnimo, da v tem prispevku niti za hip nismo podvomili v smiselnost poglobljenega razumevanja slovnčnih komponent besedil; kot večkrat omenjeno, to po našem prepričanju predstavlja trdno osnovo za bralno razumevanje v klasičnih jezikih. A ker v veliki meri beremo oziroma učimo brati literarna besedila, naj na koncu vendarle opozorimo tudi na tisto težko opisljivo »iskro«, ki ni nujno pogojena z neizprosno logiko definiranja vsakega jezikovnega detajla. Octavio Paz njen obstoj vidi »med smislom in ne-smislom, med povedjo in molkom« in pravi, da ob njej v ubesedenem uzremo tudi tisto, kar je med vrsticami, zamolčano, a vendarle upovedeno, zavezano »vednosti brez vedenja, umevanju brez razumevanja.«⁸¹

To ni nepomembno; najvišji namen pouka klasičnih jezikov gre pravzaprav iskati v primerljivih iskricah, tistih, spričo katerih morda prav kdo od naših učencev med branjem kakšnega latinskega ali starogrškega odlomka za hip uzre, zakaj klasična jezika ostajata tako nepopisno živa. Če nam ob tem postreže z bolj šepavim prevodom, velja pomisliti na lekcijo, ki nam jo prav tako posreduje Paz.⁸² Budistična boginja Tara se je nekoč prenehala prikazovati preprostemu starcu – in sicer takoj po tem, ko je po navodilu učenih teologov opustil pesem v šepavem prevodu iz sanskrtu in se ji začel priporočati v bolj natančni in pravilni prevodni različici.

Andreja Inkret
Univerza v Ljubljani
andreja.inkret@ff.uni-lj.si

⁸⁰ Carpenter, »Reassessing the Goal of Latin Pedagogy,« 394–95.

⁸¹ Paz, *Branje in zrenje*, 238–39.

⁸² Ibid.

BIBLIOGRAFIJA

- Beard, Mary. »What does the Latin actually Say.« *Times Literary Supplement*. <https://www.the-tls.co.uk/articles/what-does-the-latin-actually-say/>
- Bextermöller, Delaram. »Reading Latin and the need for empirical research: A psycholinguistic approach to reading comprehension in Latin.« *Journal of Latin Linguistics* 17, št. 2 (2018): 281–300.
- Boyd, Rebecca M. »Latin students' bottom-up and top-down strategies for reading Latin literature and the impact of cross-linguistic influence.« *Journal of Latin Linguistics*, 17, št. 2 (2018): 301–32.
- Carlson, Jacqueline. »Quomodo dicitur: The importance of memory in language learning.« *Teaching Classical Languages* 7, št. 2 (2016): 139–165.
- Carpenter, Daniel P. »Reassessing the Goal of Latin Pedagogy.« *The Classical Journal* 95, št. 4 (2000): 391–395.
- Foreman, A. Z. »Argumentum ad Ignorantiam: The Real Issue With Mary Beard's Latin.« <http://blogicarian.blogspot.com/2019/03/argumentum-ad-ignorantiam.html>
- Glücklich, Hans-Joachim. »An Example of Method: Caesar, *Bellum Gallicum* 1,19.« V: John Bulwer, ur., *Classics Teaching in Europe*, 132–37. 2. izd. London: Bristol Classical Press, 2012 (prva izdaja 2006).
- Gradišar, Ana in Sonja Pečjak. *Bralne učne strategije*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2012.
- Green, Tamara M. *The Greek & Latin Roots of English*. 5. izd. Lanham, Boulder, New York, Toronto, London: Rowman & Littlefield, 2015.
- Greenwood, Emily. »Epilogue.« V: E. Archibald, W. Brockliss in J. Gnoza, ur., *Latin and Greek from Antiquity to the Present*, 198–208. Yale Classical Studies 37. New Haven: Yale University Press, 2015.
- Hamilton, Richard. »Reading Latin.« *The Classical Journal* 87, št. 2 (1991): 165–174.
- Hansen, Wells S. »Latin word order for reading competence.« *The Classical Journal* 95, št. 2 (1999): 173–180.
- Harrison, Rebecca R. »Exercises for Developing Prediction Skills in Reading Latin Sentences.« *Teaching Classical Languages* 2, 1 (2010): 1–30.
- Hoyos, Dexter B. »Decoding or Sight-Reading? Problems with understanding Latin.« *The Classical Outlook* 70 (1993): 126–33.
- Hoyos, Dexter B. *Latin: How To Read It Fluently, A Practical Manual*. Amherst: CANE Press, 1997.
- Hoyos, Dexter B. »Translating: Facts, Illusions, Alternatives.« *CPL Online* 3, št. 1 (2006): 1–12.
- Hoyos, Dexter B. »The Ten Basic Rules for Reading Latin.« *Latinteach Articles (2008)*: 1–5.
- Hunt, Steven. *Starting to Teach Latin*. London: Bloomsbury Academic, 2016.
- Jones, Peter V., Keith C. Sidwell, »Preliminary remarks.« V: Peter V. Jones in Keith C. Sidwell, *Reading Latin* (Text), v-vii. 2. izd. Cambridge: Cambridge University Press, 2003 (prva izdaja 1986).
- Kavčič, Jerneja. »The representation of Modern Greek in Ancient Greek textbooks.« *Vestnik za tuje jezike* 12, št. 1 (2020): 75–93.
- Koletnik Korošec, Melita. »Translation in Foreign Language Teaching.« V: Nike K. Pokorn in Kaisa Koskinen, ur. *New Horizons in Translation Research and Education* 1, 61–74. Publications of the University of Eastern Finland Reports and Studies in Education, Humanities and Theology 8. Joensuu: University of Eastern Finland, 2013.

- Lado, Robert. *Language Teaching: A Scientific Approach*. New York: McGraw-Hill, 1964.
- LaFleur, Richard A. »Introduction.« V: Richard A. LaFleur, ur., *Latin for the 21st century: from concept to classroom*, ix-xvi. Glenview, Illinois: Scott Foresman-Addison Wesley, 1998.
- Liu Na in I. S. P. Nation. »Factors affecting guessing vocabulary in context.« *RELC Journal* 16, št. 1 (1985): 33–42.
- Markus, Donka D. in Deborah Penell-Ross. »Reading proficiency in Latin through expectations and visualization.« *The Classical World* 98, št. 1 (2004): 79–93.
- Marqués-Aguado, Teresa in Juan Solís-Becerra. »An overview of translation in language teaching methods: implications for EFL in secondary education in the region of Murcia.« *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas* 8 (2013): 38–48.
- McCaffrey, Daniel V. »Reading Latin efficiently and the need for cognitive strategies.« V: John Gruber-Miller, ur., *When dead tongues speak: Teaching beginning Greek and Latin*: 113–33. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- McCaffrey, Daniel V. »When Reading Latin, read as the Romans did.« *The Classical Outlook* 86, št. 2 (2009): 62–66.
- McFadden, Patrick. »Advanced Latin Without Translation? Interactive Text-Marking as an Alternative Daily Preparation.« *CPL Online* 4, št. 1 (2008): 1–15.
- Miraglia, Luigi. *Lingua Latina per se illustrata: Latine doceo, Guida per gli insegnanti*. Napoli: Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Vivarium Novum, 2000.
- Mitchell, Jeff, Mirella Lapata, Vera Demberg in Frank Keller »Syntactic and Semantic Factors in Processing Difficulty: An Integrated Measure.« *Proceedings of the 48th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 196–206. Uppsala: Association for Computational Linguistics, 2010.
- Nation, Ian Stephen Paul. *Learning vocabulary in another language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Patrick, Robert. »Making Sense of Comprehensible Input in the Latin Classroom.« *Teaching Classical Languages* 2015: 108–36.
- Pavlič Škerjanc, Katja. »Gradatim ali po korakih do boljšega prevoda.« *Keria* 1, št. 1–2 (1999): 89–99.
- Pavlič Škerjanc, Katja. »Klasično izobraževanje v Sloveniji.« *Keria* 2, št. 1 (2000): 101–108.
- Paz, Octavio. *Branje in zrenje. Izbrani eseji*. Prevedla Vesna Velkovrh Bukolica. Ljubljana: Študentska založba, 2002.
- Piovan, Dino. »Latino e greco come lingue. Insegnare (ed apprendere) le lingue classiche secundum naturam.« *Nuova Secondaria* XXIII, 2 (2005): 77–81.
- Rea, Jennifer. »Pre-Reading Strategies in Action: A Teacher's Guide to a Modern Foreign Language Teaching Technique.« *CPL Online* 3, št. 1 (2006): 1–7.
- Rubin, Joan. »What the 'Good Language Learner' Can Teach Us.« *TESOL Quarterly* 9, št. 1 (1975): 41–51.
- Russell, Katharine. »Read Like a Roman: Teaching Students to Read in Latin Word Order.« *Journal of Classics Teaching* 19 (2018): 17–29.
- Samide, Irena. »Kdo se boji literature? Književna didaktika pri študiju tujega jezika.« V: Boža Krakar-Vogel, ur., *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode*: 25. simpozij *Obdobja: metode in zvrsti*, 325–33. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2008.
- Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*. Svet Evrope. Svet za kulturno sodelovanje, Odbor za izobraževanje, Oddelek za moderne jezike, Strasbourg. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, 2011.

Šlibar, Neva. »Sedmero tujosti literature – ali: O nelagodju v/ob literaturi.« V: Boža Krakar-Vogel, ur., *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode: 25. simpozij Obdobja: metode in zvrsti*, 15–36. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2008.

Učni načrt - Latinščina: Gimnazija – Splošna, klasična gimnazija. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2008.

POVZETEK

Članek prinaša *synkrisis* dveh načinov, s pomočjo katerih učitelji klasičnih jezikov učenec pomagamo pri bralnem razumevanju izvirnih latinskih in starogrških besedil. Prvi način predstavlja postopek *prevajanja po skladenjski prioriteti*, ki ga pri pouku klasičnih jezikov tradicionalno spodbujamo v našem prostoru; drugega povezujemo predvsem z alternativnimi metodami poučevanja klasičnih jezikov (npr. z metodo bralnega pristopa, ki se je uveljavila v anglosaksonskem prostoru) in pomeni tehniko *linearnega branja*. S soočenjem obeh bralnih tehnik prispevek načena nekatera temeljna vprašanja didaktike pouka klasičnih jezikov (učnih ciljev, razmerja med prevajanjem in bralnim razumevanjem, specifik branja izvirnih besedil v klasičnih jezikih), ponudi pa tudi nekaj primerov vaj in praktičnih strategij, ki so nam lahko v pomoč pri spodbujanju bralnega razumevanja ter pri senzibiliziranju učencev za branje latinskih in starogrških literarnih besedil.

Ključne besede: poučevanje klasičnih jezikov, branje latinskih besedil, prevajanje latinskih besedil, literarna didaktika, bralno razumevanje, bralne strategije

SUMMARY

On Reading Original Texts in Greek and Latin at School

The article provides a *synkrisis* of the two approaches used by teachers of the Classical languages in order to help their students with the reading comprehension of original texts in Latin and Classical Greek. The first approach consists of *translating texts on the basis of syntactic priority* and is traditionally used in Slovene schools; the other seems to be connected to alternative methods of teaching the Classical languages (e. g. the *reading approach*, popular particularly in the Anglo-Saxon world) and comprises the *linear reading technique*. By confronting the two techniques, I touch upon some fundamental issues related to the teaching of Classical languages (teaching objectives, the relation between translating and reading comprehension, specifics of reading original texts in the Classical languages). I also offer examples of exercises and strategies that could help teachers foster reading comprehension and sensitise students to Latin and Greek literary texts.

Keywords: teaching classical languages, reading Latin, translating Latin, literature didactics, reading comprehension, reading strategies

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.135-164>

Aleksandra Pirkmajer Slokan

Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom: predlog javnega programa

V revijo *Keria* pišem tokrat, po več kot desetletnem premoru, petič.¹ Vsakokrat sem pisala na temo »osnovnošolske latinščine«, kot v praksi največkrat, pogosto v neskladju z vsebino – ime nakazuje jezikovni pouk, medtem ko je vsebina neredko pretežno ali izjemoma, če odmislimo nekaj priložnostnega besedišča, celo izključno kulturno-civilizacijska –, poimenujemo naš osnovnošolski klasično-humanistični vzgojno-izobraževalni program (zgodnji humanistični program). Tokratni prispevek je, z nekaj nujnimi prilagoditvami spremne besede in opomb, fragment ali, natančneje, tretji del mojega še neobjavljenega istoimenskega tridelnega zapisa (»Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom«) s prilogami: s statističnimi grafi, preglednicama »latinskih šol« v Ljubljani in zunaj nje, seznamom osnovnošolskih predavateljev in fotografskim gradivom, ki je nastal v letih 2019–2021 kot sklep raziskave prvih šestih dekad »osnovnošolske latinščine« (1958–2018) in katerega tipkopolis hrani osnovnošolski latinski arhiv Slovenskega šolskega muzeja.

Osrednji predmet te in predhodnih obravnav je iz nižjegimnazijskega klasičnega programa leta 1958 rojeni ter pozneje sproti posodabljeni javni štiriletni osnovnošolski latinski program, namenjen učencem od enajstega do petnajstega leta starosti (ŠOLP).² ŠOLP je bil tudi primarna skrb mojega učiteljevanja, zlasti na OŠ Prežihovega Voranca v Ljubljani (1988–2014),³

1 Gl. *Keria* 3, št. 1 (2001): 69–83; *Keria* 4, št. 1 (2002): 83–89; *Keria* 10, št. 2 (2008): 165–180; *Keria* 11, št. 1 (2009): 167–68.

2 Za historiat ŠOLP-a gl. končne opombe (k. op.) v Dodatku I.

3 OŠ Prežihovega Voranca, Ljubljana (OŠ P. Voranca) je naša edina šola z od l. 1958 kontinuiranim poukom latinščine, do l. 2018 izključno v obliki ŠOLP-a: tega je na tej šoli v prvih 60 letih (1958–2018) zaključilo 2009 učencev (in v naslednjih treh še 22), še vsaj pol toliko pa ga je predčasno opustilo, večina po »pripravljalnem« prvem letu (5.r./8, od l. 2008 6.r./9); osebno sem, če se omejim na učiteljevanje na OŠ P. Voranca in pozitivno zaključene ocene, v letih 1988–2014 skozi celotni ŠOLP pripeljala 691 učencev, skozi njegovo 1. leto pa 1230 enajstletnikov; za sezname

z izjemo uvajalnih let scela zaznamovanega z devetletnim osnovnošolskim programom (devetletko) – z večletnimi, za ŠOLP sicer v prvi fazi spodbudnimi pripravami (1990/1991–2003), s postopnim, kljub dolgemu pripravjalnemu obdobju turbulentnim uvajanjem (2003–2008) in z njegovo dokončno, za ŠOLP usodno uvedbo (2008) –, kakor tudi sočasnega in kasnejšega ljubiteljskega raziskovanja (1998–2021), najintenzivnejšega v obdobju po upokojitvi (2014). Raziskovanja sem se lotila in ga izpeljala, pedagoginja po izobrazbi in srcu, ne iz veselja do zbiranja podatkov in dokumentiranja niti tega resnično vešča, ampak iz občutka moralne dolžnosti učiteljice latinščine s tedaj pri nas med aktivnim kadrom najdaljšim in najboljšežnjim osnovnošolskim stažem, zaposlene na osnovni šoli z najbogatejšo tradicijo ŠOLP-a⁴ in v zadnjih letih žal tudi edine z lastno tovrstno osnovnošolsko izkušnjo. Raziskovala nisem le z namenom ugotavljanja vzrokov za zaton javnega ŠOLP-a, ampak predvsem z namenom iskanja zanj možnih poti naprej ter preseganja vsesplošne brezbriznosti, ob dolgoletni avtoritativnosti odločevalcev značilne (tudi) za to področje.⁵

ŠOLP predstavlja, ocenjujem, s kulturno-civilizacijskimi vsebinami smotrno obogateno jezikovno jedro zgodnjega humanističnega programa, je zaključena celota in obenem, tako dosedanja praksa, predpogoj za oživitev v Sloveniji pred približno dvema desetletjema zamrlega gimnazijskega nadaljevalnega latinskega programa.⁶ Na ŠOLP ne gledam kot na nekaj izjemnega, še manj, kot mu je bilo tolikokrat po krivem očitano, elitnega, ampak kot na pravico otrok in staršev različnih svetovnih nazorov do svobodne izbire programa, ki z nekaj dodatnimi urami tedenske učne obremenitve – delno velja tudi zaradi tega za učno zahtevnejšega – sooblikuje otrokovo osebnost ter je s svojimi cilji in s specifičnim, interdisciplinarnim načinom dela vzpodbuda za nadaljnje celostno, ne le humanistično, (samo)izobraževanje. Dolžnost javne devetletke je, menim, da tej pravici zadosti – kot je to, sicer v precej omejenem obsegu, storila že osemletka (1958–2003/2008) in kot to

»latincev« z v letih 1958–2014 zaključenim ŠOLP-om gl. Pirkmajer Slokan et al., ur., *Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje OŠ Prežihovega Voranca, Ljubljana* (Ljubljana: Osnovna šola Prežihovega Voranca, 1999), 236–52, in moje *e-Dopolnilo k Zborniku 2000–2014* (2014) (tipkopis hrani osnovnošolski latinski arhiv Slovenskega šolskega muzeja (SŠM)); za sezname po l. 2014 gl. zasebni arhiv Tee Kranjc, prof.

- 4 Primat na področju ŠOLP-a je v zadnji dekadi prevzela zasebna OŠ Alojzija Šuštarja (k. op. vii).
- 5 Za izsledke raziskave gl. istoimenski 3-delni članek s prilogami (hrani SŠM) in predhodna članka: Pirkmajer Slokan, »Pregled pouka latinščine v slovenski javni osnovni šoli (1958–2016)«, *Šolska kronika* 25/XLIX, št. 1–2 (2016): 105–80 (1. del) in 26/L, št. 1–2 (2017): 137–204 (2. del) (*Pregled*, ob navedbi strani: *Pregled* 2016, *Pregled* 2017), ter Pirkmajer Slokan, »Latinščina v slovenski javni osnovni šoli: primerjava prvega desetletja popolne devetletke (2008–2018) s predhodnim desetletjem in šolsko leto 2018/2019«, *Šolska kronika* 28/LII, št. 1–2 (2019): 93–119. Gl. tudi razstavne panoje *Lingua Latina: razstava o latinščini v javni osnovni šoli 1958–2015* (SŠM 2015–2018), l. 2018 podarjene s strani SŠM (zanj ravnatelj mag. Stane Okoliš) OŠ P. Voranca (zanjo ravnatelj Marjan Gorup), ter istoimenski razstavni katalog (razstavo in katalog sva v soavtorstvu pripravila s kustosom SŠM Antonom Arkom, prof.).
- 6 Za približni obseg učnih vsebin gl. k. op. xii–xiv; za vertikalno gl. k. op. ix.

po letu 2011 v polnosti nudi zasebna devetletka – ter otrokom in staršem omogoči, da lahko izberejo svojega imena vreden, torej kvaliteten in sistematiziran ŠOLP, če to želijo.⁷

Članek prinaša predlog javnega programa *Osnovna šola s štiriletnim osnovnošolskim programom (predlagani Program)*, ki sem ga zasnovala v šolskem letu 2013/2014, zadnjem svojega poučevanja na OŠ Prežihovega Voranca. Osredotoča se torej na reševanje ŠOLP-a v zanj izrazito nenaklonjenih razmerah javne devetletke – te pripisujem do skrajnosti zaostreni uravnilovki: triadnemu sistemu, ki v primeru latinščine postavlja formo nad vsebino, ter vsiljeni analogiji z živimi tujimi jeziki, z mrtvim scela neprimerljivimi tako glede ciljev kot načina učenja –, uvedenih, absurdno, kljub proti koncu osemletke za ŠOLP naraščajočemu javnemu interesu (gl. Graf 1, Dodatek II). S *predlaganim Programom* iščem – s pogledom, uprtim v večdesetletno domačo prakso, izsledki katere lahko, celostno evalvirani, prepričana sem, edini pokažejo pravo pot – odgovor na vprašanje, kako pomagati javnemu ŠOLP-u z dna, kamor je, do konca popolne osemletke (2003) sorazmerno trdoživ in uspešen, strmoglavil ob dokončni uvedbi devetletke (2008) in kjer je preživetaril njeno prvo oziroma svojo šesto dekada (2008–2018) (gl. Graf 1 in 2, Dodatek II) ter se *vita minima* – le upati je, da ne že klinično mrtev – znašel na pragu sedme (2018–).

V ilustracijo: ob koncu predepidemičnega obdobja, torej v prvem semestru šolskega leta 2019/2020, je ŠOLP med javnimi šolami v celoti izvajalala le OŠ Zalog, ki ga je tudi edina ohranila do danes (2021/2022), in še ta nesistematizirano in v skromnem obsegu. Zaključevalo ga je le sedem devetošolcev (za primerjavo: zasebnega šestnajst), trije na tej šoli in štirje na OŠ Prežihovega Voranca – tu se je, težko dojeti, po več kot šestdesetih sorazmerno uspešnih letih tedaj že iztekal –, in še ti jezikovno osiromašenega (skorajšnji prvi val epidemije je dodal le še piko na i), vsebinsko in izvedbeno neenotnega (brez enovitega učnega načrta, na prvi šoli kot interesno dejavnost ter na drugi v kombinaciji te in izbirnega predmeta), brez možnosti vključitve v nadaljevalni program (za kar pripisujem zdaleč več krivde devetletki kot klasični gimnaziji), nekorektno evidentiranega (kot Latinščina I–III in ne Latinščina I–IV) ter na OŠ Prežihovega Voranca tudi urno okleščene (prvo leto le s po eno tedensko uro) in, kot že povedano, v zatonu. Razvojna krivulja je bila torej že tedaj, tudi če se naslednji, močnejši epidemični valovi ne bi zgodili, vse prej kot obetavna.⁸

7 Za »nesistematizirani ŠOLP« (ID), po l. 2018 edino preživelo obliko javnega ŠOLP-a, gl. k. op. v.

8 Stanje javnega ŠOLP-a je bilo ob koncu 1. semestra 2019/2020 naslednje: OŠ Zalog (6.–9.r./9, 28 učencev; ŠOLP so zaključevali 3 devetošolci), OŠ P. Voranca (8.–9.r./9, 14 učencev; ŠOLP so zaključevali 4 devetošolci), OŠ Trnovo (6.–7.r./9, 8 učencev) in OŠ Franceta Bevka (6.–8.r./9, 6 učencev); vse navedene šole razen OŠ P. Voranca, kjer pa je bil ŠOLP tedaj že v izteku (k. op. viii), so ga izvajale kot ID in zunaj evropsko sofinanciranega konzorcijskega projekta Jeziki štejejo (2017–2022) (zanj gl. strokovne podlage in fazna poročila koordinatorjev projekta). Pomembno: v tem času se je v

Ob zamiranju javnega ŠOLP-a me navdaja občutje razočaranja in žalosti, podobno kot bi, predstavljam si, osnovnošolskega matematika ob zamaknitvi začetka učenja osnovnih računskih operacij za leto ali več ali celo v srednjo šolo, kjer bi šlo brez dvoma lažje in neprimerno hitreje, kar pa je seveda daleč od bistva problema. V članku izražena vizija – večina učečih latinistov si v odsotnosti širše, nacionalne, na izkustveni podlagi izoblikuje svojo lastno – izhaja, čeprav podkrepljena s številkami iz letnih statistik⁹ in z izsledki raziskave, vendarle pretežno iz moje pedagoške prakse, zato se z njo, pričakujem, marsikateri latinist z drugačnimi osnovnošolskimi izkušnjami in s posledično drugačno osebno vizijo najmanj mestoma tudi ne bo strinjal.

Dosledno enoumje bi tako ali tako bilo, kot v vsaki kompleksni problematiki, predvsem odraz brezbriznosti oziroma odsotnosti poglobljenega razmisleka, tega pa zgodnji humanistični program še kako potrebuje. V svojem jezikovnem jedru se namreč prekomerno, kvalitativno in kvantitativno, nezadržno krči, seseda, s čimer, naj bo kulturno-civilizacijski sklop – ta na srečo še prosperira, a redukcija jezikovnih vsebin neizogibno vodi tudi v njegovo pretirano, škodljivo simplifikacijo – še tako vsebinsko bogat in izvedbeno domiseln, izgublja svoj *raison d'être* in se preoblikuje v nov, drugačen program, ki mu alternativno ime »osnovnošolska latinščina« vse manj pristoji.¹⁰ To ni kritika *ad personam* – pri *ad hoc* nižanju učnih standardov praviloma ne gre za subjektivne, ampak za objektivne vzroke: neustrezne normative in posledično težke delovne pogoje –, ampak je kritika sistema. V odsotnosti nacionalnega programa se namreč učečim latinistom, ki nismo nikoli zares imeli in tudi zdaj nimajo prave izbire – končne, zlasti organizacijske odločitve so na ravnateljih in višje –, prepušča, da, po večini obsojeni na prekarnost,¹¹ bolj ali manj spre-

7.r./9 učilo latinščino 2. leto, torej po ŠOLP-u, le 10 učencev (OŠ Zalog 5, OŠ Trnovo 5, vsi ID), vsi preostali sedmošolci so se učili *ab ovo* tj. po 3-letnem programu Latinščina I–III (L I–III). V šol. l. 2021/22 ohranja javni ŠOLP (ID) le OŠ Zalog (latinščina od l. 2012), in to v skrajno težavnih razmerah: negotovih epidemičnih in ob celoviti gradbeni prenovi šolske stavbe; k latinščini je vpisanih 22 učencev, razporejenih v starostno homogene skupine 6.–9.r./9 (8, 4, 8, 2), poučuje Ana Rataj, prof.

- 9 Neuradne osnovnošolske letne statistike sem, da bi povečala informiranost in spodbudila medšolsko sodelovanje, samoiniciativno uvedla v okviru šolske sekcije DAHŠ s šol. l. 1987/88 in jih zaključila s šol. l. 2019/20 (skupno 33 statistik), pri čemer vsekakor upam, da je s šol. l. 2020/21 statistično štetno palico prevzel kateri od mlajših kolegov, kot sem v e-statistikah od vključno l. 2018 dalje večkrat zaprosila.
- 10 Vse modnejšo kulturno-civilizacijsko smer oz. sklop »osnovnošolske latinščine« (beri: od 80. let prejšnjega stoletja stihijsko se porajajoče »predmete« z nesorazmerno majhnim deležem jezikovnih vsebin oz. scela brez njih, praviloma izvajane kot ID, neredko pod zavajajočim imenom Latinščina) sem v raziskavi, da bi ga ločila od pretežno (ŠOLP) oz. delno (L I–III) jezikovnega sklopa, poimenovala »antični splošnoizobraževalni predmeti« ter izpostavila – tudi z namenom odprave prekarizacije latinistov – nujnost čimprejšnje sistematizacije: ustreznega poimenovanja, sprejetja učnih načrtov ter uvrstitve v nabor izbirnih predmetov 2. in 3. triade.
- 11 Javna 9-letka zagotavlja učitelju le do 6 sistematiziranih ur latinščine tedensko: po 2 uri za vsak razred 3. triade; število ur se poveča, če vpis preseže 28 učencev na razred, kar pa je do zdaj uspelo le OŠ P. Voranca v šol. l. 2003/04, 2005/06 in 2007/08. Ob tem: 8-letka je – razen pri izjemno majhnem vpisu – dovoljevala najmanj po 2 tedenski uri za vsak oddelek predmetne stopnje, kar je OŠ P. Voranca v polnosti izkoristila in s tem do l. 2003 latinistom zagotavljala polno zaposlitev.

tno, z več ali manj izkušnjami, v boljših ali slabših razmerah *bona fide* rešujejo, kot smo to od nekaj počeli, kar se pač rešiti da.

Pri snovanju *predlaganega Programa* me je, splošno gledano, vodilo predvsem dvoje: prepričanje, da naš javni osnovnošolski sistem za nadarjene, humanistično naravnane učence – kar še zdaleč ne izključuje poznejše, na primer, naravoslovne profesionalne usmeritve – nezadostno skrbi, in ugotovitev, da je za otrokovo osebnost nadvse formativno obdobje med enajstim in petnajstim letom postalo v devetletki – ta je v samostojni Sloveniji na samosvoj način dokončala proces poenotenja nekdanje nižjegimnazijske stopnje, spočet v dvajsetih letih prejšnjega stoletja v prvi Jugoslaviji in intenzivno nadaljevan z uvedbo osemletke leta 1958 v drugi – v očeh dela javnosti siva pega vzgojno-izobraževalnega sistema, izjemoma celo le nekakšen socialni tampon med razredno stopnjo in poosnovnošolskim obdobjem. Menim, da je bila dopustitev le-tega ena najhujših napak našega šolstva, ki zaradi dolgoročnih družbenih posledic kliče po detajlni analizi in strokovno domišljenih spremembah. Ob prvem pa: na osnovnošolski stopnji raje kot o nadarjenih – kriteriji za določanje teh bi morali, ne nazadnje zaradi vsakoletnih presenetljivo visokih tovrstnih testnih rezultatov, že zdavnaj pod drobnogled – govorim o vedoželjnih, ustvarjalnih, samoiniciativnih ter, zakaj ne, zahtevnejših in marljivejših učencih. Te naša družba, neredko celo šolniki, vse prerada etiketira kot individualistične in težavne, vsaj takšna je bila, žal prepogosto, moja učiteljska izkušnja glede meni ljubih latinskih vzporednic, katerih del sem bila, skupaj s številnimi prijatelji in znanci, v prvih letih osemletke tudi sama ter v poznejših naši otroci.

Gledano ožje, izključno iz latinske perspektive, me je pri sestavi *predlaganega Programa* usmerjalo zlasti troje: prvič, ŠOLP (1958–) je, čeprav *a priori* številčno šibek, družbeno dragocen program, vreden vsakršnega truda, njegova javna dostopnost pa pravica vseh zainteresiranih. Drugič, njegov s strani javne devetletke vsiljeni torzo: vsebinsko sicer pester izbirni predmet tretje triade Latinščina I–III (2003–) – tega je, ob sprejetju novega, zanj realno izvedljivega učnega načrta in ob vsebinsko ustreznem preimenovanju, recimo v Rimska civilizacija z latinščino I–III, vsekakor treba obdržati in povečati njegovo presenetljivo nizko realizacijo¹² – se je, bodisi pospremljen s kulturno-civilizacijskim uvodom druge triade bodisi brez njega, v jezikovnem pogledu izkazal za neustrezno nadomestilo ŠOLP-a. Ob tem: izhajam iz prepričanja, da si program, pri katerem učenci tretje triade, torej stari dvanajst let in več, po prvem letu učenja s po dvema sistematiziranimi urama latinščine tedensko ne znajo niti pregibati in slovnično opredeljevati niti v kontekstu prepoznavati in uporabljati

12 Ob koncu 1. semestra 2019/20 so L I–III (7.–9.r./9) izvajale 4 javne šole, a nobena v celoti: v Ljubljani OŠ P. Voranca L I (13 učencev), OŠ Milana Šuštaršiča L III (1) in OŠ Franceta Bevka L II (2) ter v Škofji Loki OŠ Ivana Groharja L I (4) in L III (2); vse razen OŠ F. Bevka so, skupaj z zasebno OŠ A. Šuštarja, vključene v projekt Jeziki štejejo (op. 8).

oblik, če se omejim na samostalnik in pridevnik, najmanj paradigem *puella Romana*, *servus/puer Romanus*, *oppidum Romanum* ter po treh letih ne *homo sapiens*, ne zasluži imena Latinščina (pri čemer seveda nikakor ne zanikam njegove siceršnje splošnoizobraževalne vrednosti). In tretjič, ŠOLP ni efemeran program in kliče, v korak s časom seveda, po upoštevanju izsledkov pretekle prakse. Ta zanj poleg ustrezne statusne ureditve narekuje: pravočasen začetek sistematičnega jezikovnega učenja (v šestem razredu devetletke), smotrno razmerje med jezikovnimi in kulturno-civilizacijskimi učnimi vsebinami (prvih v šestem razredu približno polovico in v tretji triadi dve tretjini) ter centralizacijo (vzpostavitev mreže območnih osnovnošolskih latinskih centrov), ne nazadnje pa tudi odpravo izločilne konkurence z živimi tujimi jeziki in ureditev vertikale (oživitev gimnazijskega nadaljevalnega latinskega programa).

Vse to, z izjemo zadnjega, že uresničuje zasebna šola, medtem ko javna po letu 2003 vse manj in manj oziroma po letu 2018, razen v zelo redkih primerih pravočasnega začetka, ničesar od naštetega več. Trende zmanjševanja jezikovnega pouka je zaslediti tudi zunaj meja Slovenije, a nam kulturnozgodovinsko bližnjemu zamejstvu ga tudi za učence do petnajstega leta starosti vendarle uspeva dalje razvijati dovolj kvalitetnega in v zadostnem obsegu, da ostaja latinska piramida – za razliko od naše na glavo obrnjene, kolebajoče – na trdni osnovni ploskvi. ŠOLP v slovenski javni šoli lahko, ocenjujem, reši – kot ga je v zasebni posebej zanj izdelani koncept – le čimprejšen odločen zasuk v smeri *predlaganega Programa*.

PREDLOG JAVNEGA PROGRAMA »OSNOVNA ŠOLA S ŠTIRILETNIM LATINSKIM PROGRAMOM«

Predlagani Program ima zametke v predlogu programa *Osnovna šola s poudarkom na poučevanju latinščine*,¹³ ki sva ga, da bi preprečila s strani devetletke preteče znižanje učnih standardov, v šolskem letu 1999/2000 – tedaj je bila nova šolska zakonodaja sicer že sprejeta (1996), a je do dokončne uvedbe devetletke (2008) manjkalo še dobrih osem let –, ob prijazni pomoči zdaj že pokojne prof. dr. Brede Pogorelec, oblikovala z ravnateljem OŠ Prežihovega Voranca Marjanom Gorupom ter ga aprila 2000, pospremljenega s strokovnimi mnenji, poslala Ministrstvu za šolstvo in šport ter Strokovnemu svetu RS za vzgojo in izobraževanje, pozneje pa še na več naslovov, a je ostal brez uradnega odgovora. Predlog sem s soavtorjevim soglasjem v naslednjem desetletju dvakrat dopolnila: prvič, minimalno, v šolskem letu 2006/2007, predzadnjem prehodnega obdobja, in drugič, konkretnije, v šolskem letu 2010/2011, tretjem

13 Gl. Pirkmajer Slokan, »Pouk latinščine v devetletni osnovni šoli: osnovna šola s poudarkom na poučevanju latinščine?«, *Kerla* 4, št. 1 (2002): 83–89; gl. tudi *Pregled* 2017, str. 147–48; predloge programov hrani SŠM.

devetletke, tedaj sem ga tudi preimenovala v *Osnovna šola s poudarkom na klasično-humanističnem programu*. Strokovne obravnave s strani pristojnih organov tudi dopolnitvi – druga je bila med letoma 2011 in 2014 poslana vsem aktualnim šolskim ministrom in direktorjem direktorata za osnovno šolo – nista bili deležni, prav tako ne moj, sicer drugačen, a za ŠOLP nič manj pomemben predlog programa *Zgodnje učenje latinščine: pouk latinščine v drugi triadi (4.–6. razred)* iz šolskega leta 2006/2007.

Zaradi neodzivnosti šolske oblasti in njenih vse prepogostih menjav na eni strani – od konca projekta Pouk latinščine v osnovni šoli (1999) do moje upokojitve septembra 2014 je bilo osem menjav šolskih ministrov in pripravljala se je deveta – ter zaradi splošnega molka ob skrajšavi javnega ŠOLP-a in zaradi notranjih sprememb OŠ Prežihovega Voranca na drugi¹⁴ – v vmesnem času se je, nasprotno, izoblikoval uspešen koncept zasebnega ŠOLP-a – sem svoj zadnji, novi predlog programa iz šolskega leta 2013/2014, naslovljen *Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom*, pustila obležati v predalu. V šolskem letu 2021/2022 sem se zaradi skorajšnjega zamrtja javnega ŠOLP-a, kot ocenjujem sedanje stanje, le odločila za objavo: kot vsi predhodni tudi ta predlog kliče po strokovni, zeleno teamski, obravnavi in iskanju kompromisne rešitve.

Utemeljitev predloga

V predmetniku javne devetletke ima latinščina (latinski jezik) status triletnega oziroma tridelnega izbirnega predmeta tretje triade Latinščina I–III.¹⁵ Učenje traja največ tri leta po dve uri tedensko in ima maksimalni obseg 204 ure (sedmi razred 70 ur, osmi razred 70 ur, deveti razred 64 ur), kar je, tako praksa, leto dni prepozno in vsaj sedemdeset ur premalo za usvojitev osnov latinščine v obsegu in na način, ki bi v polnosti osmišljala njeno osnovnošolsko učenje.¹⁶ V za ŠOLP odločilnem šestem razredu, ki v *predlaganem Programu* predstavlja prvi ali pripravljalni del, zakonodaja za zdaj sistematiziranega pouka latinščine ne dopušča, tako da se ta lahko poučuje – ob posledičnem neizogibnem krčenju zlasti jezikovnih vsebin – le kot interesna dejavnost, na OŠ Prežihovega

14 Skrajšavi ŠOLP-a v L I–III so javno oporekali le redki, praviloma člani DAHŠ in Društva klasičnikov; za Iniciativni odbor za vzpostavitev osnovnošolskih regijskih centrov za pouk latinščine gl. *Pregled* 2017, str. 186–87; za spreminjanje odnosa OŠ P. Voranca do latinščine po l. 2002 gl. *Pregled* 2017, str. 172–81.

15 Za L I–III gl. tudi k. op. iii.

16 Med pogloblitvimi cilji osnovnošolskega učenja latinščine je treba poleg razvoja in krepitev jezikovnih zmožnosti in kulturnih vrednot vsekakor izpostaviti tudi razvoj in krepitev abstraktnega mišljenja, sistematičnosti, pozitivnega odnosa do znanja in učenja ter sposobnosti razumevanja drugačnih miselnih vzorcev in s tem kritičnosti in tolerantnosti; za več gl. *Učni načrt za izbirni predmet Latinščina* (1. natis, 2004), 8; Janja Žmavc, »Pouk latinščine v osnovni šoli ter njegovo mesto v sodobni vzgoji in izobraževanju«, *Šolsko polje* 16, št. 1–2 (2005): 107–23; *Šolska kronika* 25/XLIX, št. 1–2 (2016): 181–292 (tematska številka ob razstavi *Lingua Latina*, dostopna tudi v dLib.si, več avtorjev).

Voranca, nekdanji trdnjavi ŠOLP-a, na primer, od leta 2009 le po eno uro tedensko in po letu 2018 celo brez tradicionalnih jezikovnih vsebin.¹⁷ In še glede v devetletki načrtovane in v okviru konzorcijskega projekta Jeziki štejejo (2017–2022) že delno realizirane, ne pa tudi sistematizirane, širitve »latinščine« v prva dva razreda druge triade: na tej zgodnji starostni stopnji (četrti in peti razred, kar odgovarja nekdanjemu tretjemu in četrtemu razredu osemletke) gre – drugače kot pri živih tujih jezikih, kjer se lahko jezikovno učenje začne, ob upoštevanju ustrezne metodologije, že celo v predšolskem obdobju –, z izjemo nekaj besedišča, za izključno kulturno-civilizacijske vsebine.

Predpogoj za revitalizacijo javnega ŠOLP-a je, ocenjujem, da devetletka latinščini vrne njen med tujimi jeziki posebni status z vsem, kar temu pritiče. Le tako bo mogoče ŠOLP sistematizirati, kar vključuje sprejetje štiriletnega, torej transtriadnega učnega načrta, in izvedbeno centralizirati, odpraviti izločilno konkurenco z modernimi tujimi jeziki ter oživiti vertikalo. V ta namen *predlagani Program* predvideva med drugim troje: prvič, da bi se preprečila za ŠOLP usodna programska drobitev, naj se osnovnošolski predmetnik modificira tako, da se najmanj v krajih z že delujočo »novo klasično gimnazijo« po eni javni šoli odobri izvajanje *predlaganega Programa* in s tem istoimenski status: osnovna šola s štiriletnim latinskim programom (šola izvajalka), pri čemer naj preostale poučujejo latinščino kot doslej, bodisi kot Latinščina I–III bodisi kot interesno dejanost ali kot kombinacijo obeh. Drugič, da bi se ukinila nesmiselna in škodljiva izločilna konkurenca med izbirnim mrtvim in živimi tujimi jeziki, naj se učencem latinščine, na šoli izvajalki in drugod, v primeru želje po učenju dodatnega izbirnega tujega jezika – živega ali, če se bo v prihodnosti uvrstila v nabor izbirnih predmetov tretje triade, lahko tudi stare grščine – to omogoči z odobritvijo povečane tedenske učne obremenitve.¹⁸ In tretjič, da bi oživel osemletni blok učenja latinščine – skupaj z inkorporiranim ustreznim deležem stare grščine –, naj se šole izvajalke in klasične gimnazije med seboj spet trdneje povežejo.

Obširno utemeljitev *predlaganega Programa* – ter hkrati poglobljeno osvetlitev problematike javnega ŠOLP-a – komplementarno podajata prva dva dela mojega istoimenskega tridelnega članka (Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom) s prilogami.¹⁹ Naj bistvo povzamem – s spremembo imena programa kot edinim popravkom – z besedami, zapisanimi v utemeljitvi predloga

17 Za učne vsebine v 6.r./9 v okviru ŠOLP-a gl. k. op. xiii.

18 Kot je to storila že 8-letka, pri čemer se ja na OŠ P. Voranca največ »latincev« odločalo za fakultativno nemščino (ob nastopu gospodarske recesije l. 2008, kar je sovpadalo z uvedbo 9-letke, se je želja po znanju nemščine skokovito povečala), sprva nekateri tudi za francoščino ali esperanto; za uvedbo izločilne konkurence s strani OŠ P. Voranca gl. k. op. ii.

19 Prvi ali predstavitveni del: »Osnovnošolska latinščina« (s podpoglavji: Skozi prizmo osebnih izkušenj, Raziskava, 62. leto »osnovnošolske latinščine«: šolsko leto 2019/2020) in Drugi ali osrednji del: Javni ŠOLP (s podpoglavjema: Tri glavne izvedbene faze javnega ŠOLP-a, Vsebinski aspekt ŠOLP-a) (tipkopis hrani SŠM).

programa *Osnovna šola s poudarkom na poučevanju latinščine* izpred dvajsetih let: »Za uvedbo programa *Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom* govori vrsta razlogov. V obdobju intenzivnega spreminjanja vrednot v družbi se zdi, kakor da postaja sedanost samozadostna. Toda tak pogled, naravnane na sedanost, ne zajema razvojne dinamike, ne išče v preteklosti in je ne razume ter ne zmore predvidevati prihodnosti. Razvojno gledano zato takšen pogled ni ustrezen. S tipom šole, v kateri bi bila poudarjena klasično-humanistična vzgoja in izobraževanje, bi želeli doseči predvsem kar najpopolnejši stik s kontinuiteto razvoja vrednot naše civilizacije in tudi slovenskemu učencu v javni šoli omogočiti neposreden stik z njenimi viri. Klasična gimnazija sicer skuša zajeti del takšne vzgoje in izobraževanja, vendar bo njen učinek neprijemno večji, če bodo začetki tega izobraževanja segli v zgodnejša leta. Po izkušnjah je najprimernejši čas starost enajstih let, ker se v tem razdobju začenjajo ustvarjati zametki celostnega pogleda na svet in samega sebe.

Ko se je v petdesetih letih pri nas temeljno spremenilo osnovnošolsko in srednješolsko šolanje in se je posledično reduciralo klasično izobraževanje in vzgojo, je bila dijakom slovenskih šol zaprta pot do samostojnega študija antičnih virov in s tem do lastne poti v razumevanje izhodišč in razvoja naše civilizacije. V času, ko se na številnih področjih humanistike, družboslovja in naravoslovja sodobne teorije v veliki meri naslanjajo na izvire in jih v sodobnem smislu razvijajo, je brez primerne šolanja s klasičnim programom slovenski izobraženec prisiljen segati po prevodih domačih in tujih prevajalcev in je tako v nekem smislu od njih odvisen. Uvedba programa *Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom* bi bila tako pomemben korak k večji intelektualni samostojnosti slovenskih učencev in dijakov, bodočih izobražencev.«

Ob tem: klasično-humanistično vzgojo in izobraževanje sta poleg šolske reforme iz leta 1958 dodatno reducirali – vsebinsko, ocenjujem, celo usodnejše – tudi dve poznejši, najprej, še za časa Jugoslavije, usmerjeno izobraževanje in nato, že v samostojni Sloveniji, devetletka.

Podatki o predlaganem Programu

Predlagani Program je javen in namenjen izvajanju v zadnjih štirih razredih devetletke (od šestega do devetega razreda). Predstavlja posodobljeno obliko tradicionalnega ŠOLP-a in je zaključena celota, ki hkrati omogoča eventualno nadgradnjo v gimnazijskem nadaljevalnem latinskem programu. Posreduje znanja in spretnosti, pomembne za splošno izobrazbo in za nadaljnje izobraževanje, tako v srednji šoli, splošni ali klasični gimnaziji, kakor tudi pozneje. Vsebinsko in izvedbeno je prilagojen razmeram v devetletki do mere, ki jo dopušča status mrtvega, klasičnega jezika. Glede vključitve vanj odloča interes učencev in staršev, pri čemer s strani šol izvajalk oblikovani vpisni kriteriji

predstavljajo svetovalni mehanizem. *Predlagani Program* gradi na kvaliteti, zanimanju, odprtosti in notranji motivaciji, nikakor ne na prisili, tekmovalnosti ali elitizmu.

Njegovi posebnosti sta – poleg specifičnega nabora izbirnih predmetov – predvsem dve: transtriadna zasnova z enoletnim pripravljalnimi delom in zunanje latinske vzporednice, prva v funkciji vsebinskega, druga organizacijskega povezovalnega dejavnika. Ob pripravljalnem šestem razredu: latinščina, zlasti osnovnošolska, je postala zaradi preteklih sistemskih sprememb slovenski javnosti – tudi staršem in učiteljem, ki zato glede ŠOLP-a težko svetujejo – nepoznana do te mere, da učenci v prvem letu učenja nujno potrebujejo neko pripravljalno obdobje, ki jih korektno seznanja s poukom mrtvega, klasičnega jezika. Le tako se ob vstopu v tretjo triado izogone nepretehtanemu vpisu, počelu večine poznejših učnih težav. Dolžnost šole izvajalke je, da zainteresirane učence in starše s *predlaganim Programom* podrobno seznanja že pred vpisom, staršev pa, da se ob vpisu zavežejo, zase in v imenu otrok, k spoštovanju določil.²⁰

Splošni del

1. Ime programa: *Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom* (v predhodnem besedilu: *predlagani Program*, v nadaljevanju: *Program*).
2. *Program* sem sestavila Aleksandra Pirkmajer Slokan, prof., učiteljica latinščine in angleščine na OŠ Prežihovega Voranca, Ljubljana, v šolskem letu 2013/2014.
3. Cilji *Programa* so identični s cilji splošne devetletke ter nadgrajeni v duhu klasično-humanistične izobraževalne tradicije in vzgojnih vrednot. Med poglavitne sodi ponovna vzpostavitev osemletnega učenja latinščine v javni šoli: štiri leta v šoli izvajalki *Programa* in štiri leta v klasični gimnaziji z nadaljevalnim latinskim programom, ob nizkem vpisu lahko tudi v oddelkih, kombiniranih z začetno latinščino. Pomembna cilja *Programa* sta širjenje splošne izobrazbe in usvojitve jezikovnih osnov za poznejši študij humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih ved.
4. *Program* traja štiri leta in se deli v dva dela:
 - enoletni prvi ali pripravljalni del (šesti razred, starost učencev enajst let),
 - triletni drugi ali osrednji del (sedmi, osmi in deveti razred, starost učencev od dvanajst do petnajst let).

Vsebinsko obsega pripravljalni del spoznavanje osnov latinskega jezika ter antične kulture in civilizacije, osrednji del pa poglobljeno spoznavanje latinske morfologije z nekaj osnovami sintakse ter poglobljeno spoznavanje antične kulture in civilizacije.

²⁰ Za starše bodočih šestošolcev bi veljalo vpeljati gratis informativne latinske tečaje; osebno sem do sedaj po mojem vedenju edinega, deseturnega, samoiniciativno organizirala v šol. l. 2010/11.

5. Pogoj za vključitev v enoletni pripravljalni del *Programa* je uspešno končan peti razred splošne devetletke.
6. Obvezni načini preverjanja in ocenjevanja znanja so enaki kot sicer v splošni devetletki. Ocene so številčne.²¹
7. V višji razred napreduje učenec pod enakimi pogoji, kot veljajo sicer za splošno devetletko, kar vključuje tudi pozitivne ocene iz izbirnih predmetov. Učenec, ki je ob koncu šolskega leta negativno ocenjen iz katerega koli predmeta, obveznega ali izbirnega, opravlja popravni izpit, za kar je prvi rok junija ali julija in drugi avgusta.
8. Učenec konča *Program*, ko uspešno konča deveti razred osnovne šole, vključno z osrednjim delom *Programa*.
9. Če učenec po končanem enoletnem pripravljalnem delu ugotovi, da v tretji triadi ne želi nadaljevati *Programa*, se lahko iz njega izpiše. Pisno prošnjo za izpis oddajo starši po posvetovanju z učecim latinistom, razrednikom in šolsko svetovalno službo, zaradi specifičnosti urnika najpozneje do konca drugega popravnega roka.
10. Učenec, ki vpiše triletni osrednji del, ostane v njem praviloma do zaključka osnovne šole. Izpis je mogoč le izjemoma, na primer zaradi bolezni ali prešolanja. V tem primeru lahko šola izvajalka učencu na njegovo željo omogoči opravljanje razrednih izpitov, pri bolezni mu zagotovi tudi individualni pouk.
11. Uspešno zaključen *Program* prinese učencu ob vpisu v klasično gimnazijo z nadaljevanim latinskim programom določeno, na državni ravni vnaprej usklajeno, število dodatnih točk. Priznanje teh s strani preostalih srednjih šol je možno, a neobvezno, odvisno od njihovih internih določil.²²

Posebni del

1. Predmetnik *Programa* se od predmetnika splošne devetletke bistveno razlikuje po tem, da vsebuje štiriletna oziroma štiridelna izbirna predmeta Latinščina I–IV (L I–IV) in Antična kultura in civilizacija I–IV (AKC I–IV). Pripravljalni del obvezno vsebuje naslednja neobvezna izbirna predmeta (NIP):²³
 - NIP Latinščina I (ena ura tedensko, 35 ur letno),
 - NIP Antična kultura in civilizacija I (ena ura tedensko, 35 ur letno).

21 V primeru ponovne uvedbe splošnega učnega uspeha naj ocene iz izbirnih predmetov *Programa* nanj vplivajo.

22 V primeru oživitve državnega tekmovanja v znanju latinščine v osnovni šoli naj zlato priznanje prinese dobitniku enako število točk kot zlata priznanja na državnih tekmovanjih v znanju drugih osnovnošolskih predmetov. V času Certamen Latinum (1995–2007) Sovretovo priznanje dobitnikom – iz s strani ZRSŠ nepojasnjene vzroka – točk ni prinašalo; za 13 državnih tekmovanj Certamen Latinum gl. *Pregled*, passim, in arhiv SŠM, fasc. Certamen Latinum.

23 NIP je kategorija izbirnega predmeta iz razširjenega programa splošne 9-letke: izvaja se v 2. in 3. triadi, učenec lahko izbere 2 uri NIP na teden, učna skupina šteje – drugače kot je predlagano v *Programu* – od 12 (8, če je edina) do 28 učencev (k. op. iii).

Osrednji del obvezno vsebuje naslednja izbirna predmeta, obveznega (OIP)²⁴ in neobveznega (NIP):

- OIP Latinščina II–IV (dve uri tedensko, skupno 204 ure: 70, 70, 64),²⁵
- NIP Antična kultura in civilizacija II–IV (ena ura tedensko, skupno 102 uri: 35, 35, 32).

Šola izvajalka zagotovi v okviru *Programa* vsakemu razredu, ne glede na število oddelkov, po dve tedenski uri dodatnega pouka latinščine (skupno osem ur tedensko); zanj predlagam na OŠ Prežihovega Voranca že uveljavljeno ime *Per vias antiquas*.²⁶

Učencem z učnimi težavami pri izbirnih predmetih L I–IV in/ali AKC I–IV šola izvajalka zagotovi učno pomoč, prav tako po dve uri tedensko na razred (skupno osem ur tedensko), v obliki dopolnilnega pouka, obiskovanje katerega je za učenca za čas trajanja učnih težav obvezno. Učenec začne obiskovati dopolnilni pouk v dogovoru s starši, bodisi na svojo ali na učiteljevo pobudo.

Ure izbirnih predmetov L I–IV in AKC I–IV, dodatnega in dopolnilnega pouka so sistematizirane. Urni fond dodatnega pouka in največ petina urnega fonda izbirnega predmeta AKC I–IV se lahko realizira strnjeno, na primer kot muzejska delavnica, ekskurzija ali tabor. Izbirnemu predmetu L I–IV *Program* strnjene realizacije urnega fonda ne dopušča.

Učenec opravi v okviru *Programa* v štirih letih 376 ur učne obveznosti (239 ur L I–IV, 137 ur AKC I–IV), od tega v pripravljalnem delu 70 ur (35 ur L I, 35 ur AKC I) in v osrednjem delu 306 ur (204 ure L II–IV, 102 uri AKC II–IV): v sedmem razredu 105 ur (70 ur L II, 35 ur AKC II), v osmem razredu 105 ur (70 ur L III, 35 ur AKC III) in v devetem razredu 96 ur (64 ur L IV, 32 ur AKC IV). Po želji oziroma po potrebi se učenec vključi tudi v dodatni oziroma dopolnilni pouk.²⁷

Program že na tej zgodnji, osnovnošolski stopnji učenja omogoča branje izbranih izvirnih latinskih besedil ter z njim širjenje besednega zaklada in bogatenje kulturno-civilizacijskih vsebin. Velik poudarek je na medpredmetnih povezavah, kar učenje latinščine ter antične kulture in civilizacije dodatno osmišlja in razširja vsebinski okvir poučevanja.

24 OIP je kategorija izbirnega predmeta iz obveznega programa splošne 9-letke: izvaja se v 3. triadi, učenec lahko izbere 2 oz. izjemoma 3 ure OIP na teden, učna skupina šteje do 28 učencev; za učenca, ki ga vpiše, je – drugače, kot je predlagano v *Programu* – obvezen le za tekoče šol. leto (k. op. iii).

25 L II–IV naj se na šolah izvajalkah, če se bo obvezni 2. tuji jezik (OzTJ) vrnil v predmetnik, iz OIP spremeni v OzTJ, in sicer ne le v vzporednicah, ampak tudi v skupinah, s čimer se tudi za te vključi v temeljni urnik. Šola izvajalka naj v tem primeru izvaja kombinacijo dveh OzTJ. Pomembno: živi tuji jezik, ki se ga kot OzTJ učijo »nelatinci«, naj se »latincem« v *Programu* ponudi zunaj temeljnega urnika kot NIP.

26 Za *Per vias antiquas I* (1988–2014) gl. k. op. xi.

27 V okviru *Programa* ocenjujem učenčevo »latinsko« tedensko obremenitev – brez dodatnega in dopolnilnega pouka – na povprečno 3 ure v 6. r./9 ter 4,5 ure v 3. triadi, od česar je polovica (2 oz. 3 šol. ure) šolsko delo. Ob tem: domače delo naj bo razdeljeno v kratke časovne enote in smotrne intervale.

2. *Program* se izvaja v dveh organizacijskih oblikah:
 - primarna oblika (nosilne učne skupine) so zunanje latinske vzporednice, sestavljene pretežno iz zunanjih učencev (zunanja diferenciacija),²⁸
 - sekundarna oblika (spremljajoče učne skupine) so notranje latinske skupine,²⁹ sestavljene pretežno iz notranjih učencev (fleksibilna organizacija pouka).

Za zunanje veljajo učenci, ki se zaradi vključitve v *Program* po zaključenem petem razredu splošne devetletke, torej v šesti razred prešolajo na šolo izvajalko, za notranje pa vsi pred tem vanjo vpisani, bodisi iz njenega ali drugih šolskih okolišev, ne glede na vzrok vpisa.
3. Znanja, ki jih morajo imeti učitelji posameznih predmetov, so v šoli izvajalki enaka kot v splošni devetletki. Učitelji morajo biti usposobljeni razvijati medpredmetne povezave. Učitelj izbirnih predmetov L I–IV in AKC I–IV ter z njima povezanega dodatnega in dopolnilnega pouka mora biti diplomiran latinist.
4. Vodstvo in svetovalna služba šole izvajalke se morata za uvedbo in spremljanje *Programa* ustrezno strokovno usposobiti.

Izvedba Programa

1. Učna načrta za izbirna predmeta Latinščina I–IV ter Antična kultura in civilizacija I–IV je treba šele izdelati. *Program* se opira na za splošno devetletko sprejeti *Učni načrt za izbirni predmet Latinščina*, ki za tretjo triado (v *Programu*: L II–IV, AKC II–IV) kot optimalno razmerje med jezikovnimi in kulturno-civilizacijskimi vsebinami predvideva, izraženo v odstotkih, 70 : 30 v prid prvih, medtem ko v šestem razredu (v *Programu*: L I, AKC I) praksa izkazuje za najprimernejša izenačena deleža obojih, torej približno razmerje 50 : 50.³⁰

Izbirni predmet L I–IV se osredotoča na jezikovne vsebine (po potrjenem učbeniku) in se vsebinsko dopolnjuje z izbirnim predmetom AKC I–IV, ki temelji na kulturno-civilizacijskih vsebinah (po potrjenem

²⁸ OŠ P. Voranca je poslednja izmed njenih 50 latinskih vzporednic, odprtih za namen ŠOLP-a, zapustila l. 2002, torej v zadnjem letu popolne 8-letke (k. op. vi).

²⁹ Za namen ŠOLP-a je bilo v preteklosti oblikovanih že veliko skupin 5.r./8 oz. po l. 2008 6.r./9, samo na OŠ P. Voranca v letih 1975–2017 ok. 90, brez izjeme starostno homogenih (k. op. vi). Številne so bile učno enako uspešne kot vzporednice: nekaj najuspešnejših je bilo na šolah nosilkah projekta Pouk latinščine v osnovni šoli (1991–1999) – ta je sicer sprva predvidel le vzporednice (za več gl. *Pregled* 2016, str. 162–71) –, predvsem na OŠ Toneta Čufarja po opustitvi vzporednic, še več pa zunaj omenjenega projekta: skozi najdaljše obdobje na OŠ Mirana Jarca in OŠ P. Voranca, skozi krajše tudi na OŠ Šentvid (vse v Ljubljani); za več gl. *Pregled* 2017, str. 150–53 (OŠ P. Voranca), in *Pregled* 2016, str. 151–55 (preostale šole).

³⁰ Za vsebinski okvir ŠOLP-a gl. k. op. xiii–xiv.

učbeniku),³¹ obogatenih z gradiranim, povprečno tretjinskim deležem jezikovnih: te so pri AKC I zastopane minimalno, pri AKC IV pa že vsaj polovično. Dodatni pouk poteka po zgledu interesnih dejavnosti *Per vias antiquas I*: vsebinsko je osredotočen na antiko na Slovenskem, ne v tujini, in izvedbeno na epigrafsko³² projektno-raziskovalno dejavnost, ki s svojimi metodami dela še dodatno vzpodbuja učencevo vedoželjnost, samoiniciativnost, ustvarjalnost in kritičnost.

Program se izvaja po jezikovno in kulturno-civilizacijsko enovito zasnovani učbeniški literaturi, za kar že obstaja dovolj ustrezna ter na OŠ Prežihovega Voranca že dodobra preizkušena kombinacija skript³³ in učbeniškega kompleta,³⁴ ki se lahko sčasoma teamsko preoblikuje v nov učbenik. V okviru *Programa* se, ob bežnem poznavanju avtentične, uporablja tradicionalna izgovarjava (po potrjenem učbeniku).³⁵

2. Posebni status latinščine šoli izvajalki omogoča v šestem razredu odpiranje zunanjih latinskih vzporednic (vzporednic), zaradi primerljivosti želeno, a marsikje najverjetneje težko izvedljivo, dveh (2) letno, z normativom za oblikovanje oddelka zmanjšanim na osemnajst (18) učencev.³⁶ Šola izvajalka notranjih latinskih vzporednic ne odpira, ker bi povzročile škodljiv poseg v strukturo že obstoječih oddelkov. Namesto tega vsem zainteresiranim notranjim učencem šestega razreda omogoči vključitev v *Program* z oblikovanjem notranjih latinskih skupin (skupin), želeno po ene za vsak odderek. Predlagani minimum za oblikovanje skupine, tudi če je teh več kot ena, je v šestem razredu pet (5) učencev in v tretji triadi trije (3); pri nižjem vpisu se skupine istega razreda združujejo brez spodnje številčne omejitve. Zgornja številčna omejitev v vseh primerih ostane, kot jo določa splošna devetletka (28).

31 Vsebinska rdeča nit AKC I–IV je življenje v antiki (kar vključuje tudi bežno srečanje s staro grščino), in sicer s poudarkom na našem ozemlju, pri čemer AKC I (6.r./9) še dodatno izpostavi mitologijo, AKC II (7.r./9) naše kraje v antiki, AKC III (8.r./9) epigrafiko in AKC IV (9.r./9) latinsko književnost.

32 Latinski zapisi na antičnih kamnitih spomenikih predstavljajo edina nam vsem dostopna izvorna latinska besedila, ki so kot sporočila naših daljnih prednikov za učence izredno zanimiva, še dodatno jih popestri obravnava njihove likovne podobe.

33 Aleksandra Pirkmajer Slokan, *Uvod v učenje latinščine: interno gradivo za šesti razred devetletke* (Ljubljana: OŠ P. Voranca, 2013/14). Skripta iz l. 1999 sem l. 2007 prilagodila učbeniškega kompletu *Lingua Latina: učbenik za latinščino v 7.–9. razredu devetletnega osnovnošolskega izobraževanja* (Ljubljana: DZS, 2007), jih prej in pozneje sprti posodabljala ter jih – kot vodja študijske skupine za latinščino v osnovni šoli (1994–2003) in tudi po l. 2003 – dajala na razpolago vsem zainteresiranim, zadnje verzije tudi v e-obliki (tipkopise hrani SŠM). Učenci naj preidejo na delo po *Lingua Latina* po približno dvoipolmesečnem delu po *Uvodu v učenje latinščine* (za urno učno pripravo gl. op. 47).

34 Za trenutno potrjeno učbeniško literaturo gl. k. op. xv.

35 Takšen dogovor glede izgovarjave je bil sprejet že v okviru projekta Pouk latinščine v osnovni šoli (1991–1999). Pred tem nas je približno polovica učiteljev pri pouku v osnovni šoli uporabljala avtentično izgovarjavo; na OŠ P. Voranca v vseh oddelkih hkrati izvedeni prehod na tradicionalno v začetku šol. l. 1991/92, kljub mojim predhodnim bojaznim, učencem ni delal težav.

36 Namesto običajnih 28 učencev (prim. op. 23–24).

Kadar je novovpisanih zunanjih učencev preveč za eno in premalo za več vzporednic šestega razreda, šola nosilka zaprosi za dodatno zmanjšanje normativa, za kar predlagam štirinajst (14) učencev. Skrajna, mejno ustrežna rešitev je popolnitev notranjih oddelkov z zunanjimi učenci, ki se vključijo v *Program* v okviru oddelčne skupine, oziroma – zlasti zaradi zagotavljanja enakih možnosti – zunanjih vzporednic z notranjimi učenci, a slednje le pod pogojem, da ti z menjavo vzporednice dotedanjemu matematičnemu oddelku ne povzročijo bistvenega osiromašenja: oddelok lahko zapustijo največ trije (3) učenci, a le če to hkrati ne pomeni odliva vseh učno najuspešnejših učencev.

3. *Program* se izvaja v vzporednicah in skupinah enako, torej po istem učnem načrtu in ob enakih standardih znanja, z minimalnim odstopanjem le pri postavitvi urnika: vzporednice imajo ure izbirnih predmetov L I–IV in AKC I–IV, vključene v temeljni urnik, skupine pa le-temu neposredno priključene, oboje brez blok ur in nikoli obeh predmetov na isti dan oziroma istega predmeta v dveh zaporednih dnevih, vedno najpozneje šesto šolsko uro (kar pomeni v primeru predure iz katerega koli drugega predmeta peto šolsko uro) in, če že v preduri, ne pred pol osmo uro zjutraj.³⁷ V primeru več kot ene vzporednice na razred je – v izogib težavam z urnikom ob eventualnem večjem osipu – priporočljivo, da se izbirni predmet L II–IV v njih poučuje hkrati, enako AKC II–IV, za kar sta potrebna najmanj dva latinista. Ure dodatnega in dopolnilnega pouka si vzporednice in skupine istega razreda delijo ter urnik oblikujejo po dogovoru.

Dobra oziroma slaba postavitve urnika bistveno pripomore k povečanju oziroma zmanjšanju motivacije učencev za dokončanje *Programa*, še posebej izrazito v skupinah, kjer je osip – zlasti pri manj motiviranih učencih, medtem ko dovolj motivirani tudi v skupinah dosegajo vse zastavljene cilje – zaradi manj izrazitega občutka oddelčne pripadnosti pogosto višji kot v vzporednicah.³⁸

4. Pogoji izpisa iz *Programa* so za vzporednice in skupine enaki.³⁹ Izpis pomeni izgubo statusa učenca latinščine, ne pa tudi prenehanja veljavnosti določil, ob vpisu za primer izpisa dogovorjenih med šolo izvajalko ter starši in učenci. Izpis po končanem šestem razredu, torej po zaključenem pripravljalnem delu *Programa*, pomeni zamenjavo izbirnih predmetov L II–IV in AKC II–IV za obvezno, vnaprej določeno, težavnostno

37 Upoštevat je treba tudi transportne težave zunanjih učencev. V vzporednicah se L I–IV optimalno izvaja od 1. do 4. šol. ure, AKC I–IV tudi 5. in 6. šol. uro, medtem ko v skupinah L I–IV 1. in 5. šol. uro, AKC I–IV tudi 6. šol. uro in v preduri.

38 Za več o osipu gl. *Pregled*, passim (tudi op. 321 in *Pregled* 2017, str. 171).

39 Učencem v skupinah bi v primeru izpisa sicer urnik omogočal tudi drugačne rešitve, npr. poznejši prihod v šolo ali predčasni odhod domov, kar pa bi jih postavilo v neenak položaj z učenci v vzporednicah, zmanjšalo bi njihovo motivacijo za dokončanje *Programa* in povečalo osip.

primerljivo kombinacijo dveh triletnih oziroma tridelnih izbirnih predmetov z možnostjo cikličnega izvajanja, obvezno nejezikovnih – jezikovni nabor bi namreč oživil izločilno konkurenco med latinščino in živimi tujimi jeziki in ne bi dopuščal cikličnega izvajanja –,⁴⁰ z enakim urnim fondom⁴¹ in ustrezno urno umestitvijo.⁴² Pri tem naj iz *Programa* izpisani ohranijo pravico do povečane učne obremenitve v tretji triadi zaradi učnja dodatnega izbirnega tujega jezika.

Izpis po končanem šestem razredu pomeni menjavo matičnega oddelka le izjemoma, na primer pri združevanju vzporednic zaradi več kot polovičnega osipa – tolikšen je po zaključenem šestem razredu v okviru *Programa*, drugače kot zunaj njega, sicer malo verjeten – ali na izrecno željo učenca in staršev. Pri izpisu iz osrednjega dela, torej po zaključnem sedmem ali osmem razredu, odloča šola izvajalka glede menjave matičnega oddelka individualno, vedno v dobro izpisanega in vseh preostalih učencev.

5. *Program* se uvede pod okriljem šolskega ministrstva v okviru državnega, zeleno evropsko sofinanciranega, na javni ŠOLP osredotočenega šestletnega humanističnega projekta (Projekta). Projekt se začne po zaključku najmanj šestmesečnega intenzivnega predpripravljalnega obdobja (predpriprava »terena« s strani koordinatorja) in poteka v treh fazah: enoletni pripravljalni ali uvodni fazi (zagotovitev razmer za začetek *Programa* s strani mentorske skupine pod vodstvom koordinatorja) sledita štiriletna izvedbena ali osrednja faza (krstna izvedba *Programa*) in enoletna nadgrajevalna ali zaključna faza (horizontalna in vertikalna širitev *Programa*). Po zaključku Projekta teče *Program* dalje: šolsko ministrstvo se vnaprej zaveže k njegovemu rednemu financiranju.

Za uspeh *Programa* so ključni za ŠOLP ustrezno usposobljeni kadri, katerih glavnino je treba, kljub zadostnemu številu diplomiranih latinistov, zaradi dolgoletne drugačne šolske politike v okviru Projekta šele izoblikovati.⁴³ V uvodni fazi odpre šola izvajalka dve delovni mesti za

40 Za alternativna izbirna predmeta (AIP-a) 3. triade predlagam OIP Logika I–III (2 uri tedensko, poučuje matematik) in NIP Umetnostna zgodovina I–III (1 ura tedensko, poučuje umetnostni zgodovinar ali zgodovinar). Strnjena realizacija urnega fonda, enako kot v *Programu*, pri 2-urnem AIP-u ni mogoča, pri 1-urnem je največ petinska. Vsak od treh delov AIP-a naj bo zaključena celota, primerna za ciklično izvajanje.

41 Tedenska urna obremenitev iz *Programa* izpisanih se poveča, če šola izvajalka za njih med uro latinščine zaradi težav z urnikom uvede tiho zaposlitev; ta se lahko izvaja le ob nizkem osipu in, če le mogoče, ne več kot enkrat tedensko, zeleno ob pomoči strokovnega sodelavca.

42 Za izvedbo posameznega AIP-a naj šola izvajalka iz vseh iz *Programa* izpisanih oblikuje – odvisno od višine osipa in izvedbenih možnosti – bodisi za vsak razred po 1 ali 2 učni skupini bodisi le 1 ali 2 za celo 3. triado. AIP-a naj se izvajata, če le mogoče, med urami L II–IV in AKC II–IV, npr. v preduri, 1., 5. in 6. šol. uro.

43 Zaskrbljujoč podatek: v javni 9-letki ni trenutno med učečimi latinisti več nikogar s končanim ŠOLP-om, še več, večina je bila prikrajšala celo za tovrstno pedagoško izkušnjo: npr. v šol. l. 2019/20 so, če odmislimo zasebno OŠ Alojzija Šuštarja, učile po ŠOLP-u le profesorice Ana

polovični čas: eno učitelja latinščine-mentorja (mentorja) (pogoj: diplomiran latinist z osnovnošolsko prakso in z najmanj nazivom mentor) in eno strokovnega sodelavca za vprašanja organizacije pouka in usmerjanja učencev v okviru *Programa* (strokovnega sodelavca) (pogoj: diplomiran psiholog, želeno z osnovnošolsko prakso in z nekaj znanja latinščine). Oba avtomatično postaneta člana novoustanovljene mentorske skupine.

Drugo leto Projekta (prvo *Programa*) se mentorju polovični delovni čas podaljša v polnega, pri čemer nameni približno polovico ur zadolžitvam mentorske skupine, in odpre se dodatno delovno mesto učitelja latinščine-pripravnika (pripravnika) s polovičnim delovnim časom (pogoj: diplomiran latinist, želeno z osnovnošolsko prakso in s strokovnim izpitom). V nadaljevanju *Programa* se potreba po latinistih povečuje premo sorazmerno s številom novooblikovanih vzporednic in skupin.⁴⁴ Zaradi možnosti polne zaposlitve za nedoločen čas – polovično zaposleni se veliki količini s strani *Programa* zahtevanega dodatnega dela ne morejo posvečati v zadostni meri – je za vse novozaposlene priporočljiva večsmerna, v devetletki tudi zunaj *Programa* zaposljiva študijska skupina.

Projekt vodi koordinator ob pomoči pri Zavodu RS za šolstvo za namen izvedbe *Programa* najmanj za čas trajanja Projekta ustanovljene mentorske skupine, neformalno oblikovane že v predpripravljalnem obdobju. To sestavljajo vsi v uvodni fazi novozaposleni mentorji in strokovni sodelavci; šole izvajalke so v njej zastopane enakovredno, vloga mentorske šole ni predvidena: delovna srečanja se – ne nazadnje tudi zaradi navzočnosti pri vzorčnih učnih urah – selijo z ene šole izvajalke na drugo, približno tretjina jih lahko poteka po spletu. Polovična zaposlitev v uvodni fazi, ko se *Program* še ne izvaja, predvideva za mentorsko skupino med drugim naslednje, s strani koordinatorja vodene zadolžitve,⁴⁵ z nekaj prilagoditvami za strokovne sodelavce:⁴⁶ intenzivno izobraževanje s poudarkom na spoznavanju aktualnega učnega načrta, učbeniške literature in razpoložljivih učnih priprav,⁴⁷ dodelavo teh za L I in AKC I ter pomoč šolskim

Ratajc (OŠ Zalog, OŠ Trnovo), Tea Kranjc (OŠ P. Voranca) in Jelka Perne (OŠ Franceta Bevka); v šol. l. 2021/22 tradicijo ŠOLP-a nadaljuje samo prva na OŠ Zalog.

- 44 Število zaposlenih latinistov se že 5. leto Projekta (4. leto *Programa*) poveča na 3,5, če le uspe šoli izvajalki letno odpreti po 2 skupini in 2 vzporednici 6.r./9. sicer ustrežno manj; pedagoškim uram je treba prišteti tudi ure obveznega izobraževanja in preostalih zadolžitvev iz naslova *Programa*.
- 45 Omenjene zadolžitve se v veliki meri ohranijo tudi v naslednjih fazah Projekta, a s prilagoditvami: npr. izobraževanje se skrči s treh na en tedenski termin, hkrati pa se uvede obvezno 4-letno mentorstvo pripravnikom.
- 46 Večina šolskih svetovalnih služb – z izjemo mariborske OŠ bratov Polančičev v 90. letih prejšnjega stoletja – se je v preteklosti pri reševanju vprašanj ŠOLP-a izkazala za šibak člen.
- 47 Npr. Aleksandra Pirkmajer Slokan, *Latinska interesna dejavnost 6. razreda devetletke OŠ Prežihovega Voranca, Ljubljana: osnutek urne učne priprave za šol. l. 2014/2015* (2014); učno pripravo, izdelano na osnovi predhodnih po l. 2009 (za ID sicer takšne priprave niso obvezne), sem zainteresiranim poslala v e-obliki (tipkopis hrani SŠM).

vodstvom pri strukturiranju vzporednic in skupin, postavitvi urnikov ter nabavi učnih pripomočkov.

Koordinator je s strani Zavoda RS za šolstvo za namen izvedbe Projekta najmanj šest mesecev pred njegovim začetkom za polni delovni čas zaposlen strokovni sodelavec (pogoj: diplomiran latinist s čim bogatejšo osnovnošolsko prakso in s čim višjim strokovnim nazivom), ki prevzame za nedoločen čas tudi funkcijo pedagoškega svetovalca za področje »osnovnošolske latinščine«.48 V predpripravljalnem obdobju poskrbi za kar najširšo javno promocijo *Programa*49 in korektno informiranost vseh zainteresiranih šol ter skupaj s šolskim ministrstvom na podlagi vnaprej izdelanih kriterijev odloči o končnem izboru šol izvajalk, ki jim nato pomaga reševati tudi kadrovska vprašanja, kar sovпада s preliminarnim oblikovanjem mentorske skupine. V uvodni fazi Projekta to, zdaj že uradno potrjeno, strokovno in operativno usposobi za uvedbo *Programa*.

V osrednji in zaključni fazi so njegove prednostne naloge, poleg redne komunikacije s pristojnimi šolskimi organi, naslednje: zagotavljanje permanentnega izobraževanja latinistov in strokovnih sodelavcev, bdenje nad izvajanjem določil *Programa*, še posebej nad mentoriranjem pripravnikov in doseganjem konsenzualno poenotenih učnih standardov,50 koordiniranje izdelave manjkajočih učnih načrtov in pomoč šolam izvajalkam pri vzpostavljanju vertikale, po potrebi tudi pri komunikaciji s starši in širšo javnostjo. V njegovi pristojnosti so tudi: sprotno analiziranje s strani strokovnih sodelavcev predstavljenih etapnih poročil o poteku *Programa*, ažurno povratno informiranje šol izvajalk ter javno objavlanje strokovnih evalvacij, faznih in zaključne.

KOMENTAR IN ZAKLJUČEK

Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom, izvajalka istoimenskega *Programa*, je torej javna devetletka z modificirano ponudbo izbirnih predmetov in interesnih dejavnosti. Glede latinščine se odreče vsem trenutno izvajanim oblikam pouka, tako izbirnemu predmetu tretje triade Latinščina I–III kot interesnim dejavnostim druge in tretje triade, ter od šestega do devetega razreda uvede, za notranje in zunanje učence enako, izbirna

48 »Osnovnošolska latinščina« je v 9-letko vstopila brez pedagoškega svetovalca pri ZRSŠ (izgubila je s šol. l. 2004/05), brez samostojne študijske skupine (ta je bila po 9 letih delovanja s šol. l. 2003/04 brez predhodnega opozorila ukinjena oz. priključena srednješolski, kjer pa ni zaživila) in brez državnega tekmovanja (to je po 12 letih l. 2007 izvenelo), zaradi česar je v naslednjih, za ŠOLP prelomnih letih brez dvoma utrpela ogromno škode; za več gl. *Pregled* 2017, str. 179–81 in op. 627.

49 Pri tem je pričakovati nasprotovanje marsikaterega šolskega vodstva, bolj kot za pouk latinščine in uspeh *Programa* zainteresiranega za prepričitev prešolanja svojih učencev na šolo izvajalko.

50 V ta namen naj se oživita tudi eksterno preverjanje znanja, uvedeno v 1. fazi projekta Pouk latinščine v osnovni šoli (1991–1999), in državno tekmovanje v znanju latinščine v osnovni šoli (1995–2007).

predmeta Latinščina I–IV ter Antična kultura in civilizacija I–IV. Za pridobitev statusa mora zainteresirana šola zadostiti še vrsti drugih pogojev: če odmislimo prostorske in kadrovske ter zagretost in strokovno podkovanost šolskega vodstva – kar vsekakor vključuje tudi poznavanje preteklih poti in stranpoti »osnovnošolske latinščine«, njihovih vzrokov in posledic –, sodita mednje v prvi vrsti privolitev staršev matičnega šolskega okoliša in zadostna motiviranost celotnega kolektiva.

Obojim, staršem in kolektivu,⁵¹ mora šolsko vodstvo že v predpripravljenem obdobju, ob pomoči koordinatorja Projekta, korektno predstaviti prednosti in čeri *Programa*. Izpostaviti je treba, da bo ta šoli izvajalki z odpiranjem dodatnih oddelkov prinesel nova delovna mesta ter da bo priliv za *Program* motiviranih zunanjih učencev pozitivno vplival tudi na odnos do dela in učenja matične šolske populacije, da bo skratka potekal v splošno korist celotnega vzgojno-izobraževalnega procesa. Hkrati je treba poudariti tudi, da latinščina *per se* nakopičenih problemov javnega šolstva ne more reševati, s takšnimi ne-realnimi pričakovanji so namreč starši v preteklosti izsilili odprtje marsikate-re, vnaprej na velik osip obsojene, notranje latinske vzporednice.

Izsledki moje raziskave jasno govorijo v prid uvedbe *Programa*, ki je v svojem bistvu obogatena in posodobljena različica s strani OŠ Prežihovega Voranca v letih 1958–2018 že dodobra, z različnih aspektov, preizkušenega ŠOLP-a. *Program* je, kar seveda ni nepomembno, scela izvedljiv tudi v okviru devetletke: njegova realizacija je – ob predpostavki, da se v šestem razredu dosedanja, vsakoletno izkazani, velik interes za latinščino ne bo z danes na jutri osul – dejansko odvisna le od naklonjenosti stroke, filološke in pedagoške, ter seveda od podpore odločevalcev ali, konkretnije, od pripravljenosti vseh omenjenih na nemajhen dodaten napor. Sicer pa, je mar ŠOLP brez velikega osebnega angažmaja, neredko na etični pogon, že sploh kdaj kjerkoli v Sloveniji doživel kakršen koli, pa čeprav le majhen in kratkotrajen, prodor?

Poglavitna razlika med sedanjim izbirnim predmetom tretje triade Latinščina I–III, občasno pospremljenim s kulturno-civilizacijskim uvodom druge, in *Programom* še zdaleč ni v golem seštevku latinščini namenjenih ur, saj imata triadi ponekod že zdaj dovolj velik skupni urni fond.⁵² Bistvena razlika je v načinu dela, v ciljih in posledično rezultatih. *Program* vsebinsko temelji – drugače kot Latinščina I–III, ki mu z učnim načrtom priporočenega razmerja 70 : 30 v prid jezikovnim vsebinam ni uspelo zadržati – na jezikovnem pouku, močno, a ne premočno, podprtim s kulturno-civilizacijskimi vsebinami,

51 Na šoli izvajalki se utegnejo ob napovedi uvedbe *Programa* redno zaposleni učitelji zbiti za dotedanje izbirne predmete, od katerih je neredko odvisna njihova polna zaposlitev; ponudbo izbirnih predmetov namreč šolska vodstva največkrat oblikujejo, tako praksa, v skladu z urnimi potrebami redno zaposlenega kadra.

52 OŠ P. Voranca npr. v okviru projekta Jeziki štejejo »latinščini« namenja po več kot 300 ur letno, dve tretjini sistematiziranih.

organizacijsko pa primarno na zanj visoko motiviranih zunanjih vzporednicah, s pogledom neredko usmerjenim v gimnazijski nadaljevalni program. Te s svojim zgledom dodatno motivirajo tudi notranje skupine in družno z njimi – ter, upati je, tudi z zasebno devetletko – odpirajo možnost revitalizacije osemletnega bloka učenja latinščine ter hkrati odpravljajo zaposlitveno prekarizacijo latinistov.

Naj ob tem ponovno izpostavim pomen za ŠOLP bistvenega »pripravljalnega« šestega razreda, kjer ne gre le za usvojitev retrogradno gledano najpreprostejših, za šestošolca pa – *ardua prima via est* – najzahtevnejših paradigem, nekaj besedišča in izbranih kulturno-civilizacijskih vsebin, ampak za izgradnjo temeljev vsega nadaljnjega učenja, s trdno postavljenimi to v tretji triadi steče bolj ali manj samo od sebe: *dimidium facti, qui bene coepit, habet*. Šesti razred zahteva od učitelja neprestano prilagajanje hitro se spreminjajočim izkušnjam in predznanju enajstletnikov ter hkrati nevsiljivo, a dosledno uvajanje učnih vsebin v obsegu in na način, kot jih predvideva ŠOLP. To je trd oreh celo za latiniste s pedagoško kilometrino in suverenim obvladovanjem učbenika, kaj šele za začetnike, ki jim je to prvo leto največkrat zaupano, neredko celo brez pravega mentorstva. Osebno sem poučevanje petega razreda osemletke oziroma pozneje šestega devetletke vse do zadnjega, vsako leto posebej, doživljala kot največji izziv, od tod tudi zanj številni poskusni delovni zvezki in temeljite učne priprave.⁵³

Za *Program*, kot omenjeno, že obstaja dovolj ustrezna učbeniška literatura in tudi kadrov z izkušnjami v ŠOLP-u in v spremljajočih občolskih dejavnostih, ki bi lahko postali mentorji kolegom brez tovrstne prakse – s čimer bi odigrali eno ključnih vlog –, je za zdaj še nekaj. Glede statusa šole izvajalke pa: devetletka je vse stare »latinske šole« preobrazila do te mere, da ima zdaj, ocenjujem, za njegovo pridobitev povsod tam, kjer že deluje klasična gimnazija, tudi v Ljubljani, po več šol skorajda enake izhodiščne možnosti. Nekaj prednosti, a morda le navidezne, ima le peščica šol s tradicijo ŠOLP-a oziroma z ravnatelji, ki so njegovi poznavalci, in z ugodno lokacijo. Z obojim se na primer ponaša OŠ Prežihovega Voranca, ki izstopa tudi s tradicijo *Per vias antiquas* in rednega zaposlovanja latinistov – po letu 2003 sicer le še po že zasluzi ustrezne študijske soscupine –, z latinsko knjižnico, na katero sem še prav posebej ponosna,⁵⁴ in s prostorskimi zmogljivostmi,⁵⁵ pri čemer pa je njena nedavna programska sprememba (opustitev ŠOLP-a) nadvse nespodbudno

53 Za delovne zvezke gl. op. 33, *Pregled* 2016, op. 418, in *Pregled* 2017, op. 798; za urno pripravo gl. op. 47.

54 Med pripravami na 9-letko in v njenem začetnem obdobju nam je uspelo – predvsem z namenskimi sredstvi šolskega ministrstva in nekaj tudi ob pomoči sponzorjev – tako rekoč iz nič osnovati za osnovnošolske razmere sorazmerno bogato latinsko knjižnico (knjižni fond Klasične gimnazije v Ljubljani se je z leti razgubil).

55 OŠ P. Voranca je 40 let (1959–1999) delovala kot dvojna šola (s slovenskim in srbohrvaškim učnim jezikom).

znamenje. Tradicija in lokacija, ki sta se tej šoli v preteklosti očitali kot odločilna dejavnika za uspešnost njenega ŠOLP-a, seveda ne zadoščata: spomnimo se le ljubljanskih in mariborskih šol, ki so, čeprav so imele obedve,⁵⁶ latinščino, ne le ŠOLP, v celoti opustile, medtem ko ga je drugim, nasprotno, tu in tam uspelo vzpostaviti tako rekoč iz nič.

Uresničitev *Programa* bi bil korak k večji primerljivosti Slovenije z nam kulturnozgodovinsko bližnjim zamejstvom, korak (nazaj) k evropskosti, in hkrati dokaz, da lahko naša javna, ne le zasebna, osnovna šola z dejansko, ne le papirnato, izbirnostjo preseže okvir uravnilovke. ŠOLP je njen talec, večina nas pa, ne po lastni izbiri, njeni otroci: z vsako generacijo nas je manj, ki bi imeli možnost lastne izkušnje ŠOLP-a, in že sta tu zanj virulentna *ignoti nulla cupido* ter floskula o kopitarjevih čevljih. Članek zaključujem z mislijo, naj šola ne reže kril, saj brez njih ni mogoče leteti.⁵⁷ V mislih imam krila znanja, natančneje, poznavanja osnov latinskega jezika in polet proč od naraščajoče humanistične podhranjenosti: pedagoški proces, poln vzajemne, učenčeve in učiteljeve, srčnosti v širokem pomenu besede. To izpostavljam, ker se na predmetni stopnji javne devetletke težnja po prejemanju in podajanju, pa čeprav metodološko scela posodobljenem, dodatnega, poglobljenega znanja vse preda s strani nepoznavalcev enači z individualizmom in neempatičnostjo, celo s staromodnostjo, že sama odsotnost takšne želje pa – le čemu? – z njihovim nasprotjem.

DODATEK I: KRATEK HISTORIAT ŠOLP-A

i. Obdobje od 11. do 15. leta (pri zgodnejšem vstopu v šolo od 10. do 14. leta) odgovarja v Sloveniji do l. 1958, če odmislimo kratko obdobje sedemletke, štiriletni nižji gimnaziji (1.–4.r. gimnazije), nato predmetni stopnji osemletke (5.–8.r./8) ter najpozneje od l. 2008 dalje zadnjemu razredu 2. triade in 3. triadi devetletke (6.–9.r./9). Devetletka je do tedaj jasno ločnico med razredno (1.–4.r. osnovne šole) in predmetno stopnjo (5.–8.r./8, pred tem nižja gimnazija) z leto dni zgodnejšim začetkom in zlasti z nam do tedaj tujim triadnim sistemom (1. triada: 1.–3.r./9, 2. t.: 4.–6.r./9, 3. t.: 7.–9.r./9) zabisala, kar je bilo za ŠOLP na večini šol usodno: na redkih, kjer se je izvajal tudi v devetletki, se je vsebinsko težišče zanj bistvenega 6.r./9, dotlej usmerjeno v višje razrede, premaknilo navzdol, proti razredni stopnji. Ob tem: za učence od 11. do 15. leta je vsaka

56 Npr. mariborski OŠ Bojana Iliča in OŠ bratov Polančičev, prva dedinja nižje stopnje Klasične gimnazije v Mariboru in druga ena od petih izvajalk projekta v 90. letih prejšnjega stoletja, ter ljubljanska OŠ Mirana Jarca, dolga leta naša druga najmočnejša »latinska osnovna šola« (za več gl. *Pregled*, passim); za OŠ P. Voranca gl. k. op. viii.

57 Prirejeno po: Ženja Leiler, »Vse najboljše, Poljanci!«, *Sobota priloga časopisa Delo* (rubrika Z uredniške mize), 7. 3. 2020.

nova oblast želela vzpostaviti lasten, enovit šolski sistem in vedno znova je bil na udaru tudi pouk klasičnih jezikov; za več gl. Matej Hriberšek, *Analiza metodičnega pristopa v slovenskih osnovnošolskih in srednješolskih učbenikih in priročnikih za klasične jezike od 1850 do 2000: doktorska disertacija* (Ljubljana: FF UL, 2002), 155–68; Bojan Baskar, *Latinščine, prosim!: latinščina in njeno izganjanje na Slovenskem 1849–1987* (Ljubljana: Krt, 1988), 97–105.

- ii. Časovnica devetletke** (s perspektive predmetne stopnje OŠ P. Voranca): v šol. 1990/91 začetek priprav, 2003/04 začetek uvajanja in 2008/09 dokončna uvedba. Uvajanje je potekalo od l. 2003, ko je 6.r./8 kot prvi prešel v 7.r./9, do l. 2008, ko je 5.r./8 kot zadnji prešel v 6.r./9 (v vmesnem času ni bilo 6.r., bila pa sta začasno po dva 7.r. in 8.r.), kar je hkrati pomenilo formalno ukinitvev sistematiziranega ŠOLP-a (k. op. iii–v). Pri tem je OŠ P. Voranca naredila tudi nekaj za ŠOLP škodljivih, še do danes neodpravljenih, internih »lapsusov« (dejstvo, da mi jih ni uspelo preprečiti, sem vsaj delno doživljala kot svoj osebni neuspeh), med njimi: l. 2008 je v 6.r./9 latinščini odvzela celotni urni fond (70 ur) – tega ji je l. 2009 sicer vrnila, a prepolovljenega (do 35 ur na skupino, po novi zakonodaji nesistematiziranih), češ da zaradi prevelikega vpisa k latinščini zmanjkuje ur za preostale šolske interesne dejavnosti (ID) –, v 3. triadi pa je, z dodelitvijo enakega statusa (OIP) latinščini in nemščini, med njima sprožila izločilno konkurenco; gl. *Pregled* 2017, str. 174–76 (Notranje spremembe) in str. 177 (Pristajanje na realne razmere?).
- iii. OIP Latinščina I–III**: devetletka je latinščini dodelila status triletnega oz. tridelnega izbirnega predmeta (IP) 3. triade Latinščina I–III (LI–III) (7.–9.r., 204 ure); vanj se učenci vključijo v 7.r./9, izjemoma tudi pozneje; latinska skupina je lahko tudi starostno heterogena. LI–III je (bil) vseskozi zaznamovan z nizko realizacijo: vse 3 dele kontinuirano realizira le OŠ P. Voranca, a šele po l. 2018 (k. op. viii) kot triletni program, pred tem pa poldrugo dekada kot sestavni del ŠOLP-a (k. op. iv). Zato vodim pouk latinščine na OŠ P. Voranca za celotno obdobje 2003–2018 kot ŠOLP, če pa občasno le navajam OIP L I–III, obvezno dopišem: 2.–4. leto učenja latinščine. Pomembno: devetletka deli izbirne predmete na obvezne (OIP) (obvezni program devetletke) in neobvezne (NIP) (razširjeni program devetletke), kar je povezano z različnimi standardi in normativi. OIP oz. NIP je torej kategorija IP in ne pomeni, da je predmet obvezen oz. neobvezen: tudi NIP je za učenca, ki ga vpiše, za tekoče leto obvezen (menjava IP je možna le septembra), medtem ko lahko učenec OIP, tudi če je kot L I–III koncipiran kot 3-leten, opusti že po 1. ali 2. letu učenja. Za več gl. *Zakon o osnovni šoli in Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole* (dostopno na: www.pisrs.si, pridobljeno 18. 5. 2020).

- iv. Različice (delno) sistematiziranega ŠOLP-a** (s perspektive OŠ P. Voranca): ŠOLP je bil za učence, vanj vpisane leta 1958, realiziran kot obvezni predmet, za vpisane v letih 1959–2002 kot fakultativni predmet (FP) 5.–8.r./8 (v raziskavi oba imenujem »tradicionalni ŠOLP«), za vpisane v letih 2003–2007 kot kombinacija FP 5.r./8 in OIP L I–III (»prehodni ŠOLP«) in za vpisane v letih 2009–2017 kot kombinacija ID 6.r./9 in OIP L I–III (»delno sistematizirani ŠOLP« ali »novi ŠOLP«); l. 2008 je bil vpis v ŠOLP za eno leto prekinjen (k. op. ii) – ta prva generacija »pravih devetletkarjev« je v okviru L I–III in *Per vias antiquas I* (k. op. xi) sicer usvojila vse vsebine ŠOLP-a, toda izguba »pripravljalnega« 6.r./9 je terjala davek: program je zaključilo za to šolo tedaj nepredstavljivo nizko število učencev (6) – in l. 2018 ukinjen (k. op. viii). Pomembno: »sistematiziran« v praksi (*sic*) pomeni, da je bil predmet Latinščina, čeprav v osemletki le fakultativen, na urniku skozi vse šolsko leto (od 1. septembra dalje), da je imel potrjen učni načrt (standarde znanja) in fiksni urni fond (najmanj 2 uri tedensko, priključeni temeljnemu urniku ali vanj vključeni), da je bil evidentiran oz. ocenjen (na OŠ P. Voranca številčno, ponekod drugod v osemletki tudi opisno) in je štel v učno obveznost (kar je učitelju ob zadostnem številu ur omogočalo redno zaposlitev); »tradicionalni ŠOLP« in »prehodni ŠOLP« sta vse to imela, zato ju s perspektive učitelja in učenca v raziskavi štejem za »sistematizirana«; prim. k. op. v (nesistematizirani ŠOLP).
- v. Nesistematizirani ŠOLP:** ŠOLP se je vseskozi lahko izvajal in se še izvaja tudi kot scela neobvezujoča štiriletna interesna dejavnost (ID) (»nesistematizirani ŠOLP«), česar pa OŠ P. Voranca ni prakticirala. Od l. 2018 se lahko učenci v javni šoli, ne nazadnje tudi zaradi nedavne programske spremembe OŠ P. Voranca (k. op. viii), vključijo – drugače kot v zasebni, kjer je ŠOLP sistematiziran – le še v »nesistematizirani ŠOLP«, že iz časov osemletke zaznamovan z nizko realizacijo: v prvih 4 generacijah devetletke v Sloveniji ŠOLP-a v tej obliki zaradi zanj neustreznih razmer (ID ne štejejo v učno obveznost, so brez predpisanih učnih načrtov in neocenjene, začenjajo se praviloma oktobra in imajo variabilen urni fond) ni zaključil nihče, v nekaj naslednjih pa povprečno 4 učenci letno, l. 2022 ga bosta predvidoma 2 (OŠ Zalog).
- vi. Organizacijske oblike javnega ŠOLP-a:** OŠ P. Voranca je za izvedbo ŠOLP-a oblikovala v letih 1958–1974 latinske vzporednice (zunanja diferenciacija), v letih 1975–1986 in po l. 1998 latinske skupine (fleksibilno organiziran pouk) ter v letih 1987–1998 oboje, vzporednice in skupine. Preostale šole so latinščino poučevale večinoma po skupinah, le redke so občasno odprle tudi vzporednice, po večini notranje (za več gl. *Pregled*, *passim*). OŠ P. Voranca je odprla – poleg ok. 90 latinskih skupin 5.r./8 oz. 6.r./9 v letih 1975–2017 – tudi 50 pretežno zunanjih latinskih

vzporednic (oblikovanje notranjih se je iz več razlogov izkazalo za sporno): 34 »tradicionalnih« (1958–1974; vse zunanje, z najmanj 3 urami latinščine tedensko in z možnostjo vključitve v gimnazijski nadaljevalni program) in 16 »novih« (1987–1998; zunanje in notranje, z 2 urama latinščine tedensko in z le občasno možnostjo vključitve v nadaljevalni program). Vse vzporednice razen 5.a in 5.b 1958/59, kjer je bila latinščina še obvezni predmet, in 9 vzporednic, odprtih v letih 1991–1998 v okviru projekta Pouk latinščine v osnovni šoli, so bile oblikovane mimo zakona: oblast jih je »spregledala« oz. tolerirala, češ da je latinščina v njih le neobvezna in le organizacijski dejavnik. Za tradicionalne/nove, zunanje/notranje, prave/neprave latinske vzporednice gl. *Pregled* 2016, str. 127–34, 141–59.

vii. Zasebni ŠOLP, ki ga izvaja OŠ Alojzija Šuštarja, ustanovljena v okviru Zavoda sv. Stanislava, Ljubljana-Šentvid l. 2007 (pouk od l. 2008, latinščina od l. 2011; njena predhodnica, nižja Škofijska gimnazija, je prenehala z delovanjem l. 1945), je pri nas trenutno edina trdno koncipirana in scela sistematizirana oblika ŠOLP-a, žal za zdaj še brez možnosti vključitve v gimnazijski nadaljevalni program. OŠ A. Šuštarja je za spoznavanje klasične kulture uvedla štiriletni obvezni predmet Klasična kultura (KK) (6.–9. r./9, 1 ura tedensko, učbeniški komplet *Minimus I–II*) in triletni izbirni predmet Klasična kultura z latinščino (KKL) (7.–9. r./9, 2 uri tedensko, učbeniški komplet *Lingua Latina*), nekaj ur letno pa temu namenja tudi v 1.–5.r./9, del v obliki praktičnih delavnic. Njen specifično zasnovani ŠOLP je kombinacija KK/6.r. in KKL/7.–9.r. ter je v jezikovnem pogledu povsem primerljiv z »novim ŠOLP-om« OŠ P. Voranca (vpis 2009–2017); za več gl. istoimenski tridelni članek s prilogami (hrani SŠM) in *Pregled* 2017, str. 190–191.

viii. Nedavna programska sprememba OŠ P. Voranca: l. 2018 je OŠ P. Voranca »latinsko ponudbo« s 4 let (»novi ŠOLP«: 6.–9.r./9) razširila na dve triadi (2. t.: 4.–6.r., 3. t.: 7.–9.r.), pri čemer je 6.r./9, do tedaj integralni del ŠOLP-a, vsebinsko priključila kulturno-civilizacijskemu sklopu 2. triade in tako 4-letni jezikovni program skrčila v 3-letnega (L I–III: 7.–9.r./9). Širitev zgodnjega humanističnega programa na 6 let sem že v šol. l. 2006/07 predlagala tudi sama v predlogu programa *Zgodnje učenje latinščine: pouk latinščine v drugi triadi (4.–6. razred)*, a z bistveno razliko: 6.r./9 naj bi ohranil določene tradicionalne jezikovne vsebine in s tem omogočil nadaljni obstoj ŠOLP-a. Ob tem: po diktatu triad in analogije z živimi tujimi jeziki se je za L I–III, ne za ŠOLP, že pred OŠ P. Voranca odločila tudi večina v javni devetletki novovzniklih »latinskih šol«, zaznamovanih z nestabilno in nizko realizacijo; vse stare razen OŠ P. Voranca, ki je s ŠOLP-om plavala proti toku do l. 2018, pa so latinščino, ne le ŠOLP, tako ali tako že kmalu po prehodu v devetletko zaradi težavnih razmer v celoti opustile.

Za spremembe latinskega zemljevida gl. *Pregled* 2017, str. 163–64, 196–98, in prilogi Preglednica 1 in 2 k istoimenskemu tridelnemu članku (hrani SŠM).

- ix. Gimnazijski nadaljevalni latinski program** z možnostjo tečaja stare grščine je v navezi z OŠ P. Voranca in ob podpori OŠ Mirana Jarca, Ljubljana do l. 1982 kontinuirano izvajala ljubljanska »Šubičeva gimnazija«; spet je bil občasno realiziran v 90. letih prejšnjega stoletja v navezi s projektom Pouk latinščine v osnovni šoli (1991–1999), tokrat na ljubljanski Gimnaziji Poljane in dvakrat tudi na Prvi gimnaziji Maribor, povečini v kombiniranih oddelkih z začetno latinščino (javni program »nove klasične gimnazije« je bil poskusno uveden l. 1996 in dokončno l. 1998); z uvajanjem devetletke (beri: z ukinjanjem ŠOLP-a) je nadaljevalni program zamrl; do sedaj ga ni uspelo vzpostaviti niti Škofijski klasični gimnaziji, ki je delovna nje obnovila l. 1993.
- x. Na poti posodabljanja ŠOLP-a** je med učbeniki v metodološkem pogledu predstavljal največjo novost komplet *Fundamenta Latina I–III* avtorice Ane Šašel, prof.; njegov 1. del, ki sem mu na avtoričino pobudo l. 1994 dodala poskusni delovni zvezek, je bil v splošni osnovnošolski uporabi celih 30 let (1972–2002) (gl. *Pregled* 2016, str. 138–140, 170–171). Sledila sta moja učbeniška kompleta, najprej v letih 1999–2008 *Latinščina za vsakogar* (gl. *Pregled* 2017, str. 181–82) in od januarja 2008 dalje *Lingua Latina* (gl. k. op. xv in *Pregled* 2017, str. 182–83). Med vse modnejšimi obšolskimi interesnimi dejavnostmi sta na humanističnem področju orala ledino in bila hkrati najboljšeješka sklop *Per vias antiquas I* OŠ P. Voranca s poudarkom na antiki na Slovenskem in epigrafsko-raziskovalni dejavnosti (gl. k. op. xi) ter nekoliko mlajši in drugače koncipirani sklop OŠ Trnovo (gl. Ana Ratajc, »Latinščina na OŠ Trnovo, *Šolska kronika* 25/XLIX, št. 1–2 (2016): 275–84). Velik korak na področju metodike pouka je bil v vseslovenskem merilu storjen med projektom Pouk latinščine v osnovni šoli (1991–1999) (gl. *Pregled* 2016, str. 162–167).
- xi. Per vias antiquas I** (PVA I), sklop obšolskih, pretežno prostočasnih in na etični pogon izvajanih dejavnosti, realiziranih na OŠ P. Voranca v letih 1988–2014 za učence z zaključenim najmanj 1. letom ŠOLP-a in s skupno več kot 700 udeleženci, retrogradno ocenjujem za svoj najuspešnejši avtorski projekt. Uvedla, vodila in mentorirala sem – večino ob pomoči šolskih in zunanjih somentorjev ter spremljevalcev – 7 sekcij (v oklepaju dodajam leto uvedbe): arheološko-zgodovinsko, vključno s projektom *Iulia Emona* (1988), dramsko-recitacijsko (1989), taborško (raziskovalni tabori *Lingua Latina laeta* 1–23) (1991), likovno-glasbeno (1991), epigrafsko (1992), novinarsko (šolsko glasilo *Rustica Latina* 1–12) (1993) in raziskovalno (projektna in raziskovalne naloge 1–12) (1994); kot celota je sklop doživel največji razmah v letih 1998–2001,

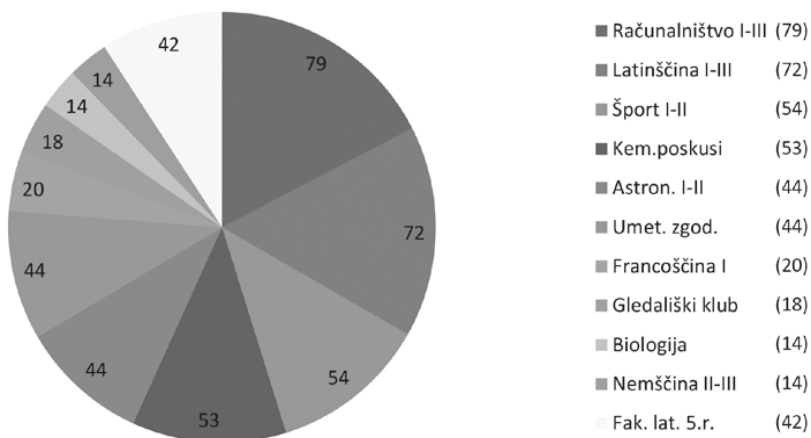
2006–2008 in 2012–2014. Za več o PVA I (1988–2014) in njegovem nasledniku, delno drugače zasnovanem PVA II (2014–, vodja Tea Kranjc, prof.) gl. *Pregled*, passim, in arhiv OŠ P. Voranca; za PVA I gl. tudi arhiv SŠM, fascikle *Per vias antiquas*, Fotografsko gradivo, Video gradivo in Časopisni članki, ter Anja Ragolič, »Epigraphy as a tool for learning Latin«, (Rim: Sapienza, 2014), 205–15 (spletna publikacija *Europeana (Eagle project)*), dostopno na: <http://www.eagle-network.eu/eagle-first-international-conference-proceedings-now-online/>, pridobljeno 20. 5. 2021)

xii. Učni načrt za izbirni predmet Latinščina (pripravila Predmetna kurikularna komisija za latinščino in grščino: Primož Simoniti et al., 1. natis 2004), sprejet na 22. seji Strokovnega sveta RS za splošno izobraževanje dne 3. 12. 1998, predvideva za 3. triado kot optimalno razmerje med jezikovnimi in kulturno-civilizacijskimi vsebinami, izraženo v odstotkih, 70 : 30 v prid prvih (medtem ko v 6.r./9 praksa izkazuje za najprimernejše razmerje 50 : 50). Učni načrt se je v praksi, podobno kot kmalu zatem moj učbenik *Lingua Latina: učbenik za latinščino v 7.–9. razredu devetletnega osnovnošolskega izobraževanja* (Ljubljana: DZS, 2007), izkazal kot povsem primeren za ŠOLP, a prezahteven za triletni program LI–III; ta je namreč v realnosti devetletke (priprave nanjo so potekale v povsem specifičnih, bistveno drugačnih razmerah) priporočeno vsebinsko razmerje obrnil na glavo in nujno potrebuje nov, zanj realno izvedljiv učni načrt, medtem ko bi obstoječega, ki je izredno dobro sestavljen in še danes presenetljivo sodoben, veljajo »s tresočo roko« preoblikovati in potrditi za ŠOLP, ki ostaja v devetletki brez učnega načrta.

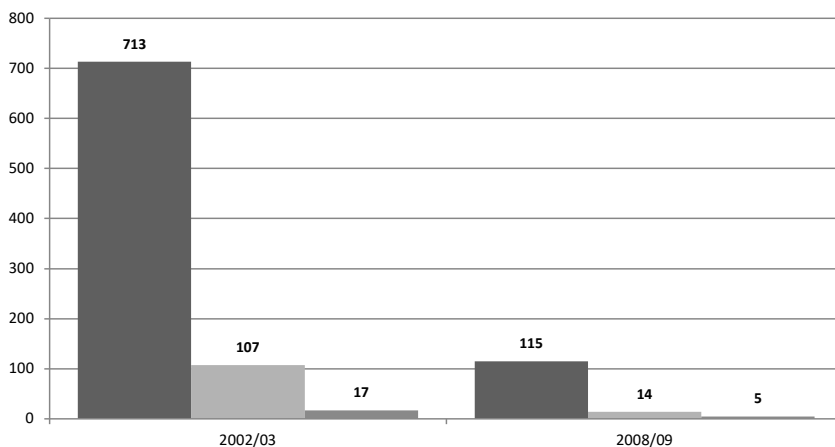
xiii. Vsebinski okvir 1. leta ŠOLP-a (6.r./9): praksa izkazuje za najprimernejša izenačena deleža jezikovnih in kulturno-civilizacijskih vsebin. Učenci naj, kadar je latinščini namenjena le 1 ura tedensko – če poteka pouk v težavnih razmerah, pa tudi v primeru 2 ur –, poleg uvoda z osnovami fonetike, izbranega besedišča in kulturno-civilizacijskih vsebin (po učbeniku) usvojijo najmanj paradigmi *puella Romana* in (*ab esse* (infinitiv in indikativ prezenta ter imperativ I.), vključno s pripadajočim slovničnim izrazjem. Zaradi enovitosti učnega procesa je ključno, da učitelj vsebine predstavi na način, kot so podane v učbeniku: npr. pri samostalniku in pridevniku 3 spole, 2 števili in 6 sklonov v tradicionalnem zaporedju, vključno z vprašalnicami in z razlago slovenskih prevodov imen. Ob 2 tedenskih urah v urejenih, stabilnih razmerah – teh trenutno žal ne nudi nobena javna šola – ali, kot je predstavljeno v *predlaganem Programu*, ki v 6.r./9 kombinira NIP L I (1 ura) in AKC I (1 ura), naj na enak način usvojijo tudi paradigme *servus Romanus*, *poëta Graecus*, *amare in habere*.

- xiv. Vsebinski okvir 2.–4. leta ŠOLP-a (7.–9.r/9):** Učni načrt za izbirni predmet *Latinščina* ocenjuje za 3. triado kot optimalno razmerje med jezikovnimi in kulturno-civilizacijskimi vsebinami, izraženo v odstotkih, 70 : 30 v prid prvih. Učenci naj, kadar sta latinščini namenjeni 2 uri tedensko, poleg izbranega besedišča in kulturno-civilizacijskih vsebin (po učbeniku), usvojijo tudi izbor jezikovnih, kot ga predlaga aktualni učni načrt, s poudarkom na morfologiji, brez pretiranega izpostavljanja izjem in z le malo sintakse. Izbor vključuje vse deklinacije – tudi pronominalno z najpogosteje uporabljanimi zaimki – in vse konjugacije: poleg prezentove tudi perfektovo in supinovo osnovo, pri oblikah prve tudi pasiv, določene kategorije, npr. konjunktiv, le v izoliranih oblikah, podobno necelovito tudi stopnjevanje pridevnika ter števnike, zlasti delilne in prislovne. Ob 3 tedenskih urah v urejenih, stabilnih razmerah, kot jih predvideva *predlagani Program*, ki v 3. triadi kombinira OIP L II–IV (2 uri) in NIP AKC II–IV (1 ura), naj bo večji poudarek predvsem na prevajanju izvirnih latinskih besedil. Za približni obseg v preteklosti usvojenih učnih vsebin v okviru ŠOLP-a na OŠ P. Voranca gl. *Pregled* 2016, str. 138–40, 170–71 (*Fundamenta Latina*) in *Pregled* 2017, str. 181–83 (*Latinščina za vsakogar, Lingua Latina*).
- xv. Trenutno potrjena učbeniška literatura:** Aleksandra Pirkmajer Slokan, *Lingua Latina: učbenik za latinščino v 7.–9. razredu devetletnega osnovnošolskega izobraževanja* (Ljubljana: DZS, 2007); tiskani del je, da šolske torbe ne bi bile pretežke, razdeljen v 4 zvezke: *Liber I.*, 102 str. (uvod in lekcije 1–8), *Liber II.*, 86 str. (9–14), *Liber III.*, 87 str. (15–19) in *Index verborum*, 32 str. (ok. 2100 etimološko podprtih besed); spletni del se deli v učenčev paket, 148 str. (rešitve vaj *Liber I.–III.*, slovensko-latinski slovarček, diagnostični testi, lekciji 20–21) in učiteljev paket, 218 str. (dodatne vaje z rešitvami, Med mitom in zgodovino, Iz latinske književnosti, Varia) (dostopno na: <http://starivedez.dzs.si/dokumenti/dokument.asp?id=1386>, pridobljeno 20. 5. 2021). Med poglavitnimi učiteljevimi nalogami je jasna razmejitev med zahtevanim aktivnim in pasivnim znanjem (tudi besedišča oz. tega na začetni stopnji še prav posebej), minimalnim in zahtevnejšim za posamezne višje ocene. Komplet sem, zaradi zahtev devetletke sicer drugače podnaslovljenega, namenila tudi ŠOLP-u (gl. *Liber I.*, str. 9), za katerega se je v praksi, podobno kot učni načrt (k. op. xii), izkazal za primernejšega kot za L I–III. Za »antične splošnoizobraževalne predmete« se v javni in zasebni šoli uporablja prav tako bogato ilustrirani, a metodološko drugače zasnovani učbeniški komplet angleške avtorice Barbare Bell, *Minimus I: latinščina – prvi koraki*, 80 str., in *Minimus II: latinščina – gremo naprej*, 96 str. (prevod in priredba Uroš Martinčič; Ljubljana: Založba Modrijan, 2012).

DODATEK II: GRAFI 1–3

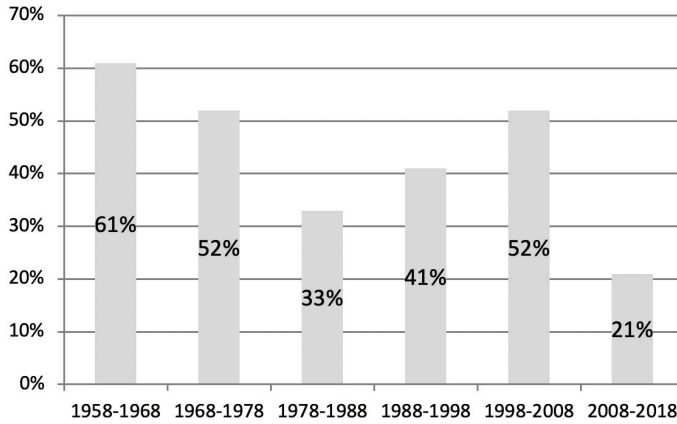

Graf 1: Zanimanje za ŠOLP na OŠ P. Voranca – ta je latinščino do l. 2018 poučevala izključno po ŠOLP-u – je bilo vseskozi visoko, proti koncu osemletke celo v porastu: v prehodnem obdobju (2003–2008) se je vanj letno vpisovalo od 80 do 90 odstotkov, l. 2005 celo 94, vseh petošolcev. V šol. l. 2007/08, zadnjem pred dokončno uvedbo devetletke, je latinščina po številu vpisanih učencev (72) med izbirnimi predmeti 3. triade zasedla 2. mesto, takoj za računalništvom (79), s katerim sta si izmenično delila prvi mesti; če prištejemo še vpis k fakultativni latinščini v 5.r./8 (42), je na tej šoli tudi to leto izmed vseh neobveznih programov zdaleč največ učencev (114) pritegnil prav ŠOLP! Zanimanje zanj je bilo torej na pragu devetletke še kako živo in brez dvoma bi ubral drugačno pot, če ne bi vmes posegla šolska reforma z zanj scela neustreznimi normativi.

Graf 2: Stanje latinščine v Sloveniji v šol. l. 2002/03, zadnjem osemletke, in v šol. l. 2008/09, prvem devetletke: po trije stolpci za posamezno šolsko leto prikazujejo

(od leve): število vseh učencev latinščine, število učencev z zaključenim ŠOLP-om in število »latinskih šol« (različne organizacijske oblike pouka). Pri tem ne gre prezreti hitrosti, s kakršno so se visoke številke 713, 107, 17 spremenile v nizke 115, 14, 5: vmes je preteklo le pet šolskih let uvajanja devetletke! Še več, izmed petih »latinskih šol« iz šol. l. 2008/09 je uspelo latinščino skozi prvo dekada devetletke (2008–2018) ohraniti le OŠ P. Voranca, pozneje pa ŠOLP-a tudi njej ne več (k. op. viii). Minister Gregor pa nič, na srečo je ukrepala vsaj zasebna OŠ Alojzija Šuštarja.

Graf 3: Šest dekad ŠOLP-a na OŠ P. Voranca (l. 2018 je šola prekinila tradicijo ŠOLP-a (k. op. viii)): stolpci prikazujejo v odstotkih izražen delež učencev z zaključenim ŠOLP-om glede na vse učence zadnjega razreda (do l. 2005 8.r./8, nato 9.r./9). Strmi upad v 3. dekadi je povzročila prva (začasna) ukinitvev latinskih vzporednic iz l. 1975 – drugo (dokončno?) je zagrešila devetletka –, strmoglavljenje v 6. dekadi pa je bilo posledica uvedbe za mrtvi, klasični jezik neustreznih normativov devetletke. Ta je z enim samim zamahom podrla vse, kar je bilo z velikim trudom zgrajenega po l. 1975. Kolaps ŠOLP-a – **v šol. l. 2021/22 ga ne zaključuje noben učenec te šole več** (jih pa deset zaključuje L I–III) – bi bilo z upoštevanjem izsledkov dovolj bogate domače prakse vsekakor mogoče, če že ne scela preprečiti, vsaj bistveno omiliti.

Aleksandra Pirkmajer Slokan, Ljubljana
 apirkmajerslokan@gmail.com

POVZETEK

Predmet obravnave je iz nižjegimnazijskega klasičnega programa leta 1958 rojeni štiriletni osnovnošolski latinski program (ŠOLP) za učence med 11. in 15. letom, ki predstavlja s kulturno-civilizacijskimi vsebinami smotrno obogateno jezikovno jedro zgodnjega humanističnega programa, je zaključena celota in hkrati predpogoj za oživitvev gimnazijske nadgradnje. Priložen je predlog programa, kako pomagati javnemu ŠOLP-u z dna, kamor je, do konca osemletke dovolj trdoživ in uspešen, strmoglavil – zaradi neustreznih normativov, ne pomanjkanja interesa – ob uvedbi devetletke in kjer je preživel njeno prvo oziroma svojo šesto dekada (2008–2018) ter se *vita minima* znašel na pragu sedme (2018–).

Ključne besede: javna devetletna osnovna šola, zgodnji humanistični program, izbirni predmeti, interesne dejavnosti, predlog štiriletnega latinskega programa

SUMMARY

Primary School with a Four-Year Latin Programme: A Proposal for a State Funded Programme

The subject of this discussion is the four-year elementary school Latin programme. Evolved in 1958 from the programme which had been in use before the 1958 school reform, it represents with its culture and civilisation topics a meaningfully enriched linguistic core of an early humanities programme. It is a self-contained whole as well as a prerequisite for the revival of advanced gymnasium levels. Appended is a proposal how to help the ŠOLP in state schools rise from the bottom which it had struck, although it had been fairly resilient and successful until the eight-year primary education was replaced by a nine-year programme. This drop may be attributed to unsuitable normatives rather than lack of interest. In this condition it stagnated through the first decade of the nine-year primary school and its own sixth decade (2008–2018), to find itself *vita minima* on the threshold of the seventh (2018–).

Keywords: state nine-year primary school, early humanities programme, elective subjects, extra-curricular activities, proposal for a four-year Latin programme

Prevodi

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.167-196>

Ovidij: Paris Heleni in Helena Parisu (*Pisma junakinj* 16 in 17)

Prevedla Polonca Zupančič

PARISOVO PISMO HELENI (*HEROIDES* 16)¹

Pismo v verzih, ki ga piše Paris Heleni, spada v drugo skupino Ovidijevih *Pisem junakinj*² in je verjetno nastalo med letoma 4 in 8: medtem ko je za prvo serijo pisem značilno, da gre za enostranska pisma razočaranih in večinoma zapuščenih ženskih likov iz mitologije, slednjo sestavljajo pisma treh zaljubljenecv, ki izpovedujejo svojo ljubezen, sledijo pa odgovori izbrank.

V spodnjem pismu se tako Ovidij prelevi v trojanskega princa Parisa v trenutku, ko je ta sicer že na špartanskem dvoru, a še ni dokončno osvojil Helene. S tem nas pesnik postavlja v odločilno dogajanje tik pred pobegom dveh ljubimcev, ki je nato sprožilo znamenito trojansko vojno. Po uvodnem pozdravu Paris nemudoma izpove Heleni svoja silna čustva in jo prosi, naj ga sprejme (1–14), nato pa navede razlog za svojo pot: Venera mu je obljubila Heleno v zakon in mu sedaj stoji ob strani (15–34), njuna ljubezen je torej usojena in se je zgodila po volji bogov (35–42). V nadaljevanju pisma Paris povzame zgodbo pred svojim rojstvom in pripoveduje o strašni sanjski prikazni goreče bakle, ki jo je rodila njegova mati Hekuba in ki naj bi po besedah vidcev Troji prinesla pogubljenje, toda Paris v bakli prepozna ljubezenski ogenj (43–50). Sledi obnova znamenite Parisove sodbe, ko je kot mlad pastir postal razsodnik v lepoti med Minervo, Junono in Venero ter naposled zmago dodelil slednji, ki mu je v zameno ponudila ljubezen najlepše ženske na svetu – Helene (51–88). Po sodbi so Parisa, ki je prispel na

1 Preveda sledita najnovejši izdaji: *Ovid's Heroides 16 and 17: Introduction, Text, and Commentary*, ur. Andreas Michalopoulos (Cambridge: Francis Cairns Publications, 2006). Najlepše se zahvaljujem Marku Marinčiču za čas, ki ga je vložil v branje prevodov, ter za dragocene izboljšave.

2 lat. *Heroides* oziroma prvotno *Epistulae heroidum*.

kraljevi dvor, prepoznali za Priamovega sina; postal je princ in začel razmišljati o bodoči nevesti. Čeprav je imel na izbiro številna dekleta, je menil, da je le Helena primerna za Priamovo družino (89–100). V njem se zbuji veliko hrepenenje po njej in želja, da jo čimprej poišče, zato ukaže zgraditi ladjevje (101–118), a ga starša in Kasandra poskušajo odvrniti od poti (119–26). Paris vseeno vztraja pri nameri in naposled prispe v Šparto, kjer ga Helenina lepota povsem očara (127–48): spomni se Tezejeve ugrabitve Helene in zatrjuje, da je sam nikdar ne bi vrnil nazaj, ob tem pa jo opomni, čemu vsemu se je pri razsodbi odpovedal zanjo (149–72). V naslednjih verzih navaja nadaljnje razloge, zakaj naj se Helena odloči zanj: čaka jo odlična rodbina in bogastvo Troje (173–204), tukaj je Paris, s katerim se Menelaj ne more kosati v letih in lepoti, poleg tega pa so Menelajevi predniki (Atrej, Pelops in Tantal) zaznamovani z zločini (205–16).

Zatem se Paris znova osredotoči na sedanost na špartanskem dvoru in opiše dogajanje pri obedu: Menelajeva prisotnost in ljubkovanje Helene vpričo gostov mu vzbujata silno ljubosumje, ki ga poskuša prikriti na vse mogoče načine, hkrati pa še naprej občuduje Helenino lepoto in si prizadeva za njeno pozornost (217–62). Zaželi si, da bi jo bogovi postavili za nagrado v tekmi, v kakršni sta tudi Hipomen in Herkul pridobila svoji izbranki (263–70), sledi pa vnovična izpoved strasti in Parisova prošnja, naj ga Helena ponoči povabi k sebi, saj je prešuštvo v njeni krvi – spomni jo na dejstvo, da njen oče Jupiter znan po svojih ljubimkanjih s številnimi smrtnicami (271–98). Hkrati trdi, da še sam Menelaj s svojo odsotnostjo spodbuja prešuštvo, saj ji je pred odhodom zapovedal skrb za goste, poleg tega pa je očitno nespameten in naiven, saj Helene ne bi pustil same z neznanci, če bi res cenil njeno lepoto (299–316).

V zadnjem delu pisma se Paris usmeri v skupno prihodnost: Heleni tako zagotovi, da ni razloga za strah, saj so tudi drugi mitološki junaki (Tezej, dvojčka Kastor in Poluks) ugrabili dekleta brez kazni (317–30), v nadaljevanju pa njeno pozornost znova usmeri v razkošno življenje, ki jo čaka v Troji: sprejeta bo kot boginja in dobivala dragocene darove (331–40). Strah pred posledicami je po njegovem mnenju povsem neutemeljen, kajti številne ugrabitve deklet (Erehtejeve hčerke, Medeje, Ariadne) so se končale brez posledic za njihove ugrabitelje. Tudi v primeru, da pride do spopada, ima Troja dovolj moč in orožja, navsezadnje pa je tudi Paris pogumen in močan bojevnik, ki mu Menelaj nedvomno ne bo kos. Pismo se zaključi z mislijo, da bo Helenino ime doseglo večno slavo, in pozivom, naj se odloči zanj (341–77).

Parisov glavni cilj v pismu je torej prepričati Heleno, naj se mu preda, in pregnati strah pred nesrečno usodo, ki je doletela druge mitološke junakinje, kar seveda učinkuje skrajno ironično, saj bralec pozna njuno nadaljnjo usodo in je pred tem najverjetneje prebral tudi pismo Ojnone (*Heroide* 5), ki jo je Paris osvojil in zapustil pred Heleno. Poleg tega je bila Helena Parisu tako ali tako

obljubljena kot nagrada za razsodbo – je pravzaprav že njegova. Ker je potemtakem pismo brezpredmetno, v njem komentatorji vidijo zgodnejšo variacijo verzov, ki jih kasneje srečamo v delu *Umetnost ljubezni (Ars amatoria)* in so nekakšen »recept za model zapeljevanja, kjer ženska zgolj čaka na njeno iztočnico, ko bo zapeljana.«³ Ovidij naj bi tako s Parisovim pismom zgolj preigral različne možne argumente, s katerimi lahko moški zapelje žensko, pismo pa mu je služilo za prvi osnutek kasnejšega priročnika.

Čeprav so sicer vsi ti razlogi, ki jih Paris navaja, povsem legitimni, pa pride veliko bolj do izraza njegovo stremenje po višjem statusu: še do nedavnega je bil pastir, sedaj pa je del kraljevske družine, h kateri nujno spada tudi lepa žena – čeprav večkrat izpoveduje svoja čustva, za katera trdi, da so pristna, Heleno vendarle dojema tudi kot predmet, ki bo dopolnil njegov novopridobljeni položaj: Heleno obravnava kot »ugodnost, ki si jo je že pridobil«⁴ in bo le še utrdila njegov status. Komentatorji zato pogosto trdijo, da pravzaprav »ni najti globine v orisu njegovega značaja, pač pa ga neomajno vodita le sla in ukoreninjeno prepričanje, da nič ne more stopiti medenj in njegovo obljubljeno nagrado. Je slep in popolnoma ravnodušen za vse možne prepreke in ovire.«⁵ Tudi drugi opažajo, da je povsem osredotočen na svoj cilj, pismo pa sicer vidi kot nadlogo, a skorajda edini možni stik med njim in Heleno⁶ – še sam zapiše, da mu spremljevalke ne želijo pomagati, drugih poti do Helene pa ni.

Če je poleg tega prebral enostranska pisma junakinj,⁷ je moral uvideti, da prejšnja pisma niso dosegla svojega namena; zakaj torej misli, da bi vseeno uspelo njemu? Kljub temu se samozavestno loti tega podviga, ki mu, kot vemo iz nadaljevanja mita o trojanski vojni, tudi uspe. S tem ko se prikaže pomembnejšega, kot je v resnici, ima toliko več možnosti, da bo Helena dejansko pobegnila z njim. Parisovo hvalisanje v bralcu vzbudi toliko večjo ironijo, saj je ta že prebral *Iliado* in se seznanil z resničnostjo Parisove možatosti ... Ovidij tako v pismu Heleni v novi luči interpretira že znane motive in se igra s tem, kar vemo mi kot bralci, in tem, kar ve posamezen lik v nekem določenem trenutku. Še zlasti pa je zanimivo dejstvo, da je Ovidij to pismo zasnoval kot najdaljše pismo v zbirki – povprečno pismo namreč pretega za kar 100 verzov.

3 E. J. Kenney, »Love and Legalism: Ovid, *Heroides* 20 and 21«, *Arion* 9 (1970): 388–414, tu 390.

4 Victoria Rimell, *Ovid's Lovers: Desire, Difference and the Poetic Imagination* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 158.

5 E. J. Kenney, *Ovid Heroides: XVI-XXI* (Cambridge: Cambridge university Press, 1996), 5.

6 Efrossini Spentzou, *Readers and Writers in Ovid's Heroides* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 129.

7 Po eni od teorij naj bi bila Ovidijeva ideja, da tudi omenjene junakinje in junaki berejo predhodna pisma in na podlagi prebranega oblikujejo svoje pismo – da torej pisma vplivajo na pisca, se nanašajo eno na drugo in da torej posledično tudi pisci prirejajo vsebino (gl. Laurel Fulkeron, *The Ovidian Heroine as Author*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

Priamov⁸ sin ti, o Ledina⁹ hčerka, pošilja pozdrave,¹⁰
 vrneš lahko mi jih s tem, da se mi sama predaš.
 Naj govorim? Je mar treba omenjati znane plamene?
 Moja ljubezen morda kaže se bolj, kot želim.
 Raje bi hotel, da skriva se, dokler ne pride trenutek, 5
 ko se veselje ne bo mešalo s čustvom strahu,
 vendar slabo se pretvarjam. Kdo zmogel prikriti bi ogenj,
 ki ga prav lasten sijaj¹¹ stalno izdaja ljudem?
 Če pa morda pričakuješ, da dejstva pospremim z izjavo:
 Res je, gorim! – Zdaj imaš glasno izpoved srca. 10
 Milostna bodi zaradi priznanja in prosim, ne beri
 s trdim izrazom naprej, drug se ti lepše poda.
 Hvala za to, da si sploh moje pismo sprejela – to dejstvo
 vzbuja mi up, da nekoč sam bom enako sprejet.¹²
 Upam, da tebe ni Amorja mati zaman obljubila, 15
 ona (saj njen je bil sklep) me je prepričala v pot,
 Kajti na božji poziv – da ne bi nevedna grešila¹³ –
 plujem, podvigu v pomoč silno¹⁴ božanstvo hiti.
 Iščem veliko nagrado,¹⁵ a ne brez zaslug podeljeno,
 Venerin¹⁶ bil je obet: v posteljo z mano boš šla. 20
 Vodi me, ko s Fereklejevo¹⁷ ladjo zaplul sem v neznano
 stran od sigejskih obal,¹⁸ preko teh morskih širjav.
 Ona poslala je blago pihljanje, ugodne vetrove –
 ker je iz morja izšla, vlado nad morjem ima.¹⁹
 Naj še naprej mi pomirja divjanje srca kot kipenje 25

8 Db. »Priamid«. Priam je v grški mitologiji trojanski kralj, ki je imel 50 sinov in prav toliko hčera.

9 Leda je v grški mitologiji žena špartanskega kralja Tindareja, ki jo je Jupiter zapeljal v obliki laboda. Znesla naj bi jajce, iz katerega se je rodila Helena.

10 Ovidij se poigrava z dvojnim pomenom latinske besede *salus*: lahko pomeni »pozdrav« ali pa »zdravje, dobro počutje«. Paris bo torej duševno ozdravljen, če bo deležen Helenine ljubezni.

11 Ovidij uporabi latinski izraz *lumen*, ki lahko označuje sijaj ognja, zelo pogosto pa tudi žar v očeh, ki bi enako lahko izdajal zaljubljenca. Omemba ognja bralca spomni tudi na Hekubine sanje o goreči plamenici, ki bo uničila Trojo – zgodbo v nadaljevanju obnovi sam Paris.

12 Paris želi, da bi ga Helena sprejela prijazno ali pa, da bi ga – kot pismo – vzela v naročje.

13 Namig na Parisovo sodbo, ki bo podrobneje opisana v nadaljevanju. Ker je Venera podarila Heleno Parisu, ta z afero v resnici sploh ne bo grešila, saj bo le sledila božji volji.

14 Db. »ne nepomembno«.

15 Helena je bila »nagrada« že prej: prvič za Tezeja, ki jo je ugrabil, nato pa še za Menelaja. Paris jo bo dobil kot tretji, a pri tem Heleni zagotavlja, da ga vodi ljubezen, ne zgolj želja po obljubljeni nagradi za sodbo.

16 Db. »Kiteride«. Kitera je otok nasproti južne obale Lakonije na Peloponezu. Nekateri grški miti pripovedujejo, da je tam pristala Venera oz. Afrodita, ko se je rodila iz morske pene, zato jo včasih imenujejo tudi s tem vzdevkom.

17 Fereklos je bil graditelj Parisove ladje in bo umrl v trojanski vojni (glej *Il.* 5).

18 Tj. »trojanskih«. Sigej je bil rt v Troadi.

19 Venera naj bi se rodila iz morske pene, zato ima moč nad morjem.

morske gladine, željé pelje naj v varen pristan.
 Plamen ljubezni sem s sabo pripeljal, saj nisem ga tukaj
 našel – to bil je povod moje zamudne poti:
 ni nas temačna nevihta ne zmeta prignala do semkaj,
 pač pa ladjevju je cilj najti špartansko²⁰ zemljó. 30
 Vedi, da morja ne sekam z ladjevjem, ki nosi mi tržno
 robo – vso mojo posest zame ohrani naj bog.²¹
 Nisem prispel v grška mesta kot kakšen popotni oglednik,
 več bogatije je v teh krajih, ki jaz sem jim kralj.
 Pote hitim – kajti Venera zlata mi daje te v zakon,²² 35
 hotel imeti sem te, preden bi sploh te poznal:
 najprej sem v duši zagledal obličje, nato še z očesom;
 glas, ki o tebi je šel, prvi je rano zadal.
 Nič se ne čudi, da ljubim – tako je že moralo biti,²³
 da me zadel iz daljav strel je iz loka poslan.²⁴ 40
 Takšna je volja bogov in da je ne skušaš spodbiti,
 zgodbi prisluhni, povem zvesto jo, v njej ni laži.
 Materi porod kasnil je, ko bil sem še plod v telesu,
 trebih je bil že napet, breme primerno težkó.
 V sanjski podobi zagleda, kako iz obline poraja 45
 baklo mogočno, ki se v zublju plamenov iskri.
 Strah jo predrami, zaupa priletnemu Priamu strašno
 videnje temne noči, on pa to vidcem pove.
 Videc²⁵ oznani, da Paris zanetil požare bo v Troji ...²⁶
 kakor razvidno je zdaj, bakla srca je bila.²⁷ 50

20 Db. »Tájnar«. Gre za rt, ki je veljal za svetega in za zatočišče, kjer dobrine niso smele biti zasežene. Michalopoulos opozarja, da lahko označuje vhod v podzemlje in s tem namiguje na prihodnjo nesrečo.

21 Db. »bogovi«.

22 Db. »v posteljo«. Venera tukaj verjetno nastopa kot metonimija za ljubezen oziroma ljubljenje. »Zlata« je stalni Venerin vzdevek, morda tudi aluzija na zlato jabolko, ki ga je boginja jeze, ki edina ni bila povabljena, vrgla med zbrane bogove na gostiji Ahilovih staršev Peleja in Tetide. Vanj je vrezala napis »Najlepši«, za ta naziv pa so se sporekle boginje Junona, Minerva in Venera. Končno razsodbo je opravil prav Paris.

23 Verze 39–144 so nekateri komentatorji označili za nepristne; večina se kljub temu strinja, da so Ovidijevi, saj vsebinsko ustrezajo in so potrebni kot del besedila, ker se nanje v svojem pismu odzove Helena (za daljšo razpravo o avtentičnosti glej E. J. Kenney, »Two Disputed Passages in the *Heroides*«, CQ 29, 1979: 394–431, in Elizabeth F. Mazurek, »Elegy and Epic and the Recognition of Paris: Ovid, *Heroides* 16«, *Arethusa* 39 (2006): 47–70).

24 Gre za strel Kupida, Venerinega sina in boga ljubezni. Omemba loka ni naključna, je celo ironična, saj je tudi Paris za svoje orožje izbral lok, poleg tega pa bo v trojanski vojni naposled umrl zaradi usodne puščice.

25 Izraz *vates* lahko označuje »vidca« ali pa »pesnika« (morda aluzija na Homerja in njegovo *Iliado*?).

26 Db. »V Ílionu«. Gre za drugo ime za Trojo, poimenovano po ustanovitelju mesta Ílosu.

27 Latinski izraz *pectus* lahko označuje njegov »značaj, karakter« ali pa »prsi, srce«, torej čustva. Na tem mestu se pripoved o rojstvu prekine: morda nekaj verzov manjka (tako E. J. Kenney in Michalopoulos), morda pa je Paris namenoma zamolčal svoje pastirsko poreklo (Bebergal, *A Student's Commentary*, 141).

Zdelo se je, da izviram iz ljudstva, a vendar lepota,
 dalje še čilost duha znak sta kraljevske²⁸ krvi!
 Sredi dolin drevesnate Ide²⁹ nahaja se prostor,
 malce odmaknjen s poti, z bori in smrečjem prekrit,
 kjer se ne pasejo krotke ovčice in kože v skalovju, 55
 kjer tudi lenih krav z gobci širokimi ni.
 Tam sem se vzel na drevo, v daljavi zagledal dardánsko³⁰
 mestno obzidje in vrh kritin, gladino morjá –
 glej, ko zazdi se, da zemlja šibi se od teže korakov –
 pravim resnico, čeprav komaj verjetno se zdi!³¹ 60
 Z urnimi krili prispel je potomec Atlánta silaka,
 Pléjonin vnuk³² je bil to, tik pred očmi je postal.
 O da bi smel ti povzeti prizor, ki ga smel sem uzreti! –
 Bog je med prsti imel palico, vso iz zlata,
 hkrati je troje božanstev: Venera, s Pálado Juno,³³ 65
 s svojim stopalom tedaj nežno stopilo na tla.
 Ves onemel sem in hladen drget mi privzdignil je dlake,
 ko mi okriljeni sel rekel je: »Nič se ne boj!
 Kot razsodnik v lepoti prekini prepir med božanstvi,
 ena naj dve prekosi, zmago v lepoti dobi.« 70
 Jupitrov ukaz ponovi, naj nikar ne odklonim naloge,
 vzdigne se znova na pot z etra na zvezdno nebo.
 Ko sem si spet opomogel, sem drznost nenadno začutil,
 nisem zaznal več strahu, gledal v obraz sem boginj.
 Vsaka je vredna bila te zmage in jaz sem med sodbo 75
 tarnal, ker vendar ni moč zmage doseči prav vsem.
 Vendarle ena od njih že tedaj mi bila je povšeči,
 ona je ta, ki – kot več –, čustvo ljubezni budi.

28 Db. »skrite, prikrite ugledne rodbine«.

29 Ida je bilo ime dveh svetih gora: na Kreti in v Troadi – slednja je bila znana tudi kot »frigijska Ida«.

30 Dardan je v grški mitologiji samotraški princ, sin Zevs, ki mu je frigijski kralj Tevker skupaj s hčerjo podelil tudi del svojega ozemlja v Mali Aziji, kjer je pozneje stala Troja. Ker velja za mitičnega prednika Trojancev, se ti zato včasih imenujejo Dardanci. Cucchiarelli bralca opominja, da Paris gleda proti mestu in palači, kjer ga bodo kmalu prepoznali, in proti morju, od koder bo odplul po Heleno (»Ma il giudice delle dee non era un pastore?«, v: *MD* 34, 1995: 135–52, tu 150).

31 Bogovi so v mitologiji navadno upodobljeni kot velikani, zato ni nenavadno, da se pod njihovo težo šibi zemlja.

32 Atlánt je v grški mitologiji eden izmed Titanov (po uporabi Titanov je moral za kazni na svojih plečih nositi nebesni svod), Pléjona pa ena izmed morskih nimf Okeanid; skupaj sta imela sedem hčera, t. i. Plejad. Omenjeni vnuk je glasnik bogov Merkur, potomec Maje, ene izmed Plejad. Merkurja so navadno upodabljali z zlatimi krilatimi sandali in posebno palico, t. i. *caduceus*, s katero je vodil duše v podzemlje.

33 Morda ni zanemarljivo, da je Minerva, ki velja za deviško boginjo, omenjena kot srednja v vrsti: »prava tekma« se torej odvija med Venero kot zaščitnico fizične ljubezni in Junono kot zavetnico zakona in zakonske zvestobe (Bebergal, *A Student's Commentary*, 145).

Tolikšna vnema po zmagi jih žene, da vse si želijo
 z bliščem sijajnih darov zase dobiti moj glas. 80
 Jupitra žena ponuja oblast mi, a hčerka možatost,
 jaz pa ne vem, ali rad bil bi junak ali kralj.
 Venera s sladkim nasmehom³⁴ pa reče mi: »Naj te ne gane,
 Paris, to dvoje darov, polnih zloveščih grozot.
 Jaz ti, nasprotno, bom dala ljubezen – glej, Ledina hčerka, 85
 mnogokrat lepša od nje, stekla bo k tebi v objem.«
 To zatrdi in po daru, lepoti enako izjemna
 nese po zmagi nogó znova nazaj na nebo.
 Toda recimo, da vtem se usoda obrne na bolje,³⁵
 saj sem po znakih razkrit, kralj me za sina prizna. 90
 Hiša raduje vrnitve se sina po tolikih letih,
 Troja ta radostni čas šteje med praznične dni.
 Kakor jaz tebe, tako so si mene želela dekleta,
 ti pa edina lahko željo številnih imaš.
 Niso po meni hlepele le hčere vseh kraljev in princev, 95
 pač pa čutile celo nimfe do mene so strast.³⁶
 Izmed obrazov na svetu izstopa obličje Ojnone,³⁷
 vendar le ti si dovolj dobra za Priamov rod.³⁸
 Mržnjo do vseh preostalih začutim, ko enkrat vznikne
 up na poročne vezi, o Tindarida, s teboj.³⁹ 100
 Buden podnevi sem gledal z očmi te, ponoči pa v duhu,
 ko mi prijeten je sen končno zatisnil oči.
 Všeč si bila mi že prej – le kaj mi boš v živo storila?!
 V strasti gorél sem, čeprav ogenj v daljavi je bil.
 Nisem več mogel še dalje prelagati upanja nate, 105
 pač pa po modrih⁴⁰ poteh ískal sem svoje željé.
 Frigijska⁴¹ smrekova debela podira trojanska sekira,

34 Smeh je značilnost Venerinega vedenja; Bebergal pa izpostavlja, da se smeji, ker že ve, da bo premagala Junono (*A Student's Commentary*, 149).

35 Ironično: Paris misli, da mu bo prepoznanje kraljevske krvi prineslo srečo, a se v resnici s tem počasi pripravlja uničenje Troje. E. J. Kenney je latinski *credo* spremenil v *sero*, »pozno«; saj tudi pomensko bolj ustreza.

36 Db. »skrb in ljubezen« (podobno o sebi trdi Ojnona, prim. *Her.* 5.81 in 154–5).

37 Db. »sem najbolj občudoval obličje Ojnone«. Težaven verz, predlaganih je bilo več različic popravkov. Ojnona je v grški mitologiji nimfa z gore Ide, ki je imela preroške in zdravilske sposobnosti. Paris je bil z njo, preden je spoznal svoje poreklo in se vrnil k staršem v Trojo, nato pa jo je zapustil. V ohranjenih delih sicer ni podatkov o drugih Parisovih ljubicah – morda Paris z naštevanjem namenoma pretirava, da bi ga Helena videla kot zaželelnega ljubimca.

38 Db. »da postaneš Priamova snaha«. Pri. *Her.* 5.83–4, kjer Ojnona zatrjuje enako zase.

39 Paris izpostavlja Helenino poreklo, čeprav Bebergal ugotavlja, da si s tem ne dela nobene usluge, saj je bil prav Tindárej tisti, ki je dal Heleno Menelaju (*A Student's Commentary*, 153).

40 Tj. morskih.

41 Frigija je ozemlje na zahodu Male Azije, ponekod kar sinonim za Trojo. Glede sečnje dreves in priprav na odhod prim. prim. *Her.* 5.3 in 21–7. Sekanje morda simbolno nakazuje konec zveze z Ojnono, ironija pa je še toliko večja, če gre za drevesa, na katera je Paris pred tem vsekali njuni imeni,

vsako drevo pride prav plovbi po morskih vodáh.
 Gárgarska⁴² strma pobočja oropamo slokega drevja, 110
 širnata Ida nam da množico novih tramov.
 Hrast ukrivimo v okrogle podboje za urno ladjeve,
 votlo krmilo se spne s svojimi rebri v krog.
 Jambor pridamo na ladje in jadra, po drogu razpeta,
 kljukasta krma dobi lične podobe bogov.
 Ladja, s katero se peljem, prenaša podobo boginje, 115
 pôroka zveze s teboj, spremlja jo Amor otrok.⁴³
 Kmalu zatem ko končana še zadnja so dela na ladji,
 dal sem ukaz za odmik, pot po Egejskih vodah.
 Toda moj oče in mati mi s prošnjami brzdata želje,
 njuna pobožnost je vzrok tega odloga poti. 120
 Ko spet želimo odpluti z ladjevjem, še sestra Kasandra⁴⁴
 prostih, razmršenih las, kot je bila, zakriči:
 »Kam se podajaš? Nazaj le požare boš s sabo prinesel!
 Kolikšen plamen našli boste prek morja, ne veš!«
 Prava je vidka bila: omenjeni ogenj smo našli – 125
 v nežnih mi prsih plamti divja ljubezenska strast.⁴⁵
 Brž ko pristan zapustim, izkoristim ugodne vetrove,
 v tvojo deželo prispem, nimfa, Ojbálova hči.⁴⁶
 Tam me tvoj mož gostoljubno sprejel je; in takšno dejanje
 volja bogov dovrši s složnim pristankom vseh.⁴⁷ 130
 On mi zatem je razkazal vsak kraj, kjer ima Lakedajmon⁴⁸
 kakšen poseben razgled, kjer znamenitost stoji.
 Jaz pa želel sem uzreti le tvojo slovečo lepoto,
 drugega nič ni bilo, kar bi mi ujelo pogled.
 Brž ko zagledal sem te, sem obstal in osupel začutil, 135
 da mi notranjost srca polnijo nove skrbi.⁴⁹
 Spomnim se, da je imela podobne obrazne poteze
 Venera,⁵⁰ ko je prišla k meni na sodbo takrat.

42 Gárgara je najvišji vrh gore Ide, preraščen z gozdom.

43 Db. »majhni Kupido«.

44 Kasandra je v grški mitologiji ena izmed številnih hčera Priama in Hekube, znana po svojem preroškem daru. Ker je zavrnila boga Apolona, je ta povzročil, da njenim prerokbam ni nihče več verjel. Tudi Ojnona jo opiše zelo podobno, ko naznani prihod Helene (prim. *Her.* 5.114).

45 Kasandra napoveduje uničenje Troje v požaru, Paris pa zamenjuje pomen prerokbe z ljubezensko strastjo. Njene besede bodo seveda razumeli prepozno.

46 Ójbal je v grški mitologiji Helenin ded. Helena sicer ni nimfa, ima pa kot Jupitrova hči v sebi božansko kri (prim. *Her.* 17.53–6).

47 Paris ima v mislih predvsem Venero in Amorja.

48 Lakedajmon je drugo ime za Šparto, ime pa je mesto dobilo po istoimenskem sinu Jupitra in ene izmed Plejad.

49 Latinski izraz *cura* lahko označuje neprijetne skrbi zaradi težav ali pa naklonjena čustva do druge osebe.

50 Db. »Kiterida«.

Če bi tedaj tudi ti kakor ona na tekmo prispela,
 Veneri ne bi tako zlahka pripadlo zlato.⁵¹ 140
 Sloves je res že veliko o tebi raznesel po svetu,
 ni je zemljé, ki ne ve, kakšno obličje imaš,
 dalje je ni lepotice po Frigiji niti po mestih
 vzhodno od sonca, ki bi isto nosila ime!
 Slednje mi tudi verjemi! – Tvoj sloves je daleč od dejstev, 145
 glas o lepoti prav res nima posebnih zaslug.
 Tukaj še več sem odkril od tega, kar je jamčila ona,⁵²
 tvoja pojava zares lastni ugled prekosi.
 Srečanje s tabo z razlogom je vžgalo v Tezeju⁵³ ljubezen,
 zdelo se je, da si plen, vreden, da on te dobi, 150
 ko si na mastnem vadišču po šegi svojega ljudstva
 vadila gola z možmi v množici golih teles.⁵⁴
 Rop odobravam, a čudim se, da te nazaj je prinesel:
 takšen sijajen ulov vselej bi zase imel!
 Prej bi mi padla z ramen na tla okrvávljena glava,⁵⁵ 155
 kot bi dopustil, da greš stran od ležišča z menoj.
 Bi te mar moje roké hotele kdaj proč odposlati?⁵⁶
 Živ ti dovolil ne bom, da moj objem zapustiš!
 Če bi te moral vrniti, bi vendarle nekaj pridobil,
 zvezi med nama ne bi konca bilo brez sadov: 160
 ali bi vzel ti nedolžnost ali morda ti ukradel,
 kar ugrabiti je moč, ne da nedolžnost trpi.⁵⁷
 Daj že, predaj se mi! Kmalu spoznala boš mojo odločnost:
 plamen pogrebni bi zgolj moje strasti udušil.⁵⁸
 Prednost sem dal ti pred carstvi – saj te je obetala meni 165
 žena vladarja bogov, sestra mogočna pred tem.

-
- 51 Paris laska Helenini lepoti in jo primerja z božanstvi, pri tem pa pozablja, da so za takšne izjave bogovi navadno kaznovali smrtnike.
 52 Tj. Venera.
 53 Tezej je legendarni atenski kralj in eden največjih grških junakov. Zaljubil naj bi se v Heleno in jo ugrabil.
 54 Po grškem običaju so se atleti v telovadnici namazili z oljem in telovadili goli. Za razliko od ostalih Grkinj so se tudi Špartanke urile, saj so morale braniti mesto, medtem ko so bili moške v boju. Morda Paris namiguje, da je Tezej videl Heleno golo tudi izven borilnice, saj ima latinska beseda *ludus*, »igra«, erotični podton.
 55 Michalopoulos opozarja na različico zgodbe o Parisovi smrti, po kateri mu grški junak Ajaks odseka glavo – znova Ovidijev ironični prijem; Paris si nevede prerokuje lastno usodo (*Ovid's Heroides, ad loc.*; prim. podoben prijem pri njegovi obljudi zvestobe Ojnoni *Her.* 5.29–30).
 56 Paris Heleni obljudi, da ne bo storil tega, kar je prej storil Ojnoni (prim. *Her.* 5.48 in 51).
 57 Izjava je namenoma nejasna: morda ima Paris v mislih poljube ali pa odnos brez spolnega akta (tako Michalopoulos, *Ovid's Heroides, ad loc.*).
 58 Znova izredno ironična izjava: Paris se želi pred Heleno pokazati kot stanovitven, a je ravnokar zapustil Ojnono. Morda ima v mislih tudi erotičen pomen latinske besede *constantia*, tj. zmožnost zadrževanja erekcije. Hkrati se Ovidij znova poigrava z dvojnimi pomenom izraza za ogenj, s čimer si Paris nevede prerokuje lastno usodo.

Da bi lahko ti okoli vratu svoje roke položil,
 nisem se zmenil za moč – Páladin dar je bila.
 Nič ne kesam se, izbira ne bo obveljala za zmotno,
 trdno odločen kot prej v svojih željáh bom ostal. 170
 Prosim, nikar ne dopusti, da upanje moje propade,
 vredna zares si vsegá truda, da te osvojim!
 Niti ne iščem poroke si z boljšo družino od svoje,
 zakona z mano ne bo sram te, verjemi mi to.
 Če boš iskala, boš v moji rodbini odkrila Plejado,⁵⁹ 175
 Jupitra tudi, če vmes prednike ti zamolčim.
 Oče nad Azijo vlada, od nje ni srečnejše obale,
 komaj jo obhodiš, tako širna ozemlja ima.
 Tam bi uzrla brezštevna naselja in strehe s pozlato,
 templje, da rečeš o njih: »Vredni so svojih bogov!« 180
 Ílion videla bi s stolpi, stremečimi kvišku,
 trdno obzidje – zgradíl Fojb⁶⁰ ga ob zvokih je strun.
 Kaj naj ti sploh govorim o množici mož brez števila?
 Zemlja že komaj vzdrži težo vseh svojih ljudi.
 V tesnem sprevedu bi ti šle naproti vse žene trojanske – 185
 našim dvoranam ni moč zbrati vseh frigijskih snah.
 Večkrat boš rekla: »Kako siromašna je naša Ahaja!⁶¹
 Tukaj posamezni dom mestno obilje ima.
 Res ni pravilno, da vaš Lakedajmon tako zaničujem;
 zemlja, ki tebi je dom,⁶² zame je blažena stvar. 190
 Toda v tej Šparti je borno, ti pa si vredna bogastva,
 tisto naselje pač ni takšni lepoti dovolj.
 Prav je, da takšen obraz uživa v razkošnem okrasju,
 da se razvaja brez mej v novih sladkostih vse dni.⁶³
 Zdaj, ko si videla moško opravo iz našega ljudstva, 195
 kakšno, si misliš, ima šele dardanska gospa?⁶⁴
 Zlahka se vdaj, ne zavrni Frigijcu prošnje za zakon,⁶⁵
 deklica, ki ti izvor ta terapnéjska je vas.⁶⁶

59 Starša Dardana, ustanovitelja Troje, sta bila Plejada Elektra in Jupiter.

60 Zgodba o tem, da je Fojb Apolon ob zvokih lire zgradil trojansko obzidje, je Ovidijeva iznajdba po vzoru zgodbe o nastanku Teb (Michalopoulos, *Ovid's Heroides, ad loc.*).

61 Ahaja je grška pokrajina na severozahodu Peloponeza. Po rimski zasedbi Grčije pa so to ime uporabljali za področje celotnega Peloponeza, vzhodno osrednjo Grčijo in dele Tesalije.

62 Db. »kjer si se rodila«.

63 Kot ugotavlja Michalopoulos, je latinski izraz *deliciae* mnogoplasten: lahko označuje igrice in kratkočasje, tudi v erotičnem pomenu, lahko pa se nanaša na poezijo: Helena, ki kot lik pripada epiki in tragediji, si tako zasluži svoje mesto tudi v erotični (tj. elegični) poeziji (*Ovid's Heroides, ad loc.*).

64 Db. »snaha/žena«. Paris s pretiranim povelečevanjem zunanjšega okrasa v resnici potrjuje predstavo o orientalskih ljudstvih kot požensvenih in mehkužnih.

65 Db. »ne misli, da je Frigijec nevreden postati tvoj mož«.

66 Terapne naj bi bilo mesto v Šparti (tako Michalopoulos, *Ovid's Heroides, ad loc.*).

- Frigijec bil je potomec iz moje krvi, ki prav zdajle
nektar zaliva z vodó, v pitje bogovom ga da.⁶⁷ 200
- Frigijec bil je Avrorin soprog – a ga vendar je vzela
s sabo boginja zatem, ko dovršila je noč.⁶⁸
- Tudi Anhiz je bil Frigijec; Amorjev mati krilatih
rada je legla nekoč z njim na idajskih gorah.⁶⁹
- Mislím, da bi Menelaj vso prednost pred mano izgubil,
če bi lepoto, starost mojo primerjala z njim. 205
- Resda ne bom ti dal tasta, ki v beg bi spodbodel svetleče
žarke, ki bi od jedi zbegane konje pregnal.⁷⁰
- Priam pač nima očeta s krvjo na rokáh od poboja
svojega zeta – zločin vtisnjen je v mirtske vodé.⁷¹ 210
- Nimam pradedá, ki sega po sadežih v stigijem valu
in po požirku hlepi vklenjen na sredi vodá.⁷²
- Vse bi izgubilo pomen, če dobi te potomec tovrstnih
prednikov, komur je tast Jupiter s silo postal.⁷³
- Kakšen zločin! Ta nevredež ima te ob sebi v številnih
nočnih trenutkih: takrat v tvojem objemu leži. 215
- Jaz pa te vidim le, kadar naposled pripravijo mize,

67 Gre za Ganíméda, sina trojanskega kralja, ki je bil znan po svoji izjemni lepoti. Vanj se je zaljublil Jupiter, ga v podobi orla ugrabil in zadržal kot svojega točaja na Olimpu.

68 Avrora je boginja zarje, ki se je rada zaljubljala in ugrabljala lepe smrtnike. Omenjeni soprog je Priamov brat Titon, za katerega je od Jupitra izprosila nesmrtnost, ne pa tudi večne mladosti, zato se je slednji z leti spremenil v uvelega in izmozganega starca, nato pa v črička.

69 Anhiz je v grški mitologiji Trojanec, ki je z Venero spočel Eneja, kasnejšega ustanovitelja Rima, ki je bil prisiljen pretrpeti številne preizkušnje, preden je dosegel obljubljeno Italijo. Paris navede tri primere slavnih Trojanecv, ki so jih zapeljali bogovi, pri tem pa se ne spomni (ali pa se noče), da so se vse tri zgodbe končale precej nesrečno.

70 Gre za Atreja, ki je v grški mitologiji Pelopsov in Hipodamêjin sin ter oče (ali ded) Agamemnona in Menelaja. Bil je kralj v Mikenah in zatem v Argosu. Brata Tiesta je neizmerno sovražil, ker mu je zapeljal ženo. Maščeval se mu je tako, da je otroka, ki ju je žena spočela s Tiestom, zaklal in njuno meso ponudil Tiestu kot jed. S tem je nad svoj rod priklical strašno prekletstvo in povzročil, da je sonce obrnilo svoj tek in je dan zamenjala noč.

71 Verzi se nanašajo na Pelopsa, v grški mitologiji Tantalovega sina, po katerem je poimenovan Peloponez. Z Ojnómaom, kraljem v pokrajini Elidi, se je pomeril v dirki z vozovi – v primeru zmage bi namreč dobil za ženo njegovo hčer Hipodamêjo. Podkupil je Ojnómaovega voznika Mirtíla, da je železne osnike na kolesih zamenjal z voščenimi. Voz je tako med dirko razpadel, Ojnómaos je umrl, Pelops pa je dobil Hipodamêjo, Mirtíla pa je namesto obljubljené nagrade porinil v morje, ki je dobilo svoje ime po njem.

72 Gre za Tántala, mitološkega lidijskega kralja in Jupitrovega sina, ki so mu bili bogovi naklonjeni, a se jim je izneveril. Ker je želel preizkusiti vsevednost bogov, je namreč razkosal svojega sina Pelopsa in njegovo meso ponudil bogovom; le Demetra, ki je žalovala za svojo ugrabljeno hčerko Perzefono, je v razresenosti poskusila košček. Bogovi so nato Pelopsa oživilí in mu manjkajoči del rame nadomestili s kosom slonovine, Tántala pa kaznovali. V podzemlju je moral stati v vodi in trpeti žejo, saj se je voda vsakič, ko jo je hotel zajeti, da bi se napil, umaknila, drevo nad njim, ki se je krivilo pod težo sadežev, pa je odtegnilo svoje veje, vsakič ko je hotel seči do njih, da bi se najedel.

73 Kenney in Michalopoulos označujeta ta dva verza kot nepristna, češ da gre za ponovitev misli, ki Parisu ne koristi. Bebergal se s tem ne strinja in vidi v verzih logično nadaljevanje argumentacije: Paris v verzih 207–12 izpostavi zločine, ki so jih storili Menelajevi predniki in s tem oblikuje kontrast med ravnokar omenjenimi znamenitimi Frigijci tj. Trojanji.

a še tedaj mi ta čas mnogo stvari zagreni.
 O da bi naši sovragi okušali takšne gostije,
 kakršne tu doživim, kadar nam vino nesó,⁷⁴ 220
 Žal mi je, da sem med gosti, če stalno pred mojim pogledom
 roke ti oni prostak⁷⁵ vije okoli vratu.
 Besen sem, hkrati zavidam – čemu ne bi vsega povedal? –,
 kadar ti greje dlani, ude zavije v plašč.
 Kadar si vpričo vseh gostov dajeta mehke poljube,⁷⁶ 225
 zgrabim najbližji bokal, z njim si zakrijem oči.
 Ko pa te oni še bližje privije, pogled svoj odvrnem,
 v ustih se znova množi jed, a zmanjšuje mi tek.
 Večkrat zavzdihnem, a hkrati opazim, da tebi, šaljivka,⁷⁷
 več zadržati ni moč smeha, ko spet zaječim. 230
 Večkrat poskušam si z vinom svoj plamen strasti udušiti,
 vendar pijanost prida ognja, da vžge se še bolj.
 Da ne bi videl preveč, se uležem in vrat stran obrnem,⁷⁸
 toda takoj mi nazaj k sebi prikličješ oči.
 Kaj naj storim, se sprašujem. Bolijo me takšni prizori, 235
 vendar še huje trpim, kadar od tebe⁷⁹ sem proč.
 Dokler mi moč je in zmorem, se trudim prikriti besnenje,
 vendar se kaže navzven skrita ljubezenska strast.
 Nimam namena lagati, saj rane prav dobro občutiš,
 o, ko bi znane lahko tebi edini bile!⁸⁰ 240
 Kolikokrat sem odvrnil obraz, ko so solze pritekale,
 da ne bi oni iskal vzroka za moj tihi jok.
 Kolikokrat sem pijan govoril o neki ljubezni,
 z vsako besedo pri tem ciljaj na tvoj sem zboldljaj,
 dal sem namig ti, da sam sem se skrival pod lažnim imenom; 245
 če pa morda še ne veš: tisti⁸¹ ljubimec sem jaz!
 Da bi lahko izpovedal ti misli še bolj neposredno,
 nisem le enkrat samo hlinil, da spil sem preveč.

74 Prizor na večerji je anahronističen, saj ženske niso prisostvovalle grškim pojedinam kot kasneje Rimljanke. Zanimivo je tudi, da večerjo omeni neposredno po opisu Tiestove grozljive pojedine – Paris se očitno ne zaveda ironije (Bebergal, *A Student's Commentary*, 186).

75 Znova ironija: Paris pozablja, da je bil sam vzgojen kot pastir, medtem ko so Menelaja vzgajali v kraljevski palači.

76 Ni jasno, zakaj se poljubljata – želi Menelaj iz ošabnosti vsem pokazati, kako čudovito ženo ima, ali pa Paris iz ljubosumnosti pretirava?

77 Helena zavestno krepi Parisovo ljubosumnost in s tem podžiga njegovo ljubezen (prim. njeno verzijo dogajanja pri večerji: *Her.* 17.77 isl.)

78 Rimljani so večerjali tako, da so ležali na kavču in se naslanjali na en komolec.

79 Db. »od tvojega obraza«.

80 Michalopoulos meni, da se Paris boji, da tudi že Menelaj ve za njegovo ljubezen (*Ovid's Heroides, ad loc.*), vendar bi bilo potemtakem malo verjetno, da bi pustil Heleno samo z njim (tako Bebergal, *A Student's Commentary*, 193).

81 Db. »pravi«.

Spomnim se, ko ti ohlapna je tunika prsi razkrila,
 golo oprsje bilo vidno je mojim očem,⁸² 250
 prsi, svetlejšje od čistega snéga, bolj bele od mleka,
 Jupitra, ko ti nekoč mater v objem je prižél.
 Ko sem strmél nad prizorom, – pri tem pa slučajno sem držal
 čašo –, je s prsta se snel krivo upognjen ročaj.
 Kadar si hčerkí⁸³ dajala poljube, sem skoraj sočasno 255
 z méhkíh jih ustnic skrivaj zase lovíl vesel.
 Zdaj sem na hrbtu ležeč prepeval o starih ljubeznih,⁸⁴
 zdaj sem z migljajem dajál znake, ki ne bi jih smel.⁸⁵
 Ravno pristopil sem k tvojemu spremstvu in drzno
 najprej Kliméni, nato Ájtri⁸⁶ dobrikal sem se. 260
 Rekli mi nista nič drugega, kakor da strah ju navdaja,
 sredi prošnja sta odšli, sam sem naposled ostal.
 Naj poskrbijo bogovi, da v tekmi nagrada postaneš,
 da bi lahko te imel v postelji svoji prvak:
 v tekmi v teku Hipómen prejel je shojnêjsko nagrado,⁸⁷ 265
 Frigijec s tem je dobil Hipodaméjo v roké,⁸⁸
 v boju je divji Alkíd prelomil roge Ahelóju,⁸⁹
 vtem ko si je zaželel tvoj, Dejanêjra,⁹⁰ objem.
 Moja predrznost pogumno prestala bi takšne pogoje,
 vedela bi, da si cilj mojih naporov in muk.⁹¹ 270
 Zdaj mi le to preostane, da vztrajno naprej, lepótica,

82 Si je morda Helena sama razgalila oprsje?

83 Tj. Hermioni. Helena jo je pri begu zapustila.

84 Ne vemo, ali pripoveduje o znanih ljubezenskih zgodbah ali o svojih bivših ljubeznih, da bi s tem v Heleni vžgal ljubosumje – glede na Parisovo samozavest se Bebergal nagiba k slednji razlagi (*A Student's Commentary*, 197).

85 Db. »ki bi morali ostati skriti«.

86 Kliména in Ájtra sta Helenini služabnici. Ájtra je bila Tezejeva mati, ki so jo ujeli, ko so osvobodili Heleno pred Tezejem – morda je z njeno omembo želel Paris spomniti na Helenino ugrabitev (Bebergal, *A Student's Commentary*, 198). Sicer pa je pomoč služabnic pogost motiv v literaturi.

87 Gre za zgodbo o Atalanti, arkadijski junakinji, ki je zavračala poroko. Snubcem se je izogibala tako, da jih je izzvala na tekmovanje v teku, a je vsakega dohitela in ga prebodla s kopjem. Naposled jo je ukanil Trojanec Hipómen, ki je med tekom metal zlata jabolka, Atalanta pa jih je pobirala in se tako zamudila.

88 Db. »naročje«. Paris znova omeni Pelopsa, ki je s prevaro zmagal v tekmi s konjsko vprego.

89 Alkid = Alkejev sin, Herkulov patronim. Ahelój je v grški mitologiji rečni bog, ki je zasledoval Dejanêjro in se v spopadu s Herkulom najprej spremenil v kačo, nato pa v bika. Končno ga je Herkul premagal in mu odlomil enega od rogov, Ahelój pa se je spremenil v reko.

90 Dejanêjra je v grški mitologiji hči kalidonskega kralja, ki jo je Herkul dobil za ženo kot nagrado za svoj pogum, ker jo je rešil pred Ahelójem. Vendar se je njuna zgodba končala tragično: ker se je Herkul zaljubil v drugo princeso, je Dejanêjra v želji, da bi ohranila njegovo ljubezen, prepojila srajco s strupeno kentavrovo krvjo misleč, da gre za ljubezenski napoj, in jo poslala Herkulu. Ko jo je ta nadel, ga je začela razžirati; naposled se je v neznanskih mukah vrgel na grmado, Dejanêjra pa je naredila samomor – morda gre za skrito opozorilo, da se bo podobno tragično končala tudi Parisova ljubezen? (Bebergal, *A Student's Commentary*, 200).

91 Paris znova (namenoma) pozabi omeniti, da so si naštetí junaki ženske priborili z zvijačo.

prosim te, tvoje nogé stiskam v objem, če pustiš.
 Ti si krasota, ti zdajšnja si slava dveh bratov⁹² in vredna
 Jupitra si za moža, vendar že oče je tvoj.
 S tabo kot ženo zakonsko v sigejski pristan se bom vrnil 275
 ali na tujem prekrit s tájnarso⁹³ zemljo ležal!
 Teh mojih prsi ni zgolj oplazila konica puščice,
 pač pa zadan vbodljaj sega mi vse do kosti.
 Sestra bila je resnična prerokinja, ko je trdila,
 da me – ponavljam – nekoč zbodla bo ost iz nebes.⁹⁴ 280
 Helena, pazi, da ne bi zavrgla usojenih čustev!
 Zlahka tako ti vsak bog v lastnih željáh ugodi.
 Marsikaj v mislih ostaja, a več bova v živo si rekla:
 daj, v tišini noči sprejmi me k sebi⁹⁵ nocoj.
 Ali te sram je morda in strah, da oskruniš poročno 285
 posteljo,⁹⁶ da s tem izdaš čiste zakonske vezi?
 Helena, res si preprosta! (Nočem trditi, da kmečka ...)
 Misliš, da takšen obraz res bi nedolžen ostal?
 Ali zamenjaj obličje ali takoj omehčaj se;⁹⁷
 čednost in krasen obraz loči prevelik razkol. 290
 Skrite strasti radostijo še Jupitra, Venero zlato,
 v skritih strasteh je nekoč Jupiter oče postal.
 Če je kaj vpliva v semenih ljubezni, ob takem poreklu⁹⁸
 komaj verjetno lahko dolgo brez greha živiš.
 Vendarle čista ostani, dokler ne dobim te v Trojo,⁹⁹ 295
 prosim, edini naj bom razlog tovrstnih pregreh.
 Dajva, predajva se grehu – izniči ga ura zakonska,
 če mi ni dala zaman Venera svojih obljub.¹⁰⁰
 Mož ti enako z dejanjem naroča, če ne že z besedo,
 saj ga ni poleg, da bi gostu preprečil naklep! 300
 Bolje bilo bi, če drugič bi kretska kraljestva obiskal –
 res se le čudim lahko zvitosti tega moža!

92 Dvojčka Kastor in Poluks, Helenina polbrata Dioskura, ki ju je po izročilu rodila Leda skupaj s Heleno: slednja naj bi bila Jupitrova potomka, dvojčka pa sinova njenega moža Tindáreja. Oba sta bila sicer smrtna, a lepa in močna, kot nerazdružljiva bojavnika pa sta se bojevala v številnih bojih. Da bi dvoril Heleni, Paris občuduje njene božanske sorodnike: brata in očeta Jupitra.

93 Tj. špartansko.

94 Paris si ironično prerokuje lastno usodo, saj ga bo ubila zastrupljena puščica. Glede Kasandrine prerokbe Ojnoni prim. *Her.* 5.133 isl.

95 Db. »v svojo posteljo«.

96 Db. »Venero = ljubezen«.

97 Ker Helena ne more spremeniti svoje lepote, ostaja le možnost, da se mu vda.

98 Db. »kot hčerka Jupitra in Lede«. Ker je bila Helena spočeta v prešuštvu, je po Parisovem mnenju še bolj podvržena istim dejanjem.

99 Db. »dokler te ne bo imela moja Troja«. Paris se (navidez) zboji, da bo Helena nezvesta tudi njemu. Ta na to odgovori v svojem pismu (prim. *Her.* 17.45 in 214 isl.).

100 Če se bosta Paris in Helena poročila, ne bo več mogoče govoriti o prešuštvu.

Ko je odhajal, z nasmehom¹⁰¹ je rekel ti: »Žena, poverim
 skrb ti, da čuvaš mi dom, prišleke z Ide gostiš.«
 Če zanemariš ukaze moža, ko je zdoma, je jasno, 305
 da te prav nič ne teži skrb za nas, tujce v gosteh.
 Upaš morda, Tindarida, da takšen nespameten človek
 zmore spoznati nekoč vrednost vseh tvojih lepot?
 Motiš se: zanje ne ve. Če vendarle bolje bi cenil,
 kar poseduje, ne bi tujemu možu jih dal. 310
 Kajti četudi ne ganem te s svojo strastjo, ne z besedo,
 rad izkoristil bi čas, ki ga omogočil je mož.
 Saj bi bil takšen bedak, da v bedi bi njega prekosil,
 če tako varen slučaj mine povsem brez slasti.
 Skorajda z lastno rokó je k tebi privedel ljubimca – 315
 zrabi naivnost moža, saj ti enako veli!¹⁰²
 Dolga je noč, ti pa sama počivaš na praznem ležišču.
 Glej, tudi jaz sem sedaj sam, na fotelju ležim.
 Skupni užitek naj združi me s tabo in tebe naj z mano,
 tisti večer bo sijal z večjo lučjo kot čez dan:¹⁰³ 320
 tistega dne bom prisegel pri vseh teh mogočih bogovih,
 z dano besedo se bom zvezal v presvete vezi,
 tistega dne bom, če le ni zaupanje vase varljivo,
 v živo dosegel, da boš željna z menoj na moj dvor.
 Če te je sram in bojiš se, da vidijo te, ko slediš mi, 325
 krivdo za takšen zločin jaz bom brez tebe prevzel.
 Kajti sledil bom dejanju Ajgída¹⁰⁴ in tvojih dveh bratov –
 komaj lahko bi našlá bližje primere od teh.
 Tebe Tezej je ugrabil, brata pa hčerki Levkípa,¹⁰⁵
 jaz kot četrti bom štet k takšnim primerom dejanj. 330
 Ladja iz Troje že čaka nas s tovorom mož in orožja,
 kmalu nas vesla in piš urno podajo na pot.
 Kakor mogočna kraljica boš šla čez dardanska naselja,
 ljudstvo bo reklo:¹⁰⁶ »Poglej, nova boginja je tu.«
 Koder boš stopala, tam bodo cimet použili plameni, 335

101 Gre za popačen verz, predlaganih je bilo nekaj popravkov, ni pa povsem jasno, zakaj bi se Menelaj smejal: morda zato, ker se zaveda, da bo njegova »zvijača« uspela ali pa je slepo zaljubljen in ne vidi, kaj se dogaja. (Bebegal, *A Student's Commentary*, 208). Prim. tudi Helenin opis dogodkov (*Her.* 17.153–78).

102 Paris obračuna z Menelajem: mož je bodisi bedak ali pa s svojo odsotnostjo zavestno spodbuja prešuštvo.

103 Db. »kot opoldan«.

104 Tj. potomec Ajgeja, ki je bil v grški mitologiji atenski kralj. Mišljen je seveda Tezej.

105 Db. »dvojčici«. Levkíp je v grški mitologiji Tindárejev brat in kralj v Meseniji, ki je imel dve hčeri. Ko sta se vanju zaljubila bratranca Dioskura in ju hotela ugrabiti, se je med njima in dekletovima zaročencema vnel krvav spopad.

106 Db. »bo verjelo/mislilo«.

žrtev zaklana bo kri zlila ob padcu na tla.¹⁰⁷
 Oče moj, bratje in sestre z materjo, žene iz Troje,
 dalje vsa Troja ti bo dala kopico darov.
 Jojmene! Komaj peščico od tega, kar bo, zdaj omenjam,
 več boš dobila, kar v tem pismu opišem lahko! 340
 Naj ne skrbi te, da ropu sledilo bi vojno divjanje,
 da bi na skupen poziv Grki združili moči.
 Mar so že kdaj prej z orožjem odšli po ugrabljeno žensko?¹⁰⁸
 To mi verjemi: zares prazne strahove imaš.
 Hčer Erehtêja je ukazal zgrabiti Akvílon¹⁰⁹ Tračanom, 345
 vendar bistonijijski breg¹¹⁰ varen pred vojno je bil.
 Jázon iz Págaz¹¹¹ je Fázido¹¹² peljal na novem ladjevju,
 kolhijska četa pa ni bila tesalske zemljé.
 Tudi Tezej je pred tabo že Mínosu hčerko ugrabil,¹¹³
 vendar ni Mínos nikdar Kreto k orožju pozval. 350
 V takih primerih bojazen je večja kot sama nevarnost
 in nas pogosto zatem sram je občutkov strahu.
 Če že želiš, si zamisli, da vojna mogočna izbruhne:
 tudi sam čete imam, kopja, da škodo zadam.¹¹⁴
 Azijska vojska prav nič ne zaostaja pred vašo deželo, 355
 saj je bogata v možeh, njena je množica konj.¹¹⁵
 Niti ne bo ti Atrid¹¹⁶ Menelaj več poguma pokazal
 kakor jaz, Paris, nikdar boljši v spopadu ne bo.
 Še kot otrok sem pobil sovražnike, čredo povedel
 zopet nazaj in po tem svoje ime sem prejel.¹¹⁷ 360
 Še kot otrok sem mladeniče zmagal v različnih spopadih,

107 Znova uporaba ironije: ogenj bo res použil mesto, po katerem bo Helena stopala, namesto prijetnih cimetrovih vonjav pa se bo širil vonj po zažganil truplih, ki bodo postala krvavi dar bogovom.

108 Paris pozablja na ključni podatek v omenjenih zgodbah: ženske niso bile poročene.

109 Akvílon ali severni veter, ki je ugrabil Oritijo, hčerko Erehtêja, prvega atenskega kralja.

110 Bistonijijski breg se nahaja v Trakiji. Mesto je zgradil mitološki lik Biston, po njem je tudi dobilo ime. Morda ni naključje, da Paris omeni Bistona, katerega oče je bil Ares, bog vojne.

111 Págage so bile primorsko mesto v Tesaliji, kjer je bila baje zgrajena ladja Argo.

112 Fazisovo hčer tj. Medejo, trakijsko princeso, ki je bila v grški mitologiji znana predvsem po svojih magičnih sposobnostih. Fazis je bila sicer reka v Kolhidi, po kateri je z Argonavti priplul Jazon. Izmed vseh naštetih zgledov ugrabitev je ta morda najbolj ironičen, saj je Medeja ostala nesrečna v izgnanstvu, Jazon pa brez nove neveste in otrok, ki jih je Medeja iz maščevanja ubila. Zgodba je bila izredno priljubljena v antični literaturi in se tudi pri Ovidiju pojavi večkrat.

113 Mínosova hči Ariadna se je zaljubila v Tezeja in mu s klobčičem niti pomagala iz zloglasnega labirinta. Tudi ta zgodba se ni končala srečno, saj je Tezej na poti nazaj v Atene naposled Ariadno zapustil na bližnjem otoku in se poročil z njeno sestro Fajdro (kakor se bo Helena poročila z Deifobom).

114 Latinski izraz *telum* lahko označuje kopje ali spolni ud.

115 Troja je slovela po hitrih konjih; te je Jupiter podaril Ganimedovemu očetu po ugrabitvi.

116 Tj. Atrejev sin.

117 Njegovo drugo ime Aleksander pomeni »branilec mož«.

mednje sta spadala dva: Deifob in Ilioněj.¹¹⁸
 Dalje ne misli, da grozo bi vzbujal le v boju od blizu,
 moja puščica prav v vsak cilj zaukazan zleti.
 Mar lahko njemu v mladosti pripišeš prav taka dejanja,
 mar bi Atrid kdaj lahko z lokom, kot jaz, se obdal?¹¹⁹ 365
 Tudi če vse priskrbiš, ne moreš mu dati za brata
 Hektorja¹²⁰ – on je junak, vojski brezštevni enak.
 Ni ti poznana ne moja veljava ne silnost telesa,
 sploh ne poznaš še moža, s komer se kmalu možiš!
 Ali te torej dobijo nazaj brez vseh vojnih nemirov 370
 ali pod mojo močjo¹²¹ dorski se tabor vda.
 Ni pod častjo mi, da primem za meč v spopadu za takšno
 ženo: saj večji izkup bolj tekmovanje podžge.
 Če se zgodi, da se zate spopade celotno veselje,
 svoje ime boš lahko nesla v večnost naprej. 375
 Z upom odidi od tukaj, ne v strahu; bogovi so z nama.¹²²
 Daj že, izvrši svoj sklep s polnim zaupanjem vanj.¹²³

HELENINO PISMO PARISU (*HEROIDES* 17)

Pesem 17 sledi pismu Parisa Heleni in tako zaključí prvi par *Pisem junakinj*, v katerem si dopisujeta oba ljubimca, tako moški kot ženski lik. Ovidij se tako v vlogi Helene odzove na Parisovo prepričevanje, naj pobegne z njim: pisati začne z jezo in ogorčenostjo, ker si je Paris kot tujec drznil skruniti gostinsko pravo in je s krivico poplašal njihovo gostoljubje in dobrohotnost. Helena vztraja, da želi še naprej ohraniti sloves dobre in zveste žene, saj do sedaj ni bila nikdar nezvesta (1–20). V nadaljevanju tako spodbija vse Parisove argumente, ki jih je nanizal v svojem pismu: Tezejeva ugrabitev, ki jo Paris očitno izrablja kot izgovor, da sam stori isto, ji ni vzela nedolžnosti, saj se je napadalca poskušala z vsemi močmi obraniti (21–34). V nadaljevanju Helena izrazi močan dvom v

118 Deifob je v grški mitologiji Priamov in Hekubin sin, eden najhrabrejših trojanskih junakov. Ilioněj je bil eden izmed trojanskih junakov, znan po svojem pogumu. Tekmovanje je bilo del pogrebnih slovesnosti za samega Parisa, ki jih je Priam izpeljal vsako leto na dan, ko so izpostavili Parisa.

119 Paris se želi prikazati kot pogumnega bojvnika, če bo vendarle prišlo do vojne, vendar so njegova »herojstva« pravzaprav zelo borna.

120 Odločitev, da bo omenil svojega brata, deluje nenavadno, a mora zagotoviti Heleni, da bo njen beg varen, Hektor namreč pooseblja vojaško moč Troje.

121 Db. Marsom, bogom vojne in poosebljeno močjo. Paris se seveda tudi tukaj moti, saj se bo zgodilo ravno obratno: Grki bodo prišli v Trojo in Trojanci bodo oblegani.

122 Db. »so naklonjeni«.

123 Morda prikrita aluzija na prisego snubcev, da bodo sledili Menelaju v borbi za Heleno? Ta izjava nakazuje, da se Paris do tega trenutka sploh ne zaveda resnosti nastalega položaja (tako Bebergal, *A Student's Commentary*, 224).

Parisovo ljubezensko izpoved. Trdi, da sicer res mnoge ženske grešijo, a sama ne spada mednje – tudi njena mati Leda je prešuštovala po pomoti, poleg tega ji je sam Jupiter odvzel krivdo, medtem ko tega ne bi mogla trditi zase (35–50). Parisu glede njegovega nenehnega izpostavljanja odličnega rodu odgovarja, da so v njeni rodbini enako sijajni predniki (Jupiter, Pelops, Tindárej) in da njena dežela ravno tako premore obilo moči, bogastva, mož in drugih dragocenosti (51–64). Če se bo že odločila grešiti, bo to storila zaradi Parisa samega in ne zaradi darov, ki ji jih obljublja. Na tem mestu se Helena vidno omehča in prizna, da ji Parisova čustva vendarle veliko pomenijo (65–74).

Sledi opis dogajanja na gostiji, ob katerem Helena Parisu razkrije, da se zaveda njegovega osvajanja in mu ga celo vrača, a se hkrati zelo boji Menelajeve jeze, po drugi strani pa še vedno ne zaupa povsem njegovim besedam (75–92). Njegova lepota jo je nedvomno pritegnila, vendar zatrjuje, da bi vseeno raje ohranila svoje dobro ime, kakor se predala strasti do neznanca. Paris je zanj le še eden izmed mnogih, ki si je želijo, in ni razloga, da bi mu dala prednost (93–102). Želela bi si, da bi prišel ponjo prej; ker pa je že poročena z Menelajem, ga prosi, naj jo vendarle ne trpinči več in sprejme njuni usodi (103–14). Na tem mestu se Helena spomni Parisove sodbe in še enkrat podvomi v resničnost njegovih besed. Čeprav se zaveda svoje lepote, nikakor ne želi tekrovati z bogovi, a jo veseli, da ji je Paris dal prednost pred močjo in slavo (115–34). Na tem mestu sledi vrhunec pisma, ko Helena razkrije svoja čustva do Parisa, čeprav se še vedno brani, da zveza med njima ni mogoča, dalje ni večša v prešuštvovanju, bremeni pa jo tudi strah pred govoricami (135–50). Kljub temu Parisa poziva, naj ne preneha z osvajanjem, le pazi naj, da bo čimbolj skrivno. To mu omogoča tudi odsotni Menelaj, ki vseeno lahko hitro razkrije afero (151–66): Helenina lepota mu namreč stalno vzbuja strah, a zaradi njenega dobrega slovesa poskuša ohranjati zaupanje vanjo (167–74). V nadaljevanju pisma Helena omahuje, kaj naj stori, medtem ko vedno bolj podlega Parisovim čarom. Da bi si lahko ohranila čast, ga nagovarja, naj si jo prisvoji s silo (175–88). Bolje bi bilo sicer, da se poskušata boriti s čustvi, dokler so še nova, saj je mlada ljubezen naivna in nestalna, tujcem pa ni moč zaupati – to ji potrjujejo primeri zapuščenih žensk (Hipsípila, Ariadna, Ojnona), o katerih je slišala (189–98).

Helena se sedaj zazre še v prihodnost: zaradi njegovega odhoda, ki bo nastopil vsak hip, zveza med njima ni mogoča, kajti ljubezen bo minila kot piš vetra, slab glas pa se bo razširil po vsem svetu. Poleg tega jo bo spremljal tudi kasneje, saj bo Parisu vsak prihod neznanca vzbudil sum na nezvestobo (199–220). V naslednjih verzih Helena opisuje dragocenosti, ki jih bo deležna v Troji, a še vedno ni povsem odločena za beg. Boji se namreč, da bo kakor pred njo Medeja tudi ona ostala sama in brez pomoči (221–34). Poleg tega ji strah vzbuja tudi prikazen bakle, ki je povezana s Parisovim rojstvom. Morda mu je res naklonjena Venera, toda bati se je treba premaganih boginj, ki bosta v vojni na nasprotni strani; tudi Menelaj in Tindárej ne bosta mirno sprejela žalitve

– vojna je torej neizogibna (235–50). Parisu ne bo pomagalo njegovo bahanje o telesni moči, saj je bolj kot za vojno primeren za ljubezen. Helena na tem mestu še enkrat poudari, da bi njegovo ljubezen raje prepustila drugim dekletom oziroma bi se zanj odločila le, če bi jo strah povsem zapustil (251–60). Kljub temu v zaključku pisma Parisa poziva na pogovor v živo na samem, a bo moral na to priložnost še malo počakati (261–68).

Ob branju Heleninega pisma dobi bralec občutek, da je veliko realnejša od Parisa, saj se za razliko od njega zaveda pretečih nevarnosti. Poskuša se odločati počasneje in veliko bolj premišljeno, tako pa ustvarja vtis, da se ni odločila lahkomišlno in da odločitev nikdar ni povsem dokončna. Morda je to le prvo v seriji pisem, ki si jih bosta izmenjala in v katerih bo moral Paris še marsikaj obljubiti.¹²⁴ Prav v tem njenem šarmu in preprostosti vidi Bebergal problem za komentatorje, saj v nasprotju s Parisom ni pretirano zgovorna, ni ji potrebno izpostavljati lastne pomembnosti in osvajati, ravno nasprotno: večino njenega pisma predstavljajo odgovori na Parisove argumente.¹²⁵

Helenino pismo Parisu odstopa od drugih tudi po tem, da ima Helena v primerjavi z drugimi junakinjami še eno veliko prednost. Vse dosedanje ženske so bile namreč ujetnice v lastni zgodbi in deloma odvisne od literarnih upodobitev pred Ovidijem: Medea je obsojena na umor lastnih otrok, Penelopa lahko le potrpežljivo čaka na Odisejevo vrnitev, Ojnona mora vselej z grenkobo opisovati, kako je bila zapuščena, da bo kasneje Parisu odrekla pomoč, še sam Paris mora ohranjati vlogo požensčenega ljubimca – vsi so »zavezani likom svojih preteklih življenj v literaturi«, Helenina usoda pa se šele odvija pred bralčevimi očmi in tudi po zaključnih vrsticah pisma ni povsem dokončna. »Medtem ko bralec ve, da je Helena ujetnica lastne usode, pa se sama tega vendarle ne zaveda.«¹²⁶

Helena ima namreč dve poti, dve različni usodi: pri Homerju je upodobljena kot egoistična ženska brez sramu, ki je povzročila trojansko vojno (kot tako jo v svojem pismu predstavi tudi Ojnona), Evripid pa v istoimenski drami povzame drugo različico zgodbe, po kateri je s Parisom odšel privid, ki ga je ustvarila Afrodit, medtem ko je resnična Helena v Egiptu krepostno čakala na moževno vrnitev iz vojne. »Mit in literatura sta Heleno odela v številne preobleke: bila je zlobna, naivna, in moralno protislovna; bila je celo nedolžna žrtev ... Helenina narava se vselej spreminja, je ontološko nestabilna, vedno drugod,« je v svoji analizi zapisal White. Zanj je Ovidijeva Helena tako predvsem manipulatorka, »izšolana v umetnosti ljubezni, saj je odločena uporabiti vsakršno retorično sredstvo v svoj prid.«¹²⁷ Meagher ga je še dopolnil: »Helena je boginja, kraljica, spletkarka, čarovnica, vidka, grešna koza, nagrada,

124 Tako Bebergal, *A Student's Commentary*, 229.

125 *Ibid.*, 227–8.

126 *Ibid.*, 230.

127 Paul White, *Renaissance Postscripts: Responding to Ovid's Heroides in Sixteenth-Century France* (Columbus: Ohio State University Press, 2009), 128.

prekletstvo, zvesta žena, kurba, tkalka preproge in usod, prikazen, zapeljivka, žrtev, obluba blaženosti in zagotovilo pogube:« za Afroditino hčer ne velja zgolj zaradi svoje lepote, ampak tudi zaradi večšine zapeljevanja.¹²⁸

Bebergal je ta razmišljanja nadgradil s tezo, da je Helena zaradi svoje mnogoplastnosti morda edini lik v *Junakinjah*, ki ima izbiro glede svoje usode¹²⁹ – Ovidij ima pri razvijanju svojega lika precejšnjo svobodo, saj lahko izbira med Homerjevo ali Evripidovo verzijo oziroma katerokoli vmesno različico. Protislovje med njima je nastopilo, ker je po antičnih standardih žensko vrlino tvorila tako »zunanja lepota, se pravi moč, da privlači moške, kot tudi krepostnost, moč, da se moškimi upre.«¹³⁰ Helena ne samo da preživi svojo zgodbo, ampak celo doživi uspeh. Najbližji zgled ji je Penelopa, zvesta žena in glavni lik prvega pisma enojnih *Junakinj*, kar morda ni naključje: mogoče je Ovidij s tem želel doseči, da bi bralec v Heleni videl drugo Penelopo oziroma neko novo verzijo Helene, saj zaradi številnih variacij svoje zgodbe lahko postane, karkoli (Ovidij) želi.¹³¹ Helenin mit je tako nenavaden z večih vidikov, »njena sposobnost, da preživi lastno zgodbo, pa je morda še en dokaz več za njeno božansko naravo.«¹³²

Paris, če dano bilo bi ne brati tegá, kar sem brala,
 bi ohranila ugled žene, poštene kot prej.¹³³
 Zdaj pa, ko moje oči je oskrunilo tvoje pisanje,
 slave nobene ni v tem, da ti ne pišem nazaj!
 Tujec, ti drznil si si onečastiti sveto gostinsko
 pravo in s tem ogrozil vdanost zakonske žené!
 Mar ti zato je špartanska¹³⁴ obala nudila zavetje 5
 v svojem pristanu, ko vas veter po morju je gnal?
 Vendar pa tebi, čeprav si prihajal iz drugega ljudstva,
 naša kraljevska posest nikdar zaprla ni vrat –
 mar le zato, da bi s takšno krivico uslugo poplačal?
 Ti, ki si vstopal – si bil gost ali tekmeč tedaj?¹³⁵ 10
 Niti malenkost ne dvomim, da moja pritožba po tvojem
 mnenju za kmečko velja, a je umestna povsem.
 Naj za kmetico veljam, da le si spodobnost ohranim,¹³⁶

128 Robert E. Meagher, *The Meaning of Helen: In Search of an Ancient Icon* (Bolchazy-Carducci, 2002), 23–4.

129 Bebergal, *A Student's Commentary*, 225.

130 Elisabeth Belfiore, »Ovid's Encomium of Helen«, *CJ* 76 (1981): 136–48, tu 136.

131 Tako Bebergal, *A Student's Commentary*, 226–7.

132 Deborah Lyons, *Gender and Immortality: Heroines in Ancient Greek Myth and Cult* (Princeton University Press, 1996), 41.

133 Prva dva verza nekatere izdaje izpuščajo.

134 Db. »Tájnarska«.

135 Zanimivo je, da je izmed junakinj Helena skorajda edina, ki svoje pismo začne s tako jeznim tonom in obtožbami.

136 Db. »da ne pozabim na spodobnost oz. občutek za sram.«

da moj življenjski potek teče brez zdrsa naprej.
 Kajti čeprav ne igram nejevolje na svojem obrazu, 15
 niti ne mrščim grdo teh obrvi, ko sedim,
 sloves je vendar brezhiben, do zdaj sem živela¹³⁷ brez kakšne
 kazni, prešuštnik noben ni se z menoj pobahal.
 Toliko bolj občudujem to tvojo odločnost v nameri:
 kaj ti je dalo obet, da boš kdaj ležal z menoj?¹³⁸ 20
 Res me nekoč je odpeljal junaški Neptunov potomec¹³⁹ –
 mar si zaslužim, da zdaj v drugo ugrabiš me ti?!
 Če bi bila zapeljana, bi krivdo v celoti priznala,
 ker pa sem žrtev tatu, rekla lahko sem zgolj »ne«. 25
 Vendar zločinsko dejanje ni dalo zelene koristi,¹⁴⁰
 šla sem brez praske domov, ranjena le od strahu.
 Nekaj poljubov je resda predrznež ukradel med bojem,
 razen teh nima prav nič, kar bi od mene dobil,
 ti pa tako si nizkoten, da to ti ne bi zadostilo.
 Bolje stori naj kak bog! Oni ti res ni enak:¹⁴¹ 30
 vrnil me je še nedolžno in zmernost je zmanjšala krivdo,
 vidi se, da ga je sram svojih mladostnih dejanj.¹⁴²
 Mar se zato je Tezej pokesal, da mu Paris sledil bi,
 da bi se moje ime vleklo po ustih ljudi?
 Vendar se nič ne jezim (le kdo se srdi na ljubimca?),¹⁴³ 35
 če le ne hliniš strasti, ki jo izrekaš ves čas ...
 Dvome imam tudi v to – ne, ker mi zaupanja manjka
 ali ker lasten obraz ne bi bil dobro poznan,
 pač pa, ker ta lahkovnost navadno škoduje dekletom;¹⁴⁴

137 Db. »sem se igrala«. Helena trdi, da je do sedaj živela častno, čeprav njena pripoved o Tezejevi ugrabitvi govori proti temu. Tudi latinski glagol *ludere* ima erotični podton.

138 Retorično vprašanje, saj Paris v svojem pismu jasno zapiše, da je bila to Venera (glej *Her.* 16.20).

139 Tj. Tezej. Bebergal izpostavlja, da Helena ugrabitve ne opisuje detajlno: morda zato, ker je bralec o zgodbi do sedaj slišal že dvakrat ali pa ker je morda ne bi prikazalo v pozitivni luči (*A Student's Commentary*, 237–8).

140 Helena zanika namige, da je spala s Tezejem. Obstaja sicer manj znana različica zgodbe (nanjo opozarja Lyons, *Gender and Immortality*, 111), po kateri se je iz zveze med Heleno in Tezejem rodila hčerka Ifigenija (njeno ime pomeni »rojena iz nasilja«), ki jo je Helena nato dala v vzgojo sestri Klitajmnesti. To Ifigenijo naj bi potem žrtvovali z namenom, da bi znova zapihal veter, ki bi Grke ponesel v Trojo, da bi si izbojevali nazaj ugrabljeno Heleno. Če je Ovidij poznal to različico, potem njegova Helena zavestno laže, ironija njenih besed pa je še bolj očitna.

141 Medtem ko se je Paris v svojem pismu primerjal s Tezejem, saj sta oba ugrabila Heleno (glej *Her.* 16.149 isl.), pa ona sedaj to podobnost zanika.

142 Michalopoulos (*Ovid's Heroides, ad loc.*) opozarja, da je bil Tezej ob ugrabitvi star 50 let, torej nikakor ni bil več mladenič – Helena oziroma Ovidij sta ta detajl zavestno opustila, da bi podkrepila svoj argument.

143 Zanimiva je omemba Parisa kot ljubimca, medtem ko ga je še malo prej oklicala za zločinca.

144 Verjetno ima Helena v mislih druge junakinje, kot sta npr. Medeja in Didona, ki sta prav tako zaupali tujim možem in prav zaradi tega propadli (tako Laurel Fulkerson, *The Ovidian Heroine as Author*, Cambridge University Press, 2005, *ad loc.*).

vašim¹⁴⁵ besedam baje sploh ni zaupati moč. 40
 Mnoge grešijo, le redko je žena krepostna, pa vendar –
 kdo bi preprečil, da k njim¹⁴⁶ moje ime bi prištel?
 Ker se ti zdi moja mati prikladen primer, zdaj verjameš,
 da me upogneš lahko, kakor njen zgled govori.
 Toda bila je pomota: saj lažna podoba ljubimca 45
 mater zavedla je, bog bil je s peresi prekrit.
 Če pa bi jaz pogrešila, tajiti prav nič ne bi mogla,
 zmeta nobena ne bi skrila mi lasten zločin.
 Lepa pomota za njo! Pobudnik je krivdo ji zmanjšal.¹⁴⁷
 Kdo bi bil Jupiter moj? S kom naj brez krivde grešim?¹⁴⁸ 50
 Z rodom bahaš se, s pradedi, zatem še s kraljevim nazivom,
 naše kraljestvo ima slavne rodbine dovolj:
 naj zamolčim, da je Jupiter tastov praded, da je slaven
 Pelops bil, Tántalov sin,¹⁴⁹ z njim cel Tindárejev rod?
 Leda mi daje za starša Jupitra v liku laboda, 55
 ptico varljivo gladi, stiska naivno v objem.
 Pojdi sedaj in razglašaj o daljnih začetkih rodbine
 Frigije, ki ji je ded Priam in Laomedónt.¹⁵⁰
 Njiju spoštujem, a tisti, s katerim se najbolj ponašaš,
 peti po vrsti – je bil prvi iz tega¹⁵¹ rodu. 60
 Res je, priznam, da so žezla te tvoje dežele mogočna,
 vendar pa mislim, da tu niso nič manjša od njih.
 Naše ozemlje morda res ne zmaga v bogastvu, število
 mož, a je tvoja posest vsa nerazvita doslej.

145 Verjetno ni mišljen zgolj Paris; Helena govori splošno o vseh moških ali pa ima v mislih prav Trojance, ki so v antiki veljali za lažnive (Bebergal, *A Student's Commentary*, 241–2).

146 Db. »redkim«, tj. h krepostnim, čeprav se bo Helena v nadaljevanju zgodbe ironično uvrstila med prešuštno.

147 Ledina krivda je manjša, ker je bila prevarana oziroma ni smela zavrniti želje božanstva, v tem primeru kar vrhovnega boga. S tem Helena zavrne Parisov argument, da je prešuštvo v njeni krvi (prim. *Her.* 16.291–4), posledično pa potrdi, da bi bila krivda v celoti njena, če se odloči pobegniti z njim. Obstaja sicer različica zgodbe, po kateri je Afroditá Heleno zamenjala s prividom, medtem ko je resnična Helena ostala v Šparti in torej ni zagrešila zločina.

148 Db. »s kom naj bom srečna v grehu«.

149 Db. »Tantalid«. Pelops je Menelajev praded; čeprav je bil Tantal znan po svojih zločinih, je bil kljub temu uglednega rodu. Omenja ga tudi Paris (glej *Her.* 16.211 isl.)

150 Laomedónt je v grški mitologiji trojanski kralj, Priamov oče. Znan je bil po tem, da je rad prelomil dano besedo: ko sta mu Apolon in Neptun (grški Pozejdon) pomagala zgraditi trojansko obzidje, jima ni hotel izplačati obljubljenega nagrade. Zato sta v mesto poslala pošast, ki je žrla ljudi in živali; po prerokbi bi se pošasti znebili le, če bi kralj žrtvoval svojo hčer Hezióno. Takrat je prišel v Trojo Herkul in kralju obljubil, da bo ubil pošast v zameno za božanske konje, a je Laomedónt znova prelomil obljubo. Herkul je zato napadel Trojo, ubil Laomedónta in vse njegove otroke razen Priama in Hezióno.

151 Tj. Heleninega. Gre za Jupitra, ki je v Parisovem rodu navadno na sedmem mestu – Paris, Priam, Laomedónt, Ilos, Tros, Erihtonij, Dardan, Jupiter. Ovidij je število pet verjetno uporabil zaradi metričnih razlogov, poleg tega pa je samo število manj pomembno, saj je poudarek na božanski liniji (tako E. J. Kenney, »Notes on Ovid: III, Corrections and Interpretations in the *Heroides*«, v: *Harvard Studies in Classical Philology* 74 (1970): 169–85).

Tvoje razkošno pisanje obljublja mi take darove, 65
da bi ganili celo same boginje lahko.
Toda če res bi hotela prestópiti meje kreposti,
sam bi bil boljši povod, da kdaj v prihodnje grešim.
Ali za vedno ohranim si sloves brez vsake pregrehe
ali pa tebi sledim, prej kot množini darov. 70
Nanje ne gledam z odporom, saj kadar jim njihov imetnik
večji pomen podeli, dar je še lažje sprejet.
Mnogo velja, da me ljubiš, da vzrok sem vseh tvojih podvigov,
da te pripeljal je up preko teh širnih vodá.¹⁵²
Kar zdaj počneš, nespodobnež, ko mizo postavljajo semkaj –¹⁵³ 75
prav vse opazim, čeprav hlinim, da tega ne vem –,
ko name zreš z izzivalnim lesketom v očeh, ti šaljivec,
ki ga le komaj vzdržim, kadar uperiš pogled.¹⁵⁴
Enkrat zavzdihneš, a drugič pograbiš kozarec, ki meni
najbolj je blizu, in tam piješ, kjer pila sem jaz. 80
Kolikokrat sem zaznala prikrite migljaje na prstih,
kolikokrat obrvi dale so tihi namig!
Večkrat sem v strahu bila, da ne bi soprog moj¹⁵⁵ jih videl,
kadar jih nisi dovolj skrtil, sem zardela v obraz.
Večkrat sem zašepetala in skoraj neslišno si rekla:¹⁵⁶ 85
»Nič ga ni sram!« in zares misel ni lažna bila.
Dalje sem brala na robu te mize¹⁵⁷ pod svojim imenom:
»ljubim« zapisal si tja, vino imel za pero,
vendar pogled moj je rekel, da tebi ne morem verjeti,
jojme, saj zdaj tudi jaz znam govoriti kot ti! 90
Če bi imela namen, da grešim, bi me zlahka upognil
s takšnim laskanjem, prevzel s tem bi mi moje srce.
Dalje priznam, da je tvoja lepota izjemna, verjetno
vsako dekle si želi, da bi jo stisnil v objem,

152 Bebergal na tem mestu opozarja, da Helena očitno uživa v tem, da se moški trudijo zanjo: Tezej jo je moral ugrabiti, Menelaj je tekmoval za njeno roko s številnimi snubci, sedaj pa se še Paris trudi, da bi si jo pridobil (*A Student's Commentary*, 248).

153 V verzih 75–90 Helena poda svojo različico tega, kar se je dogajalo pri večerjah (prim. *Her.* 16.217 isl.). Prizor je nekoliko anahronističen, saj opisuje tipično rimsko večerjo. V obeh pismih se opisani prizor odvija pred Menelajevim odhodom iz Špate.

154 Ni jasno, ali Helena odmakne pogled zaradi sramu ali zato, da Paris ne bi opazil vzajemne strasti.

155 Michalopoulos opozarja, da Helena zavesto uporabi izraz za moža (latinsko *vir*): morda zato, ker ga tako kot Paris prezira in se izogiba njegovemu imenu, verjetneje pa zato, da bi Parisa (in s tem sebe) opozorila, da je še vedno poročena (*Ovid's Heroïdes*, ad loc.).

156 Helena je morala paziti, da je Menelaj ne bi slišal. Če bi bila zares krepostna, bi verjetno povedala možu o Parisovem obnašanju in mu ne bi vračala znamenj.

157 V Ovidijevem času so bile popularne okrogle mizice, ki so jih oblikovali iz drevesnega debla. Podoba je anahronistična (Michalopoulos, *Ovid's Heroïdes*, ad loc.). Bebergal omenja podobnost z Ojnoninim pismom: kakor je v preteklosti vrezal njeno ime v lubje (glej *Her.* 5.21 isl.), tako sedaj vrisuje na mizo (*A Student's Commentary*, 251).

- naj raje kakšna od njih to srečo brez greha uživa, 95
kakor da moja krepost strast do neznanca zatre.
Naj te moj zgled nauči, kako brez deklet preživeti,
kajti vrlina je v tem, da se vzdržiš od želja.¹⁵⁸
Koliko, meniš, je mladih, ki isto kot ti si želijo?
Kdo ve, je Paris zares sam, ki imel bi oči?¹⁵⁹ 100
Nič bolj ne vidiš kot drugi, pa vendar še bolj si prenagljen,
nimaš poguma nič več – le brezobrazen si bolj.¹⁶⁰
Če bi hotela, da prideš na urnem ladjevju, bilo bi,
ko je šlo tisoče mož mojo nedolžnost iskat.¹⁶¹
Če bi takrat te uzrla, pred tisoči ti bi prednjačil, 105
to odločitev bi sam mož mi prav rad oprostil.
Pozno prihajaš k radóstim, ki drugi jih zdaj poseduje,
v upanju si zakasníl, kar si želiš, drug ima.
Sicer želela postati bi tvoja trojanska nevesta,
vendar me ni Menelaj vso nejevoljno dobil. 110
Nehaj trpinčiti mehko srce mi s pisanjem,¹⁶² te prosim,
meni, če ljubiš me res, kot govoriš, ne škoduj!
Pusti mi žreb obdržati, ki meni ga daje usoda,
podlih želja ne imej, skruni nikar mi sramu.¹⁶³
Venera to je sklenila, na Idino strmo pobočje 115
tri so boginje z neba gole¹⁶⁴ do tebe prišle.
Ena dajala oblast je, a druga vso slavo v vojni,
tretja je rekla: »Postal Helenin¹⁶⁵ mož boš nekoč.«
Komaj verjamem lahko, da so bitja božanska prav tebi
svojo lepoto in mik dala v presojo takrat.¹⁶⁶ 120
Tudi če to je resnica, nedvomno je drugi del lažen –

158 Db. »dobrin, ki so ti povšeči«.

159 Helena vidi Parisa zgolj kot še enega v vrsti, ki jo želi osvojiti. Bebergal (*A Student's Commentary*, 253–4) se zato sprašuje, zakaj mu sploh odgovarja: je Paris vendarle nekaj posebnega? Je morda le prvi, ki ji je napisal pismo oziroma prvi, ki ji piše v odsotnosti moža?

160 Latinski izraz *os* označuje fizični obraz oziroma lepoto, pa tudi moralno (ne)oporečnost. Ironija je seveda v tem, da ima Paris zunanje lepote v izobilju, moralne pa očitno ne.

161 Ko se je razvedelo o njeni lepoti, so Heleno zasneli najuglednejši grški junaki, zato je Tindárejev po Odisejevem nasvetu pred odločitvijo snubce svečano zaprisegel, da bodo v nevarnosti branili Heleno in njenega bodočega izbranca. Helena seveda pretirava v številu mož; Michalopoulos, (*Ovid's Heroïdes, ad loc.*), meni, da jih je bilo največ 99, s tem pa si Helena dviga vrednost.

162 Db. »z besedami«.

163 Verz nakazuje, da Helena sprejema svojo vlogo, ki ji je pripadla po Parisovi sodbi, čeprav ga hkrati prosi, naj opusti svoje namere.

164 Tega detajla Paris v svojem pismu ne omeni. Morda je Helena to dodala, da bi mu pokazala, da ve več, kot si on misli – navsezadnje jo je Paris prikazal kot kmečko (tako Michalopoulos, *Ovid's Heroïdes, ad loc.*).

165 Db. »mož Tindaride« tj. potomke Tindáreja. Zanimivo je, da Helena pri lastnem opisu uporabi patronim: morda želi s tem smešiti Parisovo nagnjenje do navajanja rodu ali pa poudariti, da je zgolj predmet v rokah bogov (Bebergal, *A Student's Commentary*, 258).

166 Paris sodbo v svojem pismu opiše podrobneje (*Her.* 16.61–88).

ko mi trdiš, da sem jaz sodbi nagrada bila.
 Nisem tako domišljava o svoji telesni podobi,
 da bi trdila, naj v dar¹⁶⁷ sama boginja me da,
 pač pa zadošča, da ljudstvo s pogledi priznava lepoto, 125
 hvala čezmerna bi le Veneri vžgala zavist.
 Toda prav nič ne zanikam, še vseč mi je takšna pohvala,
 kajti zakaj bi moj glas želje srca¹⁶⁸ zatajil?
 Ti pa nikar se ne jezi zato, ker ti stežka zaupam,
 pozno zvestoba prispe, kadar za resno gre stvar. 130
 Najprej budi zadovoljstvo, da Veneri všečna bila sem,
 dalje, da tebi se zdim glavna nagrada od vseh,
 ker nisi prednosti dal vsem častnim darovom Junone,¹⁶⁹
 Pálade ne, ko odkril¹⁷⁰ Helenin čar si in mik.
 Torej enako veljam ti kot moč in ugledno kraljestvo? 135
 Vsa iz železa naj bom, če te¹⁷¹ ne ljubim zares.
 Nisem železna, verjemi, pa vendar zavračam ljubiti
 tega, za kogar lahko komaj trdim, da bo moj.
 Kaj mi koristi z ukrivljenim plugom orati obmorsko
 zemljo v upu na cilj, ki ga odreka sam kraj?¹⁷² 140
 Nimam izkušenj pri kraji ljubezni in nisem še nikdar
 prej izigrala moža – jamstvo bogovi so vsi!
 Tudi sedaj, ko predajam besede molčeči pisavi,
 pismu nalagam povsem novo nalogo kot prej.
 Srečni, kdor večči so v takih dejanjih! A jaz sem nevedna, 145
 menim, da grešne poti terjajo velik napor.¹⁷³
 Strah bremeni me sedaj in zmedena mislim, da vsakdo
 spremlja z očmi moj obraz, vame usmerja pogled.
 Moje mišljenje ni zmotno: saj slišala ljudske sem čenče,
 dalje je Ájtra¹⁷⁴ o tem rekla kar nekaj besed. 150
 Bolje bilo bi, da hliniš, razen če raje bi nehal.

167 Db. »največji dar«. Čeprav je v prejšnjih verzih priznala, da se zaveda lastne lepote, jo sedaj vsaj na videz podcenjuje. Morda je to trik, da bi dobila še več komplimentov in prisilila Parisa, da jo občuduje še bolj?

168 Db. »uma, pameti«. Komentatorji so v tem verzu predlagali več popravkov, E. J. Kenney ga je želel celo izločiti, toda Bebergal meni, da je vendarle pristen, saj je ironija prav v tem, da Helena sedaj pokaže svojo samovšečnost, ki se ji je še ravnokar želela izogniti (*A Student's Commentary*, 260).

169 Prim. *Her.* 16.165. Helena uporabi podobno formulacijo kot Paris – morda želi dati vtis, da je pozorno prebrala njegovo pismo? (tako Bebergal, *A Student's Commentary*, 261).

170 Db. »si zaslíšal o ...«

171 Db. »te tvoje prsi«.

172 Prim. Kasandrino prerokbo, kjer prav tako uporabi podobo iz poljedelstva (*Her.* 5.113–20).

173 Navadno je pot kreposti veljala za težavno. Morda želi Helena namigniti, da bo njena zveza s Parisom prinesla vsem drugim veliko trpljenje.

174 V svojem pismu Paris omeni, da se je za pomoč obrnil na Ájtro, Tezejevo mater in Helenino služabnico, a ga je ta zavrnila (prim. *Her.* 16.259–62). Bebergal opozarja, da imajo govornice psihološki učinek na Heleno: če jo že obsojajo zločina, ni več ovir, da ne bi res grešila. Besede drugih uporabi kot izgovor za svoje odločitve (*A Student's Commentary*, 264).

- Toda zakaj bi končal? Saj se pretvarjaš lahko.¹⁷⁵
 Skrito igray se naprej! Čeprav mi največja ni dana,
 mnogo svobode imam, ker je odšel Menelaj.¹⁷⁶
 Daleč od doma je šel, zadeva ni mogla čakati, 155
 silen in tehten je bil vzrok te nenadne poti –
 ali pa zgolj se je zdelo ... in ko je okleval z odhodom,
 rekla sem: »Glej, da čimprej vrneš se k meni nazaj!«
 Vzhičen zaradi odziva mi dal je poljube in rekel:
 »Skrbi za delo in dom in za Trojanca v gosteh.«¹⁷⁷ 160
 Komaj sem se zadržala, skušala smeh sem krotiti,
 rekla lahko sem le to, da bom storila tako.¹⁷⁸
 Jadra razpel je ugodnim vetrovom, zaplul je na Kreto¹⁷⁹
 – vendar ne misli, da vse ti bo mogoče zato.
 Res je, da mož je odsoten, a vendar od tam me varuje, 165
 mar res ne veš, da ima kralj daljnosežne roké?
 Večkrat je v breme lepota: a kolikor vztrajneje hvališ
 mojo lepoto, tem bolj mož se umestno boji.
 Slava, ki me radosti, trenutno celo mi škoduje,
 bolje bilo bi, če ta govor predala bi njej. 170
 Nič se ne čudi, da stran je, da mene je s tabo zapustil,
 saj je zaupal povsem v dober značaj in ugled.¹⁸⁰
 Moje obličje plaši ga, pa vendar ugledu zaupa,
 čednost mu varnost budi, moja lepota pa strah.
 Naj ne pustim, da gre mimo ta dana priložnost, naročaš, 175
 naj izkoristim v svoj prid, da je naiven moj mož.¹⁸¹
 Rada bi, a se bojim in nisem dokončno sprejela
 te odločitve, srce stalno zapada v dvom.
 Mož je odsoten, a ti mi ležiš osamel, brez soproge,
 mene prevzel je tvoj mik, tebe vzajemno pa moj. 180
 Dolge noči so in že naju združil je skupen pogovor.
 Jojme, kako očarljiv glas ti je, skupen je dom ...
 Naj me pobere, če vse te stvari ne privabljajo greha,

175 Njena argumentacija vedno bolj slabi: krožno sklepanje morda kaže, da ji je zmanjkalo boljših argumentov, s katerimi bi zavrnila Parisa (Bebergal, *A Student's Commentary*, 265).

176 Db. »ker je odsoten«. Omemba »igre« ima erotičen podton.

177 Za Parisov opis dogodkov prim. *Her.* 16.299–304.

178 Čeprav Helena sprva daje vtis, da želi ostati spodobna žena, njen smeh razkriva, da je morda že načrtovala afero s Parisom. Zanimivo, da ji Menelaj tako zelo zaupa, čeprav ve za Tezejevo ugrabitev – morda pa je Helena le tako dobra v zavajanju, da je Menelaja prepričala, naj ji povsem verjame (Bebergal, *A Student's Commentary*, 267).

179 Ironično, da se je Menelaj namenil prav tja, kajti Krečani so v antiki veljali za lažnivce. Poleg tega morda ni zanemarljivo, da se namenja na kraj, kjer je bil tudi Tezej – zadnji moški, ki je poskusil ugrabiti Heleno (na to opozori Michalopoulos, *Ovid's Heroides, ad loc.*).

180 Db. »način življenja«.

181 Prim. *Her.* 16.299 isl., kjer Paris namiguje, da je Menelaj odšel z namenom, da bi ljubimcema dal prosto pot.

vendar nekakšen preplah iti naprej ne pusti.
 Raje me častno prisili v to, kar nečastno svetuješ!¹⁸² 185
 S silo edino lahko kmečkost bi meni izbil,
 včasih krivica celo koristi vsem tem, ki trpijo.
 s tem me prisiliš, da bom srečna nedvomno s teboj.
 Dokler ljubezen je mlada,¹⁸³ se raje bojujva z občutjem!
 Plamen, nedavno razvnet, kaplja vodé pogasi.¹⁸⁴ 190
 Čustvo do tujcev sploh ni zanesljivo – saj tava kot oni,
 v hipu, ko upaš, da nič trdnejše ni, ti zbeži.
 Priča Hipsípila je,¹⁸⁵ priča je Minosa hčerka,¹⁸⁶
 vsaka tožila je, ker zakon¹⁸⁷ njun ni bil priznan.
 Tudi za tebe, nezvestež, so rekli, da nekda si pustil 195
 svojo Ojnono, ki jo ljubil menda si več let.
 Tega še sam ne zanikaš – z največjo skrbjo sem o tebi
 dala preveriti vse, kar govoré, če ne veš.¹⁸⁸
 Dalje ni možno, da trden v ljubezni ostaneš, četudi
 to si želiš, saj vsak čas Frigijci jadra razpno. 200
 Vtem ko z menoj govoriš, se zeleni večer že pripravlja,
 tukaj je veter, ki te kmalu bo peljal domov.
 V sredi med plovbo za sabo pustil boš nedavne radosti,
 hitro bo z vetrom odšla tudi ljubezenska strast.
 Naj ti sledim, kot svetuješ, da končno uzrem ta preslavni 205
 Pergamon, kjer bo silak Laomedónt moj pratast?
 Res ne preziram razglasov krilate klevete do mere,
 da napolnila bi vso zemljo z žaljivo vestjo.
 Kaj govorila o meni bo Šparta, kaj cela Ahaja,
 ljudstva v Aziji, kaj rekla bo Troja, tvoj dom? 210
 Kaj si o meni bo mislil še Priam, njegova soproga,¹⁸⁹
 vsi tvoji bratje zatem, z njimi dardanske žené?
 Dalje, kako boš lahko mi zaupal, da zvesta ostanem,

182 Prim. Ojnonino trditev, da se Helena rada pusti ugrabiti (*Her.* 5.131–2). »Z namigovanjem, da želi biti posiljena, Helena kaže, da svobodno soglaša z dejanjem. Torej ne moremo govoriti o pravem posilstvu« (tako Elisabeth Belfiore, »Ovid's Encomium of Helen«, 142).

183 Db. »nova«.

184 Simbolika ognja je pomenljiva in že nakazuje požar v Troji.

185 Hipsípila je v grški mitologiji hči Toanta, kralja Lemnosa. Ko se je Jazon zadrževal na otoku z Argonavti, se je zaljubila vanj in mu rodila dva sinova.

186 Tj. Ariadna. Ko je na Kreto prišel Tezej, da bi ubil pošast Minotavra, se je Ariadna zaljubila vanj in mu dala klobčič niti, s katero si je pomagal na poti iz labirinta. Tezej jo je nato nameraval odpeljati s seboj v Atene, a jo je na poti zapustil na otoku Naksos. Tu se je pozneje z njo poročil bog Dioniz.

187 Db. »postelja, zveza«.

188 Sama sredstva, preko katerih se je dokopala do podatkov o njem, so pravzaprav zanemarljiva – nasprotno pa prav njeno raziskovanje dokazuje, da se Helena zanima zanj (Bebergal, *A Student's Commentary*, 274).

189 Tj. Hekuba.

- da me prestrašil ne bo zgled tvojih lastnih dejanj?
Vsakič ko kakšen neznanec prispel bo v trojanske pristane, 215
zate takoj bo postal razlog za strah in skrbi.¹⁹⁰
Kolikokrat mi boš v jezi očital, da jaz prešuštujem,
s tem pa pozabil, da moj s tvojim je vezan zločin –
kmalu postal boš pobudnik in hkrati sodnik te kršitve...
Prosim, naj zgrne se prej zemlja na ta moj obraz! 220
Res bom užila trojansko obilje in blaženost mesta,
dar bo še bolj čudovit, kot mi obljubljaš sedaj.
Dali mi boste škrlatne in druge sijajne tančice,
od vse te teže zlata si premoženje dobim.¹⁹¹
Moje besede oprosti: precenil si svoje darove; 225
nimam razlage, a res zemlja me tukaj drži.¹⁹²
Kdo bi na frigijskem bregu mi nudil pomoč, če se ranim?
Kje naj oporo dobim staršev in bratov obeh?¹⁹³
Jazon varljivi je nekdam Medeji prav vse zagotóvil,
a jo je vendar zatem iz svoje hiše nagnal.¹⁹⁴ 230
Ni več Ajéta bilo, da k njemu prišla bi zatrta,
mame Idíje ne več, sestre Halkíope ne.¹⁹⁵
Česa te vrste prav nič ne bojim se – kot ni se Medeja,¹⁹⁶
večkrat prevara nam up lasten naiven obet.
Videl boš, da so vse ladje, ki zdaj jih prevrača na morju, 235
šle iz pristana, ko tok morja pomirjen je bil.
Bakla me tudi plaši: saj dan pred porodom je tvoja
mati sanjala, da se bakla krvava rodi.¹⁹⁷
Groženj prerokov se tudi bojim, saj baje so svarili,

190 Helena opomni Parisa, da je njegov strah pred Heleninim ponovnim prešuštvom utemeljen in da v nasprotju z Menelajem nima prisege vseh mož, ki bi mu stali ob strani v vojni.

191 Trojanci so bili znani po njihovem znamenitem blagu in oblačilih. Poleg tega je bil škrlat izredno dragocen – pridobivali so ga namreč iz določene vrste morskih polžkov, celoten postopek pridobivanja barve pa je bil izredno dolgotrajen. Bebergal ugotavlja, da je pomenljivo, kako hitro se je Helena odvrnila od strah vzbujajočih misli k razmišljanju o vseh dragocenostih, ki jo čakajo v Troji – s tem se znova potrjuje njen pohlep (*A Student's Commentary*, 278).

192 Helena se nenadoma zave, da jo je premamil pohlep, vendar ne najde več pravih razlogov, zakaj ne more pobegniti z njim.

193 Ironija, saj bo z begom osramotila svojo družino – ta ji ne bo hotela pomagati.

194 Db. »iz Ájzonove hiše.« Ájzon je bil Jazonov oče, omenjena hiša pa se je nahajala v Korintu. Helena omenja samo dejstvo, da je Jazon naposled nagnal Medejo, zamolči pa njene številne zločine, ki jih je zagrešila iz ljubezni do njega. Zanimivo je, da je bila Medeja azijskega porekla in se je odrekla vsemu za Grka, medtem ko je pri Heleni ravno obratno – zgodbi predstavljata nevarnosti, ki jih prinesejo vezi s tujci (Bebergal, *A Student's Commentary*, 280).

195 Ajét je bil v grški mitologiji kolhidski kralj, sin boga Helija, lastnik zlatega runa, po katero so prišli Argonavti. Idíja je bila najmlajša hčerka Okeana in Ajétova žena, s katero je imel več otrok, med njimi omenjeno Halkíopo.

196 V obeh primerih je ljubezenska zveza vodila v uničenje in številne smrti, čeprav se v tem trenutku Helena še ne zaveda razsežnosti svojih dejanj.

197 Glede zgodbe o Parisovem rojstvu prim. *Her.* 16.43–8.

da bo uničil nekoč Trojo Pelazgov¹⁹⁸ požar. 240
 Tebi je resda naklonjena Venera,¹⁹⁹ ker je slavila
 zmago, prejela kar dve mesti,²⁰⁰ ko bil si sodnik,
 jaz pa nasprotno bojim se, če tvoja je zgodba resnična,
 teh dveh boginj, ki sta brez zmage po sodbi odšli.²⁰¹
 Če ti sledim, bo nedvomno kaj kmalu v pripravi orožje, 245
 jojmene, najina strast šla bo čez mečevo pot!²⁰²
 Ali je Hipodamêja, hči Átraksa,²⁰³ silila v divjo
 vojno hajmónske²⁰⁴ može proti Kentavrom nekoč?²⁰⁵
 Mar res verjameš, da kdaj Menelaj, upravičeno jezen,
 s tem bo prenehal in z njim dvojčka, Tindárej zatem? 250
 Silno bahaš se, o hrabrih dejanjih nenehno razpredaš,
 da ti še lasten obraz skrije besede laži.
 Udi bi bolje ustrezali Veneri kakor pa Marsu,
 naj se junaki boré, Paris, ti ljubi naprej!
 Hektorju, ki ga slaviš, ukaži, naj tebe zastopa 255
 v boju, saj tvoj si talent drugi zasluži spopad.²⁰⁶
 Sama užila bi ga, če bila bi modrejša in drzna,
 naj zdaj uživa v njem drugo razumno dekle!
 Če pa se kdaj spametujem in strah svoj naposled pozabim,
 čas bo dosegel, da dam obotavljive roké. 260
 Dajva, skrivaj govoriva na samem o tem, kar me prosiš,

198 S tem imenom so starogrški pisci imenovali prednike Grkov oziroma prvotne naseljence na področju Grčije.

199 Db. »Kiterida«.

200 Venerina zmaga je dvojna, ker je premagala dve boginji in hkrati prejela še naziv najlepše boginje (tako Michalopoulos, *Ovid's Heroides, ad loc.*). Latinski izraz *tropaeum*, »nagrada, zmaga«, se navadno uporablja v izrazito vojaškem kontekstu: za označevanje vojnega plena, ki ga razstavijo vsem na ogled: morda s tem Helena namiguje na prihajajoče spopade?

201 Helenin strah je utemeljen, saj sta se Hera in Atena v trojanski vojni res bojevali na strani Grkov.

202 Paris je v svojem pismu nasprotno prepričan, da begu ne bo sledilo nič hudega (prim. *Her.* 16,351–2).

203 Átraks je v grški mitologiji ustanovitelj istoimenskega mesta v antični Tesaliji. Hipodamêjo se pogosteje omenja kot hči Adrasta ali Butesa.

204 Tj. tesalske. Hajmonija je pesniški izraz za Tesalijo.

205 Gre za znamenito bitko med Lapiti in Kentavri: Lapiti so bili v grški mitologiji tesalsko pleme, ki mu je vladal kraj Pejritoos. Ker Ares ni bil povabljen na njegovo poroko s Hipodamêjo, je med svate, med katerimi so bili tudi Kentavri, vnesel razdor. Eden izmed Kentavrov je tako opit poskušal posiliti nevesto, zato se je vnel spopad, v katerem so bili Kentavri naposled premagani in pregnani na Peloponez. Pejritou je pomagal tudi atenski junak Tezej, s katerim ga je vezalo tesno prijateljstvo (med drugim sta skupaj ugrabila Heleno). Verjetno ni zanemarljivo tudi to, da je Pejritoos poskusil ugrabiti Perzefono iz podzemlja in bil za to kaznovan tako, da je moral ostati za vedno v podzemlju – njegova zgodba morda služi kot opozorilo, da se ugrabitve navadno ne iztečejo najbolje (Bebergal, *A Student's Commentary*, 284).

206 Hektorja v svojem pismu omenja tudi Ojnona (glej *Her.* 5,93), ko Parisu svetuje, naj se nanj obrne po nasvet, medtem ko Helena naroča, naj ga brani pred nesrečo. Omemba Hektorja bralca spomni tudi na Ahila in njun slavni spopad: prav Ahil bo postal Helenin peti mož, s katerim se bo naposled poročila na Otokih blaženih po smrti.

veva oba, kaj želiš, kaj imenuješ »klepet«.
 Toda prenačljen se ženeš, saj žetev še ni dozorela,
 tale zamuda morda dobro bo dela željam.
 Toliko. S pismom, ki ve za vsebino teh skrivnih razmišljanj, 265
 tajni opravek končam, da si spočijem roké.²⁰⁷
 Drugo pa bova si rekla kar preko družabnic – Kliméne,
 Ájtre, ki spremljata me, dajeta dober nasvet.²⁰⁸

Polonca Zupančič
Škofijska gimnazija Vipava
polonca.etc@gmail.com

²⁰⁷ Db. »palec«.

²⁰⁸ Obe služabnici sta prej odrekli pomoč Parisu (prim. *Her.* 16.259), sedaj pa bosta očitno posrednici med ljubimcema in bosta Helenini zaveznici. Ni zanemarljivo, da je Ovidij uporabil latinski izraz *socius*, ki ima močan vojaški naboj (tj. zaveznik v vojni), uporablja pa se tudi pri sklepanju poslov (tj. partner) – morda še zadnji namig na vojno, ki bo sledila? (tako Bebergal, *A Student's Commentary*, 288).

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.197-207>

Janez Krizostom: Gostoljubje do prišlekov (*Hom. in Gen. 41*)

Prevedel Jan Dominik Bogataj

Prevedena homilija spada v serijo 67-ih homilij o 1 Mojzesovi knjigi (*Homiliae in Genesin*, CPG 4409),¹ ki jih je Janez Krizostom (347–407), morda največji govorec krščanske antike, pripravil najverjetneje za postni čas leta 388, ko je še kot duhovnik deloval v Antiohiji. V prvem delu homilije (1–3) antiohijski govorec svoje poslušalce okara, ker nekateri izmed njih niso upoštevali njegovega duhovnega učenja in so raje zahajali na konjske dirke. Kara njihovo nevhvaležnost za njegov trud s tem, da spominja na priliko o talentih, obenem pa jih spodbuja, da si prizadevajo, da bi njih, ki hodijo rajši na dirke, zopet pripeljali nazaj v cerkev, k duhovni hrani, ki jo daje sam Gospod. S to temo se homilija tudi nadaljuje, ko v drugem, daljšem delu (3–7) Krizostom prične z razlago dogodka obiska Abrahama pri Mamrejevih hrastih (1 Mz 18,1–15), pri čemer poudarja predvsem vzvišeni zgled Abrahamove gostoljubnosti do tujcev.

Kljub dejstvu, da je besedilo leposlovna mojstrovina sama po sebi, nam šele poznavanje družbenega, političnega in cerkvenega okvira konca 4. in začetka 5. stoletja, v katerega spada to prvo obdobje pridigarkega delovanja antiohijskega zlatoustega govornika, omogoča boljše razumevanje same homilije in njenih nenehnih spodbud k sprejemanju tujcev brez pridržkov.² Čeprav se nedavne spremembe historiografske paradigme ločujejo od tega strogega antitetičnega pogleda, je bil rimski imperij vseeno – oz. pogosto vsaj v rimski kulturni zavesti – temeljno zaznamovan z razliko med

1 Izdaja celotne zbirke homilij (PG 53, 21–54, 580) oz. prevedene homilije 41 (PG 53, 378–385). Od te zbirke se loči druga, krajša serija osmih oz. devetih Krizostomovih homilij o 1 Mz (CPG 4410), v katerih razlaga zgolj prva tri poglavja 1 Mojzesove knjige (PG 54, 581–630).

2 Gl. *inter alia* A. Barbero, *Barbari: Immigrati, profughi, deportati nell'impero romano* (Bari, 2006); S. Gasparri in C. La Rocca, *Tempi barbarici: L'Europa occidentale tra antichità e medioevo (300–900)* (Rim, 2012); S. Zincone, *Giovanni Crisostomo: Coscienza critica del suo tempo* (Rim, 2011).

civilizirano in ekonomsko razvito *Romanitas* znotraj države in konfliktnim, revnim in nekulturnim *barbaricum*-om zunaj rimskega limesa. Že vse od Cezarjeve dobe se je imperij moral soočiti s problemom migracij, ki se je pojavljal zaradi vojn, lakote, nomadskega nasilja itn., rimski odzivi na to pa so bili različni: če se je za časa julijsko-klavdijske rodbine sprejem migrantov odvijal predvsem iz varnostnih razlogov, se je s spremembo družbeno-ekonomskih okoliščin v odnosu do migracij postopno oblikovalo stališče, naklonjeno sprejemanju drugih ljudstev kot obliki ekonomske in demografske pomoči imperiju. Od Marka Avrelija pa skozi vse 3. stoletje so tako cesarji tujce sprejemali predvsem zaradi demografskega deficita, saj so z njimi lahko poseljevali prazna območja, spodbujali poljedelstvo, kasneje pa tudi zapolnjevali vojsko.

Za Krizostomov čas so značilni prvi alarmantni znaki, ki so začeli nakazovati zaton rimskega imperija: na Vzhodu posebej gotski napad na Konstantinopol (399–400) v času njegovega škofovanja v tem mestu, še prej pa so že leta 376 ob premikanju Hunov Ostrogoti in Vizigoti prestopili mejo Donave in iskali zatočišče znotraj imperija, predvsem v Trakiji. Pri tem je prišlo tudi do vojaških obračunavanj, 378 denimo Goti porazijo rimsko vojsko v znameniti bitki pri Adrianoplu in ubijejo Valensa. Njegov naslednik, cesar Teodozij, ki je vladal v letih med 384 in 395, je zavzel drugačno politiko in je Gote sprejel za svoje zaveznike (*foederati*), ki so v zameno za pomoč pri obrambi imperija uživali notranjo avtonomijo – to politiko asimilacije je v svojih govorih denimo opeval govornik Temistij.

Od leta 376 so torej različni vpadi, spopadi in težavno sobivanje med rimskim prebivalstvom začeli vzbujati strah in odpor do tujcev, kar je moč zaslediti tudi iz del različnih krščanskih avtorjev,³ po drugi strani pa se je Cerkev začela zavedati tudi potrebe po spreobračanju in evangelizaciji Gotov.⁴ Ko je leta 398 Janez Krizostom postal škof prestolnice imperija, se je močno zavzel za to misijonsko poslanstvo med Goti, predvsem jih je želel odvrniti od arijanizma: v ta namen je postavil del gotske cerkvene hierarhije, jim prepustil eno cerkev v Konstantinoplu in po vsej verjetnosti spodbudil prevajanje svetih besedil v njihov jezik, podobno kot je to že prej začel Vulfila.⁵ Ko je gotski vojskovodja, *magister militum*, Gainas zaprosil cesarja Arkadija, da bi tudi arijanskim Gotom dodelil njihovo lastno cerkev, se je temu Janez Krizostom iz pravoverne vneme zoperstavil, kar je morda deloma tudi prispevalo h kipečim nemirom, ki so se potem žalostno končali z masakrom nad Goti 12. julija 400. Če je iz dialoga med Kritostomom in Gainasom, ki

3 Prim. Sinezij iz Kirene, *Regn.* 25; Hieronim, *In Dan.* 2.40; Sulpicij Sever, *Chron.* 2.3.

4 Ambrozij je leta 388 pisal cesarju Teodoziju in pohvalil bratski sprejem Gotov in drugih narodov v rimsko vojsko (*Ep.* 1a [Maur. 40] 22).

5 Krizostom celo omenja, da se v mestu sliši prepevanje psalmov v grškem, latinskem, sirske in barbarskem (tj. gotskem) jeziku (*Hom.* 2 *mart.*).

ga je ohranil Teodoret iz Kira,⁶ mogoče na škofovi strani opaziti določen občutek (rimske) kulturne superiornosti, je obenem njegov odnos zaznamovan tudi z velikim pogumom, saj se ob splošnem preplahu nad Goti ni bal srečati z Gaiosom, to pa je v slednjem vzbudilo veliko občudovanje.

Nasploh je Krizostomov odnos do tujcev globoko zaznamovan z gostoljubnostjo in človekoljubjem, saj je znano, da je s svojimi osebnimi prihodki dal zgraditi bolnišnico za tujce, v svojem misijonarskem žaru se je z Goti pogovarjal, ohranjen je celo podatek, da je pred njimi nastopil s pridigo, ki so jo sproti tolmačili v gotski jezik.⁷ Že kar pregovoren je njegov odnos do bogatih dvornih elit, ki jih je ostro napadal zaradi njihove pohlepnosti in se ni želel udeleževati njihovih banketov (s tem si je med drugim nakopal tudi veliko jezo cesarice Evdoksije); raje je skrbel za reveže in se posvečal študiju Božje besede. Krizostomova gostoljubnost in pozornost do beguncev se je pokazala tudi, ko je sprejel t. i. Visoke brate, egiptovske menihe, ki so v Konstantinopel pribežali zaradi groženj aleksandrijskega patriarha Teofila. Prav sram dvornih privilegirancev ob Janezovih opominjanjih in Teofilova slast po nadvladi ob Krizostomovi ponižni gostoljubnosti sta kaj hitro povzročila, da je moral konstantinopelski škof po hrastovi sinodi leta 403 v izgnanstvo, temu pa je naslednje leto kasneje sledilo še drugo, dokončno, na armenski Kavkaz, kjer je 407 tudi umrl. Usoda je Krizostomovo evangeljsko držo gostoljubnosti »nagradila« z izgonom, a je prav s tem *kristično* zelo nazorno pokazal zgled ravnanja in krščanskega pričevanja.

Tovrsten paradoks je umetelno izražen tudi v *Hom. in Gen. 41*, kjer se izogne dotedanjim eksegetskim dognanjem, ki so predvsem v ambientu teologije Logosa prisotna vse od Justina naprej, prav tako pa preko tipološkega (kristološkega) branja Stare zaveze v aleksandrinski šoli, dogodek srečanja med Abrahamom in tremi skrivnostnimi gosti razumela predvsem kot epifanijo Božjega Sina v spremstvu dveh angelov. Krizostomov pristop k razlagi temelji na antiohijski šoli Diodora iz Tarza, katerega učenec je bil mladi Janez. Tu tovrstno iskanje kristološke interpretacije za vsako ceno ni bilo v ospredju, marveč so večji poudarek dajali zgodovinskemu kontekstualiziranju bibličnih dogodkov. Tako se pri obisku treh gostov Krizostom ne ustavlja pri nadrobnem ugotavljanju njihove identitete (večkrat se v tem celo eksplicitno sklicuje na dotedanjo eksegezo!), a vendarle poudari, da je Abraham nevede sprejel Gospoda vesoljstva, s čemer ima seveda v mislih Kristusa (prim. tudi navajanje Mt 18,5). A bolj kot razvijanje sistematičnega kristološkega/trinitaričnega diskurza je za antiohijskega retorja pomemben parentični, spodbujevalni pristop, s katerim želi poslušalce (in bralce!) vneti

6 H.E. 5.32.6–7.

7 Prim. Paladij, *Vit. Chrys.* 5.111–116; Teodoret iz Kira, H.E. 5.30.1–2.

za gostoljubje.⁸ Abrahamovo ravnanje postane zgled krščanskega odnosa do soljudi, posebej tujcev in prišlekov, ki mu ljubeznivo sprejemanje soljudi prinaša bogate duhovne sadove. Kot sta Abraham in Sara zaradi tega obiska dobila sina, se je krščansko gostoljubje izkazalo kot orodje, ki prinaša plačilo že na zemlji, še bolj pa tovrstno ravnanje pripravlja na uživanje nebeskih dobrin. Krizostom vse te premisleke ubeseduje s prefinjeno psihološko natančnostjo in pozornostjo do različnih vzgibov duše: poslušalstvo prepričuje ne le z besedno umetnostjo, ampak z vzpostavljanjem zgleda Abrahama in Sare, ki se nista ozirala na svoja leta ali lastne koristi, ki gostom nista postavljala carinarskih vprašanj, marveč sta šla celo v lov za njimi, gostoljubno sta jim sama (in ne sužnji) postregla najboljše, kar sta imela, ne da bi se s svojimi dejanji hvalila. Abrahamovo gostoljubje ne postavlja vprašanj, zaznamuje ga popolna iskrenost namena in prisrčnost v ravnanju s prišleki. Krizostom v liku očaka zgradi zgled za vse, ki po spletu okoliščin uživajo obilje dobrin, da bi jih znali deliti s potrebnimi.

Ob bogati teološko-antropološki in duhovni vsebini razlage svetopisemskega odlomka, ki jo odlikuje Zlatoustova značilna elokvenca, se kar samo postavlja tudi vprašanje o branju te homilije v kontekstu globalnih družbenih razmer današnjega časa. Pred hermenevitično nereflektirano aktualizacijo,⁹ ki bi zanemarila zgodovinske in literarne kontekste in patristično besedilo uporabila za aktivistične potrebe, nas mora varovati klasična (patrološka) maksima, ki nasprotuje vnašanju vprašanj in problemov iz sedanjosti v antična dela. Ravno poglobljeno branje cerkvenih očetov samih, če sledimo zgodovinskim in literarnim kontekstom, tem besedilom omogoča, da nam najprej spregovorijo sama, šele nato pa nam dajo tudi navdih za iskanje odgovorov na sodobna vprašanja. V tej perspektivi Janez Krizostom seveda ne more postati nekakšen propagator popreproščenih ideologij sodobnega multikulturalizma, temveč se kaže kot globok pričevalec (bogo-)človeškega evangeljskega krščanstva, ki spodbuja h gostoljubnemu odnosu do vsakega človeka – ne zaradi iskanja lastne zemeljske slave, moči ali politične vsečnosti, temveč zaradi sprejemanja Kristusa v vsakem človeku, ob ohranjanju lastne krščanske identitete in vnemi za posredovanje Božjega daru vere tudi prišlekom.

8 Za analizo Krizostomove parenetične retorike (na primeru *Hom. in Matt.*), gl. npr. Bogataj, »Parenetična retorika v govorih In *Matthaeum* Janeza Krizostoma: diatriba, lalija, protreptik.« *Primerjalna književnost* 43.3 (2019): 169–184.

9 V določeni meri je primer tega nedavna izdaja, ki poleg italijanskega prevoda kar nekako kričeče (kot »Messaggio introduttivo«) vključuje tudi ponatis poslanice papeža Frančiška ob 105. svetovnem dnevu migrantov in beguncev (29. 9. 2019): A. Cristaudo, ur., *L'ospitalità che arricchisce chi la pratica. Il ministero dell'accoglienza dello straniero* (Vatikan, 2019).

JANEZ KRIZOSTOM, HOM. IN GEN. 41.3-7

3. [...]

Danes je namreč potrebno pogledati na očaka Abrahama, da se poučite o tem, kakšne nagrade je za svojo gostoljubnost prejel od Boga. *Bog se mu je prikazal*, pravi, *pri Mamrejevih hrastih, ko je opoldne sedel pri vhodu v svoj šotor* (1 Mz 18,1). Preučimo s skrbnostjo vsako besedo, odkrijmo zaklad in spoznajmo vse bogastvo, ki se tu nahaja. *On je videl*, pravi, *Boga*. Zakaj je začel tako: *Bog se mu je prikazal*? Poglej Gospodovo človekoljubnost [φιλανθρωπία] in uvidi, prosim, služabnikovo dobrotljivost [εὐγνωμοσύνη]. Ko se mu je prikazal pred tem in mu med drugim dal zapoved obreze,¹⁰ je ta občudovanja vreden mož, ki se je vedno potrudil izpolniti Božja naročila, brž brez ugovarjanja, da bi izpolnil Božje navodilo, obrezal sebe, Izmaela in vse služabnike ter pokazal svojo popolno pokorščino Bogu;¹¹ nato se mu je (Bog) znova prikazal. Takšen je namreč naš Gospod: ko vidi, da smo bili v preteklosti že deležni naklonjenosti, podari v obilju in nikdar ne prekine svoje radodarnosti, saj nagrajuje dobrotljivost njih, ki so mu pokorni. Zatorej, ker je ubogal, pravi, se mu je prikazal znova. To je torej razlog, da je presveti Mojzes začel tako: *Bog se mu je prikazal pri Mamrejevih hrastih, ko je opoldne sedel pri vhodu v svoj šotor*.

Iz tega uvidi, prosim, krepost pravičnega. *Ko je sedel*, pravi, *pri svojem šotoru*. Gostoljubje [φιλοξενία] je imel za svojo dolžnost, tako da ni prenašal drugega niti ni predal nikomur izmed svojih tega lova.¹² Čeprav je imel tristo osemnajst služabnikov¹³ in je bil že v letih, imel je sto let, je sedel pri vhodu. Ne le, da se drugi pogosto ne trudijo tako, ampak obratno, prizadevajo si izogibati se stikov s tujci, da jim jih ne bi bilo treba sprejeti. Toda ne tako pravični, saj je vendar sedel pri vhodu svojega šotora opoldne. To je velika moč gostoljubja in izobilje pravičnikove kreposti, saj je to počel celo ob poldnevu. Vsekakor, ker je vedel za veliko potrebo po oskrbi [θεραπεία] njih, ki so morali potovati ob tem času, je izbral ta pravi trenutek in je sede šel na lov za njimi, ki so potovali mimo. Pomoč potovalcev je imel za svoj lastni počitek in prizadeval si je, da bi te, ki so bili opečeni od vročine, pripeljal v senco – brez vmešavanja v to, kdo so, in ne glede na to, ali jih je poznal ali ne. Gostoljubju namreč ni lastno poizvedovanje [περιεργάζομαι], marveč skrbi za to, da svojo ljubeznivost [φιλοφροσύνη] podari vsem, ki pridejo. Ker je vrgel mrežo gostoljubja, je bil vreden sprejeti Gospodarja vsega z njegovimi angeli. Zato je tudi Pavel pravil: *Gostoljubja ne pozabite. Ker so bili nekateri gostoljubni, so namreč nevede pogostili angele* (Heb 13,2), s čemer je gotovo mislil na očaka (Abrahama). Zato

10 Prim. 1 Mz 17,9-14.

11 Prim. 1 Mz 17,23-27.

12 Krizostom izpostavi Abrahamovo aktivnost pri sprejemanju gostov, zato njegovo gostoljubje prikaže z metaforo lova.

13 Prim. 1 Mz 14,14.

je tudi Kristus govoril: *Kdor sprejme enega teh malih v mojem imenu, sprejme mene* (Mt 18,5).

Poslušajmo, predragi, in kadar sprejemamo tujce [ξενίξειν], ne poizvedujmo, kdo in odkod so. Če bi namreč očak vpraševal po tem, bi storil enako napako/greh. Toda poznal je, pravi, dostojanstvo teh, ki so prišli. Na kakšen način je to razvidno? Kako bi ga občudovali, če bi bil storil to? Njegova gostoljubnost namreč ne bi bila občudovanja vredna, kot v resnici je, če bi postavljaj vprašanja. Čeprav ni poznal prišlekov, jih je sprejel s tako uslužnostjo [προθυμία] in spoštovanjem [τιμή], kot jo ima služabnik do gospodarja, skorajda zvezal jih je z besedami prošnje za pomoč tako, da ga ne bi zavrnil in ne prizadejali velike škode. On je namreč vedel kako se vesti, zato je tudi z velikim žarom v tem pobral obilne sadove.

Toda poslušajmo besede istega pisca, da bi ti lahko v (Abrahamovi) pozni starosti spoznal mladostno vnemo, v starcu mladeniča, ki je postal kaj navdušen in je prepričan, da je v prihodu obiskovalcev našel zaklad. *Ko je povzdignil oči, pravi, je videl in glej, trije možje so stali zgoraj. Ko jih je zagledal, je od vhoda v svoj šotor stekel njim naproti* (1 Mz 18,2). Starec teče in kar leti. Videl je namreč plen in brez izgovorov o svoji šibkosti je stekel proti ulovu. Ni naročil služabnikom, pokazal ni nobene brezbriznosti [πάθος], marveč je on sam stekel, skorajda govoreč: »Izjemen zaklad, velika priložnost, ki jo moram izkoristiti, da mi tak dobiček ne ubeži.« Pravični je delal tako, saj je imel v mislih sprejeti nepoznane potovalce.

4. Poučimo se in posnemajmo krepost pravičnega. Če bomo namreč delali tako, bomo zelo verjetno enkrat tudi mi ujeli tak plen. Še več, vedno ga bomo ujeli, če bomo le hoteli. Kajti človekoljubni Gospod zaradi nas, da bi ne omagali v ljubeznivosti in bi ne preverjali gostov, pravi: *Kdor sprejme enega teh malih v mojem imenu, sprejme mene*. Ne glej torej na preproščino obiskovalca in ne preziraj ga zaradi zunanosti, temveč sprevidi, da preko njega sprejemaš svojega Gospoda. Vsakič, ko namreč zaradi Njegovega imena komu izkažeš skrb, kakor da bi sprejel Njega, boš prejel povračilo. Tudi če je ta, ki uživa tvojo naklonjenost, brezbrizen ali zanemarjen, mu tega ne omenjaj. Dano ti bo namreč odlično povračilo, če boš vse delal v Gospodovo slavo in posnemal krepost tega očaka. *Ko jih je zagledal, pravi, je od vhoda v svoj šotor stekel njim naproti*. Pravilno doda stekel, da bi ti spoznal, kako so potovali mimo kot neznanci in sami od sebe ne bi prišli k šotoru. Da mu torej ta duhovni dobiček ne bi ušel, je sivolasi starec, stoletnik, stekel, in s tem pokazal svojo vnemo. Ko jih je zagledal, je rekel: *Gospod, če sem našel milost pred teboj, ne odidi od svojega služabnika. Naj prinesejo vode in se umijejo vaše noge, spočite se pod drevesom. Jaz pa prinesem kruh in boste jedli ter nato nadaljevali pot; s tem namenom ste zavili k vašemu služabniku* (1 Mz 18,4-5). Pravičnikove besede so izjemne. Občudovanje njegove srčnosti ni toliko v dejstvu, da jih je sprejel, marveč, da jih je sprejel s tako naklonjenostjo, ne oziraje se na svoja leta niti na prišleke

(verjetno so se prikazali kot mladi). Ni mislil, da zadostuje zgolj besedno povabilo, ampak *se jim je priklonil*, pravi, *do tal*, kakor ponižno roteč v podajanju svoje odločne prošnje, da bi se ne zdelo, da je njegov odnos zgolj formalen. Tudi Sveto pismo zato, ko kaže veliko in neizrekljivo krepost pravičnega, pravi: *Priklonil se je do tal*; tako preko podob kot preko besed je prikazana njegova veliko gorečnost, visoka ponižnost, obilna gostoljubnost in nepopisna postrežba. *Ko se je priklonil*, pravi, *je rekel: Gospod, če sem našel milost pred teboj, ne odidi od svojega služabnika*. Kako bi se lahko dostojno opisalo tega pravičnega? Kako bi se ga lahko hvalilo z neizmernimi besedami? Reči *Gospod* je namreč še sprejemljivo, reči *če sem našel milost pred teboj*, pa je neverjetno: daješ milost, pravi, in ne sprejemaš! Takšna je v resnici gostoljubnost: kdor jo vneto izvršuje, prejme več, kot pa da. Naj nihče izmed poslušalcev ne priduši pravičnikove kreposti in naj ne misli, da je vedel, kdo so prišleki, ko je to izrekel. V nasprotju s tem, kar je bilo pogosto rečeno – da je bil njegov odnos nekaj izjemnega, ker je to rekel zavedajoč se, kdo so –, je v resnici čudovito in vredno občudovanja, da je to izrekel, kot da bi naslavljaj ljudi. Tudi če so bili trije gosti, se ti ne čudi, da je naslovil zgolj enega, ko je pravični rekel: *Gospod*. Morda se je eden izmed dospelih zdel bolj imeniten in je naslovil njega.

Nato nadaljuje in tudi ostalim reče: *Naj prinesejo vode in se umijejo vaše noge*, in nato: *spočite se pod drevesom. Jaz pa prinesem kruh in boste jedli ter nato nadaljevali pot; s tem namenom ste zavili k vašemu služabniku*. Poglej kako se, brez da bi vedel, kdo so, obrne na njih preprosto kot na običajne potovalce ter sebe prvič in drugič imenuje služabnik. Potem pravi: »Utrujeni ste, saj ste prenašali hudo vročino, zato hočem, da ne odidete od svojega služabnika. Je mar preveč, kar vam ponujam? Lahko vam ponudim le vodo, po umivanju pa se lahko spočijete pod drevesom.« Za tem opiše tudi izgled mize: »Ne mislite, da vas bom postregel s čim dragim, z raznovrstnostjo začimb ali raznolikostjo jedil. Pojejte kruh in tako boste nadaljevali pot; s tem namenom ste zavili k vašemu služabniku.

5. Si videl, kako se je (Abraham) poslužil vseh načinov, ko je želel nadlegovati goste bodisi z besedami bodisi z ostalim, ker jih je hotel pritegniti? Najprej je namreč, pravi, padel na tla, nato je njih naslovil »gospodje« sebe pa »služabnik«, nakar pa je povedal to, kar je mogel storiti zanje, tako da je sebe zaničeval in pokazal svojo majhnost. »Vodo,« pravi, »vam lahko ponudim za vaše noge, kruh in počitek pod hrastom. Ne zaničujte mojega šotora, ne prezirajte moje starosti in ne zavrnite moje prošnje. Vem, kolikšno stisko ste pretrpeli, slutim zublje vročine, zato želim, da se malo odpočijete.« Kateri ljubeznivi oče bi pokazal tolikšno prijaznost do svojega otroka, kot jo je ta do tujih neznancev, ki so mu bili še vedno nepoznani? Ker pa je k njim pristopil z gorečnostjo na vso silo, je ujel plen in zmogel spraviti ulov v mrežo. *Dejali so*; pravi, *Tako bomo naredili, kakor si rekel* (1 Mz 18, 5). Starec je oživel: »V rokah,« pravi, »imam zaklad, obogatel sem, pozabil sem na starost.« Glej ga, kako se je zares razveselil tega, skorajda skače in se raduje, kakor da bi imel v rokah neskončne

dobrine. *Abraham je pohitel*, pravi, v *šotor* (1 Mz 18,6). Kakor takrat, ko se ni obotavljal pri lovu nanj in je o njegovi silovitosti in vnemi Sveto pismo pričalo: *Stekel je njim naproti*, tako tudi sedaj, ko je zagledal može in prejel, kar je želel, ne ugaša v svojem žaru, temveč ponovno še bolj zagreto pokaže svoje hrepenenje [ἔρως]; čeprav je dosegel gotovost, ne postane brezbrizen. To pogosto izkušamo mi, ko včasih na začetku pokažemo vso vnemo, kasneje, sredi poteka, pa ne premoremo več enakega truda.

Vendar ne pravični, kaj pa on? Starec ponovno pohiti, se podviza in steče v šotor k Sari in ji reče: *Brž zamesi tri merice moke* (1 Mz 18,6). Poglej kako v lov vključi še Saro in kako jo spodbudi k posnemanju svoje kreposti. Tudi njo bodri k služenju, a ne brezbrizno, temveč reče: *Brž*. Napotili smo se k veliki stvari, ne izgubimo zaklada, ampak *brž zamesi tri merice moke*. Ker je namreč poznal veličino pravilnega ravnanja, je želel, da bi tudi ona, ki je bila deležna njegovega življenja, deležila pri nagradah in povračilih. Povej mi torej, zakaj ni naročil kakšnemu služabniku, ampak ostareli ženi pri devetdesetih letih? Sara pa ne zavrača ukaza, marveč ga izpolni z enako vnemo.

Naj poslušajo možje, naj poslušajo žene! Možje naj torej tako vzgajajo svoje žene, če želijo doseči duhovni dobiček, da ne prelagajo vsega na služabnike, marveč naj vse opravijo same. Žene pa naj se trudijo pridružiti možem pri njihovih dobrih delih ter naj se ne sramujejo gostoljubja in skrbi za goste, temveč naj posnemajo starko Saro, ki pri svojih letih sprejme ta trud in izpolni dolžnosti služabnikov.

Vendar vem, da nihče ne bo sledil temu, kar sem povedal. Sedaj namreč vsi hitijo v nasprotno smer, ženske so zelo topoglave in skrbijo le za lepoto oblačil, za zlatnino, nakit in zunanji okras, prav nič pa za dušo. Niti Pavel jih ne briga, ko kriči in pravi: *Ne s spletnjem las, zlatom ali dragoceno obleko* (1 Tim 2,9). Poglej to nebeško dušo (tj. Pavel), kako ni imel za sramotno govoriti o tem in opominjati celo glede kit. Po pravici, saj je premogel vso skrb za duše.¹⁴ Ker je vedel, da te zadeve povzročajo najvišjo pogubo duše, se ni izogibal nobenemu poučevanju njih, ki bolehajo za temi stvarmi, temveč pravi: »Če se želiš ozaljšati, se ozaljšaj z resničnim lišpom, ki pritiče pobožnim ženam: ozaljšaj se z dobrimi deli!« To je okras duše, to ne doživi nobene zunanje obsodbe, tega nihče ne bo mogel izbrisati, to ostane neosvojljivo vekomaj. Iz zunanjega okrasa pa se rojevajo neštevilne slabe stvari, da ne govorim o pokvarjenosti duše, o ošabnosti, ki zraste iz tega, o preziru do bližnjih, o blaznosti razuma, o uničenju duše ali o roju neprimernih užitek. Ta zunanji okras je tudi izmuzljiv, pa naj gre za hudodelstva služabnikov, naval tatov ali napad obrekovalcev, lahko pa bi našli še na tisoče drugih slabih dejanj in neprestanih zoprnij, ki se rojevajo iz tega.

14 Izraz »skrb za dušo [ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς]« je značilno sokratsko-platonističen (prim. Platon, *Apologija* 29e; Ksenofont, *Spomini na Sokrata* 1.2.4).

A Sara ni bila taka. Nasprotno, nosila je resnični okras in zato je bila vredna očaka; kakor se je on potrudil in pohitel v šotor, je tako tudi ona vneto izpolnjevala naročeno in zamesila tri merice moke. Ker so bili namreč trije gostje, je velel zamesiti tri merice, da bi lahko hitreje prišel do kruha. Ko je to naročil, je znova stekel k živini. O, mladost starca! O, moč duše! Teče k živini, a tja ne dopusti iti služabnikom, s čemer gostom v vsem pokaže, kakšna radost ga je navdala, kako ceni njihovo navzočnost in da ima to za zaklad. *Vzel je, pravi, mlado in lepo tele* (1 Mz 18,7). On sam ga je izbral in ko je določil najlepšega med njimi, ga je dal služabniku in mu velel, naj se ne mudi, temveč naj pokaže vnemo.

6. Poglej, kako vse poteka v vnemi, z gorečim navdušenjem, vedro, z veseljem in z radostjo. *Služabnik je hitro vse to naredil*, pravi. A niti takrat se starec ne ustavi, temveč se znova postavi v vlogo služabnika. *Vzel je masla, mleka in tele, ki ga je pripravil, in postavil prednje* (1 Mz 18,8). On sam napravi vse in postreže. Ni se imel za vrednega, da bi se usedel k njim, ampak je, medtem ko so jedli, stal pod drevesom. O, silno gostoljubje! O, prekipevajoča ponižnost! O, jakost bogoljubnega duha! Medtem, ko oni jedo, ta stoletnik stoji ob strani. Zdi se mi, da je zaradi ljubezni in vdanosti tako premagal svojo šibkost kot tudi prejel določeno moč. Pogosto se zgodi, da gorečnost duše, če je odločna, zmaga šibkost telesa. Očak zatorej stoji kot sluga, saj ima za veliko čast, da more služiti gostom in jim lajšati napor njihovega potovanja. Si videl, kako veliko je gostoljubje pravičnika? Ne glej na to, da streže kruh in tele, temveč premisli, s kakšno častjo in ponižnostjo je pokazal gostoljubna dejanja; ne kakor številni, ki se, četudi katerikoli storijo kaj takega, bahajo pred gosti in jih pogostoma celo prezirajo zaradi pomoči. To je podobno tistemu, ki je zbral in si osvojil bogastvo, potem pa vse zbrano pomeče iz svojih rok. Kdor namreč kaj dela z nesramnostjo in se dela, kot da je več dal, kot prejel, v resnici ne ve, kaj počne; zato izgublja tudi nagrado za to.

Toda ta pravični je, zavedajoč se, kaj dela, v vsem pokazal gorečnost svoje duše. Ker je radodarno sejal gostoljubje z veseljem, je v hipu spravil obilno žetev. Ker je namreč vse izpolnil sam in ni ničesar opustil, je prejel nagrado za gostoljubna dejanja in pravičnikova krepost se je razodela. Tedaj pa, da bi pravični spoznal, koga je srečal in kolikšen povod dobrin je bila njegova gostoljubnost, se gost razkrije in pravičnemu počasi odkrije veličino svoje moči. Ko ga je videl stati pri hrastu in s tem izkazati vso čast in skrbnost, mu reče: *Kje je tvoja žena Sara?* (1 Mz 18,9) Brž ga je z vprašanjem zmedel, saj je pokazal, da gost ni kar nekdo, saj je poznal ime njegove žene. Odgovori: *Glej, v šotoru*. Ker se mu je, v kolikor Bog, namenil obljubiti nadnaravne reči, je zato, tudi z imenovanjem Sarinega imena, pokazal, da je ta, ki se spustil v njegov šotor, več kot človek.

Ob tem času drugo leto se bom vrnil k tebi, pravi, *in tvojega žena Sara bo imela sina* (1 Mz 18,10). Glej, sadovi gostoljubnosti! Glej, nagrada za veliko

gorečnost! Glej, povračila za Sarine napore! *Ona pa je*, pravi, *poslušala, ko je stala zadaj pri vhodu v šotor, in ko je to slišala, se je pri sebi zasmejala rekoč: To se mi vse do sedaj še ni zgodilo, moj gospod je že zelo star* (1 Mz 18,12). V zagovor Sare je bilo v Svetem pismu že vnaprej rečeno, da *sta bila Abraham in Sara stara, že zelo v letih* (1 Mz 18,11). To pa ni bilo vse, ampak je rečeno tudi: *Sari so se prenehale dogajati ženske stvari*. Pravi, da se je izvir posušil, oko oslepele, delavnica zaprla. Ker je Sara vse to imela v mislih, je premišljevala o svojih letih in o očkovi starosti. Vendar je med njenim premišljevanjem v šotoru on, ki pozna skrivnosti duha, z namenom razodeti presežnost lastne moči in pokazati, da mu nič skrivnega ni prikrito, dejal Abrahamu: *Zakaj se je Sara zasmejala pri sebi rekoč: Ali bom res rodila, čeprav sem že ostarela?* (1 Mz 18,13) Tako je namreč premlevala v sebi.

Je mar beseda Boga, pravi, *brez moči?* (1 Mz 18,14; prim Jer 32,27; Lk 1,37). Poglej, odkrito se je razodel. Ne veste, pravi, da lahko kot Gospodar narave napravim vse, kar hočem: obudim omrtvičeno maternico in jo napravim za delujočo? Je mar kaj nemogočega, pravi, nemogoče za Boga? Mar ne ustvarjam vsega in urejam? Ali nimam oblasti nad življenjem in smrtjo? *Je mar beseda Boga brez moči?* Mar nisem tega že prej obljubil? Je mar možno, da se to, kar sem dejal, ne udejanji? Poslušal torej: *Ob tem času drugo leto se bom vrnil k tebi in tvojega žena Sara bo imela sina*. Ko se bom vrnil ob tem času, pravi, tedaj se bo Sara zavedala dejstva, da niti njena starost niti nerodovitnost nista ovira, marveč je moja beseda neminljiva; porod jo bo poučil o moči mojih besed. Ko je slišala to, kar je bilo onkraj njenega razuma, je gostu ubežala: *Zanikala je rekoč: Nisem se zasmejala* (1 Mz 18,15). Strah je namreč pretresel njen razum. Sveto pismo vse to pripisuje njeni šibkosti: *Bala se je namreč*. A očak ji reče: »Ne, zares si se zasmejala. Ne misli,« pravi, »da četudi si to premišljevala v svojem razumu in si se zasmejala na skrivnem, si mogla ubežati moči gosta. Ne zanikuj torej tega, kar se je zgodilo, in ne stopnjuj greha. Danes bova namreč prejela velike dobrine zavoljo najine gostoljubnosti.«

7. Vsi mi posnemajmo in se potrudimo za veliko vnemo pri gostoljubju, ne le z namenom dosege minljivih in uničljivih povračil, marveč, da bi si pripravili uživanje nesmrtnih dobrin. Če bomo namreč to izvrševali, bomo tudi mi sprejeli Kristusa, on pa nas bo sprejel v tista bivališča, ki so pripravljena za nje, ki ga ljubijo, in ga bomo slišali reči: *Pridite, blagoslovljeni mojega Očeta! Prejmite v dediščino kraljestvo, pripravljeno za vas od začetka sveta* (Mt 25,34). Zakaj in s kakšnim razlogom? *Žejen sem bil in ste mi dali piti, lačen sem bil in ste mi dali jesti. Tujec sem bil in ste me sprejeli, v zaporu sem bil in ste me obiskali* (Mt 25,35-36). Kaj je bolj lahkotno od tega? Nam je mar zapovedal preiskovati in poizvedovati, kdo so te, za katere naj poskrbimo? Ti, pravi, pokaži, kar moraš, tudi če je (tujec) preprost in zanemarjen po izgledu; kar se bo storilo njim, bom vzel za svoje. Zato je dodal: *Kar ste storili enemu mojih najmanjših bratov, ste meni storili* (Mt 25,40).

Ne zavračajmo tako lepega dobička gostoljubnosti, marveč se vsak dan trudimo skleniti to dobro kupčijo, zavedajoč se, da naš Gospod zahteva obilje vneme in ne odličnosti jedi ali izvrstne postrežbe, temveč dobro voljo: ne le zgolj pomoči preko besed, ampak srčno ljubezen iskrenega namena. Zato je neki modrec dejal: *Več je beseda kot darilo* (Sir 18,16). Pogostoma je namreč besedna pomoč bolj oživila potrebnega kot dar. Zavedajoč se tega ne bodimo nejevoljni s tistimi, ki se obračajo na nas, temveč, če smo zmožno olajšati njihovo revščino, storimo to z veseljem in veliko radostjo in ne, kakor da bi darovali, temveč, kakor da bi zaslužili. Če pa ne moremo (pomagati materialno), se ne hudujmo nad njimi, marveč jim, tudi če zgolj s pomočjo v besedah, s krotkostjo odgovorimo. Zakaj se grobo vedeš do njega? Te mar izsiljuje? Uporablja nasilje? Želi si, prosi, vabi; kdor tako dela, si ne zasluži prezirljivosti. Zakaj pravim, da želi in vabi? Močno moleduje in vse to počne zaradi enega obola, pa mu ne damo niti tega. Kakšen izgovor bomo našli? Kakšen zagovor bomo lahko imeli mi, ki imamo vsakodnevno polno mizo, ki pogosto porabljamo več, kot potrebujemo, njim pa ne damo ničesar, čeprav bi si s tem lahko prikrbeli mnoge dobrine?

O, kakšna velika nemarnost! Kakšno škodo nam prinaša! In kolikšen dobiček pustimo, da nam uide iz rok! Priložnost za svoje odrešenje, ki ga podarja Bog, izpuščamo brez premisleka in preudarka niti o majhnosti tega, kar dajemo, niti o neznanskosti povračila za to. Rajši vse zapiramo v omare in pustimo, da rja uniči zlato ali ga preprosto prepustimo tatovom, raznobarvne obleke pa pustimo požreti moljem. Tega, kar je shranjeno brez razloga, ne dovolimo primerno upravljati, da bi se na ta način ohranilo za nas v bodočnosti in bi tako postali vredni neizrekljivih dobrin ter bi jih vsi mi lahko dosegli, zahvaljujoč človekoljubju našega Gospoda, Jezusa Kristusa, kateremu gre, skupaj z Očetom in Sinom, slava, moč, čast, zdaj in vselej in vekomaj. Amen.

Jan Dominik Bogataj
Univerza v Ljubljani
jan.bogataj@teof.uni-lj.si

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.209-222>

Tommaso Campanella: Pismo monsinjorju Querenghiju

Prevedel Jernej Šček

Sonetni dvojček prevedel David Bandelj

Tommaso Campanella (1568–1639) je slovenskemu bralstvu znan morda poimensko in zanimiv kvečjemu aforistično kot renesančni utopist in naravoslovec *de auditu*. V filozofski svet enega najizvirnejših veleumov na pragu novega veka vstopamo skozi stranski, a ne postranski vhod bogatega korespondenčnega korpusa, ki je – tako kot glavnina avtorjevih temeljnih del – nastajal med 27-letnim prestajanjem inkvizicijske kazni, od zadnjih vzdihljajev *cinquecenta* do leta 1626, in ga smemo prištevati med bero velikih renesančnih epistolarijev od umotvornega Petrarke do Salutatija, Vergerija starejšega, Bracciolinija, Brunija, Barbara, Piccolominija, Ficina in Machiavellija. Campanella je zahodno modernost odloč(il)no odrinil *od sklenjenega sveta do neskončnega univerzuma*, če naj se izrazimo koyrejevsko. Prislужil si je poimenovanje malega planeta 4653 *Tommaso* iz asteroidnega pasu našega osončja, toda bil je tudi in predvsem poznorenesančni humanist. Pričujoče neumetnostno besedilo kot samonikla filozofska oporoka izpričuje spoznavoslovne, te(le)ološke, družbenoetične in politične implikacije naturalističnega obrata novoveškega znanstvenika, za katerega končni smoter in smisel dobrega življenja (*bene agere*) ostaja soterološki: iskanje bolj izvornih poti do krščanskih večnih resnic, do odrešenja.

Giovan Domenico Campanella se je rodil 5. septembra 1568 v južnokalaabrijskem trgu Stilo, v grškem delu dežele pod imenom *Calabria ultra* (latinskemu severu so pravili *Calabria citra*), ki je pripadala intelektualno, gospodarsko in tudi sicer cvetočemu Neapeljskem kraljestvu – renesančni kovačnici Aragoncev. Zgodaj preseljen v bližnji Stignano, ki ga ne smemo mešati z rojstnim krajem florentinskega kanclerja Coluccia Salutatija v dolini Valdinevole, je bolj iz strahu pred revščino kot iz poklicanosti s petnajstimi leti vstopil v red bratov pridigarjev (O. P.) samostana San Giorgio Morgeto v Reggio. Akvincu

v čast je izbral redovniško ime Tomaž. Med študijem teologije v Cosenzi se je srečal z osebnostjo in mislijo Bernardina Telezija (1509–88). Branje njegovega *De rerum natura iuxta propria principia* je bilo zanj obenem razkritje in osvoboditev: kozmično naravo je potrebno raziskovati takšno, kot je, in ne več takšno, kot mora biti (po aristotelsko-prolemajski *ergo* sholastični kozmologiji). Ob smrti osemdesetletnega ustanovitelja *Accademie Cosentine*, mu je mladi dominikanec na krsto sredi stolnice položil hvalnico iz latinskih stihov. Tri leta zatem je v Neaplju objavil svoje prvo delo *Philosophia sensibus demonstrata*, prelomno sintezo telezijanskega naturalizma in ficinovskega novoplatonizma. Kmalu so se nadenj zgrnili črni oblaki moralnega in inkvizicijskega preganjanja, ki so na rimskem trgu Campo dei Fiori sočasno požirali v grmado Giordana Bruna (1600) ter kranjskega protestantskega pridigarja Petra Kupljenika (1595). V devetdesetih letih je Campanella prestal pet sodnih procesov, vsiljeno preseljevanje med samostani ter večkratno zaprtje, tudi v nabrežni trdnjavi Castel Nuovo (Maschio Angioino) s pogledom na Neapeljski zaliv in Vezuv ter Sorrento čezenj, dokler ni med 4. in 5. junijem 1601 pretrpel tako imenovane budnice – 40 nepretrganih ur mučilnega bičanja. Šest mesecev se je boril za življenje in se nazadnje rešil smrti, ne pa tudi dosmrtni kazni v neapeljski ječi Castel Sant'Elmo, med katero je še največ pisal pod psevdonimom Settimontano Squilla. Na prostost ga je leta 1626 izvlekel firenški plemič Maffeo Barberini, kasnejši papež Urban VIII., ki mu je zaradi novih spletk, krivoverskih obtožb in prevratniških sumov leta 1634 pomagal dokončno ubežati v Francijo pod kraljevo zaščito kardinala Richelieuja. Campanella je do poslednjega dne živel v pariškem samostanu Saint-Honoré. Njegovo zadnje delo je ekloga, posvečena novorojenemu kralju Ludviku XIV.

Če je Telezij kot mehanicistični determinist zavračal sleherno metafizično interpretacijo vsemirja na podlagi materialistične ontologije, po kateri svet določajo sile brez smisla in smotra, ki snov gibljejo in pretvarjajo ter ničesar ne ustvarjajo in uničujejo, je Campanellova kozmologija »korak nazaj« v razvojni paraboli zgodovine filozofije. Vesoljna narava je zanj zrcalo Božjega načrta, iz katerega znanstvenik lahko, pravzaprav mora brati kakor vernik iz svete knjige, ki jo je Stvarnik iz nič napisal zato, da bi smel njegov Sin zajemati čiste studenčice. Drugače rečeno, novoznanstveni epistemološki obrat po Campanelli ne zamaje, temveč okrepi previdnostno razumevanje zgodovine, človeka in narave. Telezijo in Campanellovo soglasje je torej predvsem metodološko: naravo je potrebno raziskovati neposredno, brez paradigmatičnih in vrednostnih posrednikov, nadomeščajoč argument avtoritete z eksperimentalno-izkusvenim zaznavanjem dejstvene resničnosti, kar je tedaj pomenilo znanost osvobajati balasta sholastičnih komentarijev. Krščanski humanist se vrača k (iz)virom – antičnim ali biblijskim besedilom, še več, k sami knjigi narave – zato, da bi razumsko utrdil svojo vero: spoznavanje in molitev, znanost in sveetišče, filozofija in kontemplacija. *Intelligo ut credam*.

V sonetu *Način filozofiranja* (št. 6) avtor odpira vrata »scientističnemu« obratu modernosti, ki baconovsko kliče *scientia potentia est*, a ne zato, da bi odčaral svet, temveč nasprotno, da bi veroiskalca od malikovalskih replik preusmeril k branju iz izvirnika – svete knjige sveta:

Ta svet je knjiga, kjer je Večna Misel
zapisala si pojme in tempelj živi,
kjer slikala je geste, zgled iskrivi,
in z bitji dnu in vrhu dala smisel,

da ne bi duh v okrutnosti obvisel
za umetnost in oblast um pronicljivi
imel bi in bil činitelj stvarstva njivi,
Boga premišljaj, v vsem njegov je odsev.

A mi ob knjigah, mrtvih templjih zbrani,
čprav so živega le preslikave,
jim prednost dajemo nad naukom tem.

Da s tem grešimo, naj nas kazen zdrami,
prepir, nevednost, muka, bridkost prave:
vrnimo se, moj Bog, k izvirom vsem!

Campanellova spoznavna teorija se po avguštinskem modelu vrašča v moderno teorijo subjekta. Človeka, ali natančneje njegovo izvornega samozavedanja, ni mogoče razložiti z nobenim materialnim vzrokom, saj smo lahko vselej onkraj vsakega dvoma prepričani v podstatnost lastnega »jaza« – da (nekaj) smo in ne moremo ne biti, ko vendar mislimo, spoznavamo, molimo, verujemo. Interioristična »pot vase« torej ni beg od svetnosti, temveč privilegiran vstop vanjo. Človeški mikrokozmos in naravni makrokozmos sta kot Božji dar recipročno soodvisna: z raziskovanjem zunanjega sveta človek odkriva sebe kot spoznavajočega subjekta in obratno, v njem se zgoščajo in spajajo ontološke značilnosti vesoljnega stvarstva. Campanellova humanistična kozmologija prenaša »personalistično« pojmovanje družbene etike, po katerem kdor spoznavajoč odkriva svet, vgajajoč izboljšuje sebe in človeški svet okrog sebe, kakor izhaja iz soneta *O koreninah zla v svetu* (št. 8):

Da trojno zlo premagam, sem bil rójen:
zavajanje, trinoštvo, licemerje;
vem, bil vzgib je Temidin za razmerje
Moči, Modrosti in Ljubezni vzgójen.

Načela ta, visoki in resni pojem,
za modroslovje so, njegovo okvirje,
za tvoje breme žalostno, vsemirje,
zdravilo za laganje – moloh trojen.

Glad, vojna, kuga in zavist, prevara,
pohot, lenoba, jeza in krivičnost
vse v trojnem zlu kalijo se, nemara.

Nevednost – korenina za sebičnost
nevredno in iz nje dobiva žara.
Prihajam, da izrujem njeno ničnost.

Avtorjev največji prispevek k intelektualni zgodovini je najbrž socialna utopija *La città del Sole*, ki je prvič izšla v ljudskem jeziku leta 1602, znamenito latinsko izdajo (*Civitas Solis: idea republicae philosophicae*) pa so tiskali v Frankfurtu leta 1623. Prvo poslovenitev smo doživeli nedavno (*Mesto Sonca: zamisel o filozofski republiki*, prevod Peter Amalietti, Rob: Amalietti & Amalietti, 2019). Idealno državo vodi duhovniški princ, imenovan Sonce ali Metafizik v sodelovanju s tremi krepstnimi svetovalci: Močjo (Pon – *potentia*), ki usmerja vojsko, Modrostjo (Sin – *sapientia*), ki skrbi za znanost in Ljubeznijo (Mor – *amor*), ki goji vzgojo. Življenje v Campanellovem *Božjem mestu* urejujeta naravna znanost in vera po modelu papeške teokracije.

Iz referenčne zbirke strokovnjakinje Germane Ernst izvemo, da se je do danes ohranilo 172 pisem (prejšnja izdaja urednika Vincenza Scampinata, Bari: Laterza, 1927, jih je zbrala 121), ki se z apeli za izpustitev iz ječe začnejo gosteje pošiljati od poletja leta 1606. Med uglednimi sobesedniki je najti tudi Galilea. Pričujoče prosilno pismo (št. 25 v Ernstovi in št. 21 v Scampanatovi izdaji) je avtor poleti leta 1607 naslovil na padovanskega literata in kuriala Antonia Querenghija, ki se je tedaj z nemških humanistom Gasparom Schoppom zavzel za papeževo dvojno posredovanje pri izpustitvi beneškega teologa in znanstvenika, servita Paola Sarpija (1552–1623) ter samega Campanelle. Ob tej priložnosti je smel Querenghi med prvimi listati po rokopisih kalabrijskega filozofa. Urednik Scampanato v prologu k pismu zapiše: »Pisec pripoveduje o svojem nenavadnem življenju, opiše svojo študijsko pot, primerjajoč se s Picom zato, da bi mu naslovnik pomagal na prostost.«

Poslovenitev sledi staroitalijanskemu izvirniku iz izdaje Tommaso Campanella, *Lettere*, ur. Germana Ernst (Firence: Olschki, 2010). Izbrana soneta v prevodu Davida Bandlja odbiramo iz izdaje v staroitalijanščini Tommaso Campanella, *Poesie*, ur. Giovanni Gentile (Bari: Laterza, 1915).

Monsinjorju Antoniu Querengu v Rim¹

Ljubeznivi gospod,

moj angel Scioppio,² ki ga je Gospod naš Bog³ obdaril s preudarnostjo, da bi znal v gosti megli protikrščanstva razločevati pravo luč večne Modrosti, in mu poklonil izostreno oko milostljivosti, da bi mogel v podzemnih globinah, kjer tudi sam prebivam, spoznati gorečo željo do nebeških vrlin,⁴ ki me od vedno zaznamuje, četudi se – divja žival⁵ – k njim še nisem uspel povzdigniti, mi piše, da je med mnogimi vladarji in darežljivimi duhovi, ki so se zavzeli zame po njegovi zahtevi in po milosti, ki jo Najvišji poklanja vsem človeškim dosežkom, [najti] tudi Vaše veličanstvo, takole pisoč: »Sed et Antonius Wuarengus Patavinus, cubicularius pontificius, de cuius doctrina et iudicio summa hic est existimatio, promisit mihi se a cardinali Burghesio

-
- 1 Antonio Querenghi (1546–1633), tudi Quarenghi, za pošiljatelja in prevajatelja v jedrnem besedilu Querengo, padovanski literat in kurialni uslužbenec, je v rojstnem mestu diplomiral iz civilnega in kanonskega prava (*in utroque iure*) ter teologije, kot privrženec renesančnika Speroneja Speronija je prijateljaval s sovrstniki Torquatom Tassom, Iacopom Mazzonijem in Paolom Benijem. Ob raznovrstnih italijanskih in latinskih pesnitvah je v zagovor padovanskih akademikov objavil razpravo *Dell'antro platonico, o vero della circonduzione socratica*. Novoplatonski filozof in pisatelj Francesco Patrizi(o), za nas Frane Petrič s Cresa, bolj kot ne spregledani pisec prve italijanske renesančne utopije *La Città felice* (1553), mu je v ljubezenskem dialogu *Lamorosa filosofia* (1577) poveril glavno sobesedniško vlogo. Querenghiju je Galilei posvetil delo *Dialogo de Cecco di Ronchitti da Bruzene in perpuosito de la stella nuova* (1605), *bojda napisano dvo- ali štiriročno z benediktincema Spinellijem in Castellijem, da bi zavrnil aristotelsko-ptolemajski nauk o gibanju nebesnih teles*. Querenghi je od leta 1579/80 z različnimi funkcijami služil papežem Gregorju XIII., Klementu VIII. in Pavlu V., ki ga je k sebi vpoklical leta 1605, ko se začne »naša« zgodba. Pričujoče pismo št. 25 je edino, ki ga je Campanella naslovil nanj.
 - 2 Gaspar, tudi Caspar Schopp(e), prek latinskega *Scioppius* poitalijančen v Gaspore Sciopp(i)o (1576–1649), bavarski učenjak, humanist in diplomat, ki je zbral zadnje besede oboževanega prijatelja Giordana Bruna pred grmado na rimskem trgu Campo de' Fiori. Ob življenjskem delu *Grammatica philosophica* (1628) omenjamo razpravo *Stemma Gonzagicum*, v kateri razišče genealogijo mantovanske vladarske rodbine. V času nastanka tega pisma je kot ugleden diplomat v službi nadvojvode, kasnejšega cesarja SRC Ferdinanda II. skušal pri papežu lobirati za podporo Katoliški ligi.
 - 3 It. *Domined(d)io*, zanimiva oblika priprošnje, sestavljenka iz *domine* (gospod, pogosto v vzkličnem pomenu *diamine*, hudiča!) in *Dio* (Bog).
 - 4 It. *virtù celesti*. Krščanska angeologija temelji na klasifikaciji Psevdo-Dionizija Aeropagita, starogrškega teologa in očeta krščanske mistike iz 5. ali 6. stoletja, ki je v delu *De coelesti hierarchia* postavil Vrline ali Trdnosti (gr. *Dynameis*) v peti angelski red, pripadajoč drugi angelski hierarhiji (»nebeških voditeljev«) klasične judovsko-krščanske tradicije. Nebeške vrline predstavljajo neuklonljivost in neustrašnost z božansko ohrabrene pogumnosti. Latinski Zahod je z arhitekturo angelskih zborov seznanil papež Gregor I. Veliki, postavši Vrline v sedmo hierarhijo, kar je Dante sprva prevzel (*Convivio* 2.5), kasneje pa v *Raju* (3.73–74, 3.79–81) zamenjal s predkrščansko shemo, po kateri Vrline krožijo v tirnici »agresivnega« Marsa, četrtega planeta sončnega sistema (»Mars iz človeka naredi moškega«, Ptolemaj, *Tetrabiblos* 2.3.44); prim. Dion. Aeropagit, *De coelesti hierarchia* 8 in Ef 1,21; 3,10
 - 5 Arh. it. *animal grosso*, barbarski surovež, vulgarni grobijan, dobesedno »velika žival«, očitna analogija na Akvinca, ki so mu zaradi postavne molčavosti pravili »nemi vol« (*bos mutus*). V njegovo čast je Giovan Domenico ob vstopu v samostan izbral redovniško ime Tommaso. Prim. Dante, *Vice* 11.91–93 in Boccaccio, *Dekameron* 7.3.

eiusdem argumenti literas ad eundem Proregis filium impetraturum. Mirifice enim te aestimare coepit, teque inter naturae miracula super Picum Mirandulanum numerat; adeoque nihil sibi esse ait antiquius quam te videre et audire posse. Confido itaque eum tibi non defuturum. Idem Aquavivae iam mentem mutavit, tibi que benevolentem reddidit. Posses itaque tribus verbis ei gratias agere et, ut in ea mente perseveret, rogare«. ⁶

Ker mora vsaka njegova beseda zame veljati kot zapoved, saj mi ga je Vsemogočni dodelil za novega odrešitelja, medtem ko sem ga jaz kakor Elija ⁷ prosil za smrt, ki bi me rešila tolikšne življenjske stiske, bom storil kot mi narekuje in Vašemu veličanstvu bolj iz poslušnosti kot iz potrebe izkazal hvaležnost, prepričan, da puhla glava ne bi doжела radodarne in velikodušne misli, po kateri je treba ubožca, ki ga ljudje in vladarji obsojajo kot največjega brezbožca in hudobneža na zemlji, podpreti – kajti kdor se prilagaja takšnim klicem, je po naravi prostak. ⁸ Ker sem prepričan, da bo Vaše veličanstvo ob vsaki priložnosti želelo dokazati svojo plemenitost, Vas spodbujam, da se zavzamete za mojo dobrobit. Kajti čeprav si ne zaslužim tako uglednega zaščitnika, je Vaše veličanstvo gotovo vredno usmiljenega in drznega dejanja. Ne dvomim, da boste vzeli na znanje, da so vsi veliki filozofi in preroki in apostoli in Jezus naš Bog v veličastnih dobah ⁹ umrli pod obtožbami kriverstva in upornišva.

Kot pišeta Platon in Ksenofont v *Sokratovi Apologiji*, ¹⁰ gre za staro pravdo proti modrecem, ki z dobrim zgledom blaženega življenja za sabo vlečejo grešni svet; ¹¹ in ker so najbolj sposobni za vladanje, jih v kraljestvih, ki jih skušajo izboljšati, često razglasijo za uzurpatorje. Kdor misli, da državniške ambicije človeka naučijo svetih nauk in resnic, ostaja

6 Pisec svoj položaj legitimira z navedkom odlomka iz pisma, ki ga je bil tik pred tem prejel od Schoppa, s sklicevanjem na ozvezdje odobravalnih mnenj iz intelektualnega miljeja neapeljskega podkraljestva v dedni posesti španske veje Habsburžanov in kralja Filipa III. iz, ki mu načeljuje od leta 1598 do leta 1621. Campanellovo neoprijemljivo razmerje z novincem Schoppom na daljavo iz ujetniške votline v Neapeljski zaliv je pridelalo 12 korespondenčnih enot (št. 18–21, 24–26, 28–29, 32, 34–35).

7 Prerok Elija je eden redkih svetih mož iz Stare zaveze, ki jih časti katoliška Cerkev. Njegovo življenje, opisano v dveh *Knjigah kraljev*, se prekine z neobičajno smrtjo, ki ga je zadela z učencem Elizejem. Slednji ga je na drugem bregu Jordana prosil, naj mu izroči dvojni delež svojega duha, nakar »se je prikazal ognjen voz in ognjeni konji ter so ju ločili; in Elija se je v viharju vzdignil v nebo« (2Kr 2,11).

8 It. *animo volgare*, nizkotnega, ljudsko neomikanega duha.

9 Prim. Mt 16,2–3

10 Klasični deli o tragičnem koncu prvega usmrčenca za svobodo mišljenja že ponarodelega leta 399 pr. Kr. Sklicnih odlomkov iz Platonove *Apologije* ne manjka, odbiramo zaključnega (42a): »No, zdaj je res že ura, da odidemo: jaz, da umrem, in vi, da živite. Kdo od nas pa odhaja v boljšo resničnost, ni jasno nikomur – razen bogu.« Za razliko od Platonovega Sokrata je Ksenofontov manj bojeviti in bolj »stoičen«, bolj pripravljen spremeniti svoje stališče in s tem razsodbo atenskega sodišča, drugače rečeno, se izogniti smrti. Temeljni razliki med apologijama sta vsebina odgovora oraklja delfske svečenice Pitije in (ne)obstoj dajmona.

11 It. *mondo errante*, tudi blodni, v smislu zmotljivi in grešni svet.

ahitofelist¹² in makiavelist, saj vse [delovanje] podreja temu smotru in dejanja drugih motri skozi svoja očala, razlagajoč si jih po svoje. Mi pa bremo: »Ta človek zasluži smrtno obsodbo, prerokoval je namreč ...«¹³ in Mihove besede »o meni nikoli ne prerokuje nič dobrega, temveč le húdo«¹⁴ ter Amosove »Upri se, Amos, kralju Jerobeámu«¹⁵ in druge, kot so »Preklinjal si Boga in kralja«¹⁶ in še »Ta govori bogokletno«¹⁷ »in ta je bil Samarijan«¹⁸ ter nazadnje »Vsak, kdor se dela kralja, nasprotuje cesarju.«¹⁹ Kar se je podobnega zgodilo Sokratu, Seneki, Lukijanu, Anaksagori in Pitagori, je sčasoma preraslo v naravno modrost.²⁰

Tě ugotovitve so Vašemu veličanstvu najbrž dale misliti, da bi lahko bil tudi sam podoben tem, ki jih ljudstvo ne zna ceniti.²¹ Jaz pa Vam pravim, da mi zadoštuje dejstvo, da sem bil željan njihove podobnosti, kot nemara dokazujejo moje knjige, posebno tiste, v katerih pokažem na poslednje znake smrti veselja,²² z naklonjenostjo vseh svetih učiteljev, vključno s svetim Petrom, ki me je nagovoril k preučevanju teh simptomov²³ in k iztrebljenju protikršćanstva med prodanimi filozofi, astronomi in teologi, ki zasenčujejo Evangelij, ter k opozarjanju na megljo, ki s prvaki Antikrista obilno izpuhčeva iz vodnjaka globočin. Želim si, da bi se Vaše veličanstvo vzdržalo sodbe²⁴ o meni na področju te in ostalih znanostih,

12 Ahitófél, »nevaren svetovalec« (prim. 2Sa 16,20-23; 17,1-4), je sprva sodeloval s kraljem Davidom in mu nato obrbet s tem, ko je podprl upor Davidovega sina Absaloma, ki je sicer po posredovanju Arkejeca Hušája spodletel. Ahitofel si je zato v domačem mestu vzel življenje, k čimer ga je »spodbudil bolj občutek poraza kot strah pred maščevanjem«. (2Sa 17,23) Ahitofelov samomor je edini te vrste v *Stari zavezi*, prim. Ps 41 (40),9; Ps 56 (55),12-14; 2Sa 15,12

13 Jer 26,11. Biblijske citate, ki jih pismopisec navaja v latinščini, smo prilagodili Slovenskemu standardnemu prevodu.

14 1Kr 22,8

15 Prim. Am 7,10-11

16 1Kr 21,10

17 Mt 9,3

18 Lk 17,16

19 Jn 19,12

20 It. *sapienza naturale*. Campanellova fizika in metafizika nista samozadostna sistema, temveč služita političnim smotrom: filozofski sistem podpira teokratsko reformo katoliške utopije. Avtorjev spoznavoslovni naturalizem se tu vmešča v širše pojmovanje naravne religije (*religione naturale*) – pisec na tem mestu ponarodeva – *naturalizira* velike dosežke zahodne misli, ki so »za nas« tako temeljni in utemeljitveni, da kot dedna sestavina naše človečnosti prehajajo iz kulture v naravo.

21 Prastara, heraklitovska diatriba med množico (mnenjem) in modrecem (resnico).

22 Kot ugotavlja Saverio Ricci, je »apokalipsa« za Campanello interpretacijsko zorišče zgodovine in politično orodje za vzpostavitev svetovnega Božjega mesta. Svoj kozmološki nauk, sinteza telezijanskega naturalizma in ficinovskega novoplatonizma, na podlagi dognanj Telezijevega dela *De rerum natura* (1565) razvije že v prvencu *Philosophia sensibus demonstrata*, napisanem leta 1589 in dve leti zatem objavljenem v Neaplju, ter v Ferdinandu I. Medičejškemu posvečenem delu *De sensu rerum et magia*, napisanem že leta 1592, toda kmalu zaseženem v Bologni s strani Svete pisarne, da ga je moral neumorni filozof ponovno napisati, tokrat v italijanščini leta 1604, kasneje polatinititi ter končno objaviti v Frankfurtu leta 1620.

23 Prej omenjenih »znakov«.

24 Znanilna sled vzhajajočega racionalizma, kartezijansko zveneča *epoché*, vzdržnost pri izrekanju sodb kot posledica metodičnega dvoma (Descartes, *Meditacije* 1.2).

dokler mi jih Najvišji ne bo dovolil o njih javno spregovoriti z dna moje duše. Vsaka novost²⁵ namreč prinaša posredno zadoščenje le najčistejšim duhovom, tistim, ki v svojem stališču vztrajajo samo, če je po vseh čutih resnično in z nebesnim razglasom dokazano.²⁶ Tedaj se temu ne bo več reklo mnenje, temveč dokaz²⁷ po nauku Božje knjige,²⁸ to je vesolja, prebran z vsem čutenjem²⁹ in potrjen s strani učitelja neizpodbitne vere, ki »edini je resničen«.³⁰

Zahvaljujem se Vam torej za naklonjenost in Vas vnovič naprošam, da se zastavite zame, da bi lahko kmalu izstopil iz te votline – preden umrjem. Prsni koš in glava me tako skelita, da izgubljam upanje v odrešitev, saj v podzemlju okovan gnijem že štiri dolga leta na vlažnem in premočenem ležišču, kruha in vode imam le za vzorec, ne da bi videl neba ne svetlobe ne človeka, in mokrota brez prestanka kaplja po zidovih, da [v sebi] čutim večno noč in zimo, razen v treh urah svetlobe zvečer, ko na skrivaj pišem ta [pisma], in v redkih trenutkih molitve podnevi. In vendar mi je Bog poleg sovražnikov podelil tudi milost, da si lahko na skrivaj dopisujem s svojim angelom in z drugimi, ki si prizadevajo za mojo odrešitev – hvaljen bodi! Verjamem, da Vas ne bo treba veliko prepričevati: če se boste obnašali, kot se odličniku spodobi – v skladu z imenitno vrlino dobrodelnosti, ki jo poživlja nadnaravna milost –, Vam bo podvig še v razvedrilo. Tako dobrohotno ste se zavzeli zame, da se mi zdi, da sem v Vašem veličanstvu našel čistost človeškega duha, ki deluje v skladu z znanostjo in ne trmasto vztraja v svojih stališčih.

Previsoko mnenje imate o meni, češ da sem boljši od Pica³¹ ali njemu podoban, kajti občutek imam, da o meni presoimate po merilih Vaše popolnosti.

25 Nova odkritja in spoznanja.

26 Naivni poganjek novoznanostvenega duha, pri katerem je senzualistična perspektiva (opazovanje, eksperiment, izkustvo) še uskladjiva z razodeto resnico.

27 Tudi prič(ev)anje, starogrškosti zvesta dvojica nasprotij med mnenjem ali domnevo (*dóxa*) in resnično znanostjo (*epistéme*).

28 Božja, prej kot pobožanstvena narava – in človek v njej – je kakor knjiga, iz katere se krščanski filozof znanosti bralno napaja brez posrednikov. Campanellov obrat na spoznavnem področju je reformacija izpeljala na verskem – razumno bitje do razodete, *ergo* naravne resnice dostopa le, če neposredno zajema iz njenih (iz)virov. Glej v predgovoru navedeni, pesniški obliki primerno zgoščeni sonet *Način filozofiranja* (št. 6).

29 Filozofska relevantnost pisma tiči na presečišču naturalistične kozmologije in spoznavnega nauka senzualizma, ki kot izvor in normo spoznavanja, mišljenja in življenja nasploh postavlja občutke, torej na (ne)posrednem čutnem izkustvu temelječe zaznave. Z razliko od »empiriističnega materialista« Telezija pa Campanella ostaja »humanist«, v kolikor človeku priznava dve spoznavno-ontološki lastnosti: vrojeno notranjo (samo)zavedanje, *sensus inditus*, in pridobljeno zunanjo zavest o svetu, *sensus additus*. Samo prva je specifično in razločevalno človeška, s čimer Campanella povzema avguštinski subjektivizem, preHITEVAJOČ kartezijansko prvo substanco – mislečo stvar (*res cogitans*), človeka, ki biva zato-ker in dokler misli. O »poti vase« krščanskega interiorizma beremo v *Samogovorih*, kjer Razum sprašuje Hiponca: *Tu qui vis te nosse, scis esse te? Scio. (Soliloquiorum 2.1)*; prim. Avguštin, *Izpovedi* 10.8.15; *De vera religione* 39.72; *De civitate Dei* 11.26; *Ennaratio in Psalmum* 145.5.

30 Kor 3,4; prim. Avguštin, *Sermo* 28A (*In Sermonibus de Psalmo CXV*).

31 Giovanni Pico iz grofovske družine della Mirandola e della Concordia (1463–1494), čudežni deček renesančnega humanizma, avtor hermetične človeške hvalnice *O človekovem dostojanstvu* (1486). Po nedavni raziskavi Univerze iz Pise je bil v enaintridesetem letu starosti zastrupljen z arzenikom.

Moj gospod, jaz nikdar nisem užival Picovih ugodnosti in naklonjenosti, ki je kot plemenitež in premožnejš užival v izobilju knjig in učiteljev in blaginji za filozofiranje in mirno življenje. Iz teh dobrot je vzklikl imeniten velem. Jaz pa se nisem rodil pod srečno zvezdo, od triindvajsetega leta starosti³² do danes, ko jih bom konec septembra naštel devetintrideset, sem bil vedno preganjan in obrekovan – odkar sem pri osemnajstih pisal proti Aristotelu.³³ Višek [nesreče] sem dosegel pri triindvajsetih z vprašanjem: »Kako ta pozna spise, saj se ni učil?«³⁴ Že osem nepretrganih let sem v sovražnikovih rokah; večna Misel³⁵ me je že sedemkrat rešila pred prežečo smrtjo *per sapientiam et per stultitiam*³⁶; v zadnjih osmih letih sem v zaporu pristal tako pogosto, da ne znam naštet enega samega meseca prave svobode brez preganjanja. Že petkrat³⁷ sem trpel neslutene in strašne muke sveta, vedno sem živel v strahu in bolestitih.

V mladih letih nisem imel učiteljev, razen tistega iz gramatike in dve leti iz aristotelske logike in fizike, ki sem ju takoj zavrnil kot sofistični.³⁸ Čeprav sem v vseh znanostih samouk, ne pišem kot prostak. Prebredel sem vse antične in moderne³⁹ ločine filozofov, zdravnikov, matematikov, zakonodajalcev in drugih znanstvenikov, vse govorniške in ročne in spoznavne umetnosti⁴⁰ ter vseh vrst svete in posvetne nauke. V stiskah sem vselej iskal in

32 Objava dela *Philosophia sensibus demonstrata* sproži val ogorčenja med samostanskimi zidovi v Altomonteju, kjer je Campanella tedaj bival, in v rodnem Stilu, kamor mladenič ni hodil več. Dominikanec, ki Aristotela in Akvinskega zamenja s Telezijem, vendar ne more biti dober katoličan! Ob koncu leta 1589 se zateče k markizom del Tufo v Neapelj, kjer ga neznanokdaj leta 1591 straža apostolskega nuncija pripre z obtožbo krivoverstva in demonskih obredov. Dokumentacija prvega od petih procesov se ni ohranila, razen sodne utemeljitve, izrečene v svetem Dominiku 28. avgusta 1592 (Spampanato jo objavi v biografiji *Vita di Giordano Bruno*, 1921).

33 Gre za izgubljeno metodološko razpravo z naslovom *De investigatione rerum*, ki jo grožnjam nadrejenih navkljub začne pisati v kalabrijskem mestecu Nicastro leta 1587 in jo izpiše do svojega osemnajstega leta starosti. Delo zaplenijo v Bologni leta 1592.

34 Jn 7,15; prim. Avguštín, *Tractatus 29 (In Evangelium Ioannis tractatus centum viginti quatuor)*.

35 It. *Senno eterno*. Campanella z značilnim silogizmom ne meri na neko nedoločno vrhovno bitje ali prvo gibalo nedogmatske naravne religije, temveč izraža popolno skladnost z biblijskim Bogom – z Božjo besedo. Glej pismo Gasparu Schoppu iz prve polovice maja 1607 (št. 19), venček treh pesmi z naslovom *Za Prvo Misel* (št. 23–25) in sonet *Način filozofiranja* (št. 6); ibid ref. v naslednjih dveh odstavkih; prim. še Ludovico Ariosto, *Besneči Orlando* 34.70–87.

36 Po modrosti in po norosti, prim. 1Kor 1,21

37 Campanella je moral med letoma 1591 in 1601 petkrat stopiti pred cerkveno in inkvizicijsko razsodišče, kar je tedaj pomenilo doživeti neznosna mučenja. V neapeljskih zaporih je preživel celih 27 let tja do leta 1626, ko ga je z osebnim posredovanjem pri španskem kralju Filipu IV. rešil nadškof Maffeo Vincenzo Barberini, kasnejši papež Urban VIII. Kar zadeva prevod it. sintagme *cinque fiata*, glej Dante, *Pekel* 5.130–131.

38 Glej v predgovoru navedeni sonet *O koreninah zla v svetu* (št. 8).

39 Kot vemo je Petrarca prvi kritično ločeval med etično vihnimi antičniki (*antiqui*) in dekadentno srednjeveškimi sholastiki (*moderni*), z renesančne perspektive »modernimi« *barbari*, ki so vse pobarbarili.

40 Campanella meri na sedem svobodnih umetnosti (*septem artes liberales*), študijsko ogrodje srednjeveškega šolanja po dvodelnem kurikulumu (trivium in kvadrivium) na podlagi didaktične razprave *De nuptiis Philologiae et Mercurii* rimskega gramatika Marcija Capelle.

odkril resnico, kajti *patientia probat viri doctrinam*.⁴¹ Nad zemljo me dviga-
jo besede iz Sirahove knjige o tem, kako modrost vpliva na svoje privržen-
ce: »Če bo zablodil, ga bo zapustila in ga izročila v roke njegovega lastnega
padca.«⁴² A jaz tega nisem doživel in niti sledečega: »Pazi na pravi čas in
varuj se hudega, da se ti ne bo treba sramovati samega sebe. Je namreč sra-
mežljivost, ki pelje v greh, in je sramežljivost, ki je slava in naklonjenost«⁴³
– to je Božja volja.

V tem torej tiči razlika med mojim in Picovim načinom filozofiranja:⁴⁴
jaz se mnogo več naučim od anatomije⁴⁵ mravlje ali zeli – najdragocenejšo
na svetu⁴⁶ pustim pri miru – kot od vseh knjig, ki so bile napisane od začet-
ka vekov do danes, kajti naučil sem se filozofirati in brati iz Božje knjige, po
kateri se zgledujem za popravo zmotno prepisanih človeških knjig, ki raje
sledijo človeški muhavosti kot vesoljnemu izvorniku. To me je vodilo k pre-
prostemu branju najrazličnejših avtorjev in priklicanju njihovih naukov v
spomin, s katerim me je Najvišji bogato obdaroval, še bolj pa k presojanju
o njih v skladu z izvornikom. Pico je bil nadvse plemenit in učen veleum, a
filozofiral je bolj o besedah drugih kot o naravi, o kateri ni spoznal skoraj
nič, obenem pa astrologe obsojal, češ da ne znajo soditi po izkustvu. Pa saj

41 Potrpljenje je božja mast, glej Rim 5,3-4: »Pa ne samo to, ampak se celo ponašamo s stiskami, saj vemo, da stiska rodi potrpljenje, potrpljenje preizkušnost, preizkušnost upanje.«

42 Sir 4,19

43 Sir 4,20-21

44 Glej op. 29.

45 Znameniti prizor iz Galilejevega *Dialoga o dveh glavnih sistemih sveta* je tako referenčen, da ga moramo navesti: »Sagredo. Me veseli. Nekoč sem se znašel v Benetkah v hiši zelo cenjenega zdravnika, pri katerem so se, bodisi zaradi študija ali iz radovednosti, občasno zbirali ljudje, da bi si ogledali nekega nič manj učenega kakor natančnega in spretnega anatomu pri seciranju. Tisti dan je naneso, da smo iskali začetek in izvor živcev, o čemer poteka slovitno prerekanje med galenističnimi in peripatetičnimi zdravniki; potem ko je anatom pokazal, da velikanski snop živcev izhaja iz možganov, prehaja skozi tilnik, teče po hrbtnjači in se nato razveji po vsem telesu ter da samo kot nizka tenek živcev prihaja do srca, se je obrnil h gospodu, ki ga je poznal kot peripatetičnega filozofa in zaradi čigar navzočnosti je vse skrajno natančno razkril in pokazal, in ga vprašal, ali je zdaj popolnoma zadovoljen in prepričan, da živci izhajajo iz možganov in ne iz srca; na to je filozof, potem ko se je malce zamislil, odgovoril: »To reč ste mi pokazali tako očitno in otipljivo, da bi jo bili prisiljeni priznati za resnično, ko ji Aristotelovo besedilo ne bi nasprotovalo, saj jasno pravi, da živci izhajajo iz srca.« / Simplicij. Gospoda, hotel bi, da vesta, da razprava o izvoru živcev še zdaleč ni tako dognana in odločena, kot bi si nemara kdo mislil. / Sagredo. Nikoli ne bo končana, če ima take nasprotnike, vseeno pa to, kar pravite, prav nič ne zmanjša čudaštva peripatetikovega odgovora, ki proti tako otipljivemu čutno zaznavnemu izkustvu ni navedel drugih Aristotelovih izkustev ali razlogov, marveč samo avtoriteto in goli *Ipse dixit*.« Galileo Galilei, *Dialog o dveh glavnih sistemih sveta, ptolemajskem in kopernikanskem* 2.8–10. ZRC SAZU, Ljubljana 2009, str. 108–109.

46 Po ustnem izročilu je ohranjena legenda, po kateri naj bi Campanella prejel dar genialnosti potem, ko je kot otrok na hribu Consolino, ki gospoduje nad njegovim rodnim Stilom v kalabrijskih Apeninih na meji z Aspromontejem, odkril in zaužil magično zelišče modrosti, s katerim je nato oblikoval človeško glavo, ki naj bi po sedmih letih oživila in pomagala napredku človeštva z razkritjem najglobljih skrivnosti sveta. Neke noči so redovniki nad samostanom ugledali zvezdni utrinek, in da bi se podučil, je Campanella prosil sobrata, naj mu iz knjižnice prinese astronomsko knjigo. Ta je po nesreči udaril v čudežno glavo, ki se je raztreščila na tleh. Nezgodna je za filozofa pomenila znamenje smrti, ki naj bi ga prav kmalu dejansko ujela.

sem jih do devetnajstega leta obsojal tudi sam, dokler nisem ugotovil, da se najvišja modrost skriva v veliki norosti,⁴⁷ kot sem dokazal v posebni knjigi⁴⁸ in v novi *Metafiziki*⁴⁹ – kajti Aristotelova je logična samo na pol, pol pa sramotno brezbožna, edino Parmenid je o tem vprašanju nekaj vedel.⁵⁰ Pico je bil tudi v moralnih in političnih zadevah slabo podkovan, saj se je z vsem bitjem in žitjem posvetil judovski nomantiki⁵¹ in obračanju strani,⁵² nemara bi postal junak prave modrosti, če le ne bi prerano umrl, kajti napisal je že mnogo knjižnih zbirk⁵³ in nobenega dela odvrčal.

Pica visoko cenim kot velikega človeka bolj po tem, kar bi lahko naredil, kot po tem, kar je naredil. Pa ne le njega, temveč vsakega misleca, ki priča o poučnosti šole narave in umetnosti, v kolikor se naučeno sklada⁵⁴ s prvo Idejo in Besedo,⁵⁵ od katerih sta odvisni. A kdor v človeških šolah raztrosa svoja mnenja,⁵⁶ je zame podobno nevreden in nevpliven kakor sveti Avguštin in Laktancij, ki sta po vsebinah in po stališčih zanikala obstoj antipodov,⁵⁷

-
- 47 Poznorenesačna misel se vse bolj obrača k *hvalnicam norosti* (Alberti, Erazem Rotterdamski, Montaigne, Rabelais).
- 48 V neskončnem korpusu kampanelijanskih del srečamo tudi razpravo v sedmih knjigah z naslovom *Astrologicum* (1630). Z astrologijo se bo ukvarjal vse življenje, potem ko se bo, kot sam pravi, opral mladostniškega skepticizma. Na tem mestu se sicer sklicuje na astrološki spor iz tretje razprave dela *Philosophia sensibus demonstrata*.
- 49 *Metaphysica* (1623) je nemara najvažnejše Campanellovo gnoseološko delo, temeljni kamen vzhajajočega novoveškega racionalizma, v katerem se naturalistični senzualizem prepleta z avguštinskimi subjektivizmom. Vsa ustvarjena bitja in pojave zaznamujejo tri primarnosti (*primalites*) v skladu s troedinosti Boga: v naravi delujejo tri naravni principi (materija, toplo in hladno), idealno državo pa duhovniški monarh Metafizik vlada s tremi pomočniki: Močjo (Očetom), Ljubeznjijo (Sinom) in Modrostjo (Svetim Duhom).
- 50 Campanella se navezuje na ontološki nauk eleatskih predsokratikov (Parmenid, Zenon iz Eleje, Ksenofan Kolofonski), mojstrsko zgoščen v frg. 28 B 2 DK, ki v bistvu pravi, da bit je in ne more ne biti.
- 51 Nomantika je vedeževalska praksa napovedovanja prihodnosti na podlagi etimološkega, simbolnega in številskega tolmačenja osebnih lastnih imen in črk, ki jih sestavljajo z namenom, da bi v imenih poiskali znamenja (ne)sreče in izbirali obetavna imena. Svoje zanimanje za astrologijo, mistiko, ezoteriko in kabalistično tradicijo je Pico radodarno raztrosil med 900 »krivoverških« tež, ki jih je pripravil za nikdar izvedeni univerzalni filozofski kongres v Rimu leta 1496.
- 52 It. *voltare i libri*, tudi prekladanje knjig kot prisposodba za kabinetsko znanost in eristični akademizem.
- 53 Star. it. *selva*, v zgodovini književnosti nehomogena zbirka pesnitev ali učenih razprav.
- 54 Spoznavni krščanski realizem v skladu s tomistično formulo *Veritas est adaequatio rei et intellectus*.
- 55 Campanellov novoplatonizem ne posega le na politično področje, temveč se spogleduje s slogovnimi vprašanji (ezoterična oblika dialoga) in prodira v samo srž nauka o idejah.
- 56 It. *opinanti*, misleci kot interpreti in razlagalci lastnih mnenj, ne pa iskalci resnice, danes bi rekli komentatorji.
- 57 Po starogrškem izročilu prebivalec kraja, ki leži na nasprotnem delu zemeljske oble. Prim. Dante, *Pekel* 26.112–117: »Bratje, ki ste v tisočeri / nevarnosti pripluli do zapada, / na večer svojih dni, v tej kratki beri / življenja, ki morda vam še pripada, / čemu ne bi šli dlje in se spustili / za soncem, kjer človeški rod ne vlada?« V op. na vrstičko 117 prevajalec Andrej Capuder takole razlaga: »Po takratnem splošnem verovanju na južni zemeljski obli ni bilo ljudi, pač pa samo morje. Nekateri pa so verjeli v obstoj južnih prebivalcev ali antipodov in Odisej se je hotel verjetno o tem prepričati.« (Dante, *Božanska komedija*, Mohorjeva družba: Celje 2005, 223.)

dokler ni neki mornar⁵⁸ razkrinkal njuno laž s pričevanjem *de visu*.⁵⁹ Sicer pa priznam svojo naklonjenost bolj pobožnim razlagalcem, ki so manj dovzetni za strah in ambicijo, ki človeka vodita v laž, če jih pričevanje le ni povsem ponižalo. Ta način filozofiranja je moj dušni tolažnik, kajti s preučitvijo vseh ločin in religij na tem svetu sem, vsaj upam da samemu sebi in drugim dokazal krščanske resnice in apostolsko pričanje ter krščanstvo maščeval in domala osvobodil od makiavelizma in neskončnih dvomov, ki človeška srca zbadajo v tem mračnem času,⁶⁰ v katerem vsi nauki – filozofi in sofisti, religija, brezboštvo in vraževerje – veljajo enako, kot bi bili ene barve.⁶¹ Boccaccio pravi, da med krščanskim, mohamedanskim in judovskim ni mogoče silogistično razločiti pravi zakon;⁶² pred aristotelskim brezboštvom vsi pisci omahujejo; v šolah poučujejo dvomljivo in mrmraje, kot se bo Vaše veličanstvo lahko prepričalo v *Metafiziki*, posvečeni angelu, ki mi daje moč.

Verjemite, da boste z zavzetostjo zame služili Božjemu namenu. Na tem svetu sem žal krivično grešil in zlorabljal osupljive darove Stvarnika, ki me je kot služabnika in nepokorneža zaradi številnih nadlog vzel za svojega. Saj

- 58 »Mornar« ni nihče drug kot osvajalec Novega sveta Krištof Kolumb. Campanellove strelice padajo na aristotelski geografiji slonečo avguštinsko resnico, po kateri je antipodni del sveta neprimeren za življenje, na polih zevata praznini, Mračno morje pa – kot so v srednjem veku imenovali Atlantik – požira ljudi. Glej tudi delo arabskega geografa Al-Idrizija *Rogerijeva knjiga* ali *Geografija*. Pismopisec svojo misel razvije v *Galilejevi Apologiji* (napisani 1616, objavljeni 1622), drzni repliki na prvi proces proti heliocentričnemu astronomu.
- 59 Na lastne oči. Zvezda danica novega znanstvenega duha, ki vodi zahodno misel prek empirizma do razsvetljenstva in pozitivizma, ali, če hočemo, jo vrača k antičnemu okulocentризmu. Prim. Diderotovo geslo *Agnus Scythicus* iz *Enciklopedije*: »Ugotoviti je treba, ali so priče dogodke videli na lastne oči ali ne; kaj so tvegale za to, da bi jih imeli za verodostojne; kakšni strahovi ali kakšna pričakovanja so jih vodili, ko so drugim pripovedovale o dogodkih, za očitvice katerih se razglašajo. Če bi z vztrajanjem pri resničnosti svojega pričevanja ogrozile svoje življenje, je treba priznati, da bi njihovo pričevanje postalo precej bolj prepričljivo; še toliko bolj prepričljivo bi postalo, če bi priče dejansko žrtvovale in izgubile svoje življenje« Denis Diderot, *D'Alambertove sanje in drugi filozofski spisi*. ZRC SAZU, Ljubljana 2010, str. 204.
- 60 It. *secolo oscuro*, arhaizem za blodne značilnosti svetnega življenja v diahroni sedanosti.
- 61 Protokartezijansko »metodični« dvom odpre vrata nevarnosti solipsizma (Descartes, *Meditacije* 1.4) in razdiralnega relativizma (glej ontološke posledice predsokratskega sofizma Protagore in Gorgije), kar vpliva na Campanellovo pojmovanje političnega egalitarizma, ki je prej kot marksističnemu komunizmu blizu družbenemu personalizmu.
- 62 V tretji noveli prvega dneva *Dekameron* (1.3) Filomena pripoveduje prigodo bogatega in skopega oderuha, Žida Melkizedeka ob grožnji požrešnega babilonskega sultana Saladina. Na zvijačno vprašanje »katerega izmed zakonov imaš za resničnega: judovskega, saracenskega ali krščanskega?« se je Žid izvil iz pasti z bistro zgodbico: nek vrli mož, ki je svoje tri moške potomce ljubil enako močno, se je odločil prekiniti družinsko tradicijo dedovanja bogatega prstanca po prvorojencu in dal skrivoma skovati še dva: »In ker so bili vsi trije prstani tako podobni drug drugemu, da ni bilo moč spoznati, kateri je pravi, je ostalo vprašanje, kdo je pravi očetov dedič, nereseno in se do danes še ni rešilo. In prav tako vam, dragi gospod, odgovorim glede treh zakonov, ki jih je Bog oče dal trem ljudstvom in ki jih zadeva vaše vprašanje: Vsako ljudstvo misli, da se mora ravnati po svoji dediščini, po svojem resničnem zakonu in njegovih zapovedih; kdo pa ima prav, to vprašanje, prav kakor vprašanje prstanov, še ni rešeno.« (G. Boccaccio, *Dekameron: izbor novel*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1960, 49) Na takšno aporistično dilemo slehernega filozofskega relativizma (ali sofizma, če hočemo) Campanella ne more pristati.

ne pravim, kar je pravil Salomon: »Pri tem sem gledal pokopane krivičnike: pridejo in odidejo s svetega kraja, v mestu pa pozablajo, kako so delali«,⁶³ kajti nimam se za pravičnika, toda *coram Deo*⁶⁴ Vam zagotavljam, da nisem ne krivoverec ne upornik in da nikdar nisem grešil po trmasti volji, četudi bi me pomanjkanje razuma lahko speljalo na pot krivičnih⁶⁵ - kar pa ne verjamem. Oprostite, ker nisem dvorjan in ne vem, kako se Vaše veličanstvo nazvanja in kako z njim govori, ko že osem let nisem spregovoril niti besede v svojem jeziku niti z človekom pri zdravi pameti. Kljub vsemu visokodušno sprejmite to, kar moja nizkotnost zmore v Vašo zahvalo in priprošnjo, da bi me privedli k svetlobi, ki jo nebeški Oče razseva nad dobrimi in hudobnimi, jaz pa, ki sem tako goreče preiskoval nebo, je nisem deležen, celo muham in kačam zavidajoč čudežno milost in prečudovito podobo božanskega.

In če sem kaj vreden, sem Vam na razpolago s hvaležno pripravljenostjo, ki jo takšni milosrčnosti dolgujemo vsi, ki se trudimo plemenito zasledovati vrline s filozofiranjem v besedah in dejanjih. Rotim Vas, da v tej nameri pomagata mojemu angelu, saj »niti angel perzijskega kraljestva ni uspel zdržati za štirideset dni«⁶⁶ - umiram! Vaše veličanstvo, »tako kot je knez Mihael [pomagal] božjemu ljudstvu, tako pomagaj mojemu angelu«. ⁶⁷ Vem, koliko Vaša beseda velja pri Vaši Blaženosti in gospodih naslednikih.⁶⁸ Najbrž tako razgledanega človeka nima smisla opozarjati, pa vendar - za Božjo voljo - o tem pismu molčite, dokler ne zamenjam namestitve.⁶⁹ Ko bi se izvedelo, da Vam pišem, bi to pahnilo v pogubo kako pravično dušo, ki se me je usmilila, mene pa še bolj priklenilo v okove in verige. Zato prosim Vsemogočnega, ki me je postavil za stražo temu času, naj Vašemu veličanstvu podari primeren položaj, da boste lahko vsem dobrim ljudem široko razdajali svojo ljubeznivost, kakor želim in upam.

[Neapelj,] z globokega Kavkaza, 8. julija 1607

Nekdo, s hvaležnostjo in priprošnjo.

63 Nejasno biblično mesto, zagotovo iz *Pridigarja* (Kohleeta), verjetno Prd 8,10. Citat se v fragmentih nahaja tudi v Campanellovem delu *Atheismus triumphatus* (1631).

64 pred Bogom.

65 It. *fuori strada*, prevajamo nedobesedno po prim. Prg 12,26.

66 Campanella bojda misli na zgodbo Jezdegerda III., zadnjega perzijskega šaha iz dinastije Sasanidov. Na prestol četrtega iranskega staroveškega imperija je stopil 16. junija 632 (vladal je do leta 651), potem ko so mu strica Feruhzada po štiridesetdnevni vladavini zastrupili državni veljaki.

67 Dan 10,13: »Knez perzijskega kraljestva se mi je ustavljal enaindvajset dni; in glej, Mihael, eden prvih knezov, mi je prišel na pomoč.«

68 Častni naziv se danes podeljuje krščanskim, tako pravoslavnim kot katoliškim patriarhom vzhodnega obredja. Danes bi papežu, pri Campanelli gre za Pavla V. (glej op. 1), rekli Vaša svetost. Zanimivo, da se kurialne dostojanstvenike na tem mestu naziva s samostalnikom »vnuki« (star. it. *nepote*, tudi naslednik), iz katerega korena izpeljujemo eno od mnogih krvnih ran srednjeveške svetne Cerkve - nepotizem.

69 Star. it. *stanza*.

Jernej Šček
Državni licej Franceta Prešerna, Trst
jernejscek@hotmail.com

David Bandelj
Znanstveni in humanistični licej Simona Gregorčiča, Gorica
david.bandelj@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.2.223-228>

Nikos Panajotopoulos: Kajnovi otroci

Prevedla Lara Unuk

Sodobni grški avtor Níkos Panajotópulos je, čeprav po izobrazbi inženir, vsestranski ustvarjalec na področjih scenske in literarne umetnosti, okrog katerih se vrti vse njegovo poklicno življenje. Slovenskemu bralstvu se je doslej predstavil z romanom *Gen za dvom*, antiutopično pripovedjo o iznajdbi testa, ki naj bi s pomočjo znanosti v ljudeh odkrival gen za ustvarjanje umetnosti. Ta test postane orodje cenzure in represije umetnosti, saj dokazuje o prisotnosti gena šteje več kot umetniški izdelek ali talent. *Gen za dvom* je kot očitna družbena satira s primesjo avtobiografske motivike značilen za pisateljski slog Nikosa Panajotopulosa, ki je tematsko zelo moderen avtor, njegovi romani so vpeti v družbo tukaj in zdaj in vanjo usmerjajo kritični pogled, ne glede na to idejno podobnost pa so po snovi zelo raznoliki. To sam komentira v intervjuju s Teodosiom Mihosom: »Ko sem šele začel, sem gojil trdno prepričanje, da ne bom nikoli napisal dveh knjig, ki bi si bili podobni. Na prvi pogled mi niti ni šlo slabo. V času, ko sem pisal *Hagiografijo*, svoj tretji roman, sem dobremu prijatelju in verjetno bodočemu bralcu poskusil opisati njegov zaplet. Nisem ga pozabil vnaprej opozoriti, da ne bo v ničemer podoben ne *Zigiju z Marfana* ne *Genu za dvom*. Ko sem nehal pripovedovati, je prijatelj z nasmehom pripomnil, da podobnost z mojima prejšnjima romanoma naravnost bije v oči: v vseh tvojih knjigah, mi je rekel, se mora junak sam soočiti z vsem svetom in ljudmi. Njegova pripomba je bila tako posrečena in prodorna, da se ob njej nisva ustavljala, saj ni bilo o čem razpravljati.«

Nikos Panajotopoulos se je rodil leta 1963 v Atenah. Že pri rosnih osemnajstih letih je družini naznanil, da ne bo študiral, ker se namerava preživljati s pisanjem; kasneje se je vseeno vpisal na študij in se v tem obdobju začel zanimati za gledališče ter obiskovati predavanja iz dramaturgije. V letih od 1989 do 1992 je bil zaposlen kot novinar in urednik pri različnih časopisih, revijah in na televiziji. Je tudi avtor desetih scenarijev za celovečerne filme, med drugimi za film *Odsotni* iz leta 1996, za katerega je prejel nagrado za najboljši scenarij na sedemintridesetem Solunskem filmskem festivalu, največjem festivalu

alternativne filmske produkcije v Grčiji, ter za film *Bedenje*, ki je v Moskvi prejel nagrado zlati vitez. Kot član Društva grških scenaristov vodi seminarje scenaristike in predava na zasebnih filmskih šolah.

Prve literarne stopinje je začel postavljati leta 1993, ko je s pripovedjo *Noči, ki porajajo zgodbe* sodeloval na natečaju literarne revije *Tokovi* in bil izbran za objavo v knjigi *Umetnost pisanja*, zbirki kratkih zgodb dvanajstih mladih prozaistov. Njegova prva samostojna knjižna objava, zbirka kratkih zgodb *Krivda snovi*, ki je izšla leta 1997, je bila nagrajena z nagrado Marije Rali za književni prvenec, sledili pa so ji romani *Zigi z Marfana* leta 1998, *Gen za dvom* leta 1999, *Hagiografija* leta 2003 in *Kajnovi otroci* leta 2011. Za slednji roman je leta 2012 prejel nagrado za roman Inštituta Petrosa Harisa Atenske akademije. Svojo zadnjo knjigo, *Povsem sam*, ki je izšla leta 2018 v seriji *Kaj mi pomeni življenje* francoske založbe Les Éditions du Sonneur, sam opisuje kot novelo in hkrati kot preroško avtobiografijo, v kateri zasleduje, kako se njegov odnos do očeta zrcali v njegovem odnosu do sina. Avtobiografske elemente pa lahko, kot pravi avtor, zasledimo tudi v *Kajnovih otrocih*, saj je roman, čeprav v zabrisani obliki, zgrajen na osebnih doživetjih.

Kajnovi otroci so metaliterarno delo, o katerem na straneh knjige dobimo namig, da so hkrati pogrošni kriminalni roman enega od junakov ter scenarij za film s socialno tematiko drugega. Roman se opira na žanr detektivke, ne da bi bilo povsem jasno, ali je res prišlo do umora ali pa je ta samo fantazija ene izmed junakinj. V svojem družbenokritičnem aspektu pa je nazoren prikaz življenja malomeščanskega višjega srednjega sloja v Grčiji. Tipični primer malomeščanstva je vseh pet glavnih junakov, ki od hipijevskih, idealističnih eskapad mladosti gladko preidejo v brezobrazno kapitalistično pridobivanje bogastva, pri čemer poteptajo vsakršne moralne ovire, duhovno pa postanejo povsem prazni. V sledečem odlomku se srečamo s satirično predstavitevjo eno izmed glavnih junakinj, Irini.

GOSPA SWAROVSKI

Irini se je kar nekaj časa iskala. Enega od razlogov za to je predstavljala njena prva izbira, da gre študirat kemijo, ne da bi se ji sanjalo, kaj bo delala, ko jo bo doštudirala. Ne da bi dvakrat pomislila, je zapravila pet let. In ko je srečno opravila s tem, je brez obotavljanja z eno samo potezo vse izbrisala in se vrgla v iskanje ustvarjalnejšega poklica, k čemur jo je usmeril Andonis, ki je imel visokoleteče načrte za industrijsko oblikovanje v Grčiji. Sledila je torej Andonisu na zasebno fakulteto, ne da bi bila kaj posebej nadarjena za oblikovanje. Gojila je nekakšno metafizično vero, da Andonisev talent zadošča za oba. Sicer pa je bilo povsem očitno, da razpolaga s prav tistimi lastnostmi, ki bi Andonisevemu talentu lahko omogočile, da se razcveti: veliko sproščenostjo v

družabnih stikih, zelo širokim krogom znancev, ki bi se še bistveno razširil, če bi se kdaj odločila izkoristiti svoj priimek; sistematičnostjo in učinkovitostjo, ki bi zagotovo lahko dopolnili anarhično in nonšalantno partnerjevo umetniško naravo, in finančnimi zmožnostmi, ki ji jih je zagotavljal položaj očeta, visokega uslužbenca Kmečke banke – pa čeprav ne bi nikoli priznala, da se zanaša na to, ne samo pred Andonisom, ki bi kaj takega zavrnil z očarljivim odporom, ampak niti sama pred sabo, čeprav je bila veliko prilagodljivejša.

Resničnost jo je zelo hitro prisilila, da je zapustila oddelek za industrijsko oblikovanje in se prepisala na grafiko, kjer bi pomanjkanje fantazije in ustvarjalnosti – z nekaj sreče – lahko ostalo nezapaženo. Pomagal ji je tudi Andonis, ki je zagrizeno verjel, da ima vsakdo kakšen talent, četudi globoko skritega, in je dolžen dati vse od sebe, da ga izkoplje. Pomagal ji je tudi neki očetov znanec iz založniških krogov, ki ji je priskrbel službo v uredništvu mesečnika s poljudnimi vsebinami – veliko prej, kot je do nje prišel marsikateri od njenih sošolcev, ki mu ni bilo treba kopati posebej globoko, da bi odkril svoj skriti dar. Trmasto in navdušeno je nadaljevala študij in hkrati delala, s takšno predanostjo zadevi, kakršna pogosto odlikuje otroke bogatašev, ki imajo slabo vest zaradi atijevega denarja. Sicer pa je nekdo moral plačevati Andonisove kave, piva – predvsem piva – in poletne počitnice, če ne zaradi drugega, pa vsaj zato, ker njemu ni bilo treba izkopati niti centimetra, da bi našel svoj skriti talent – to pa ni majhna stvar.

Kot se pogosto dogaja z otroki bogatašev, ki imajo slabo vest zaradi atijevega denarja, je tudi ona ostajala pri tem, da je imela slabo vest – in to ni majhno trpljenje! Trpečemu pa mora biti prestano trpljenje kdaj poplačano. Sredi tretjega letnika sta najela trosobno stanovanje – Andonis je nujno potreboval dodatno, delovno sobo – v Kolonakiju, točno na sredi med faksom in prostori mesečnika, v šestem nadstropju bloka z razgledom vse do EGINE – širna obzorja so nujna, če si prizadevaš za optimistični pogled na svojo bodočnost – ki ga iz svoje plače pri reviji ne bi mogla plačevati.

Dodatno sobo s širnimi obzori je obdržala – še vedno z obzirno in požrtvovalno pomočjo atija bančnika – tudi potem, ko je Andonis spokal svoj blok in svinčnike in svoje daljnosežne načrte za bodočnost grškega industrijskega oblikovanja ter s štipendijo, zaradi katere je kasneje moral hitro prevetriti prepričanja in si razširiti obzorja, odšel v Francijo. Zakaj bi blebetal o željah za prihodnost grškega dizajna, če pa se ti ponuja prilika, da postaneš del cvetoče sodobnosti evropske industrije? Zakaj bi gnil ob teh, ki še kar kopljejo, da bi našli svoj skriti talent – ob predpostavki, da tvoja teorija drži in je njihov talent zares skrit in ne odsoten – namesto da bi ustvarjal, in to za velik denar, skupaj s tistimi, ki imajo izkopavanja in temelje že za sabo in so začeli nadzidavati prihodnost. Nekako tako je razmišljal Andonis in kdo bi lahko izpodbijal takšno argumentacijo?

Trosobno stanovanje je obdržala, fakulteto je pustila tik pred diplomo in še naprej delala – čeprav s precej manjšim žarom – za revijo, da bi potolažila

slabo vest zaradi visokega družbenega in ekonomskega položaja svoje družine, in ni odnehala niti takrat, ko se je slaba vest umaknila v ozadje, ker je zanjo postalo pomembnejše drugo trpljenje, veliko bolj pereče (kaj boš sama s trosobnim stanovanjem z daljnimi obzorji, ko odkriješ, da si povsem brez talenta?). Njeno navdušenje pa sploh ne bi shlapelo, če bi vedela, da ji bo ta odločitev, namreč, da nadaljuje z nevhvaležnim delom v uredništvu, kmalu omogočila prihodnost, o kakršni ni niti sanjala, prihodnost, ki od nje ne bo zahtevala nobenega kopanja, dovolj bo, da se samo skloni po njene darove in jih pobere z njenega kakor čisti kristal lesketavega površja.

Kakšnih osem mesecev po tem, ko je Andonis dramatično zapustil prizorišče, kakšnih osem mesecev od dneva, ko je iz dodatne sobe spokal svoje daljnosežne načrte za negotovo prihodnost grškega dizajna, kakšnih osem mesecev od dneva, ko jo je pustil, da sama samcata strmi v razgled vse do EGINE, je na dan s kristalnim zrakom, zaradi katerega je postal taisti razgled nevzdržen, v njeno življenje vstopil Takis, in kar naenkrat je v njeno življenje vstopil tudi red, njeno srce se je znašlo na pravem mestu, stvari so stekle svojo pot, in tako dalje in tako dalje...

Takis je bil potomec družine podjetnikov. Njegov ded je bil podjetnik. Njegov oče je bil podjetnik. Njegova mati se je ukvarjala s podjetji svojega moža. Njegov starejši brat se je ukvarjal s podjetji svojega očeta. In njemu samemu ni niti na kraj pameti padlo, da bi se ukvarjal s čim drugim. Na kratko povedano, Takis je spadal med tiste otroke bogatašev, ki jih čisto nič ne peče vest zaradi družinskega denarja – obstajajo tudi takšni. Takis je denar imel za nekaj povsem naravnega. Tako kakor listje na drevesnih vejah, na primer – in to na zimzelenem drevju. Kot sneg na gorskih vršacih – in to v Alpah, kamor je pogosto hodil smučat. Kot smeti v prenatrpanih smetnjakih na atenskih ulicah – in to med stavko javnega sektorja. Takisu ni bilo čisto nič nerodno za volanom smetarskega kombija. Delal je, kar je znal delati, po svojih najboljših močeh. Skrbno je praznil polne smetnjake in pazil, da se ne bi vrnil na isto mesto, preden ne bojo spet polni...

Takisa je spoznala takoj po tem, ko se je vrnil iz Francije s predstavnštvom velikega proizvajalca kristalnih izdelkov – podobnega Swarovskemu – v žepu. Srečala sta se na zabavi, ki jo je priredil mesečnik ob izidu petstote številke. Ena od osrednjih tem te številke je bilo deset najbolj zaželenih samcev v Atenah – neizčrpna tema, h kateri so se vračali vsaj enkrat na leto in ki je hranila sanjarjenja bralk. Takis je bil eden od teh desetih in hkrati edini, ki se je odzval na vabilo mesečnika, naj se udeleži praznovanja ob jubilejni številki. Po rezultatih neuradnega glasovanja, ki so ga priredili v uredništvu pred izidom revije, se je Takis uvrstil na osmo mesto. Sama ga je predlagala za sedmo, ampak ko ga je videla v živo, se je morala strinjati z novinarko, ki je obravnavala to temo, da mu je naredila nezaslišano krivico. Seveda, če bi hotela biti nepristranska, bi morala, preden bi se dokončno opredelila, spoznati še ostalih devet. Toda

ostalim devetim se ni zdelo vredno udeležiti zabave, zato bi morala z objektivno razvrstitvijo počakati (če predpostavimo, da bi ta sploh bila izvedljiva). Ampak še zdaleč ni imela potrpljenja za to – sploh pa ji Takis ni dal časa.

Takis se je spogledljivo pritožil nad fotografijo, ki so mu jo izbrali, in nemudoma mu je pritegnila. V smehu sta sklenila, da bosta krivdo zvalila na fotografa, ki ga je k Takisu poslal mesečnik. Ona je škodoželjno pripomnila, da bo moral ta fotograf še precej kopati, če bo hotel spraviti svoj talent na površje. On je priliznjeno pripomnil, da je bila njegova fotografija edina grda stvar na sicer dobro oblikovani strani. Ona se je strinjala, da je naslov domiselni (*Mož, ki je preveč vedel – o denarju*), in se tako izkazala s primerno mero skromnosti. On se je spretno odzval z besedami, da je oblikovanje strani poudarilo domiselni naslov, in kolikor se je sploh dalo, »prikriilo« slabo fotografijo, ter dodal, da ji je za to dolžen uslugo. Na to dobro premišljeno demonstracijo poznavanja in celo spoštovanja do njenega dela, ki ga mnogi niso dovolj cenili, je odgovorila s posrečeno brezizraznim: »Samo svoje delo sem opravila.« Ta iztočnica je Takisu ponudila priložnost, da jo povpraša po njenem delu. Irini je pograbila priliko, da govori o svojem delu – da govori s Takisom – in mu omogočila, da ji demonstrira, kako odličen poslušalec je – in kako dobro zna prazniti smetnjake. Naslednje jutro sta skupaj zrla v razgled vse do EGINE (njeno stanovanje, nikar ne pozabimo, je bilo v bližini prostorov revije, tako kot klub, v katerem so priredili zabavo, Takis pa je živel v stanovanju v četrti Paleo Psihiko, zelo blizu hiše svojih staršev), pa čeprav je bilo vreme oblačno, tako da se je komaj videla Akropola.

Čez eno leto ni več delala pri mesečniku in ni več imela časa, da bi razmišljala o slabi vesti, ki jo je nekoč občutila zaradi družinskega denarja. Zdaj je sama služila denar, velike denarje, če sploh ne štejemo denarja, ki ga je še naprej služil »človek, ki je preveč vedel o denarju«. Čez eno leto ni več vsako jutro strmela v EGINO iz šestega nadstropja v Kolonakiju. Njeno obzorje se je resnici na ljubo nekam zožilo. Živela je v Takisovem stanovanju, v drugem nadstropju bloka v četrti Paleo Psihiko, in je zrla v goste bore, ki so se krivili proti njenemu balkonu in ji nudili občutek varnosti in miru, kakršnega prej ni poznala. Čez eno leto je ni čisto nič brigalo, ali gre grški dizajn k hudiču. Imela je razmeroma preprost načrt za tri dodatne sobe v stanovanju.

Poglavitno pa: korenito je spremenila stališče do ustvarjalnosti. K temu je pripomoglo mnenje Takisa, ki se je z dobrodušnim nasmeškom spraševal, kako zelo ustvarjalne se počutijo bori zaradi sence in kisika, ki ju podarjajo. Ah, za to pa je Takis imel talent! Njegove pripombe so bile pogosto jedrnate in trenutku primerne. Navrgel jih je kar najbolj samoumevno, res, brez najmanjše želje po prepiru, ne da bi se trudil, ne da bi sploh privzdignil glas – tako naravno kakor bori, ki spreminjajo ogljikov dioksid v kisik dva metra stran od njunega balkona. »Bori nimajo slabe vesti zaradi tega, kar počnejo. Bori ne morejo imeti slabe vesti za svoje iglice ...« Takis ni imel slabe vesti zaradi

tega, kar je delal. Znal je dobro služiti. Kaj je v tem slabega? In ona je ob njem odkrila, da to lahko počne tudi sama. »Podobna sva borom,« je mirno govoril Takis. »Proizvaja denar, se pravi kisik za družbo ... Toliko ljudem dajeva službe, pomagava jim dihati ...« Mogoče ni imel prav?

Torej je tudi sama po hitrem postopku vzela kredit na očetovi banki, odprla trgovino v Kolonakiju in jo napolnila z dragocenimi kristali, katerih predstavnštvo je prevzel njen mož, malo preden je tudi uradno postal njen mož.

Leta, ki jih je preživela z Andonisom, niso šla povsem v nič. Prvo leto poznanstva sta odpotovala v Indijo – Andonis je bil v svoji budistični fazi in jo je nagovoril, da sta šla iskat nekega njegovega znanca, ki naj bi baje našel rešitev vseh enačb v nekem ašramu, nekje blizu meje z Nepalom. Nista našla ne ašrama ne Andonisovega znanca – da o rešitvi vseh enačb sploh ne izgubljam besed. Našla pa sta delavnico, ki je izdelovala nakit iz poldragih kamnov, nakit, ki si ga lahko nabavil petstokrat ceneje, kot so ga prodajali v Atenah. V navalu pogoltnosti je z njim napolnila nahrbtnik, z mislijo, da bo obdarila prijateljice. Ko se je vrnila, se je zavedela, da ima manj prijateljic, kot je mislila. Nakit, ki ji je ostal, je prodala – za petino cene, ki bi ga sicer imel v Atenah – prijateljicam prijateljev in znankam znancev, ki so brž izkoristile priliko, in rezultat je bil takšen, da je s presežkom pokrila stroške potovanja. Mogoče je še bila odporna na bacil trgovine, toda kakor koli že obrnemo, so po tem potovanju v Indijo pridobila neki čar – da ne govorimo o adrenalinu, ko prečkaš carino s kovčkom, do vrha napolnjenim s srebrnino. Andonis pa je rade volje preučeval okrasne motive in tehnike izdelovanja, še posebej, če je to pomenilo zastoj počitnice ... Še trikrat ali štirikrat sta potovala v Indijo, preden sta se razšla. Kontakte, ki jih je pridobila, dokler je hodila na ta potovanja, je po poroki s Takisom kar najbolje izkoristila. Indijski nakit sicer res ni bil več v modi, toda to ni veljalo za pohištvo in blago ...

Takis ni bil ljubitelj eksotičnih destinacij. Celo za poročno potovanje je po vrsti z odporom zavrnil Kubo, Bali, Maldive in Mauritius, in je na svoj mirni način izsilil dvajsetdnevno turnejo po Škotskem višavju, pri tem pa se mu je v podzavesti motala tudi možnost uvoza kakšnih manj znanih *single malt* viskijev. Takisov poslovni načrt sicer ni obrodil sadov, toda kar se turizma tiče, je njegovo izbiro okronal popoln uspeh. Čeprav sta bili njemu samemu ljubši Evropa in Amerika, pa ni imel nobenega zadržka proti temu, da bi se njegova žena spet odprla proti Daljnemu vzhodu.

Lara Unuk
Univerza v Ljubljani
laraunuk@gmail.com